

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿԷՆՃԵԱՆ

ՍՕՑԻԱԼ ԴԵՄՈԿՐԱՏ ՀՆՁԱԿԵԱՆ

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

Ե Ի

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱՔԹԸ

(ԿԻԼԻԿԵԱՆ ՅՈՒՇԵՐ՝ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ)

1919-1921

Տպարան «ԱՐԱՐԱՏ»

Պէյրուք

1958

329.14

475

329.14 | 475
4-41 | 2520 June 14.
May 1907 2520 June 14.
2520 June 14.

4-41

Ukubekume U.

Удѣлъ въ Слѣдствіи

32244 June 4 1911

Հայաստանի Գրգռ. Թիւ 226-րդ Լեկտիւր

ԸՆԹԵՐՑԱՄԱՐԱՆ

Չպահանջուած է
Երեւան

«ԱՐԱՐԱՏ»-Ի ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

Թիւ 27

329.14

4-41

1-6-1962

Էջեր

[Signature]

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿԷՆՃԵԱՆ

ՍՕՑԻԱԼ ԴԵՄՈԿՐԱՏ ՀՆՁԱԿԵԱՆ

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

Ե Ի

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱՔԹԸ

(ԿԻԼԻԿԵԱՆ ՅՈՒՇԵՐ՝ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ)

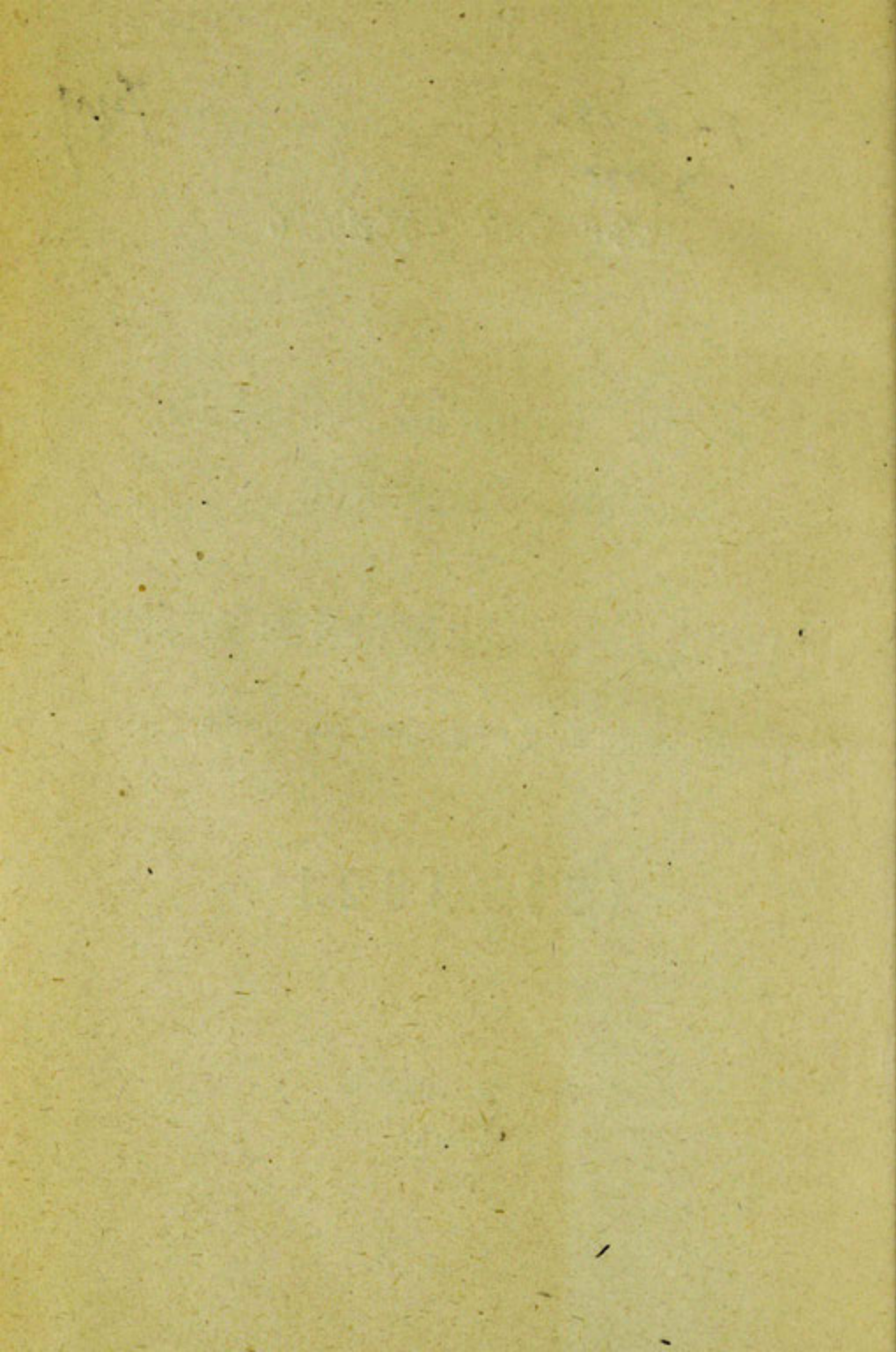
1919-1921

Տպարան «ԱՐԱՐԱՏ»

Պէյրուք

1958

A 77877

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆԻ ՏԵՂ

1920 Օգոստոս 4ի կիլիկեան ինքնավարութեան ձախողած պատմական ԱՌԹին շուրջ, թեր ու դէմ կարծիքներ չառ յայանուեցան: Մինչև անգամ այդ առթիւ դանուեցան այնպիսի տնձեր, որոնք չսպասուած նեղամըտութեամբ թոյլ տուին ինքզինքնուն Հնչակեան կուսակցութեան դէմ նիդակ ճօճելու և զայն կիլիկեան Արաւիքքին պատասխանատու համարելու:

Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ ցաւով արձանագրեց այն յարձակումները, մանաւանդ անոր համար, որ հեռու-հըրդային Հայաստանի նման բնկերային շարժման և յիշափութեան պրոցէսին դիտակ ըլլալու որակուած թերթ մը՝ անդ տուած էր այդպիսի յարձակումի մը՝ զոր կ'ընէր Ա. Կարինեան:

Հայ կեանքի քաղաքական պատմութեան մէջ բացառիկ երեւոյթ մըն էր ասիկա, մեր կարծիքով, քանի որ բնկերային շարժման՝ պատմականօրէն բաղձիցս հաստատուած և վաւերացուած բնաշրջման ուղիղ հօւնին մէջ ծնունդ առած այս Աքթը՝ պատրուակ կը ծառայեցաւ էր Հնչակեան կուսակցութեան դէմ յարձակումի, ո'չ թէ պահպանողական հասանքներու, այլ բնկերային յեղափոխութեան ակոյեաններու կողմէ:

Հայ քաղաքական էեանքի յատուկ այս բացառիկ փոխառութիւնը չեղանկով, նպատակ չունիմ սակայն քննադատական պատասխան մ'ընել ներկայիս -- անիկա պատմափիլիսոփայական վերլուծութիւն մը պիտի ըլլար --

այլ կ'աւգեմ, Կիլիկիան Աքթի պատմականն ընել բոլորովին առարկայական կերպով, չքաշուելով վերցնել պատասխանատուութեան բաժին մը, ընելով զայն իբր տեսակ մը համարաւութիւն հասարակական մշակի:

Ձխողեցա՛ւ, այո՛, ընկերային ախտաւոր կացութիւնը չգարմանուեցաւ, բայց բժիշկի՝ ընկերային դայ-եակի իր դերը կատարեց շնչական կուսակցութիւնը Կիլիկիոյ մէջ, այդ անգամ ալ:

Եւ եթէ կար ուրիշ ճար կամ ճամբայ այդ հարցին համար, հոգ չէ, à posteriori — որ ամենադիւրինն է — ինչո՞ւ գտնէ չեն հաճիր մատնանշել հակառակորդը՝ ընդունաները:

Ներկայ Օգոստ. ամիսը՝ իր անցեալի յուշերովը ահա՛, պատճառ կ'ըլլայ, որ անդրադառնամ պատմութեան համար պակաս մնացած այս էջին վրայ և համառօտակի զրի առնեմ զայն՝ տասներկու տարի ետք:

Օգոստոս 1932 Փարիզ

Ա. ԿԷՆՃԵԱՆ

Ա. Մ Ա Ս

ԿԻԼԻԿԻԱ՝ ԶԻՆԱԴԱԴԱՐԻ

ՎԱՂՈՐԴԱՅՆԻՆ

1918ի Զինադադարին ոգևորութեան մէջ, կէս առ կէս կոտորակուած վերապրող տարագիր թրջահայերն ընդհանրապէս, հայկական նկարագրին յատուկ և պետական քաղաքական կեանքէ զրկուած ազգի յատկանշական միամտութեամբն ու տհասութեամբ, կը կտրծէին այլեւս թէ հայութեան առջեւ պիտի բացուին դրախտին դռները:

Ի հարկէ այս համոզումը զօրացած էր Յաղթական Դաշնակից բանակներու հետ անհաշիւ և անվերապահ անձնուիրութեամբ մը թափուած հայ արեան գնովը:

Տարագիր ու ցիրուցան հայութիւնը՝ դէպի հայրենիք ներգաղթի իր չափ արգարանալի փութկոտութեան մէջ, ո՛չ ժամանակ ունէր և ո՛չ ալ միջոց՝ քաղաքական անցուդարձերուն և կացութեան մասին տեղեկանալու, քանի որ դեռ ամենուրեք զինուորական ռեժիմէն էր տիրող և չկար հնարաւորութիւն արտասահմանի (Եւրոպայի և Ամերիկայի) հայ հաստատութիւններու և մարմիններու հետ թղթակցելու և ո՛չ ալ արտասահմանեան մամուլ տառնալու:

Ջինսուօրական ցանցէն մաղուած հատ ու կտոր լուրերն ու տեղեկութիւններն ալ մի'միայն մխիթարական ու քաջալիրական էին հայ ժողովուրդի ընդօժին միամտութիւնը առաւելապէս հրահրելու համար:

Դամասկոսը գրաւող Անգլիական և Ֆրանսական զինուորական հրամանատարութիւններու կողմէ ներգաղթի մասին խոհեմ և բանաւոր յորդորներուն համաձայն, Դամասկոսի շրջանէն աւելի քան քսան հազար հայութեան միահաղօյն և միամտմանակ հայրենիք վերադառնալու ուժգին հոսանքը կանոնաւորելու աշխատող Դամասկոսի Հայ Ազգային Միութիւնը (օրուն մինչեւ վերջ նախագահել վիճակուեցաւ այս տողերը գրողին) շատ բան ունի ըսելիք իր կրած ու հարթած դժուարութիւններու վերաբերմամբ:

Մինչ այս մինչ այն, մեր ստացած կամ կրցած քաղած պաշտօնական և ոչ պաշտօնական շատ սահմանափակ տեղեկութիւններն ալ հիմնական ունէին, ամէնքն ալ՝ անհաւատալի բլլալու աստիճան չափազանց լաւատեսութեամբ միայն լեցուած բլլալով:

Այս լաւատեսութեան խորը թափանցելու ո'չ (ընդունակութիւն ունէր և ո'չ ալ հոգեկան յարմար տրամադրութիւն կրնար ունենալ տարագիր, արիւնաքամ թրքահայութիւնը:

Այս ընդհանուր ծաւալուն խանդավառութիւնը՝ բնականաբար պիտի չուշանար գերագոյն արբշռութեան հասնիլ, մանաւանդ վիլլսընեան «կղքունքներու հանուր աշխարհի առջեւ պաշտօնապէս հաշկուածը, անդին ալ կօվկոսի մէջ Հայ Հանրապետութեան մը կազմութեան լուրին ցիւնալով:

Հոգեբանական այս ընդհանուր հիփնոզէն հմայւած կիլիկեցի տարագիր Հայութիւնը՝ շատ հասկնալի էր ուրեմն, որ ուղեր թեւեր առնել թաչելու համար դէպի

կիւրիկիւ, ուր պիտի կրնար ազդիլ ազատ և ինքնավար, յաղթականներու կողմէ՝ իբր թէ որդեգրուած Վիլսոնեան սկզբունքներուն շնորհիւ:

Բայց, 1919 Փետրուարին, Հալէպի մէջ, ըստ թրքական վաղեմի ունակութեան, հայերու ջարդի մը, ինչպէս և քիչ լաք՝ Ատանայի քթին տակ Շէյխ Մուրատ գիւղի սպաւաթիւ քրիստոնեաներու սպանութեան գործերը, կուգան Դամասկոսի տարագիր Հայութեան խանդավառութեան վրայ պաշտօն ջարդի թափել, որքան որ ալ յիշեալ ջարդերն և ուրիշ նման դէպքերը զապօղանցիկական և ֆրանսական զինուորական ուժերու վրայ վստահութիւնը մնար. անխախտ:

Նոյնիսկ Դամասկոսի մէջ, թրքական այդ վստաւիգմի օրինակէն քաջաւերուելով և անշուշտ թրքական գաղտնի գործակալներու փրփականաւի և փրփօգասիօններու շնորհիւ, քրիստոնեաներու դէմ իսլամական յարձակումի մը շշուէն ու ոտքափը, մանաւանդ ազդարար նախանշան մանր միջադէպեր ալ արդէն պատահած ըլլալուն՝ շուկային մէջ և որոնց հետեւանքով որ մը ամբողջ հայերն ու տեղացի քրիստոնեաները առնները մնացած ու չէին համարձակած շուկայ իջնել, կը վրդովէ բոլորը:

Հոս փոքրիկ Ծանօթութիւն մը առած ըլլալու համար, աւելցնենք թէ՝ ֆրանսական և Անգլիական գրաւման բանակի Հրամանատարութիւններու կողքին, կային նաեւ քաղաքային ու վարչական գործերու համար նշանակուած պաշտօնեաներ, ամէնքն ալ բարձրաստիճան սպաներ, որոնք Դամասկոսի Հիճազ կայարանին մօտ, Պալատին երկու յարկարածիները կը գրաւեն, այնպէս որ Հայ Ազգ. Միութեան կողմէ մեր պաշտօնական դիմումներու առնել, շատ անգամ առաջնութեան հետ չէին զգուարութիւններ կ'ունենանք հարթելիք, քա-

նի որ միեւնոյն յարկերուն մէջ կը գտնուէին Անգլիա-
կանն ու ֆրանսականը:

Ուստի շուկային փակման և հայ ժողովուրդի կա-
մաւոր և վախով արգելափակման վերոյիշեալ օրը, դի-
մում կը կատարենք յանուն Հայ Ազգ. Միութեան ան-
ձամբ, սպառնացող վտանգին առաջ անհրաժեշտ
բանքով, և մեր խորհրդակցութեան և բանակցութեան
ընթացքին, ի մասնաւորի Անգլիական Զօրապետը՝ նոյն-
խակ կարծիք կը յայտնէ քաղաքէն դուրս մօտիկ տեղ
մը, վրաններու տակ փոխադրելու հայերը, որպէսզի ի
հարկին դիւրին ըլլայ պաշտպանել զանոնք:

Կ'անցնին այս խռովեալ օրերը և դէպի Կիլիկիա
ներգաղթի կարգ մը դժուարութիւնները հարթելու հա-
մար, որպէս նախագահ Դամասկոսի Հայ Ազգ. Միու-
թեան, ի պաշտօնէ Հալէպի վրայով Ատանա և Մերսին
Կ'այցելեմ 1919 Յունիս-Յուլիս ամսոյ մէջ կարճ ժա-
մանակով:

Յաղթական Դաշնակիցներու գրաւման բանակի
պաշարման տակ Կիլիկիոյ հայ ժողովուրդին վերաշի-
նական աշխատութիւնները շարունակեալ արդիւնա-
ւորութիւ:

Ամենուրեք կազմուած են Հայ Ազգային Միու-
թիւններ և կը գործեն: Կեդրոնաւոր Ատանայի մէջ
Հայ Ազգային Միութեան կողքին կայ նաեւ Փարիզէն
Հայ Ազգային Պատուիրակութեան պաշտօնական ներկա-
յացուցիչ Պր. Միհրան Տամատեան՝ որ, այսպէս ըսած
դիւանագիտական յարաբերութեանց միտին կը կատարէ
ընդ մէջ գրաւող Դաշնակից Իշխանութեանց և Ազգին:

Սուրիոյ և մանաւանդ Դամասկոսի տարագիր հա-
յութեան ներգաղթի վերջին կարաւաններն ալ շրկելիք

կարճ ժամանակ մը հաջ միայն: Կը փոխադրուիմ այլևս ընտանիքիս վերապրող անդամներով (կիսս և անչափահաս երեք զաւակներս) Ատանա, 1919 Նոյեմբեր 6ին, Զինագագարէն գրեթէ մէկ տարի հաջ:

Որպէս Կիլիկիոյ մայրաքաղաքը՝ Ատանայի մէջ կը գտնուին ֆրանսական զբաւման բանակի և զինուորա—քաղաքային վարչութեան իշխանութիւնները միայն, առաջինին Հրամանատարն ըլլալով Զօրավար Տը Ֆիէօ, իսկ երկրորդինը՝ Գնդ. Պրէմօն: Ընդհանուր կառավարիչ Հայաստանի (Ասմիճիսարաքօր ան օհՖ հե Արմէնիա) ախաղասով:

Ֆրանսական Ընդհանուր կառավարչութեան ենթակայ սերվիս օր ռեքադրիման է օր Լ'ասիսքանս Բիւպլիֆ-ի մէջ ընդհանուր հաշուակալի պաշտօնը կ'ստանձնեմ ապրիլու համար:

Բացի զբաւման բանակի և այս վերին հսկող պաշտօնէութեան ներկայութենէն, երկրին կառավարական և դատական սիստեմն ու կազմածքը կը մնար թրքական: Երկրին վարչաձևին մէջ ո'չ մէկ փոփոխութիւն, միայն թէ զօրքը՝ Եւրօպական և ժանտարմըրին ալ Ֆրանսական հրամանի տակ էր, այսքան, ըստ 1918 Հոկտ. 31ին Թուրքիոյ հետ հապճեպ կնքուած Զինագագարին, սա միակ պայմանաւ որ ըստ Օսմանեան օրէնսդրութեան տեղի ունենալիք կառավարական պաշտօնէից հետոյն. փոփոխութիւններն ու նոր անուանումները պէտք էին կատարուիլ Յաղթական՝ հետեւաբար Գրաւման Բանակի Ընդհանուր Հրամանատարութեան հաւանութեամբ:

Զինագագարէն ճիշտ 12 ամիս հաջ, տակաւին Կիլիկիոյ ճակատագիրը ճշդելու ժամանակ և միջոց չէին ուղած ունենալ յաղթող մեծ պետութիւնները, անշուշտ զբաղուած ըլլալով աւելի խոշոր կնճիւնքով և աւարի բաժանման բարդ հարցերով, և կը թողուին իբր սա—

կարկուծեանց պահեստի խաչադրամ (Աճծօ) կիլիկիան, որուն շուրջ 1916ին գաղանի համաձայնութիւն կայացած էր Անգլիոյ և Ֆրանսայի միջեւ որպէս Ֆրանսայի սահմանուած երկրամաս, բայց իմբէրիալիզմի խարդաւանանքին և նենգամտութեան վրայ ընաւ գաղափար չունենալ է այս մասին խօսիլ:

Թուրքիան հօրք արդէն փայփայուած ու շփացած է նենգամտիւ Եւրոպայի կողմէն, իբր պահեստի տւար իրենց քաղաքական ճատրակին և գիշատիչ թաքնամտութեանց համար:

Այսպէս, այս անգամուն ալ, անշուշտ դիտումնաւոր կերպով, Թուրքիան գինաթափ ընել է խորհեցան, և նահանջող Թուրք բանակի շնորհիւ չուշացաւ երկրին մէջ երեւան գալ քեմալական շարժումը՝ մերժելով ճաշնալ Պալոյ Թրքական կեդրոնական կառավարութեան հետ կնքուած և կնքուելիք բոլոր համաձայնութիւնները և պատերազմ յայտարարելով ընդդէմ յողթողներու:

Կիլիկիա ժամանումս ահա կը զուգադիպի արդէն իսկ դրսեւորուած քաղաքական կացութեան այս օտարացալից օրդանին, երբ դեռ քուղթի վրայ անգամ մարմին կամ ձեւ չէ տուած յաղթողներու կողմէ կիլիկիոյ վերապահուած ճակատագրին, ապա՝ ուրեմն և հայ ժողովուրդի ինքնավարութեան կամ գոնէ գոյապահպանման տարրական արդար իրաւունքին, որոնց մասին հաճ և հուան ըլլալու շունգալից խոստումներ չառլած էին պատերազմի ընթացքին, քանի պէտք կար հայ արեան և հայ ժողովուրդի ազատութենէ արտայայտութեան:

Ըսեմ նաեւ որ այս ժամանումին կը հանդիպի կիլիկիոյ վերջապէս զուտ Ֆրանսական Հրամանատարութեան թողութիւնը, որով այլեւս բոլորովին կը քաշուին Բրիտանական զօրքերը, այդ ահագին երկրամասի պաշտ-

պանութեան փափուկ Գործը թողլով միմիայն Ֆրանսահայն ուժին, որը սակայն մինչեւ վերջն ալ մնաց դժբաղտաբար անբաւարար, քանի որ հեռացող Բրիտանական զօրքին՝ ռազմաթերթին և պատերազմական անհրաժեշտ միջոցներուն տեղը չի լեցուցցաւ, բան մը՝ որուն ստիպողականութիւնը չեղած է քանիցս պաշտօնապէս նոյնիսկ Ատանայի Ֆրանսական Ընդհանուր Կառավարիչը, մանաւանդ երբ հեռակեանքէ միջալական վերտանգը ծաւալելով դարձած է սպառնալից Ֆրանսական ուժին:

Կիլիկիոյ գրաւման Ա. իշխանութիւնը կ'ըլլայ Բրիտանական Հրամանատարութիւնը մինչեւ 1919 Մայիս:

1919 Մայիսէն 1919 Դեկտ. Անգլո-Ֆրանսական խառն Հրամանատարութիւն՝ որ զանազան բարդութեանց կամ դժուարութեանց կ'ենթարկէ վարչական մեքենան, որմէ ետք՝ Լոյս Շօրճի և Գլէմ-Նոսոյի միջեւ 1916ի գաղաճի դաշնագրի հիման վրայ համաձայնութիւն գլանալով, վերջապէս կ'սկսի, ինչպէս ըսինք վերեւ, զուտ Ֆրանսական իշխանութիւնը:

Արդ, Բրիտանական բանակին քաշուելէն ետք, Կիլիկիոյ ընդարձակ տահմանագլուխներու պաշտպանութեան գիծերը բոլորովին կը ակարանան, այս կացութենէն քաջալերուելով Բէմալական յարձակումները ուժգին թափ կ'առնեն և զանազան ռազմական կէտերու շուրջ կեդրոնանալով կ'սկսին սպառնալ Լիւսիսէն-Հաճընէն և Սիսէն:

Ներսէն ալ, Ատանայէն սկսեալ մինչեւ Մերսին, Բէմալականութեան սրպէս գործակալներ՝ Թուրք Կուսակալն ու բարձրաստիճան պաշտօնատարներն ինչպէս նաեւ երեւելիները կ'սկսին համարձակօրէն ժողովներ գումարել գրգռութիւններ յառաջացնելու համար:

Կիլիկիոյ Ֆրանսական Իշխանութեան կողմէ, ի մասին Քէմալական վտանգին և միանգամայն ներքին թրջական վրդովիչ խլրտումներուն, Պէյրուքի Ֆրանսական Զօ Գօմիսիոնիա-ի մօտ կառարուած դիմումներն ու պահանջներն կը մնան անպատասխան և անլսելի:

Ոչինչ կը կառարուի ծաւալիլ սկսող այս վտանգին դիմագրաւելու համար: Նոյնիսկ Ատանայի տեղնայայտի կերպով Քէմալական փրփականախա կուսակալը տեղափոխելու համար Պոլսոյ կեդր. կառավարութեան դիմելու համար Գեղապետ Պրեմօնի կողմէ եղած խնդրանքը չի կարեւորուիր համայնքան ուշ լսելի կ'ըլլայ որ Ատանայի, Տարսուսի, Մերսինի երեւութապէս զուսպ և խաղաղ Թուրք բնակչութիւնն անգամ կը համարձակի զլուր վերցնել:

Կիլիկիոյ Ընդհ. կառավարչութեան (Գնդ. Պրեմօն) և Պէյրուքի Բարձր. Գօմիսիոնութեան (Զօր. Կոլո) միջեւ գոյութիւն ունեցող հակասական դիրքերու տեղածած խառնաշփոթ վիճակը՝ (որմէ չի գիտցուիր թէ՛ ինչպէս կարծես տեղեկ կ'ըլլար Քէմալ) առիթ և խրախոյս կուտար ի հարկէ թշնամիին՝ պաշարման յղթան հետզհետէ սեղմելու մինչեւ Մերսին—Ատանա երկաթուղիի գիծին վրայ:

Չուշացաւ արդէն այս երկաթուղիի գիծին կաշրտիլը, այնպէս որ Ատանան մնաց մեկուսացած և պաշարուած սեղմօրէն այնքան մօտիկ, որ բուն քաղաքին ծայրաթաղերու ելքին փորուած խրամներէն տիպուած էին պաշտպանուիլ:

Քէմալականներէ արձակուած գնդակներէն՝ Ատանայի կեդրոնական մասին մէջ գտնուող Հայոց եկեղեցիի թաղին մէջ իսկ սպաննուեցան մեկէ աւելի հայեր, իսկ կառավարական պալատը՝ ուր կը մնային Գօլ-Պրեմօն և Ֆրանսական բօլոր պաշտօնական սպասարկու-

թիւնները (Սերվիս), ինչպէս նաեւ իմ պաշտօնավարած շէնքը, Քրիստապեան գնդակներու բացած ծակոտիկներէն մաղ դարձաւ, այնպէս որ թշնամիին հաւանական ներխուժումին դիմագրելու կանխահոգութեամբ յիշեալ պալատի մուտքին առջեւ աւազի և հողի պարկերով պատնէշներ պատրաստելու ստիպուեցան:

Քաղաքին զղանցքին վրայ միքրայիօզներու յարստեւ ճարճառիւնը, հրացաններու բոմբիւնները՝ ամէն դիշեր մինչեւ լոյս շարունակուեցան շաբաթներով: Կատարեալ պատերազմի կրակին մէջ էինք մերօրէն քաղաքով, մինչեւ որ վերջապէս Ատանայի Ֆրանսական զօրաբանակէն մէջ ընդ մէջ արձակուած թնդանօթներով կտրելի եղաւ մի քիչ լուեցնել թշնամին:

Երկաթուղիի գիծը մնալով ստկայն միշտ պաշարւած և ընդհատուած, Մերսինի և ծովի հետ հաղորդակցութիւն պահելու համար, Ատանայի արեւելեան կողմէն դէպի Գարաթաշ (ծովեզերք) ցամաքային ճամբուն միայն կը գործածուէր այլեւս:

Ատանայի այսքան սեղմ պաշարման ժամանակուան գաւառ շրջանի կարգ մը ղեկավարուն վրայ, մեր գրութեան յաջորդ մասերուն մէջ պատահութիւն պիտի տեսնենք անդրադառնալու, որով կը բաւականանք ընդհանուր կացութեան այս համառօտ ճշդութիւններով, քանի որ արդէն մեր առաջագործութիւնը՝ ոչ թէ կիլիկիոյ գերաւման բանակի անցուցած դժուարութիւնները պատմելն է, այլ միայն ցուցնել թէ ինչպիսի պայմաններու մէջ վիճակուած էր ինձ գործել որպէս հասարակական մարդ և որպէս Հնչակեան:

Աւելի վաւերական դարձնելու համար կիլիկիոյ դրութեան այս վտանգաւոր ֆազի մասին մեր ըրած ճշդութեւ, խօսքը տանք այն տառնուան (Ասմիսիսարաքօր աֆ Ծեֆ աֆ Արմեֆի) Գօլ. Պրեմօսի:

«... 1919 Նոյեմբերի վերջերք Կիլիկիա կառար-
եալ յաջողութեան մէջ էր, այնպէս որ ո՛չ ոք պիտի
կրնար խորհիլ որ 1920 Մայիսին Քեմալականութիւնը
պիտի պարտադրէր Ֆրանս. Հրամանատարութեան զի-
նադադար մը ստորագրել, և թէ պիտի պաշարէր Ատա-
նան Մայիս, Յունիս, Յուլիս և Օգոստոսի սկիզբը, մին-
չև անգամ անոր անկումը հնարաւոր դարձնելու աստի-
ճան պիտի յառաջանար, բան մը՝ որ դժբաղդաբար մէկ
քանի շաբաթներ հաւանական դարձած էր ոչ թէ թշնա-
միին ուժին պատճառաւ այլ մեր տկարութենէն»:

(Գոլ. Պրեմոն.— Լա Սիլիսի աճ 1919—1920
էջ 25 (325))

* * *

Անցնինք քիչ մըն ալ ազգային կեանքին պար-
զած վիճակին, քանի որ իբր նորեկ՝ ո՛րեւէ հասարակա-
կան դեր կամ պարտականութիւն կառարելու համար ան-
հրաժեշտութիւն է ճանչնալ՝ սերտել միջավայրն ու
պայմանները:

Գաղափարաց այս կարգին, աւելորդ չեմ սեպեր
յիշել որ նախ քան Կիլիկիա մեկնումս, «Հայկական
Հարց»-ի մասին քաղած տեղեկութիւններս՝ առանց ո՛չ
մէկ հիմնական փաստի, մի՛ միայն դաշնակիցներու խոս-
տումներէն ներշնչուած անօրոշ բայց չափազանց լուա-
տես տարածայնութիւններէ կը բաղկանային:

Բարիզի Հայ Ազգային Պատուիրակութեան՝ Պօղոս
Նուպար և Աւետիս Ահարոնեան ստորագրութեամբ, 1919
Օգոստ. 8, 4886 թուահամար պաշտօնական հեռագիր հա-
ղորդագրութիւն մը կ'ըսէր ի մէջ այլոց.

«... Երեւանի Հայ Հանրապետութեան կողմէ
«Միացեալ Ամբողջական Հայաստան»-ի մասին եղած յայ-

տարաբնութեան, ըստ էութեան համաժիտ ըլլալով հանդերձ, Վրացական և օրինական նկատումներով Դաշնակիցներուն յայանած էին որ այդ յայտարարութեան հաւան չըլլալով, կը յանձնարարեն Հայ ժողովուրդի բոլոր տարրերուն օր, այս փափակ հարցի լուծումը թողուն պաշտօնական պատասխանատու մարմիններուն և հանդարտութեամբ սպասեն անոր երջանիկ ելքին:

Ասկէ զատ կ'ստանայինք միաժամանակ, Խաղաղութեան Քոնֆէրանսի նախագահ Պ. Գլէմանսոյի կողմէ Օսմանեան պատուիրակութեան ներկայացուած յիշատակագրին տրուած պատասխանի պատճէնն, ինչպէս նաեւ փրփականտի յատուկ ուրիշ վաւերագիրներու թուօցիկներ, որոնք ոչինչ կը ճշդէին Վիլսընեան Վեգդերու ինքնարշման տեսական թէզէն:

Պատահաբար մեր ձեռքը հասած արտասահմանեան հայ մամուլի մէջ յարուցուած Մանտաթէրի և այս կամ այն պետութեան նախնորութեան հարցերն ալ կուգային լրիւ հաստատելու ո՛չ թէ միայն կացութեան անօրօշուրթիւնը, այլ և մեր ազգային միաժիտ, չըսելու համար մանկամիտ, դիւանագիտութեան ապիկարութիւնները:

Միւս կողմէ՝ Անգլիական և Ֆրանսական զինուորա-քաղաքային իշխանութեանց Հայ ժողովուրդի հանդէպ բարեացակամ մրցակցութեան վրայ կուգային աւելնալ նաեւ Ամերիկեան նպատաստանողներու և քաղաքական անպաշտօն ներկայացուցիչներու Միսիօնարական խումբեր, որոնք Դամասկոսի մեր Հայ Ազգային Միութեան ալ՝ մանտաթէրի հարցին շուրջ կարծիքը, արամադրութիւնը կամ նախնորութիւնը կ'ուզէին գիտնալ, շօշափել:

Միջանկեալ աւելցնեմ որ Դամասկոսի մեր Հայ Ազգային Միութեան կարգախօս—պատասխանն եղած էր. —Բնական է որ Հայը պիտի փափաքէր անկախ և ինք-

նօրէն ըլլալ իր քաղաքական հասունութիւնը ցուցահանելու համար, որով պիտի ուզէր օգտուիլ այդ առթիւ հաւասարապէս բոլոր դաշնակիցներու բարեկամական օժանդակութենէն, առանց մէկուն կամ միւսին նախաւորութիւն ցուցունելու անփափկանկատութեան ենթարկուելու, և թէ խնդիր մըն էր որ՝ որուն համար դեռ տարագրութեան մէջ եղող հայութիւնը ի վիճակի չէր գործելու:

Այս մէկ քանի սկզբունքային կէտերու վրայ ծանրանալուս պատճառն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ՝ իրաւէն փափուկ հարցի շուրջ զգուշաւոր և շրջահայեաց վերաբերմունք միայն ունենալու անհրաժեշտութիւնը շեշտել, բան մը՝ օրմէ դժբաղտաբար զուրկ և հեռի կը գտնէի արտասահմանի հայ մամուլին, իմա՝ և հայ հաստատութեանց մեծամասնութիւնը:

* * *

Հայկական հարցի շուրջ, այս ունեցած տեղեկութեանս վրայ տւելցնելիք ո՛չ մէկ նորութիւն գտալ ԱՏԱՆԱ հասնելուս:

Փարիզի Ազգային պատուիրակութեան կողմէ Ատանա ղրկուած էր Գ. Միհրան Տամաթեան՝ որ հաղորդակցութեան պաշտօնեայի դերն ունէր և արտասահմանէն երբեմնիկիկիւ ղրկուած նիւթական օժանդակութեան վստահելի գործակալն ըլլալով կ'աշխատէր մէկ կողմէ բարուք յարաբերութիւն մշակել գրաւման վերին վարչութեան հետ և միւս կողմէ թարգման հանդիսանալ հայ ժողովուրդի արդար պահանջներուն, ծառայելով խղճմօրէն ըստ իր կարողութեան, կողմերու համերաշխութեան և իրար հասկացողութեան գետինը դորացնելու:

Կար Հայ Ազգային Միութիւն՝ ուրիշ ամէն տեղ հազածին պէս, որ հայ ժողովուրդի ներքին և մանաւանդ զուտ ազգային—քաղաքական—վարչական գործերուն՝ առանց յարանուանական խտրութեան, հսկելու և զայն վարելու, ինչպէս նաեւ նպաստի և օժանդակութեան գործը կատարելու լծուած եր, և կը ծառայէր գրեթէ իբր միջոց հաղորդակցութեան ընդ մէջ Հայ ժողովուրդին և Ազգային Պատուիրակութեան ներկայացուցչին:

Այս երկու մարմիններուն միջեւ կար գոնէ պաշտօններու երկուսութեան անպատեհութիւնը չի գրսեւորելու չափ համերաշխութիւն մը:

Առանա հասնելէ ետք: Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Սահակ Բ. շատ չուշացաւ մեկնիլ դէպի Եւրոպա իր միօրօնին, բայց այդ կարճատեւ միջոցին գիտեցի դժբաղատար որ Առանայի առաջնորդ Գէորգ Մ. վրդ. Արսլանեանի շուրջ հաւաքուած և իր վստահութիւնը վայելող անձեր (որոնց հեռ մօտէն պիտի ծանօթանայ ընթերցողը, անբաղձալի արարքներու աւիթով) չարաչար կը գործածէին Առաջնորդին կամաւոր կոյր վստահութիւնը և տեսակ մը խրամատ կ'ուղէին բանալ իր և Կաթողիկոսին միջև առաջ քաշելով վարդապետը՝ Յրանսական իշխանութեան մօտ, որուն հետ յարաբերուելու գիւրութիւններ ունէին իրենք:

Խեղճերը չէին զգար որ իրենց այս ընթացքը զոր ինքնաբեր կարծելու ադիաութիւնն ունէին, ուղղակի տիրող իշխանութեանց հազերանութենէն բխող շրջանին զի տիրեցեացի ճարպիկութենէն թելադրուած էր և որուն գործիք ըլլալը կը պահանջէր արդէն իրենց շահը:

Քանի որ պատմութեան համար կը գրեմ, անաչառօրէն պէտք է խոստովանիլ որ Արսլանեան վարդապետը՝ Հնչակեան էր նման այն Հնչակեաններուն, որոնք Հըն-

չսկեան գաղափարաբանութեան անտեղեակ ու անընդունակ, բայց ազգասիրաբար անդամագրուած են անկեղծօրէն պիտի ըսէի, եթէ սակայն փաստը չի գար հաստատելու որ Վարդապետը անձնական և կղերամիտ փառասիրութեանը միայն կ'ուզէր ծառայեցնել Կուսակցութիւնը:

Կոր Հայ կաթօլիկ Առաջնորդութիւնը՝ որ առանց ո'հեւէ քաղաքական կամ ազգային նկատումի, ինքնագլուխ և անշատ, իր բարւոք յարաբերութիւնը կը մշակէր պաշտպանելու համար իբր թէ իր ժողովուրդին շահերը:

Կաթօլիկ Հայերու թիւն ըլլալով շատ փոքր, ըստ օրուան պահանջին կարելի էր ունենալ անոր ալ համերաշխութիւնը, եթէ միայն Ազգ Միութիւնը գիտնար օգտուիլ անոր հոգեբանութիւնը:

Բողոքական պատուելին ալ, թէեւ միւսներուն օրինակէն շատ ետ մնացած չըլլալու նախանձախնդրութեամբ կը ջանար առիթ գտնել, Ֆրանսական իշխանութեան մօտ ինքն ալ, բայց արդար ըլլալու համար պէտք է ըսել որ յիշեալը՝ Եվերջ Ազգին մայր զանգուածին հետ և մեզ կը նկատէր հարազատ և և ըստ այնմ կը գործէր միշտ համերաշխ և աջակից անօր: Վերջապէս աշխարհական հովիւի հոգեբանութիւնն ունէր կարծես:

* * *

Գալով Հայ քաղաքական Կուսակցութեանց, Ս. Դ. Հնչակեան, Հ. Յ. Դաշնակցական և Ռամկավար Ազատական, երեքն ալ կը գործէին և ունէին իրենց մամուլը, վերելի կարգի համաձայն՝ «Տաւրոս», «Կիլիկիա» եւ «Հայ Ձայն»:

կազմակերպչական մրցումը՝ զօրաւոր էր կուսակցութեանց մէջ, և իրարու հանդէպ քննադատութիւնը՝ կծու և սառնին, զուտ անձնականութիւններէ տարուած ու լարուած յաճախ, և ո՛չ երբեք սկզբունքային կամ ծրագրային շինարար ուղիղ մէթոտով:

Հայ Ազգային Միութիւնը՝ Դաշնակցական, Ռամկավար և Հէզոքներէ կազմուած էր: Լնչակեանները՝ իրրթէ բողոքելով, ներկայացուցին չէին տուած, — Գոնէայէպէս կը հաւաստէին ինծի, բայց աւելի հաւանական այն ըլլաւ կ'ենթադրէի որ հոս ալ Առաջնորդին Ազգային Միութիւնը ճանչնալ չուզելու և անոր կանգէն՝ Ֆրանսական վարչութեան մօտ ինքնադուրս դործելու համար խաղցուած ապիկար խաղ մըն էր եղածը, քանի որ Առաջնորդը Ֆրանսերէն չի գիտնալուն՝ իր յարաբերութեանց համար կը ծառայէցնէր մէկ քանի արբանեակներ, որոնք Աստնայի մասնաճիւղի վարչութեան ալ կ'անդամակցէին,

Հասկնալի է ուրեմն որ Լնչական ճաւրոսն ալ աւելի գանհիկ դերի մը մէջ ինկած ըլլալով, անձնական ու ազտօր յարձակումներով կը լեցնէր իր շարքական բոլոր թիւերը գրեթէ առանց բացառութեան Ազգային Պատուիրակութեան ներկայացուցչին ինչպէս նաեւ Ազգային Միութեան անդամներուն անձերուն դէմ, վարկարկելու համար զանոնք, առանց օտկայն անդրադառնալու օրուան քաղաքական և ազգային կենսական հարցերուն:

Բաղաքական, ազգային և կուսակցական այս անդամակցութեան գրութեան մէջ, մանաւանդ արպէս կուսակցական, կացութիւնը շատ փոփոխ էր: Եւ որովհետեւ միջավայրին բուրգովն անձանթ էի, դեռ եւս անվերապահ վստահութեամբ չէի կրնար ոչ մէկ ընկերոջ

յայտնել դիտողութիւններս, որով և հարկադրուած ըզգացի տանն մ'եւս շարունակել գիտողի և դատողի ինքնամեկուսացումս:

Կար աշխոյժ և վառվռուն երիտասարդութիւն մը Հնչակեան՝ որ արամազիբ կ'երեւէր անչափսնդիբ անձնութեամբ գործելու, բայց կուսակցութեան մէջ որջացած տարբերու ընթացքն ու վարքը ժամանկ կուտային ինձ, ճշդելու համար սրբազրութեան դրական և շինարար միջոց մը, առանց ցնցումի կամ պառակտումի տեղի տալու:

Քաղաքական շատ շփոթ կացութիւնն և օրուայ հրատապ և փափուկ հարցերը՝ լուրջ, խոհական և պաշարիւն ըլլալ կը պահանջէին:

«Տաւրոս»ը պատահական յարմարացուած մամուլի տակ կը ապուէր շարաթը անգամ մը անկանոն, անկեղծ և անձնուէր երիտասարդ ընկերներու գիշերաշահ արքանութեանց շնորհիւ:

Ի տես այս երիտասարդ ընկերներու անխռնջ նշուիրումին, կը հիանայի և կը հպարտանայի օրպէս Հընչակեան, բայց և կը տանջուէի միւս կողմէ՝ ամէն անգամ որ այդ պատուական ընկերները կը մերժէի, երբ որ կուգային ինձ՝ աշխատակցութեան յամեցումս հարցընել: Թերթի ուղղութեան և բովանդակութեան մասին ո'չ մէկ խօսք, ո'չ մէկ քննադատութիւն չէի յայտներ, այլ միօրինակ կը պատասխանէի՝ դեռ ժամանակ կայ, դեռ ժամանակս չեկաւ դրելու: Ըսեմ որ Թերթի խմբագրութեան մէջ՝ բաժին կամ պաշտօն չունէին այս երիտասարդ ընկերները՝ իրենք ալ, բայց կը կատարէին նիւթական՝ այսպէս ասած ֆիզիքական ամենածանր աշխատանքը Թերթին:

Հակառակ որ Ամերիկայէն, Ընկ. Սապահ-Գիւլեանէն

ալ նամակ ունէի Աստեայի մէջ կուսակցական գործին լծուելու, բայց այդ մասին եւս կը Ֆեայի լուռ։ Ասով հանդերձ, կուսակցական հարցերու շուրջ որոշ և տեւական հետաքրքրութիւն ցուցնելով, միշտ կը մօտենայի ու կը տեսակցէի մասնաճիւղի վարչութեան, վարդապետին ինչպէս նաեւ երիտասարդ ընկերներու հետ։

Շարքային ընկերներէն սկսեալ մինչեւ Մասնաճիւղի վարչութեան կարգ մը անդամները եկան հեռզհեռ գանդառելու որ, ո՛չ վարչական և ո՛չ ալ անդամական մոզով չի գումարուիր։

Գործին ընթացք առնող կանոնադրային թելադրութիւններ միայն ընելով կը բուսականայի։

Յայտնի էր որ վարդապետն ու իր համախոհները, կուսակցութեան այդ լքուած ու երեսի վրայ թողուած վիճակին յարառեւութեանը մէջ կը փնտռէին իրենց հեղինակութեան զօրացումը՝ միայն Ֆրանսական իշխանութեան մօտ, հեռու՝ Ազգային պատուիրակութենէն և անջատ՝ Ազգային Միութենէն, առանց սակայն գոնէ շարքերը խառնելու հոգ կամ ջանք ընելու։

Չէր կրնար և պէտք չէ տեսնել այս ընթացքը։ Ինքնաբերաբար, Մասնաճիւղի Գանձապետին կը զրկեմ կօկիկ անդամավճար մը և կը պահանջեմ ընկալագիր։

Իրարանցումի կը մասնէ այս ըրածս, բայց արդէն երիտասարդ ուժերը կրցած եմ զանազանել, ճանչնալ ինչպէս և լրիւ ծանօթանալ միջավայրին։

Երիտասարդ ուժերը քաջալերելու համար, իրենց գաղափարական զարգացումին մէջ, ամէն յարմար առիթով, դասախօսութեան ձեւով և ծրագրային բացառութիւններով կը ջանամ իրենց հետաքրքրութիւնը բարձր և վառ պահել։

Միակ օգտակար մեթօտը կը նկատեմ շարքային ընկեր-

ներու գիտակցութեան վրայ յենած կազմակերպութիւնը, ուստի և այդ ուղղութեամբ ալ կ'աշխատիմ բացատրել և յանձնարարել որ մեծերու՝ հեղինակաւորներու (օրոնց մէջ կը նկատեն զիս) վստահիլը՝ գործը չի յառաջացներ: Ընդհակառակը, պէտք է իրենք իրենց վստահելով լըծուին գործի, միեւնոյն տանն օգտուելով մեծերուն բարոյական և նիւթական աջակցութենէն, աջակցութիւն՝ որուն անկեղծութեան չափանիշը համարելու են, առանց պաշտօնական հանգամանքներ իւրացնելու, գործելու յօժար արամադրութիւնը միայն:

Իսկ Վճարաստին դեռ եւս չի կարենալ աշխատակցելուս պատճառը կը ներկայացնեմ անհառական զբաղում, պաշտօնիս ծանրութիւնը, որուն գիտակ են արդէն և կը տեսնեն յաճախ որ գիշերներն անգամ կը մնամ պաշտօնատեղիս, հաշիւները օրը օրին յանձնելու համար:

Մէկ խօսքով, չեմ ուզեր ըսել որ Հնչակեան գաղափարաբանութենէ ղուրկ թերթին մէջ չեմ հաւանիր գրել, նկատելով որ պէտք է գոյ ժամանակը, որ արդէն իրենց իսկ գիտակցութեամբը ճանչնան զայդ, ի՛նչ որ ամենէն նպաստաւորը պիտի ըլլայ անշուշտ Կուսակցութեան ղորաւոր վերելքը ապահովելու համար:

* * *

Քաղաքական կացութեան փափկութիւնն ու անբռնչութիւնը, ազգային մարմիններու իրարու հանդէպ վանողական և հակառակ վերաբերմունքը, մանաւանդ քաղաքական որոշ վարկագրիծի և ծրագրի բացակայութիւնը և ուրիշ բան վերէն՝ Բարիդէն ակնկալելու ապիկարութիւնը, միւս կողմէ՝ Հայ քաղաքական կազմակերպութեանց եւս իրերամերժ և ընդհանուր քաղաքակա-

նաւթեան հետ ո՛հէէ կապ չունեցող տեսակ մը թայֆայական գործեւակերպը, մինչեւ անգամ մեր կուսակցութեան ալ միեւնոյն անկեալ դրութեան մէջ տեսնելս կը վրդովեն զիս արդարեւ, այնպէս որ կը խորհիմ թէ՛ եթէ այս քառսին մէջ լճանալու համար եկած եմ, ոչինչ պիտի արժէր կեանքը:

Եւ այս բոլորը դիտելու և դատելու համար, 2—3 ամիսը շատ կը համարեմ որպէս ժամանակի կորուստ: Ասոր հետ մեկտեղ, շնչակեան կուսակցութեան ներքին թոյլ կեանքին մէջ դեռ աչքառու փոփոխութիւն մը չէ կատարուած:

* * *

Շնչակեան երիտասարդութիւնը կը պատրաստուի ընթացիկ ճկարկառուն կամարները: Առաջին միջնարարի բեմայարդարումը երկար ըլլալուն, կուգան առաջարկել ինձ որ այդ դադարին բանախօսեմ, կ'ընդունիմ:

1920 Յունուար 26, Երկուշաբթի գիշեր, Յունաց սինէմային մէջ տեղի կ'ունենայ ներկայացումը, որ ըստ ծանուցման կը խօսիմ, և առիկա կ'ըլլայ առաջին հրապարակախօսութիւնս Առանայի մէջ:

Շնչակեանութիւնը սկսած է զարթնել ի հեռուէս իր իսկ ծօցին մէջ գտնուած հակառակորդներուն:

Բ. Մ Ա Ս

ԴԵՊԻ ՕԳՈՍՏՈՍ 4-Ի ԱՔԹԸ

1920 Փետրուար 1: Այս թուականը՝ պատմական նշանակութիւն մ'ունի Հնչակեան կուսակցութեան Կիլիկեան գործունէութեան համար:

Նախորդ տնտեսական վերջին եօթնեակին, պաշտօնաւարած Սերվիսիս կողմէ՝ տնտեսա աշխատանքը. թափուեցաւ Մարաշը պարենաւորելու համար, և հաշիւ թէ ճամբայ հասած էինք վերջին մասը աւելի քան եօթանասուն հազար թրք. սօկինոց, ուսեստեղէններուն, զորս դժուարութեամբ կարելի եղած էր հայթայթել Ատանայի հրապարակէն, և որոնց մեծագոյն մասը դեռ հասած տնտես չէր Մարաշ, յանկարծ Ատանայի Ֆրանսական իշխանութեան լուր հասաւ անակնկալ կերպով որ Մարաշը պաշտպանող Ֆրանսական զօրաբաժինը սկսած է նահանջել, լքելով Մարաշը:

Ռուսերի պէս պայթած այս գոյժը, կատարեալ իրարանցում պատճառեց Ֆրանսական իշխանութեան վերին Շրջանակին մէջ: Բան մը՝ զոր դադանի պահելու մէջ ջանք կը թափէին:

Ճամբայ հանուած պարէնը՝ դանազան ապահով կառններու մէջ մթերելու հրաման տրուեցաւ մեր Սերվիս-ին կողմէ:

Գոյժն ուրեմն իրականութիւն էր և կը գտնուէինք

քաղաքական գահավճճ դեպքերու դէմ յանդիման, մինչ-դեռ Աստնայի աւելի քան հօթանասուն և հինգ հազար հայութիւնը՝ անտեղեկ կը շարունակէր օրօրուիւ իր խանդավառ ապահովութեան մէջ:

Կէսօրին՝ Գրասենեակէս ելլելուս պէս ուղղակի կը հանդիպիմ Հնչակեան Ակումբ և հոն ներկայ գտնուող վարչութեան երկու անդամներէն կը խնդրեմ որ հաճին նայն իրիկուան համար անպատճառ ժողովի հրաւիրել վարչութիւնը, որպէսզի պաշտօնառեղի՛ն վերադարձիս կարենամ հաջորդել իրենց կարեւոր լուրեր մեր քաղաքական կացութեան վերաբերեալ:

Մասնաճիւղի վարչութեան Ատենայեալը՝ որ Ֆերանսական Պիւռնյ Բօլիքիքի ի մէջ գրաքննիչ Թարգմանողի պաշտօնը կը կատարէր, կը հակառակի վարչական ժողով գումարելու առաջարկիս, բայց միւս անդամները հաւաքուելով կ'սպասեն երեկոյեան վերադարձիս:

Հակառակ որ իրիկունը, Ատենայեալն ալ կը գրանւէր ահումբ, չի յօժարեցաւ մասնակցիլ այս խորհրդակցական նիստին՝ որուն օրակարգի հարցը դեռ կը մնար անծանօթ ամէնքին ալ:

Ատենայեալին այս անիմաստ ընթացքը առիթ բռնելով՝ վարչութեան մնացեալ անդամները իրենց ցաւը կը յայտնեն ու նայնիսկ կը բողոքեն որ բնաւ վարչական կանոնաւոր նիստ ունեցած չեն և վարդապետին հետ ինքնագլուխ կը գործէ Ատենայեալը:

Ատենայեալին այս արգահատելի մտայնութեան վրայ— ան ալ յետ պատերազմեայ բողոքօրոշ շրջանի մը մէջ— ցաւս առանց յայտնելու, կը բաւականաւոր ըսելով որ, կուսակցական ներքին հարցերու համար, կուսակցութեան կանոնադրի համաձայն կրնան կարգադրութիւններ ընել:

Միջանկեալ այսքան մը տեղ ասի կուսակցական

այս անիմատ միջադէպին, ցուցնելու համար որ քաղաքական անակնկալ անդ դէպքերով յգի ընդհանուր կացութենէն ո՛րքան անտեղեակ էին և թէ ո՛րքան համակուած էին իրենք ալ, ժողովրդային միամիտ վստահութեամբը դէպի օրուան երեւութապէս ապահով կացութիւնը, որ փոխանակ հեռաքրքրուելու, կ'ուզէին ճղճիմ անձնականութեամբ վատնել առ Նաեւ իմ սուղ ժամանակս:

Ի՛նչ որ է, կը պարզեմ կացութիւնը իր արհաւիրից հետեւանքներով միասին և կո՛չ կ'ընեմ որ ամէն բանէ վեր և ամէն բանէ առաջ անմիջապէս լծուին կազմակերպչական աշխատանքի: Դոնէ Հնչակեանութեան նըւիրական միսիային ի պատիւ....:

Կ'օրոչեն շուտով անդամական խառն ժողով գումարել և կը խնդրեն որ անպայման ներկայ պանուիմ ես ալ:

Թաջարդ կիրակի օրն իսկ Հնչակեան անկամական ժողով կը գումարուի, ուր Լէզեանական Հնչակեան զինւորներն ալ կը փութան դալ առաջին անգամ ըլլալով, և կատարեալ սգեւորութեան մէջ օրակարգի հարցերը կը լուծուին կանոնաւորապէս:

Շարքայիններու այս սգեւորութիւնն ու անձնըւէր առամագրութիւնը և երիտասարդ ուժերու գիտակից լրջութիւնը՝ կողք կողքի կուգան բարոյական կազդուրիչ մթնոլորտ մը ստեղծել և ներշնչել յոյս ու հաւատք, որ կուսակցութիւնը պիտի կրնայ իր պատմական մեծիան կատարել այդ բացառիկ շրջանի յատուկ յեղափոխականութեամբ:

* * *

Հակառակ փափաքիս և մանաւանդ սկզբունքիս,

պատմութեան համար գրուած ներկայ աշխատասիրութեանս մէջ, պարտաւորուած եմ անձիս շուրջ պատահած միջադէպերուն եւս անդրադառնալ, այդ անցուդարձերու՝ կուսակցութեան կեանքին և գործունէութեան հետ ի կիլիկիա, սերտօրէն կապուած և շատ անգամ գրեթէ նոյնացած ըլլալուն պատճառաւ: Ասով հանդերձ պիտի ջանամ հնարաւոր անկողմնակալութեամբ ներկայացնել և համառօտել զանոնք:

Այսպէս ուրեմն, 1920 փետրուարի առաջին կէտին, Առանայի Հնչակ. ակումբին մէջ գումարուած վերոյիշեալ ընդհանուր անդամական ժողովը՝ զոր Հնչակեանութեան կիլիկեան յեղափոխական գործունէութեան շուկէտը կրնանք կոչել իրաւամբ, առիթ և պատահութիւն կուտայ ինձ ինքնաբերաբար մէկ անգամէն մէջտեղ հանելու և պարզելու կուսակցական վարքագիծս՝ կամ ուրիշ ասութեամբ՝ իմ դիրքը հանդէպ կուսակցութեանս, որը, խորունկ վերլուծութեան և ժանաւանդ հասարակական գործունէութեան երկար փորձառութեան արդիւնքն ու եզրակացութիւնն է եղած և որմէ չեմ ուղած չեղիլ:

Ըսենք, յիշեալ անդամական ժողովը՝ անձիս հանդէպ ի յայտ բերած անվերապահ և անկեղծ վստահութեամբը, զիս այդ օր շատ փափուկ կացութեան մը մէջ կը դնէր, իրենց միաձայն քուէներու ամբողջութիւնը կեդրոնացնելով և պահանջելով ինձմէ որ գործին ղեկը ստանձնեմ:

Հասարակական կեանքի տեսակէտէն արտասովոր և մեր կուսակցութեան պատմութեան մէջ գրեթէ նորութիւն մը եղող իմ անհատական ուղեգիծս և գործունէութեան մեթոտս՝ զոր այլեւս պատրաստ էի ժողովին առջեւ պարզել, գիտէի որ պիտի կրնար գոնէ առաջին պահուն, բացասական ասպարտութիւն գործել, ի՛նչ որ

առանկ առգնապալից շրջանի մը մէջ և վճռական գործունէութեան նախաքայլերու առեն վնասակար ըլլաթերեւս:

Պէտք էր խիզախել սակայն ամէն նկատում և ընդժարչ չի տարուիլ բնաւ և միանգամ ընդմիշտ պարզարանել ու բացատրել իր ամբողջ մանրամասնութեամբը իմ հասարակական իմա՝ հոստակցական համոզումս՝ որուն ընդունուիլը կը պահանջէի ժողովէն և որ կը կայանար անպատշոճ այսինքն անանձնակամ գործունեութեան մէջ, առանձնելով հանդերձ ամէն աշխատանք որ պէս յեղափոխական գիտութիւն:

Այս սկզբունքի վրայ կառուցուած մեթոտ մը՝ շատ բնական էր որ գիւրբմբռնելի չըլլալով, գործէ և պատասխանատուութենէ խուսափողի ապաւորութիւն թողուր մեր շարքերուն վրայ:

* * *

Նկատելով ուրեմն որ Առանայի բնիկներէն ունէինք արդէն բազմաթիւ ընկերներ ամէն հասակէ և տարիքէ, որոնց վրայ ներգաղթի հետ եկած էին աւելնալ բազմաթիւ ոչ-կիլիկեցի ընկերներ:

Նկատելով որ այս զանազան միջավայրէ հաւաքուած և տարբեր աւանդութիւններով կրթուած նշակեալներու միջեւ ներդաշնակութիւն և համերաշխ գործունէութիւն ապահովելու համար, հոստակցական մէկ ղեկավար մարմին յառաջացընելի դժուար պիտի ըլլար ո՛չ թէ մնոր համար որ բուն պաշտօնին մարդերը պիտի պակսէին, այլ ընդհակառակը՝ թիւով աւելի շատ ըլլալուն, և հետեւաբար:

Նկատելով որ կրնային առնանկանութիւններ վերաւորուիլ այդ ընտրութեան մէջ, ամէն ժը չի բովան-

դակուելուն պատճառաւ, որով և մանաւանդ վաղեմի ու փորձառու ընկերներ պիտի մնային մեկուսացուած, մեկուսացում, զոր կրնայինք նուազագոյն չարիք համարել եթէ ալ աւելի անպատասանեալ քները զանց առնէինք յիշել կուսակցական ներքին կենսականութեան համար:

Միւս կողմէ՝ այդ փափուկ շրջանին, նկատելով որ երիտասարդ ուժերը առաջին գիծի վրայ բերելն էր կարեւոր:

Ուստի, անձիս օրինակով, տարեց կուսակցականները՝ իբր փորձառուներու խորհրդակցական մարմին, առանձինն խմբաւորելու և անոնց որոշումներէն՝ խորհրդակցական ձայնով և ո՛չ թէ պարտադիր, միշտ օգտուելու իբր միջոց, կ'առաջարկեմ զուրա թողուլ մեզ ամէնքս վարչութենէն և ընտրել վարչութիւնը յարմարագոյն երիտասարդ ուժերէն, խօսառնելով որ վարչութիւնը, երբ որ ուզէ, ամէն անգամ առանց բացառութեան, օրակարգի հարցերու մասին պիտի մասնակցինք և պիտի օժանդակենք իրեն խորհրդակցական ձայնով թողլով վարչութեան, իրեն՝ ալ օրինական վերջնական որոշումները, որոնք պարտադիր պիտի ըլլան և մեզ համար, թէ իսկ մեր տեսութեանց կամ եզրակացութեանց հակառակն եղած ըլլան անոնք:

Անկէ զառ, կ'առաջարկեմ զուրա երիտասարդ ուժերէն՝ զարգացողական և փրփուկանալի վարչութիւն մը յառաջացնել, վարչութեան ղեկավարութեան տակ, այնպէս որ հիներն և երիտասարդութիւն՝ սերտ գործակցութեամբ կարենան դիւրացնել վարչութեան գործը ինչպէս նաեւ կուսակցութեան յառաջխաղաց. ծաւալուին ու վերելքը:

Դժուար կ'ըլլայ համոզել, քանի որ դեռ խօսքի շրջանն է ասիկա ուղեգիծիս, բայց կը կանխեմ անդա-

մական ընդհանուր ժողովէն իրաւացի կասկածները իմ գործէ խուսափելու մասին, և կը յայտարարեմ որ շուտով գործնական կեանքը պիտի գոյ համոզել զիրենք որ ո՛չ թէ ասանկով գործէ կը խուսափիմ, այլ, ընդհակառակը գործս կը ծանրաբեռնեմ, քանի որ ինձմէ սպասուած և իմ վրայ դրուած ամէն պարտականութիւն սիրով պիտի կատարեմ միշտ որպէս յեղափոխական պարզ զինուոր:

Ամէն գիտակից, ամէն մտաւորական ընկեր, կը պահանջեմ որ, առանց պաշտօնական փառասիրութեան, անանձնական գործունէութեան այս մեթոտը իւրացնէ, որպէսզի կուսակցութեան շարքերը զօրանան ու գարգանան աւելի շուտով, և առաջին առնուի մանաւանդ մը՝ աւստրական ընկերներու սխալ մրցակցութեան անպատեհութեանց, որուն հետեւանքով միշտ և ամենուրեք տուժած է և կը տուժէ կուսակցութիւնը:

Ահա՛, իմ փորձառական դասը:

Կ'ընտրուի վարչութիւնը և անմիջապէս հարց կը դրուի «Տաւրոս»-ի խմբագրութիւնը ընտրել:

Խմբագրական մարմնի ընտրութեան առեն դարձեալ խնդիր: Ժողովը կ'ուզէ զիս Նեղը դնել, բայց առանց շեղելու սկզբունքէս կը պնդեմ որ ընտրեն մարմինը՝ ո՛վ որ կ'ուզէն բացի ինձմէ, և ես՝ իրրեւ պարզ աշխատակից յանձն կ'առնեմ, հակառակ բազմազբաղ վիճակիս որ ամենուն ծանօթ է, գրել, եթէ ուզեն նոյնիսկ ամէն օր տալով յօդուած կամ խմբագրական, հաստատելու համար որ գործէ չէ որ կը խուսափիմ: Եւ անանձնական վերաբերումիս (որուն առկ թաքնուած համոզումս գոտաթարակչական է միեւնոյն առեն) իբր ապացոյց, յայտարարելով որ խմբագրական մարմինը ազատ կը կացուցանեմ և իր իրաւասութեան մէջ, իմ գրութիւններս հրատարակելու կամ ո՛չ, օրմէ քնաւ եր-

բէք չեմ վշտանար որպէս կարգապահ զինուոր և պիտի շարունակեմ միշտ աշխատակցիլ, միևնոյն ատեն աւելցընելով որ աշխատակցութիւնս ալ պիտի ըլլայ գրական ծածկանցով, այսինքն, վեր՝ ո՛հւէ անձնական նկատումէ:

Եւ իրա՛ւ որ յաջորդ թիւէն իսկ կ'սկսիմ գրել «Տաւրոս»-ի մէջ, խմբագրական մարմնոյն առաջարկելով միայն մէկ պայման որ «Տաւրոս»-ը մնայ շնչական ըսկզբունքի և թէզի վրայ բարձր և չիւրընկալէ բնական մամուլի բարոյականութեան հակառակ անձնական զձնութիւններ:

«Տաւրոս» շաբաթաթերթը շուտով կ'սկսի յաբաթը 2-3 անգամ հրատարակուիլ և չուշանար ըլլալ որաթերթ:

1920 Մարտի սկիզբէն մինչեւ 1921, անընդհատ կ'աշխատակցիմ, «Տաւրոս»-ի բոլոր խմբագրականները ստորագրելով նախ՝ «Գրող» ծածկանուամբ:

Գիչ ժամանակէն, ժողովուրդի բոլոր խաւերուն մօտ շատ ջերմ ընդունելութեան կ'արժանանայ «Տաւրոս»:

«Տաւրոս»-ի յայտնած և պարզած, միջավայրին համար անակնկալօրէն նոր, խիզախ և յեղափոխական մտքերն ու գաղափարները՝ ո՛չ միայն կիլիկեցիին, այլ նաեւ ֆրանսական իշխանութեան մօտ լարուած հետաքրքրութիւն մը արթնցուցին, այնպէս որ գրեթէ բոլոր խմբագրականները ամբողջութեամբ ֆրանսերէնի կը թարգմանուէին ֆրանսական զինուորական կառավարութեան համար:

Այդ խմբագրականները ստորագրող «Գրող» ծածկանունին թափանցելու մասնաւոր ջանք և հետապնդում կար, ամէն հասնեցի մէջ:

Ֆրանսական կիլիկեան քաղաքականութեան ուր

խալներն ալ զերծ չէին միւր Վերողնի անվերապահ և համարձակ՝ այլ ճարպիկ փափկանկատութեամբ պարուրած սուր քննադատութիւններէն:

Հնչակեան հոսսակցութեան ներքին կազմակերպական գործը՝ անդուգական ձեռնհասութեամբ ի գլուխ հանել սկսած էր ընկ. Վահան Ժամկոչեան, որ Մասնաճիւղի նորընտիր Վարչութեան Ատենայան էր:

Նորահաս երիտասարդութիւնն ու ուսանողութիւնը իրենց ախար առաջնորդն ու դաստիարակիչը ունէին յանձին ընկ. Բենիամին Ժամկոչեանին, որը ի վերջոյ յընկ. Ս. Շահէնի կողմէ փոքրիկ Փարսազ կը կոչուէր իրաւամբ:

Անոնց կողքին էին եռանդուն ու աշխոյժ աշխատողներ ընկերներ Արմէն Էլօեան, Սամուէլ Մկրտիչեան, Արամ Ասպետ. Յարէթ Իսկէնտէրեան, որոնք գիշեր ու ցերեկ լծուած էին հոսսակցական աշխատանքի, իրենց կողքին ունենալով՝ օրպէս հսկող-ղեկավար՝ Առաքէլ Քէչեան, Ֆիրուզ Խանզառեան, Սարգիս Կեօղիւրեան, Գալուստ Իմաստունեան և Փիլիպոսեան:

Մարտ ամսոյ վերջերը, ընկ. Ս. Շահէնն ալ հասնելով Ատանա, լծուած էր թերթի և փրփականտի գործին՝ հրապարակային բանախօսութիւններով:

Բազմահազար ունկնդիրներու առջև Հնչակեան առաջին հրապարակախօսութիւնը տեղի ունեցաւ Ապրիլի առաջին կիրակին, Մաղկաղաբդի օրը՝ ուր խօսեցան ընկերներ Կէնճեան, Շահէն, Ժամկոչեաններ:

Ընկերներ Ս. Շահէն և Վահան Ժամկոչեան՝ ձեռք ձեռքի տուած շարքերը կը խառցնէին և ճաւրոսոյն տարածումը կ'ընդլայնէին յարաճուն կերպով և հարկ կ'ըլլար Ատանայի իւրաքանչիւր թաղի մէջ նոյն թաղին անունով դատ Մասնաճիւղ կազմել գիւրութեան համար: Այնպէս որ Արգարեան Վարժարանի բակին մէջ կառար-

ւած ընդհանուր անդամական ժողովի մը՝ 1060 ընկերներ ներկայ եղան անդամատեւորով:

Մէկ խօսքով Հնչակեան խօսքն ու կամքը գերակելիւ ազդեցութիւն սկսաւ ունենալ և ինքզինք պարտադրել Ազգ. Իշխանութեան:

Այս շրջանին կուսակցականի մը տեսանկէ մէկ քննադատութիւնը՝ Վեթէ քաջ է ինչու՝ չստորագրերն, պատճառ կ'ըլլայ, որ Ս. Շահէն քննադատը յանդիմանելով հանդերձ, առանց հաւանութիւնս առնելու, յաջորդօրոշան ճշաւրոսն խմբագրականը կը հրատարակէ ստորագրութեամբս: Ասիկա կէնճեանի պաշտօնավարութեան մէջ պատճառեց բաւական մեծ դժուարութիւններ, մերթադրեալ դառնալու առիճան, սակայն՝ խմբագրականները չմեղմացան, այլ աւելի խիղախօրէն շարունակուեցան քննադատել, այնպէս որ յաջորդական շատ մը թիւեր՝ բացի խմբագրականի խորագրէն և ստորագրութենէն՝ ամբողջ ճերմակ և զգրաքննուած՝ մակագրութեամբ միայն լոյս տեսան:

* * *

Ի՞նչ էր Հնչակեան կուսակցութեան քաղաքականութիւնը, ի՞նչ էին ճշաւրոսն ցանած սերմերն ու ի՞նչ էր քարոզած ուղղութիւնը:

ա) Զօրաւոր ինքնապաշտպանութեան վրայ յենած գործունէութիւն՝ ճանչցնելու համար Հայ ժողովուրդին ալ ապրելու իրաւունքը, թոթափելով հայկական միամտութիւնը և կազմելով ժողովրդային մէկ ճակատ:

բ) Սաղազ գործունէութեան մեթօտիկ միջոցները պարզել, բացատրել և գործի լծել բոլոր ուժերը:

գ) Հանրային կարծիքն ու ազգային ղեկավար մարմինները պատրաստել տնտեսաբան յեղափոխական

գործունէութեան, առանց զանց ընելու կաղճակերպութիւններու սխալները զննադատելը:

Ջանալ մեր գաղափարներն ու մտքերը յստակօրէն հասարակութեան սեփականութիւն դարձնել, վարէն դէպի վեր հիմնական հասանք մը զօրացնելու համար:

դ) Մասնանշել անկեղծ, խիղախ և յեղափոխական սգուով տիրող իշխանութեան սխալներն ու տկարութիւնները՝ անշուշտ միշտ դիւանագիտական փափկանկատութեամբ՝ քանի որ ուրիշ կերպով հնար չէր արդէն, զինւորական գրաքննութեան պատճառաւ և ասկէ զատ արտասահմանի հետ հաղորդակցութիւնն անգամ կտրուած էր բոլորովին, նոյնիսկ արտասահմանեան մամուլի մուտքն ալ խիստ հսկողութեան ենթարկուած ըլլալով:

Ինչպէս պիտի տեսնուի մեր յետագայ մէջբերումներէն ալ, շատ արգելքներ ունեցանք մեր արդար քըն նադատութիւններուն առջեւ, այնպէս որ գրիչի ճարպիկ դարձուածքներով՝ տիրող իշխանութիւնը քնացնելի զատ ուրիշ միջոց չէր մնար,

Յանգելու համար վերջապէս:

ե) Յեղափոխական գործունէութեամբ մը՝ Կիլիկիան ինքնավարութեան հռչակումին և հաստատումին:

Թէ որքա՞ն յաջողեցանք մեր առաջադրած նպատակին մէջ և թէ Ազգային մարմիններու, Ազգային պատուիրակութեան ներկայացուցչին և միւս քաղաքական կաղճակերպութիւններու կողմէ ո՞ր աստիճան ընդունելութեան արժանացաւ կամ իւրացուեցաւ, հետագայ դէպքերն ու ճշուրտսէ պէտք է վկայեն:

* * *

Ընթերցողներու ներողամտութեան վստահելով՝

ուղղակի «Տաւրոս»-էն քաղուած աբար՝ քիչ մը ընդարձակ մէջբերումներու տեղ պիտի տանք ուրիշն ժամանակագրական կարգով:

Ա.— Զօրաւոր ինքնապաշտպանութիւն եւ մեկ
նակասի անհրաժեշտութիւն

1920 Մարտ—Ապրիլ 9 — «Տաւրոս»-ի խմբագրականներէն քաղելով՝

«... Հայուն ապրելու իրաւունքը պէտք է ճանչցընել: Այս պարտականութիւնը՝ Հայը ինքն իսկ պէտք է կատարէ:

«... Ժամանակը շատ փոփոկ է: Հրդեհի ճարակ եղած հսկայ շէնքի մը կիսալրեաց մնացորդ բեկորներով, անմիջական պատասպարան մը շինելու կը նմանի: Ռուսիի պահանջքը հրամայական է, վայրկեաններու իսկ ուշացումը՝ թանկագին գնանքերու գինովը կը հաշուուի:

«... Հայուն ապրելու իրաւունքը, ինքնօրոշ՝ իր ազգային ոգիով, ինքնօրոշ՝ իր լեզուով և գրականութեամբ, ինքնօրոշ՝ որպէս օժանդակ ազգակ մը քաղաքակրթութեան կրկեսին մէջ:

«Պէտք է ուրիշն կատարեալ գիտակցութեամբ մեկ նակասի վրայ գործել, նանչցնելու համար հայուն ապրելու իրաւունքը» (Տաւրոս 1920 Մարտ, թիւ 49):

* * *

«Հաւաքական մարմնի մը, Ազգի մը գոյութեան շուրջ, հայեցակէտներու տարբերութիւնները յառաջ քշելով, պայքարի սեղմ շղթան թուլացնելը՝ դաւաճանութիւն է»:

«Դասկարգային պայքարի թէզին վրայ կանգնած

ընկերվարութիւնը, որուն ուխտեալ հակառակորդներուն բերնի ծամոցն եղած է թէ հայրենիքի, ազգի գաղափարը մեռած է ընկերվարականի մը համար, յանձին Սոց-Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան աւելի քան քառորդ դարէ մ'ի վեր իր լուադոյն անդամներուն, իր անձնուէր հերոսներուն կեանքի գնովն իսկ հերքած է և լայնօրէն ապացուցած թէ՛ հայ ազգի, որպէս պատմական անհաւականութիւն, ինքնօրոշման իրաւունքը անբռնաբարելի է:

Ա... Ընկերվարութեան երեսին չպրտուած այս անհիմն մեղադրանքը՝ ազգային իրականութիւնը հերքած է արդէն և կը հեռքէ միշտ, սակայն ի՞նչ ըսել, աւելի կամ պակաս չափով համանման դասերու պատկանող այն ազգային ներկայացուցիչներուն՝ որոնք շլմորած ուղղութեամբ մը շատ անգամ կը խաչաձեւեն իրարու գործունէութիւնը և առով իսկ կը տկարացնեն զիրար: Այսպիսի շլմորած ուղղութեանց և ձգտումներուն առաւուր պատուելու տեսնը չէ դեռ նա, վասնզի ամէն տեսնէ աւելի պէտք կայ այժմ սերտ համագործակցութեան:

Այստաժէտ փառասիրութեանց և աթոռամօլ մեծատիրութեանց գահացում տալ ձեւացնելով է, որ յաճախ թշնամիները կը յաջողին պառակտում՝ բաժանում յառաջացնել, որով և դիւրութեամբ տիրապետել ու նշուածել:

Ա... Կրնանք ունենալ մեր քննադատական վերապահումները Ազգային Միութեան և Ամբողջական Հայաստանի ներկայացուցիչն հանդէպ, սակայն առօնք երբեք պատճառ չեն ու չեն կրնար ըլլալ որ մենք ալ մեր ձայնը չմիացնենք իրենցինն, աւելի զօրաւոր և միալար ընելու համար դայն: Այս վտանգութեամբ գործելու են անոնք: Միւս կողմէ ժողովուրդն ալ քաղա-

քական կազմակերպութեանց կարգապահական միաձայնութեան պէտք է բերէ կցել իր ալ Զերմեռանդ միաձայնութիւնը, որով միայն հնարաւոր պիտի ըլլայ սա քաղաքական թնճակ կեանքի հորիզոնը պարզուած տեսնել շտաովն: (Տաւրոս թիւ 50, 21—3 1920):

* * *

(Ազգային ներքին կեանքին հետ արտաքինին համար ալ շեշտուած թելադրութիւններ):

«... Տարիէն աւելի կ'ըլլայ, իբր թէ զինադադար տեղի ունեցած է, և իբր թէ համայնաւոր պատերազմի վերջաւորութեամբ խաղաղութեան նախօրեակին մէջ կը գտնուինք:

«Կոչաւ իրականութիւնը սակայն, ամէն օր, ամէն ժամ կուգայ հերքել այս պարագան:

«Ազգերու պատմութեան մէջ շատ անգամ տեսնուած՝ այնպիսի ճգնաժամային վայրկեան մըն է ասիկա, ուր շատ ասկուսն նկատուած ցեղերու անգամ ազգային բնազդը, փորձութեան ժայռին բախած և խեղա վայրենութեան մը նսպայէն բռնուած՝ նեղուած է կրակին մէջն: (Տաւրոս, թիւ 53, 30—3 1920):

* * *

(Բացառիկէ ետք թէ, հզօրները՝ երկու չափ և երկու կշիռ ունին միշտ, ի նպաստ իրենց շահուն միայն, կ'աւելցնենք):

«... Ամէն ինչ շահ և փեստի, նժարով կը կշռեն հզօրները իրենց հաշտայն համար, բայց երբ իրենցմէ դուրս

արագքին աշխարհին հետ է գործերնին, մազաչափ չեն շեղիր իրաւունքի և Արդարութեան ճանաչահանգիւղի պերճախօսութենէն:

«Այսպիսի պայմաններու ներքեւ ուրեմն, ժողովուրդը պէտք չէ որ կամաւոր ինքնախաբուծիւն ունենայ իր յայտը ուրիշներուն վրայ դնելով: Փայլուն խօստումներէ շլանալով քանաւոր, մահուան թմբիրն ունենալ կը նշանակէ:

«Ամէն անհատ, փոխանակ քաղաքագէտի հովեր առնելով, ապարդիւն ժամովաճառութիւն ընելու, լաւ կ'ըլլայ որ վայրկեանին ահաւորութեանը գիտակցի և հարց տայ ինքնիրեն թէ՝ ի՞նչ բանի կը ձգտի, կը փափաքի, և թէ ի՞նչ ըրած է, կ'ընէ ու պիտի ընէ իր այդ ցանկացածին՝ հասնելու համար:

«... Քաղաքակնութիւնը դուք չունի, քաղաքականութիւնը սիրտ չունի, գիտցի՛ր ընթերցող և գիտնալով շարժիր այնպէս ինչպէս որ հարկ է:

«Ինչի՞նչ կ'սպասես դեռ»:

(«Տաւրոս» թիւ 55, 4-4 1920)

«... Պատմութիւնը՝ Ազգին կեանքն է: Երբ պատմութեան փորձական կրկնուած դասերէն չի խրատուի Ազգ մը ու շարունակէ մնալ իր միամտութեանը մէջ, ս՛վ է յանցաւորը:

«Հարց.— Հայ ազգի պատմութիւնը ի՞նչ կը սորվեցնէ, որուն չենք ուզեր լսել:

«Ազգային գոյութեան սա հրատապ օրերուն, հըրդահուած վայրկեաններուն մէջ, հայ ժողովուրդը, ի՞նչ բանի վրայ կը մտածես, ի՞նչ կ'ընես»:

«Աննյաւն հովերէ տարուող, անուշիկ փորտուքէ օրօրուող մանկամիտ ընթացք մը, աւելի քան երբէք վառնաւոր է այժմ: Հայ Ազգի պատմութեան ամենածանր երկունքի օրերը դեռ լրացած չեն:

«Առերով և հրակով մօտեցող թշնամիին չափ, վրտանգաւօր են նաեւ մեղրածօր խօսքերով յարաբերուիլ ուզող գիմակաւորները:

«Հայուլթիւնն այնպիսի գերագոյն վայրկեան մը կ'ապրի օր, գործելու՝ անվհատ յառաջանալու, անայլայլ պաշարիւնով և պողպատեայ կտրովով յարատեւել հարկ է:

«Հայուն պտտմականօրէն շնչուած միամտութեան համար միակ դեղթափը կայ: Աթիկաքաղաքական յօռետեսութիւնն է:

«Կրնայ քիչ մը կծու և լեղի ըլլալ այս գեղը, բայց մեր միամտութեան հիւանդութիւնը դարմանելու համար, փոխանակ ամէն բան օտարէն փնտռելու, մեր իսկ ուժերով վտանգը գիմագրաւելու ենք, առ այժմ ասկէ տարբեր միջոց չէ մնացած հայուն:

«... Վերջէն եղած զղջումը ապարդիւն է միշտ»:
(«Տաւրոս» 57, 7—4 1920):

«... Այլեւս փոստի և վկայութեան չի կարօտող պարագաներէն յառաջացած՝ պատճառաւօրուած ամենաքնական և ամենանսիրական ԿԱՐԻՔԸ— ապրելու ապահովութեան պէտքն է օր կրկին ամենասուր կերպով երեւան եկած է դժբախտարար:

«... Պէտք չէ՞ որ հայ ազգն ամբողջ միակամ և միազանգուած դուրս գայ, մի անգամ ընդմիշտ կուրծք տալու և վերջապէս լուծելու համար դայն:

«Պտտմական այս բաղդօրոշ բույններուն մէջ, առանց այլեւայլի բաւօրանաւէր գործունէութեամբ, պէտք է դուրս գայ այլեւս հայուլթիւնն ամբողջ:

«... Պէտք է այլեւս այնպիսի արտակարգ ժեսթ մը, առնէ այնպիսի քայլ մը՝ օրուն հեռեւանքը պէտք է ըլլայ կամ իր Ազատութիւնը և կամ Թո՛ւք մը՝ քաղաքակիրթ աշխարհի երեսին»:
(«Տաւրոս» թիւ 58, 9—4 1920):

Բ. — Մերոս — ծրագիր գործառնութիւն

(1920 Ապրիլ—Մայիս 5)

«Ի՞նչ կարելի է ընել ուրեմն»

«Օրուան հրատապ կացութեան առջեւ, ամէն պարտաճանաչ է գիտակից հայ-քաղաքացի անշուշտ որ այս հարցը պիտի տայ:

«Մամուլի պարտաւորութիւնն է լուստարանել հարցը և առաջնորդել միանգամայն հանրային կարծիքը:

«... Կիլիկիայի մէջ, հայութիւնը ունի իր ազգային պաշտօնական մարմինները, ունինք նաեւ ամբողջական Հայաստանի և Հայ. Ազգ. պատուիրակութեան պաշտօնական ներկայացուցիչը, որոնցմէ շատ բան ըստպանելու իրաւունք ունինք, սակայն ոչ՝ ամէն բան:

«Ազգը, ժողովուրդն ալ պէտք է կատարէ իր պարտաւորութիւնը, պէտք է ունենայ իր աշխատանքի բաժինը» Առանց տոօր արգիւնք չի յառաջանար:

«... Կուսակցական ներկայացուցիչներ աւելի նըպատակայարմար են որպէս գործիչ, քանի որ իւրաքանչիւր քաղաքական կազմակերպութիւն ունենալով իր որոշ ծրագիրը, սկզբունքն և զաղափարաբանութիւնը, հանրային գործիչին — փոխանորդին — գործունէութեան և ընթացքին վրայ հակակշիռ ունենալ գիւրթն կ'ըլլայ, եթէ սակայն այդ գործիչները՝ իրապէս գիտնան իրենց ներկայացուցած ծրագրին գաղափարաբանութիւնը:

«Այսչափ մը սկզբունքի մասին խօսելէ ետք, այլևս անցնինք գործնականին:

«ա) — Ինքնապաշտպանութեան մասին պէտք է ունենալ գործունէութեան միաձայնութիւն» («Տաւրոս» Թիւ 66, 23—4—1920):

«բ) — Ամբողջ ժողովուրդի մը շահու և կենաց» հարցին հետ առնչութիւն ունեցող ո'րեւէ պաշտօնական

դիմում և յարաբերութիւն՝ անկեղծ խիզախութիւն մը
ունենալու է:

«Պատեհապաշտութեամբ և կիսամիջօցներով, եր-
բէք կարելի չէ գործ վարել, մանաւանդ վճռական՝ բազ-
մորոշ վայրկեաններու մէջ:

«... Ազգային պաշտօնական մարմիններուն հա-
մար, քրիթիքական հարցերու առեւ, հետեւելիք ուղին
պարզ է:

«1.— Ներկայացնել պահանջք՝ արդար իրաւուն-
քի փաստերով:

«2.— Գահացում չի դռնելու պարագային ուժե-
ղապէս բողոքել և

«3.— Հրաժարիլ՝ իբր բողոքի ժեսթ առանց առ-
ամսելու:

«Բողոքի հրաժարականը՝ եւրոպական ըմբռնումով
կը նշանակէ ՊԱՇՏՕՆԱՏԱՐԻ գործադուլ:

Ասկէ վերջ կարգը կուգայ անմիջապէս ժողովուր-
դին գործունէութեան: («Տաւրոս» թիւ 63, 25, 4—920):

* * *

Վերոյիշեալ բողոքի հրաժարականն ի հարցը հաս-
կընալի դարձնելու համար, կուտանք հետեւեալ բացառ-
ութիւնները:

16 Հօդա. 1919ին թուրքեր յարձակած էին Շէյխ
Մուրադ գիւղին վրայ և սպաննած՝ քանի մը հայեր: Ա-
ռանայի հայութիւնը սաքի ելաւ և խաղաղ ցոյց մը
կազմակերպեց: Թուրքին ղէնքին տեղ՝ դաւադան, սու-
րին տեղ բռնուցք ցոյց տալով:

Ֆրանսական կառավարութիւնը, որ մինչեւ այդ
օրը թուրքու գաղութնով քաջալերած էր թուրքը, սկսաւ
դինուած խուճերը շրջել և չէթէնները կալածելու և սա-

կայն զբնակած խուճբերուն մէջ իւրաքանչիւր հայու դժերկու, երեք թուրք կը դնէր, ուստի կարելի է հետեւեցընել արդիւնքը:

Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութիւնը՝ առանց Ֆրանսական կառավարութեան գործը խանգարելու՝ հրապարակային բանախօսութիւններով կը ջանար արթուն պահել ժողովուրդը և գիշեր ու ցօրեկ, տունէ տուն, թաղէ թաղ պտտելով, ինքնապաշտպանութեան կը պատրաստուէր, մասնաւորաբար գիշերները գիթերու վրայ պահակներ կը կեցնէր:

Ու Հնչակեան նախառնութիւնը իրականացաւ: 25 Յունիւ. 1920ին թրքական զէթէճներ աւելի յանդուգըն դարձած, սկսան Ատանայի վրայ գնդակ արձակել: «Միլլի» շարժման ղեկավարները Մարաշի ջարդէն աւելի քաջալերուած էին: Իսկ Ֆրանսական կառավարութեան քարացած խիղճը յանկարծ արթնցած էր, քանզի Մարաշի ջարդէն յետոյ Եւրոպական մամուլը սուր քննադատութիւններու ենթարկած էր Ֆրանսական քաղաքականութիւնը: Միւս կողմէ տեսնելով որ Միլլի զէթէճներ օրօր աւելի կը սեղմեն Ատանան, Տարսուսը և Մերսինը շրջապատող շրթան, պէտքը զգացած էր Թըրքո-Հայկական համերաշխութեան խաղ մը խաղալ, ուստի ուղղակի կամ անուղղակի միջոցներով ջանացած էր Ատանայի վալիին և Հայկ. Ազգ. պատուիրակութեան ներկայացուցիչը համոզել, որ թուրք-հայ միջինի մը գումարեն, դատապարտեն զէթէճներու գործունէութիւնը, շտապօվեն Ֆրանսական մտնառն և յայտարարեն Կիլիկիոյ թուրք-հայ համերաշխութիւնը:

Հնչակեան Կուսակցութիւնը 17 և 18 Ապրիլին խորհրդակցական ժողովներ գումարեց և հետեւեալ հարցերը նկատի առաւ.

ա) Դաշնակիցներու քաղաքականութեան երկերե-

սանի ըլլալը: Գերմաններու հանդէպ՝ չափազանց անդօք, սակայն թուրքերու հանդէպ՝ բարեացակամ: Ո՛չ միայն ին՝ 1915—18ի՝ ջարդարարներուն ձեռք չղարկին, Մարաշի և այլ հիւիկեան շրջաններու ջարդերը մոռցան, այլ Ատանան շրջապատող շէթեաները կերակրող, անոնց դէնք հայթայթող, օրէ օր անոնց միացող Ատանացիներուն թէև սպառնացին և սակայն ոչ մէկ դժբախտ, զսպառնական քայլ առին: Ընդհակառակը քանի մը թուրք սպաննած կամ կողոպտած ըլլալու յանցանքով դատապարտուածներ կախաղան հանեցին:

Ասոնց մէջ էր Մ. Նահանգներէն եկած կամաւոր մը, որուն քովէն ելած էր հայելի մը: Երթասարդը կը ջանայ համոզել թէ՛ ինք հայելին շուկայէն է գնած, և մէջքի դօտիէն կը հանէ 200 Անգլ. հնչուս ոսկի, հաստատելու համար թէ այսքան գումար ունեցող մը չի գիշիր կողոպտու ընելու, բայց ի դ՛ուր: Եւ կախաղանին առջեւ կը դօչէ. «դուք թուրքէն աւելի ստորին էք»:

բ) Թուրք—Հայ համաձայնութիւն: հիւիկեան կառավարական վարչաձեւը ի՞նչ ալ ըլլայ՝ Ֆրանսական հոգատարութիւն, թրքական, թէ հայկական ինքնավարութիւն, թուրք և հայ միասին պիտի խաղին: Սակայն որքա՞ն կարելի է վստահիլ թուրքերուն: Այս հարցը երեւան գալէ, ատոր մասին հրապարակային արտայայտութիւններ ունենալէ յետոյ, ահա Տէօրթ Եօլի մէջ կ'սպաննուին 16 հայեր: Մինչդեռ Վիսճիւրիկչի մէջ՝ հայերը կը բանտարկեն մօտ 300 թուրքեր, որոնք գիւրու-թեամբ կրնային ամէնն ալ մաքրել, սակայն ժամանակ մը պահելէ յետոյ բոլորն ալ ազատ կ'արձակեն:

գ) Ազգային պատուիրակութեան և Ազգային Միութեան հանդէպ կառավարութեան դիրքը:

Երկար խորհրդակցութիւններէ ետք ժողովը կուգայ այն

եզրակացութեան թէ՛ կարելի է Ֆրանսական կամ Եւրոպական ու Ամերիկեան ոեւէ կառավարութեան վստահիլ: Անոնք իրենց շահերը հաշուի առնելով կը գործեն և ուստի հայուն կամ այլ փոքր ազգերու դոյութիւնն անգամ կը մոռնան, կը զոհեն, ալ մէկ կողմ թողունք անոնց պատմական իրաւունքներն ու երազները:

Թուրքերու հետ համերաշխ տպրելու հարցին մէջ հայը երկու տեսակէտ չունի. սակայն համերաշխութեան ուխտը, գիւրը պէտք է Թուրք կառավարութիւնը, վալիք և հասարակութիւնը պատրաստեն, յոյն ուր որ անկ է, մենք հայերս բիւծով ու մամուլով կը ջատագովենք այդ քայլը, որով Հնչակեան կուսակցութիւնը կը դառապարտէ Ազգային Պատուիրակութեան ներկայացուցչին առած քայլը՝ «համերաշխական միթինկին» գումարումը և կը թելադրէ ու կը պահանջէ որ՝ Ազգ. Պատուիրակութեան ներկայացուցիչը՝ Տիար Մ. Տամատեան՝ քաղաքացիական արիւթիւնն ունենալ ներկայացնելու իր հրաժարականը, Ֆրանսական կառավարութեան իմացնելով թէ լեւո համաձայն էի, սակայն ժողովուրդը դէմ է»:

Տիար Տամատեան կը մերժէ հրաժարիլ:

«Տաւրոս»ի խմբագրականները, Հնչակեան հրապարակային ժողովներու ընթացքին բանախօսներու յեղափոխաշունչ խօսքը, թողերու խմբապետական ու անդամական ժողովներէն բղխած կողմակերպչական աշխատանքը կը շարժեն միւս կուսակցութիւններն ալ և հա Ազգային Միութենէն անկախ կը կողմուի միջ-կուսակցական Մարմին մը, որուն մէջ անդ կը տրուի ֆորթուալեանին: Հնչակեան ներկայացուցիչներէն ընկեր Հոյկազուն Պղտիկեան յառկապէս կ'աշխատի պատրաստել Առանայի թաղերուն և շրջակայ գիւղերուն քարտէսները: Ընկ. Սարգիս Արմաղանեանին կը յանձնուի գիշերակցական կողմակերպչական աշխատանքը:

Միջ-կուսակցականի քայլերէն մէկն ալ կ'ըլլայ միթիւնկ մը գումարիւ պահանջելու համար որ Հաճընի օգնութիւն ղրկուի, Հաճըն պաշարուած է և քաղաքացեալներն կ'արապեա ջալեան, քանի մը անգամ ստիպողական կոչերով օգնութիւն խնդրած է:

10 Մարտ 1920ին միթիւնկ կը գումարուի: Չորս կուսակցութիւններու ներկայացուցիչներն ալ (Հնչակեան վերակազմեալ, Ռամկավար և Դաշնակցական) բաւն արտայայտութիւններ կ'ունենան և ապա բանաձեւով մը ժողովրդական պահանջները կը ներկայացուին Ազգային պատուիրակութեան և Ազգ-Ժողովին:

Բանաձեւը կը տարուի Առաջնորդարան, կը ներկայացուի պատկան մարմիններուն և կը պահանջուի բանաձեւը ներկայացնել Ֆրանս-կառավարիչ Բօլէնէլ Պրէմոնին: Տիար Տամատեան կ'ըսէ. «Ես չեմ կրնար իբր Ազգային Պատուիրակութեան ներկայացուցիչ ըսոյթին գլուխը անցնել», սակայն ներկայանալով բակը հաւաքուած ցուցարարներուն՝ կ'ըսէ. «Ինծի ներկայացուցած էք հեռեւեալ առաջարկները:

ա) Հաճընէն եկած հեռագիրը պէտք է բացուի տեղեւն տուել:

բ) Հայերը զինելու և դնելու է Ազգ. Իշխանութեան հրամանին տակ:

գ) Թուրք ժանտարմները ցրուել:

դ) Թուրք կառավարիչը հեռացնել:

ե) Հայերը համախմբել Ազգ. Իշխանութեան յարմար նկատած տեղը:

զ) Հայ կամաւորները Ֆրանսական բանակէն հանել և դնել Ազգ. Իշխանութեան հրամանին տակ:

է) Թուրքերէն պատասխանատուները՝ Չէթեներուն նիւթական և զինուորական օյժ հաջողները՝ պատժել:

ը) Ընդհանուր զինուորագրութիւն Հայոց:

Թ) Վասնգաւոր վայրերուն (Կիլիկիոյ) զինուորական ոյժ, իսկ կարօտ եղած վայրերուն նիւթական օգնութիւն հասցնել:

ՁԱՐԱԽ ԵՄ, ԵՐ ԳՈՒՔ ձեր պահանջողի բարձրութեան վրայ կը դառնուիք, ասիկա ձեր իրաւունքներու ճանաչման ճամբան է, մենք ալ ձեզի հետ ենք:

Բայց կրկին կը մերժէ ցօւցարարներու ահուենով կամ անոնց գլուխը անցած ներկայանալ կառավարութեան:

Դժբախտաբար կուսակցական ցաւագար մտայնութիւնը գլուխ կը ցցէ: Ժողովուրդին մէջ կը տարածուի թէ. «Հաճընէն երեք չորս հաւագիր եկած է, որոնցմով կը պահանջուի Սարգիս Արմաղանեանը իբր հրամանատար Հաճըն զրկել՝ օգնական ուժով: Վերակազմակերպները ասիկա իմանալով կը դիմեն Ֆրանսական իշխանութեան օրպէսզի Ճիմ Զանգալեանը զինուորական ուժով Հաճըն զրկուի:

Հակառակ այս տարաձայնութեան, թէ՛ Ճիմ Զանգալեան և թէ՛ Գաշնակցականներ շարունակ ահուժը կուգան խորհրդակցութեան: Միջ-կուսակցականէն բխած զինուորական մարմինը կը ներկայանայ ընկ. Ս. իւր-մաղանեանին հասկնալու համար ընկերոջ պահանջները՝ Հաճըն զինուորական օգնութիւն հասցնելու համար՝ և աւելցնելով իրենց կողմէ կարգ մը պէտքեր, կը մեկնին Միջ-կուսակցականին ներկայացնելու համար, ուրկէ՛ ըսուեցաւ թէ՛ թուղթը վերցուած և գաղաւթի կառավարութեան տարուած է:

* * *

Գ.— Վասնրակչիւ պարագաներու տակ գործու-

նէութեան միջոցներն ալ երկսայրի սուրերու հանդամանքը կ'առնեն ուրիշն:

«... Քաղաքական կեանքի պայքարին մէջ, քաղաքացիական տարրական իրաւունքներու դէմ բռնադատութիւններ եղած առնն, ինչպէս որ է այժմու կիլիկիոյ շրջանի կացութեան մէջ, ժողովուրդը զանգուածային կերպով արտայայտուելու, բողոքելու մէկ միջոց ունի: Այդ բողոքի ահարկու ժեսթը կը կայանայ անգեց խաղաղ եւ միաբան գործադուլին մէջ: Խուլ լռութիւնը, հանդարտ ու պաղարիւն անգործութիւնը միշտ ալ ահազդեցիկ են, վասնզի այդ լռութեան եւ անգործութեան ծոցին մէջ շիրաւունքի ու Արդարութեան Խորհուրդը կը բեղմնաւորուի, Ուժի Գիտակցութիւնը կը խմորուի, կը բորբոքի:

«... Այդ անշարժութեան երկունքին մէջ է, որ յաճախ գիտակցութիւնը կ'արդատաւորուի: Այրուցք մը, խլիրդ մը, մուսուք մըն է աօրկա, որմէ յաճախ ապագան դուրս կուգայ լուսաշող:

«Ահա՛ ա՛յս է իր իրաւունքին յենած հայութեան բողոքի ժեսթը: (Տաւրոս», Թիւ 68, 26-4-1920):

* * *

Դ.— «... Իր սերունդէ սերունդ ժառանգած պայնական գոյքը, իր կեանքի մաշումովը, իր աշխատանքով ու քրտինքով յաճած արդար արդիւնաբերութիւնն եղող ամբողջ ունեցածը՝ մէկ վայրկեանի մէջ ռճրագործ բռնաւորներու ճանկերուն մէջ լքելու բռնադատուած, իր ընտանեկան պատիւը վատչուեր բորենիներու քմահաճոյքին խաղալիկ թողելու հարկադրուած, իր սիրտսուն ձագուկները օտար չառաւանդներու առ-

ջեւ գալարուն ու տաղտապուն խարուկուելու տանջանքն անգամ խժած՝ այսօրուան վերապրող հայութիւնը, ինչ կը կորսնցնէ եթէ իր վերագրած ինչքը, տմբողջ ունեցածը, այս անգամ ալ իր Ազգային Աստուծոյն, իր տոհմին համար հասարակաց եղող օգիին առջեւ կամաւօր կերպով զոհելու ըլլայ:

«Հայը մէկ է, հայուն ունեցածն ալ պէտք է մէկ ըլլայ...»

«Ինչ բան կ'արգիլէ ուրեմն, որ գիտակից շարժումով մը այդ քայլին չդիմուի, այն է միացնել. համայնացնել, ընկերութեան սեփականացնել ամէն մթերք պարին:

«Պատերազմի տեսն, տեսնք թէ, պետութիւնները շատ լայն շափերով գործադրեցին ԳՐԱՒՈՒՄԻ ՕՐԵՆՔԸ:

«Հայն ալ Ազգ մըն է և երբ յօժարեալամ ժէսթ մը կատարէ ԳՐԱՒՈՒՄԻ ՕՐԵՆՔԻ օգիով ընթանալու համար, թէ՛ ապացոյցը տուած կ'ըլլայ իր հասարակական գիտակցութեան և թէ միանգամայն ապրելու պատեհութիւնը ապահոված կ'ըլլայ և այս տագնապներուն մէջէն ալ պիտի կրնայ վերապրիլ:

«Իւրաքանչիւր հայու կը մնայ խորհրդածել իւրովի: (ՏՏԱՐՈՍ) ԹԻՒ 69, 2 Ապրիլ 1920):

* * *

Ատանայի Ազգային Միութիւնը «ՏՏԱՐՈՍ»-ի յայտնած մօքերը իւրացնելով՝ կ'որոշէ քաղաքը գտնուած պարէնը հսկողութեան տակ առնել: Ատանա քաղաքը տակաւին պաշարուած կը մնայ թուրքերէն:

1920 Ապրիլ 28ի խմբագրականով «ՏՏԱՐՈՍ»-ը սեփականութեան կը շնչէ՝ պարզ և յստակ բացատրութիւն-

ներս՝ թէ ամէն հայու անհրաժեշտ պարտականութիւնն է կազմակերպական շարքերու մէջ մտնել:

Հաճըն կը մնայ պաշարուած: Առնուած հատ ու կտոր լուրերը վրդովիչ են:

Լնչական կուսակցութիւնը կը շարունակէ հրապարակային անընդհատ բանախօսութիւններով ժողովուրդը արթուն պահել, պատրաստել դրական գործի:

Սիսի կառավարիչ Պ. Թէյարտա 14 Մարտին հեռագրած է Պ. Պրէմոնին. «Հաճըն կը պարպուի»: Գնդ. Պրէմոն նախապես մը Պ. Մ. Տաճառեանէն կը հարցնէ. «Ձեր մէջ չըկա՞ն 1200ի մօտ երիտասարդներ հայրենիքի պաշտպանութեան երթալու համար»: Պ. Տաճառեան կը պատասխանէ. «Մենք կուսած ենք Եւրոպացիներու կողքին, քաղաքակրթութեան ծառայելու համար, կը կուսինք մեր շահուն համար ալ, բայց... զէնք չունինք»: Անշուշտ անպատենքէ հաւաքուած վերապրող հայութիւնը ի վիճակի չէր գինուելու:

Պրէմոն կը խօստանայ 2000 զէնք տալ, բայց յետոյ... 200 հատ կը ցուցնէ: Ու քիչ օրեր յետոյ Պ. Չանգալեանին արուած գաղտնի հրամանէ մը անանկ կասկած մը կ'արթննայ, թէ Ֆրանսական կառավարութիւնը պիտի չարտօնէ օգնութեան երթալ:

Հաճընէն կը հասնին հետեւեալ երկու հեռագիրները.

Ա. ք. ուղղուած Ընկ. Ս. Արմաղանեանին:

«Անմիջապէս մեծ ուժով մեկնեցէ՛ք: Պ. Պրէմոնին հեռագրեցի մեծ քանակութեամբ ռազմանիւթ պիտի տայ: Միասին բերէ՛ք: Ուշանալը դաւաճանութիւն է: Սիսէն լուր տուէ՛ք, ձեր ճամբան մենք կ'ապահովենք»:

Գայմազամ

ԶԱԼԵԱՆ

Բ.ը— Ուղղուած Ազգ. Միութեան, Տիար Մ. Տամատեանին, Ճաւրաստի, Շալա Զայնի և Եկեղեցիական խմբագրութիւններուն.

Աջակցել յայտերն իսկ տրած ենք, քանի որ մեր բոլոր օգնութեան տղաղակներուն միայն, երէկ պատասխան ստացանք, որով կը մտածենք հոս գտնուող բոլոր կիները, մանուկները, օրերն ու Ամերիկացիները Սիս փոխադրել, ան ալ առանց ոչնչէ գրական ապահովութեան: Դուք այս կարգադրութեան համամիտ էք: Ատիկա կը նշանակէ Հաճընցին մօլդաւական դարձնել, մեռնել, Մենք մեր ընտանեկան պատիւը և հարազատները դաժան բաղդին յանձնելէ վերջ, յանուն որով պիտի կուտինք, եթէ կը փոփոքուի որ դիմադրենք, կիլիկիոյ սահմանը պահելու համար, մեզի զօրք և ազգամանիւ զրկեցէք: Մենք կրնանք երկար առնել պաշտպանել մեր հարազատները, մեր ազգային տրժանապատւութիւնը, կիլիկիան և Ֆրանսական սապետական դրօշակը: Մենք շուտափոյթ ազգամանիւ թի և զօրքի կ'սպասենք- հակառակ պարագային՝ բոլորին տրիւնը ձեր վիզը թող ըլլայ: Թշնամիին թիւը մեծ է, մէկ ժամ հեռու Ատրաք թէփէն է:

Ինքնապաշտպանութեան կոմիտէ

Քայեան, Զայնեան

Այս հեռագիրը եկաւ բացատրել Սիսի Ֆրանսական կառավարիչ Գ. Թէյարտայի հեռագիրը:

Գ. Թէյարտա՝ առանց Ազգ. Միութեան կամ այլ կազմակերպութիւններու գիտութեան, Հաճըն կը զրկէ Եպարպիւս հրամանագիրը և խորհելով թէ Հաճընցիք նեղ պայմաններու տակ անմիջապէս պիտի ենթարկուին ու պարպեն, կը փութայ վերայիշեալ հեռագիրը զրկել: Ահաճըն կը պարպուի:

Ընկ. Ս.Արմաղա՝եան Հաճըն անցնելու համար իր պահանջները նուազագոյն աստիճանին հասցուց. Միայն 20 ձիաւոր ու Ռազմանիւթ, Դժբախտաբար ան ալ չըտըրուեցաւ, ստիպուած առանձին անցաւ Ճիհան ու անկէ Սիս:

Քաղաքական խռօր անորոշութեան մը առջեւ ենք: Թուրքը կը հարուածէ, Ֆրանսան որպէս կառավարութիւն, ոչ մէկ զսպողական քայլ կ'առնէ և ոչ մէկ քաջալերական քայլ հայ ուժերու պատրաստութեան և առաջման:

Կարծես համարելով կը մտնէ:

Ահա թէ ինչպէ՞ս կ'արտայայտուի Շիքակօ Թրիպիւնաի մէջ՝ Կիպրոսսարնակ բարձրաստիճան Ամերիկացի մը, ռորուն անունը յայտնել յարմար չեմ նկատեք: Կը գրէ «Տաւրոս» թղթակիցը (Տաւրոս 16 Ապրիլ 1920) «Հեռագրեցիներ Ծովակալ Պրիթուի. Պուսոյ Ամերիկեան Բարձր Դոմիսէրին, պաշտպանելու համար Կիլիկիոյ Ամերիկացիներն ու Հայերը: Հաճընի ներկայ դուրսիւնը ծանր է: Պաշարուած են 5000 թուրքեր: Սիստեմաթիք սպաննութիւններ ու կողոպուտ տեղի կ'առնեն ամէն կողմ (Մ.Ս. Պաղչէ, Հալլաբէր, Պոզանթի, Լէզզիթի, Այնթապ, Թուսլու Դալէ, Միսիս և այլ վայրեր): Ֆրանսացիք անկարող են կացութեան առաջըր առնելու (աւելի ճիշդ պիտի ըլլար գրել. ոչ միայն չեն ուզեր, այլ կը քաջալերեն, վկայ կախուած հայերը): Վախ կայ, նոյնիսկ Մերսինի և Ատանայի համար: Ֆրանսացիք մերժեցին զօրք ղրկել Հաճըն և միայն բաւականացան 300 հայ կամաւորները գինելով, որոնց մեկնուած արգելեցին ընկնել վերջը պիտի երթաք: Ժողովուրդը վստահութիւն չունի ֆրանսացիներուն վրայ և ֆրանսացիները բան մը չեն կրնար ընել: Հարուստի վտանգի մէջ է: Ֆրանսացիք չեն կրնար ուսեստ բերել, կ'իմանանք թէ Ուրֆան կը կռուի թուրք, քիւրտ և Ֆրանսական ուժերու մի. »

ջեւ: Տիգրանակերտէն լուր չկայ, Իսկէստէրուսի բնակչութիւնը անհանգիստ է և քաղաքը խճողուած է Անտիոքի գաղթականներով, որոնք կրցած են հոն հասնիլ շնորհիւ 100 յեղափոխականներու:

Առանայի թուրք Վալին՝ Ճէլալ պէյն ալ մասնաւոր շրջաբերականով մը կը յայտնէ իր կարծիքը. «Ժամանակէ մը ի վեր կարգ մը հրոսախմբեր կուսակալութեանս զանազան կողմերը սկսած են գործունէութեան...»

«Ջուրդն ու թալանը իրենց արհեստ ընող կարգ մը մարդիկ, այս անունին տակ (Չէթէ—հրոսակ) ասդին անդին փնտսներ պատճառելին հասկցուած է:

«Եթէ կայ պարագայ մը, որ մեզի խորապէս ցաւ կը պատճառէ՝ այն ուլ Նահանգէս, խելքերնին չհասնող կարգ մը մարդիկ՝ այս ուժերուն կրթնելով, անոնց միանալով՝ ցարդ միասին տպրած և մինչեւ վերջն ալ միասին ապրելու հարկին տակ գտնուած այլազան ցեղերու (Հայ, Յոյն, Արաբ) վրայ յարձակում ընելնին է:

«Հետեւաբար ամբողջ պաշտօնեայ ընկերակիցնե րուս և ժողովուրդին անկեղծօրէն կը յանձնարարեմ, որ յիշեալներու շարժումը չդիւրացնեն և անոնց միանալու Ոճիրը գործելով կեանքերնէն փրկելու մտադրութիւնը չունենան: Այս երկրին ճակատագրիւր չէթէճութիւնով չի լուծուիր: Ան փարիզի Հաշտութեան Համաժողովին տալիք որոշումէն կախում ունի (օրքան բառ, այնքան կեղծիք)»:

«Յրանտական պանծալի կառավարութիւնը ամբողջ Հաշտութեան խորհրդակցութեանց ընթացքին մեր երկրին նուիրակն բարձր շահերը պաշտպանած է, գիտենք: (Ծ.Խ. Մենք ալ գիտենք)»:

«Համբերութիւնն ու սպասումը բնական է թէ չէթէճութեանէն աւելի լաւ է, ուստի... Չէթէներու գործունէութեան արգելք ըլլալու համար ամէն միջոց

ի դորժ դնել... կը յանձնարարեմ եւ յանձնարարութեանս ուշադրութեան առնուելը դորժնականապէս կ'ուզեմ ապացուցուած տեսնել:

ԿՈՒՍԱԿԱԼ ՃԷԼԱԼ

Ասոր վրայ աւելցնենք հետեւեալ «Ազդարարութիւն»:

«Իսլամ ժողովո՛ւրդ, այսօր մեր չէթէները Մերսինի, Տարսուսի եւ Ատանայի շրջակայքը կը կռուին Ֆրանսացիներու դէմ: Սակայն Ֆրանսացիք կը ջանան որ մենք թշնամեանք հայ եւ յայն հայրենակիցներուն հետ, որպէսզի անոնք առիթէն օգտուելով Կիլիկիան զբաւեն:

«Մինչդեռ, վստահ եղէք, ո՛վ հայ եւ յայն վաթանաւորներ (հայրենակիցներ) թէ մենք սեւե թշնամութիւն չունինք ձեզի հանդէպ: Մեր միակ նպատակն է Ֆրանսացիները վառել այս հողէն:

«Ենպէք, համաձայնիք, միասնաբար ու յաջողիչք վառեալ զանոնք»:

Ստորագրութիւն

Շէթե ԻԶՁԷԹ

Հարցը կը դրուի Կուսակցական վարչական ժողովին: Կ'ըլլան թեր ու դէմ արտայայտութիւններ, բայց կարելի չըլլար համոզուիլ: Բոլոր հին փաստերուն վրայ կ'աւելնայ նոր մ'ալ: Թումալլու Գալէի կռիւին մասնակցած են Հաճի Պէկ եւ Զուհադի միւսերը, որոնք վալիին ու Շէյխին նման ինքզինքնին հայոց բարեկամ ու չէթէներուն հակառակ կը ներկայացնէին:

Կ'որոշուի հրապարակային ժողով մը կազմակերպել, ուր (18 Ապրիլին Արգարեան վարժարանի բակը) խօսք կ'առնեն ընկ. Կարապետ Կէօքաէրէլեան, ընկերուհի Տիկին Նազհէի Ս. Մուրաթ եւ ընկեր Ս. Շահէն (Ամերիկայէն նոր ժամանած), որոնք կը բացատրեն օրւան քաղաքական կացութիւնը, Թրքո—հայ համաձայնու-

թեան առաջարկին կեղծիքը և կը հրաւիրեն արթուն մը-
նալ ու հետեւողական շնչակեան առողջ մտածումին:

«Տաւրոս»-ն ալ 20 Ապրիլի խմբագրականով կը
գրէ-

«... Հայ-թուրք համերաշխութեան օրհնելի պը-
տուղը եղաւ՝ արիւն և կոտորած:

«Վկայ իթթիհատի Սահմանադրութիւնը և Կիլիկի-
իայ կոտորածը:

(Վկայ դաշնակ-իթթիհատ գիրկընխառնումը և
մէկ միլիոնի նահատակութիւնը: Ծ. Խ.)

«Վկայ Տէօրթեօլի հայ թուրք համաձայնութեան
առաջարկը և գտնուած 16 անգլուխ դիակները:

«Վկայ Մարաշի համաձայնութիւնը և 20000 հայերու
ջարդը:

«Վալիին կը փորձէ անպատասխանատու անձեր ներ-
կայացնել չէթէները: Բայց թուրք իրականութեան մէջ
յառաջ եկած «Բ» չարիքը, «Բ» աղէտը անպաշտօն չէ նը-
կատուած:

«Հայը ներկայ պայմաններուն չի կրնար թուրքին
հետ համաձայնիլ»:

Համաձայնական այս առաջարկներուն հետ տեղի
կ'ունենան զանազան դէպքեր:

Սիսէն կը գրեն. «Ամսոյս 17ին (Ատանայէն) մեկ-
նող 43 հոգի իրենց հրամանատար ընկ. Կարապետ Լա-
ջինեանին հետ դիւցազնական պայքար մղելով հասան
հաս: (Սիս)

Թէեւ առաջարկուած է (Ֆր. կառավարիչէն) գաղթել,
բայց ժողովուրդը բարոյական կորովով առկուն պատրաստ
է զ/մագրելու և միաք չունի Բ. անգամ ուն տեղէ զըր-
կուելու:

Թուրք ժողովուրդը (ներկայացուցիչներու բեր-
նով) կը պահանջէ պարպուած տուններէ տարուած աւե-

լորդ գոյքերուն փոխարժէքը (որոնք չէթէնհրուն միա-
նալու համար Սիսէն հեռացած են):

Մարտ 10ին հեռագրով Սիս կանչուեցան կարս
մնացած 19 ստաիկան և 14 այլ պաշտօնեաները:

Արիւնարբու խուժանը կը յարձակի և զէնքերն
ու ձիերը կը յափշտակէ: Ճամբորդները անպաշտպան
չէրքէզներու ընկերակցութեամբ ճամբայ կ'ելլեն: Չէր-
քէզները կը մտածեն ճամբան մաքրել, բայց հաշիւնին
սխալ կ'ելլէ, քանզի Չուքուր Բէօփրիւի մօտերը կը
հանդիպին ընկ. Սարգիս Թուրսարգիսեանին, որը Սի-
սէն գացած էր զանոնք առաջնորդելու: Բիշ անդին Գու-
յուլուզ, Գուլուսդլու, Գարապաճագ գիւղերէն հաւաք-
ւած հեծեալները կը յարձակին: Ընկ. Սարգիսի խուժը
կը յաջողի փախուստի մատենել և կը ձերբակալէ Պաթալ
օղլու Ահմէտ անուն Գույուլուզցին:

Այդ օրերուն Ֆր. իշխանութիւնը երկու մօալա-
ճառներ՝ Յարութիւն Չօփուրեան և Սանէր Գըրըլլօեան՝
մէկ հայ և մէկ թուրք ժանտարմի հետ Համամ Բէօյ կը
ղրկէ եզ բերելու:

Գըրըլլօեան ետ կը դառնայ, բայց Չօփուրեան հոն
կը մնայ նորեր հաւաքելու: Շարաթ մը կ'անցնի ո՛չ
Չօփուրեան և ո՛չ ստաիկանը Հաճի Ուշիկեան կ'երեւին:

Իսկոյն ընկ. Լաչինեանի հրամանատարութեամբ
և ընկ. Թուրսարգիսեանի ընկերակցութեամբ 30 ձիա-
ւորներ Համամ Բէօյի կ'երթան:

Սիսէն երկու ժամ հեռու, Էլէքճի գիւղին քով
կռիւի կը բռնուին: Քանի մը ձիաւորներ Սիս կը դառ-
նան լուր տալու, մնացեալները ութուկէս ժամ անօրի-
նակ առնականութեամբ կուրծք կուտան թշնամիին առ-
համեմատ ոյժին և փամբուշտի պակասէն կը դառնան
Սիս:

Մօփահարելի էր ընկ. Լաչինեանի և Թուրսար-

դիսեսանի և իրենց զինուորներուն՝ մարտական կորովը։
 Շրջակայքի անդաբրութիւնը հաստատելու համար
 զրկուող ենյէն^(*) Ջափէ Ֆէքրի և Սալիլ անուն սպա-
 ները 22 թուրք ռաթիկաններով կը յարձակին Գարաքէօ-
 յէն Սիս ապաստանելու համար ճամբայ ելլող հայերուն
 վրայ և կ'անցնին չէթէներուն կողմը։

Իսկ Ասանայի մէջ կը լսենք, ռազարաւոր թուր-
 քեր, 7 թնդանօթներով Սիսի մօտերը յարձակման կը
 պատրաստուին։ Մինչ այդ Սիսի կառավարիչ Թէյարա-
 յէն Սիսի թուրք բնակչութիւնը կ'ազնէ։ Պաղէ, Հա-
 սանպէլլի, Օսմանիէ պաշարուած են։

Իսկ Ի⁰նչ կը կատարուի Սիսէն ներս։

Ընկ. Սարգիս Արմաղանեան հասկանալով թէ զուր-
 է Ֆրանսական կառավարութեան վրայ յայտ դնելը, զուր
 է սպասելը միւս հայ կուսակցութիւններու դործակ-
 ցութեան, կը ջանայ զուտ Հնչակեան միջոցներով, ան-
 կախ ոյժ մը կազմել և օգնութեան հասնիլ Հաճնոյ։

Ֆրանսական իշխանութեան և այլ կուսակցական
 շեկավարներու ենթակայ շատ մը զինուորներու սրահն
 խօսող դործ մը նկատուելով ընկերոջ աշխատանքը, քիչ
 քիչ կ'սկսին անօր շուրջ բոլորուիլ և միայն զինք
 ճանչնալ։ Ու դաւը կ'սկսի։ Ընկերը Ֆրանսական իշխա-
 նութեան կը ներկայացուի որպէս պոլսեւիկ։ Լուր կը
 հասնի Ասանա, թէ ընկ. Արմաղանեանը բանտարկուած
 է։

Բայց Ի⁰նչ կ'ընեն միւս ոչ պաշտօնիկ հրամանա-
 ւարներն ու անոնց զինուորները։

Անոնք զանազան հաշիւներով, փոխանակ Հնչակ-
 եան տեսակէտը որդեգրելու (Ֆրանսայէն յայտ կարել,
 թուրք առաջարկներուն չհաւատալ. սեփական ոյժով,
 նոյնիսկ ֆր. իշխանութեան կամքին հակառակ— այսին-
 քըն յեղափոխական դործունէութիւն) կ'սպասեն վերին

հրամանին, որ չի դար և պիտի չգայ, որը՝ ինչպէս տեսանք՝ Հաճեոյ և Սիսի մասնակի պարպումի հրահանգը եղաւ, իսկ իրենց զինուորնեօրը, Մարդամօթ պիտի զգար կարգալով Պ. Ճիմ Զանգալեանի և հարիւրապետ Պողոս Թուրսարգիսեանի տեղեկագրերները Ատանայի իշխանութեան ղրկուած:

Եւ ո՛չ հնչական, ամենէն մօրտականը ճանցըւած Սահաստացի Յովսէփը, իր խումբով Սիսէն Ատանա կուգայ (ճշմարիտ յաջորդը իր նախկարապետներուն, որոնց ամենէն ղիւցաղնական արարքը ճարպիկ փախուստը կ'ըլլայ վառնգի, ճգնաժամովայրկեանին), ճամբան կը պաշարուի: Կ'սպաննուի իր զինուորներէն Պողոս Քէշիշեան: Մնացեալներով կը հասնի Միսիս, ուր Յրանսական իշխանութիւնը անոնցմէ 3 հօգի կը բանտարկէ, իսկ ինքն ալ Ամերիկա կը փախչի:

Եւ Ատանայի Յրանսական իշխանութիւնը նամակով մը Պ. Տաժառեանէն կը պահանջէ Սիսէն 500 կիւռ տղաք Ատանա փոխադրել: Է՛հ, վերջապէս ան ալ բան մ'է: Զէ՞ որ կրնան օր մը Սիսն ալ ձգել Մարտշի նման առարկելով թե սնունդի պակաս կար:

Ու մե՞ծք:

Զափաղանցուած լուրերով, նոր նոր «Յաւելուած»-ներով ինքնապաշտպանութիւն կը խաղանք:

«Տաւրոս» 30 Ապրիլ 1920 թիւ 71էն կ'սկսի

խմբագրակաճճերու օտրմ մը

«Կենսական հարցեր Հայ Ազգ. Միութեան և Ամբողջական Հայաստանի Ներկայացուցիչն համար» (Մ. Խ. այս վերջինը Պ. Տաժառեանը կ'ականարկէ, բայց մեղի համար ծանօթ չէ թէ ե՞րբ և ինչո՞ւ փոխուեցաւ Ազգ. Պատ. Ներկայացուցիչ անունը) վերառուլթեամբ, ուր յստակօրէն ամփոփուած են Հնչական Կուսակցութեան

ուղղութիւնը՝ օրուայ կացութեան և քաղաքական անհրաժեշտ գործունէութեան մասին: Միաժամանակ ազգային ներկայացուցչական մարմիններու կազմին ու գործունէութեան մասին կ'ընէ անաչառ քննադատութիւններ և կուտայ անմիջական, գործնական թելադրանքներ:

1920 Մայիս 2ին, Առանայի հայութիւնը խաղաղ ցոյց մը կը կատարէ՝ օրպէս բողոք Հաճնայ լքուած կացութեան: Մեր քարոզած և ակնկալած խմբումն է, որ կ'սկսի արդէն, սակայն Ազգին վարչական վերին խաւերը կը շարունակեն իրենց մանկամիտ սովորամուծութիւններուն վրայ յամուրի: Մինչ այդ Միլլիթիներ իրենց գործը կը շարունակեն: Հալէպի երկաթուղագիծը՝ Եարպաշի մօտերը կը քանդեն, շոգեկառքը կը կողոպտեն, ճամբորդները կը տանին, որոնց մէջ 30 Ալճերացի զինուորներ: Միայն երկու հօգի կը փախչին՝ հայ մը և մեքենավար թուրք մը:

Մերսինի մօտերը կ'սպաննեն Յակօբ Էզիկեանը, կը յարձակին ընտանիքով պտոյտի գացող յոյն մեծահարուստ Պ. Մարոմաթի վրայ, կը վիրաւորեն շարժովարը, կը գրաւեն ինքնաշարժը, կ'ինքնակառնեն և մերկ ու բողոք քաղաք կը գրկեն:

Միլլի եւ ժերու հրամանատար՝ Տօղան՝ յայտարարութեամբ մը մտացու կենդանի, ձուար, ալիւր, աղ և իւղ կը պահանջէ կրօնքի հաւատացեալներէն, որոնք բացէ ի բաց ընթացք կուտան Տօղանի պահանջներուն:

* * *

Կեցակաց Հարցեր

«Կիլիկիան, ինչպէս կ'երեւի եւրոպական մամուլի արձագանքներէն, մեր բարեկամ ու դաշնակից

Ֆրանսայի պաշտպանութեան ներքեւ պիտի դրուի: Արդայդ պարագային ի՞նչ պիտի ըլլայ ԿԻԼԻՈՅ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՅԱՎԻՃԱԿԸ՝ վարչական և դատական ձեւի կրկնակ հայեցակէտերէն:

«Կիլիկիան հայունն է և ոչ թէ թուրքինը: Պատմական տեսակէտէն փաստի կարօտ խնդիր մը չէ այլեւս՝ նոյնիսկ Եւրոպայի համար:

«Կառավարական վարչական դոյաւիճակը ո՞ր տատիճանի Հայկական դրոշմ ունի:

«Ահա հարցեր, որոնց մասին ազդու և վճռական քայլեր առնելը անհրաժեշտութիւն մ'է ազգին համար:

«Ենթադրենք թէ «Մէճլիսը Խաբէշի անդամներուն ընտրութեան հարցը ծագած ըլլար ցարդ:

«Հայը պիտի մասնակցէ՞ր, կրնա՞ր մասնակցիլ... , պէ՞տք էր մասնակցէր:

«Ահա փափուկ հարց մը՝ որը անպայման պէտք է վճռել առանց այլ և խլի, քաղաքացիական քաջութեամբ և կարօվով մօտենալով անոր:

«Վարչականներու յապաղումն անգամ պատմական նշանակութիւն ունի ազգին համար, իսկ ազգային մարմիններուն՝ ծանր պատասխանատուութիւն: (Տաւրոս 4 Մայիս թիւ 24)

«Կիլիկիոյ վարչական ձեւին համար, հայութիւնը՝ իր նուազագոյն պահանջքը պէտք է որ մէջտեղ գնէ:

«... Կիլիկիոյ մէջ հայուն հանգիստ կարենալ ապրիլն ու ազգային ճշմարիտ քաղաքակրթութեամբ մը զարգանալը սերտ յարաբերութիւն ունի անոր վարչական ձեւաւորումին հետ:

«... Հիմակ խնդիրը՝ իր ամենատարրական, պարզ վիճակին մէջ, Կիլիկիցիի հայութիւնը իր տան մէջ որպէս հայ ապրելու, որպէս հայ զարգանալու հնարաւորութիւններ ունենալուն վրայ է:

«Մեր այդ անբռնաբարելի իրաւունքին ապահովութեան համար, ի՞նչ ըրած է Հայ Ազգային Իշխանութիւնը, ի՞նչ պէտք է ընէ ան:

«Այս հարցը իր գլխաւոր գիծերուն մէջ, երկու ձեւով կը ներկայանայ, ա) կառավարական վարչական, և բ) դատական:

«Կառավարական վարչական ձեւը՝ իր այսօրուայ վիճակին մէջ, արդէն իսկ յաղթական դաշնակիցներու գրաւութի կառարուած իրողութեամբը՝ զաւիթ զոյաւթի՝ ճակին սաղմը կը բովանդակէ:

«Մեր իրաւունքները արժեցնելու եղանակաւ դէպքերուն ընդառաջել, մեր ազգային իշխանութեանց հիմնական պարտաւորութիւնը, գլխաւոր կոչումն է:

«Այդ պատրաստութեան, այդ կոչումին անտեսումը՝ համազօր է մեր ազգային մարմիններու զոյաւթեան իրաւունքի չգոյութեան:

«Ամբողջական Հայաստանի ներկայացուցիչը և Ազգ. Միութիւնը՝ այդ պարագայի տակ, Կիլիկիան ազգային դատին գերեզմանափորը եղած կ'ըլլան, և պատմական ահաւոր պատասխանատուութեան մահաւճիռը հրաւիրած իրենց գլխուն վրայ:

«Ահա թէ ինչօ՞ւ համար, յարանուանական՝ հատուածային ու հոսանքային ամէն նկատումներէ վեր կանգնած, ստեղծուած կացութեան առաջին օրէն իսկ, «Տաւրոսի սիւնակներուն մէջ ջատագովը հանդիսացանք Միութեան, և միշտ ամէկ ճակատ ներկայացնելու թէ՛զը հրապարակեցինք:

«Ահա թէ ինչօ՞ւ համար, «Կենսական հարցեր» ու ներկայ յօդուածաշարքին առաջինը՝ բոլոր հոգեւոր պետերու ալ զործակցութիւնն ու միաբանութիւնը հրաւիրելու, կեդրոնացնելու հրամայականին նուիրեցինք:

«Ահա թէ ինչօ՞ւ համար, այս անգամ ալ բացօթյ

կերպով կ'առաջարկենք որ, Հայ Ազգը՝ պաշտօնապէս յայտարարէ իր հրաժարումը «Մէճլիսի Խտարայնէ մասնակցութենէն, և անմիջապէս ետ կանչէ բոլոր հայ անդամները թրքական ժողովներէն, եկեղեցական թէ աշխարհական:

«Հայ Ազգային Միութեան ժողովը՝ պէտք է անմիջապէս ամուր, կազմակերպական ձեւ մ'առնէ վճարեալ պաշտօնեաներու դործակցութեամբ, և Հայ Ազգային Միութիւնը պէտք է ներկայացնել Ֆրանսական կառավարութեան՝ որպէս ինքնավար վարչութիւն Հայերու:

«Դատական կամ աւելի ճիշդ Արդարութեան քաղաքային կազմի խնդրը՝ այժմէն պէտք է օրակարգի վրայ ունենալ և մշակել որոշ ծրագիր, ներկայացնելու համար զայն անմիջապէս: Ի՞նչ ձեւի կամ մեթոտի վերայ ալ ըլլայ անոր վերակազմութիւնը և դործադրութիւնը ազգային լեզուի ընդունելութեան անհրաժեշտութիւնը Սին Լա Սոն պայման ըլլալ հրամայական է:

«Հարկը պահանջած առեն կ'անդրադառնանք այս խնդիրներու իրաւական հիմքերու մասին:

«Ահա նուազագոյն պահանջներ, որոնց ընթացք աւել Ազգային իշխանութեանց պարտքն է»

(«Տաւրոս», թիւ 75, Մայիս 5)

Միլլիներ Սիսի և Ատանայի ճամբան կտրած ըլլալով ժամանակէ մը ի վեր ոչ մէկ լուր: 6 Մայիս 1920ին սաւառնակով կը հասնի նամակ մը, որով Սիսէն օգնութիւն կը խնդրուի իմացնելով թէ՝ Ապրիլ 1էն սկսեալ հայ դիմուորը, որ կորովի անհատականութիւն, կոռուելու աննման ընդունակութիւն կը ցուցնէր հպարտօրէն: Ըսկըսած է յուսահատութեան նշան ցոյց աւել, քանզի նոյնիսկ դրամով սնունդ քննել դժուար է:

Միլիճիներ Ատանայէն երեք ժամ հեռու Գուրթ գիւղին վրայ յարձակչով մօտցու կենդանիներ տարած են:

Շէյխ Մուրատն այլ վտանգի տակ է, քանի որ Միլիճիներ հասած են Արապ Բէօյ, որ հազիւ 15—20 վայրկեան հեռու է:

Քաղաքական այս աննպաստ պայմաններուն տակ Հնչակեան կուսակցութիւնը լծուած է հասարակութեան պատրաստութեան:

Թէ՛ քաղաքին, Թէ՛ Չարչապուքի և Թէ Նոր Թաղի մէջ հրապարակային բանախօսութիւններ կը կազմակերպէ, ուր խօսք կ'առնեն պարբերաբար Տիկ. Ն. Ս. Մուրատ, Զնկ. Ա. Կէնճեան, Ս. Շահէն, Վ. Ժամկոչեան, Ֆ. Խանդատեան, Բ. Ժամկոչեան և ուրիշներ, որոնք Հնչակեան ծրագիրը կը մեկնաբանեն և կը բացատրեն ներկայ քաղաքական կացութեան մէջ՝ Հնչակեան կուսակցութեան անխարդախ գործունէութիւնը, յատուկ ուղղութիւնը, իմաստուն թելադրանքները:

Ժողովուրդը խուռներամ կը գինուորագրուի Հընչակեան շարքերուն: Չարչապուք կ'առնենայ 520 ունդամ:

Արդարեան բակին մէջ կազմակերպուած հրապարակային բանախօսութեան ներկայ էին նուազագոյն 4—5000 հոգի, ուր ընկերներ կէնճեան, Խանդատեան, Ժամկոչեան և Շահէն ժողովուրդը կը հրաւիրեն ըլլալ ինքնավստահ, միակամ, պարտադրելու համար Ազգ. Իշխանութիւնը, որ հռոտ քրքուի Կիլիկիոյ հայութեան բողձանքներու իրադրոժումով և առ այդ դիմում կատարէ Թրանսակաւն Իշխանութեան և Միջազգային համադր-Պէներուն:

Գ. ՄԱՍ

ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հանրային կարծիքը Դեպի Յեղափոխութեան

Պատրաստելու Համար

(1920 Մայիս 7—Մայիս 21)

«Երբ մէկն կողմէ կիլիկեան պաշարուած է վը-
տանգներով, երբ կեանքի ապահովութեան հարցը սուր
կերպարանք մը առած է, դուրսէ խորհողներ գտնուին թէ՛
վտանգի պահուն անյարմար են մեր յարուցած խնդիր
ները, որքան որ կենսական ըլլան անոնք»:

Իրական և գործնական կեանքէ առնուած օրի-
նակներով, շատ յստակօրէն, կը ժողովրդականացնենք
թէ իրաւունքի պաշտպանութեան համար ո՛չ մէկ վտանգ,
ո՛չ մէկ դէպք կրնայ արդելիչ պատճառ ըլլալ և կ'ա-
ւելցնենք:

«Պետական կեանքի մէջ քաղաքական իրաւունք-
ներու դատը՝ երբեք խնդաղ չըջաններու չի զուգադի-
պիր արդէն»:

«... Դժբախտաբար, քաղաքական իրաւունքներու
դատը (Պօրս մատըն) չի ճանչնար»:

«... Գործելու է, թէեւ շատ կարճ, բայց դեռ ժա-
մանակ կայ»:

«Իրաւ է թէ քաղաքական իրաւունքներու դատին համար պայմանաժամի խնդիր չի կրնար ըլլալ, այլ բարեպատեհ առիթներու օգտագործում: Իրաւ է թէ քաղաքական Ազատութեան դատին համար, ամէն ժամ՝ ամէն վայրկեան՝ Ազգ. մը իրաւունք ունի գործելու եթէ այժ ունի, բայց խաղաղ միջոցներով յաջողելու բաղձնեկայացած ատեն, անտարբեր կամ թուլաբարոյ գըտնուելով իր դատին հարուած տալն ալ անքաւելի է: Ներկայի զանցառութիւնը՝ դժբախտաբար Ազգի մը ապագային համար չափազանց սուղի կը նստի և թանկագին արիւններ կ'արժէ:

«Հայ ապագայ կեանքի որիւններէն ազատենք խիղճներէս, կատարելով մեր պարտքը առանց պատրուակ փնտռելու գէպքերու և վտանգներու մէջ: («Տաւրոս» թիւ 76, Մայիս 7.)

Կսյ Հայ Ժողովուրդին

(«Տաւրոս», թիւ 77, 8 Մայիս 1920)

Հեռառես հասարակական գործիչներ՝ ամէն առիթով յայտարարած եւ պարզաբանած են: Թէ Ազատութիւնը չեն տար, այլ կ'առնուի:

Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութիւնն ալ՝ իր աւելի քան երեսնամեայ գործունէութեան ընթացքին, միշտ հաւատարիմ մնացած է այդ սկզբունքին, որը միակ ուղիղ և ապահով ճամբան է գէպի Հայ Ազատագրութիւն առաջնորդող: Արդարեւ ամենէն փշոտ, ամենէն արիւնոտ ու մահափիւռ ճամբան է, բայց ի՞նչ օգուտ որ Ազատութեան դիցունին այդ ճամբուն ծայրն է թառած:

Ցաւալին այն պարագան է համայնքին կեանքին մէջ, որ թուլամորթ քաղաքացիներ՝ ո՛չ միայն չեն յօ-

ժարիր յաճախ ընդգրկել այդ ուղին, այլ ընդհանառակը արգելք կը հանդիսանան այդպիսի շարժումի մը նը-
ւիրուած անձնազոհ տարրերուն, մի՛ ժխտյն իրենց ժա-
մանակաւոր հանգիստը շվրգովելու մտահոգութեամբ...

Եթէ այդ խաւարակուռ և միգամած մտայնութիւ-
նը չ'ըլլար, Հայն ալ անշուշտ որ վերջ մը դրած պիտի
ըլլար իր տառապանքին...

Դաշնակիցներու տարած փառաւոր յաղթանակէն՝
արդեօք մաղաչափ բաժին չէ՞ր իյնար և հայուն, որ
ամբողջ չորս երկար տարիներու ընթացքին բոլոր պա-
տերազմիկներուն մէջ, համեմատաբար ամենէն շատ զո-
հաբերողն է եղած:

Ինչո՞ւ:

Մէկ կողմէն, երբ հայն ալ զահաբերութեան ծայր
աստիճանին մղելու համար իբր իրենց փոքրիկ դաշնա-
կիցը կը յայտարարէին և պաշտօնական բեմերէ կը հըռ-
չակէին անոր ալ անջատ և անկախ ապրելու իրաւուն-
քը, միւս կողմէն՝ արդեօք զօնէ տարրական ամօթխա-
ծութեան շնորհքն ալ չէին կրնար ունենալ չստարագ-
րելու համար իւննց այդ փոքրիկ դաշնակիցին մահա-
ճիւղը:

Ինչո՞ւ:

... Անո՞ր համար որ հայը՝ վստահութիւն ունե-
ցաւ իր խօսակիցներու խօստումին, իբր պարկեշտ ազ-
նիւ խօսք:

Ո՛չ անշուշտ:

Այս այնքան փափուկ ճինչուշներու պատասխանը
յստակ է: Հայ ժողովուրդ: Արդարեւ պէտք եղածէն ա-
ւելի մեկան սպառնցիք ազգովին այս հարցին յարակից
զգացական լուրերը զարնելու համար: Հերիք է այլեւս:

Չափահասի լրջութիւն ունենալ, մանչնալ սխալ-
նիս:

... Անոնք՝ դաշնակիցները՝ դիւանագիտական լեզուով կը խօսէին մեզի հետ, խորհելով թէ հայն ալ քաղաքականօրէն հասունցած ու զարգացած ըլլալով՝ կրնայ հասկնալ այդ լեզուն...

Հա՛յ, ժողովուրդ, քեզի կը պակսի միայն այն բանը որ վերջին պսակը պիտի կազմէ քու փառաւոր յաղթանակդ, որ վերջին ապացոյցն ու գրաւականը պիտի ըլլայ քու քաղաքական հասունութեանդ, որ զօրաւոր փաստը պիտի ըլլայ թէ, դիւանագիտական ընդհանրացած լեզուն դուն ալ կը հասկնաս:

Աո՛ւ այդ քայլն ալ, որպէսզի տեղդ կարենաս ունենալ այսօրուան քաղաքակիրթ պետութիւններու կարգին:

Ժամանակէն աւելի զարգացած ըլլալու է, բայց ժամանակի զէնքերով միայն կարելի է յաղթել:

Ժամանակին մեթոտն է, Վաղատութիւնը չեն տար, այլ կ'առնեն:

Հոս պահ մը դադար կուտանք Հնչակեան գաղափարական աշխատանքի ներկայացման և կ'անցնինք Հընչակեան գործունէութեան, քաղելով ընկ. Նինովք Տարադանեանի Յուշերէն. 26 Մարտ 1920ին իբր Պատգամաւոր հասանք Ատտնա: Սարաճեան Սրբազան, Վերնաշատուրեան, ընկ. Յարութիւն Յովակիմեան, Շմաւոն Փոստանճեան (դաշնակցակալ), Գարապետ Սեւեան, Սարգիս Կտիկեան, Կրիգոր Դազէսեան, Ղազարի Հասան ու Եւ, Սրբազանը աւմիջապէս յարաբերութեան մասաւ Լեզգ. Խշխանութեան և քաղաքան կուսակցութիւններուն հետ, որպէսզի կարելի ըլլայ Հաճնոյ օգնութիւնը կազմակեր-

պել, Առաջին քանի մը օրերու անհատական ու պաշտօնական տեսակցութիւններէն յետոյ, կազմակերպուեցաւ հրապարակային բանախօսութիւն մը, 11 Մարտ 1920ին Հնչակեան ակումբին մէջ այնքան յոգնախառն բազմութիւն մը հաւաքուած էր լսելու Սրբազան Հօր խօսքը, որ տախտակամածը չդիմանալով իջաւ վար՝ Սրբազան հայրն ու ժողովուրդը միասին՝ առանց ոեւէ լուրջ կամ թեթեւ յեասի:

Ազգ. իշխանութիւնը յարաբերութեան մտաւ Զօր. Տիւֆիէօյի և ընդհ. կառավարիչ Գնդ. Պաշտօնի հետ, որոնք կը խոստանան հաւաքուելիք կամաւորներուն թիւին համաձայն՝ ռազմամթերք տրամադրել:

Հայ մամուլը և կուսակցութիւնները կ'սկսին գրել ու խօսիլ և երիտասարդութիւնը զինուորագրութեան հըրաւիրել: Զինուորագրութեան աշխատանքը կը յանձնուի Միջ-կուսակցական Զինուորական մարմնոյն, որուն նախագահն էր Զօր. Անդրանիկի փրբելի զօրակոններէն ընկ. Ա. Արմաղանեան, որը թէ՛ Պալքանեան և թէ՛ ընդհանուր պատերազմին Զօր. Անդրանիկի հեծելազօր քին հրամանատար եղած էր:

Պատգամաւորութիւնը հասնելէ առաջ և վերջ, Հաճընէն ընկ. Սարգիս Ճէպէճեան նամակով ու հեռագրով խնդրած ու պահանջած էր, որ անպայման, օգնական ուժերու հրամանատար կարգեն ընկ. Ս. Արմաղանեանը, որ բայց ընկեր Սարգիս Արմաղանեան միշտ մերժած էր ստանձնել այդ յոյժ կարեւոր և փանր պարտականութիւնը:

16 Մարտ 1920ին Հայ Ազգ. Առաջնորդաբանին մէջ կը գումարուի կարեւոր Համագումար մը՝ նախագահութեամբ Եփ. Մ. Վրդ. Ասիլեանի (ապագայ Տօհմուշի Սրբազան) ու Ներկայ կ'ըլլան Ազգ. Պատուիրակութեան լիազօր՝ Տիար Մ. Տամաթեան (Իբր Ատեհապետ), Առաջնորդ Ասլանեան վարդապետը, Ազգ. Միութեան դիւանը,

Քաղաքական ժողովի ղեկանը, Միջ-կուսակցական Մարմինը, Հնչակեան, Դաշնակցական և Ռամկավար երեքական ներկայացուցիչներ, ընտրելու համար Արշալախումբին հրամանատարը, Թեր ու դէմ կարծիքներէ յետոյ միաձայնութեամբ կ'ընտրուի ընկ. Սարգիս Արմաղանեանը և պատուիրակութիւն մը կը ղրկուի հրամանատարը համագումարին հրաւիրելու:

Երբ ընկերը ներս կը մտնէ՝ Միջկուսակցականի Ատենապետ ընկ. Կ. Կէօքտէրէլեան կը գոչէ. «Կը շնորհաւորեմ Հաճնոյ ընդհ. հրամանատարը՝ սիրելի Ս. Արմաղանեանը»: Արմաղանեան անտարբեր կը ձեւանայ, Երբ կը նստի, համագումարին Հոգ. Նախագահը խօսք առնելով կ'ըսէ. «Լիառայս ենք, որ Կիլիկիոյ հայութիւնը ներկայացնող այս ժողովին կողմէ տրուած որոշման համաձայն, Պ.Ս.Արմաղանեան, պիտի ընդունի ընդհ.հըրամանատարութեան փափուկ և պատասխանատու պաշտօնը: Համագումարը այս պաշտօնը Ձեզի կը վստահի, նախ ճանչնալով Ձեզ, որպէս մեր անցուցական հերոս-Ջօր. Անդրանիկի աջ րազուկի և վստահ ըլլալով որ դուք Ձեր կեանքը անցուցած էք զոհաբերութեան ճանապարհին վրայ և քաջ գիտնալով որ դուք պիտի կրնաք յաղթանակի և Հաճնոյ փրկութեան դափնին ալ շահիլ»:

Բ) Բաւօր արձանագրուող կամաւորները Ձեր հրամանատարութեան տակ մտնել կը բաղձան:

գ) Հաճընէն Ձեր սիրելի գործակիցը՝ Սարգիս Ճէպէճեան հեռագրով ու նամակով կ'իմացնէ բաւօր Հաճընցիներու բաղձանքը Ձեզ իբր հրամանատար իրենց մէջ ունենալու:

Ընկ. Արմաղանեան գովեստի համար շաալած բաւօր խօսքերէն յետոյ կը մերժէ ընդունիլ, Ամենքը կը շուարին: Առաջնորդ Ասլանեան զիս առանձին կանչելով

կը խնդրէ հասկնալ Ս.Արմաղանեանին մերժումին պատճառը:

Երբ կ'առանձնանանք, Արմաղանեան կ'ըսէ. «Ընկ. Ենովք ես ասոնց չկրցայ հասկցնել ինծի առաջարկուած գործին իմաստն ու պատասխանատուութիւնը: Գործը գլուխ հասնելու համար պատրաստուած զինուոր պէտք է: Ձկայ: պատրաստելու համար ժամանակ ալ չկայ: Ասկէ զառ ընտրուելիք սպաննորուն շուրջն ալ բաւական հարցեր կան: Մինչեւ Սիս կարելի է ոեւէ ձեւով քալել, բայց Սիսէն Հաճըն շատ փափուկ է, ուստի չեմ կրնար թեթեւութեամբ շարժիլ, իւրաքանչիւրին տրեան պատասխանատու եմ»:

Հասկանալով ընկերով ցաւը ըսի. «Ընկեր Հրամանատար, մինչեւ Սիս բանակին առաջնորդութիւնը կ'ստանան համ: Սիսէն Հաճըն ինծի նման քանի՞ զինուորի պէտք ունիս, Ձեր պաշտօնը ստանձնելու համար: Ընկերը բաւական խորհելէ յետոյ ըսաւ. «50 զինուորով կ'ընդունիմ»: Պատասխանեցի «Ձեզի պիտի տամ 100 Հաճընցի, որոնք թէ Սիսի և թէ՛ Ղարս—Պազարի մէջ կ'սպասեն»: Ընկ. Հրամանատարը ըսաւ, «Ենովք, լուրջ մը տածէ, չըլլայ որ վերջինը առաջինէն գէշ ըլլայ»: Վըտահեցնելով զինք ժողովին ներկայացանք, յայտնեցի մեր խորհրդակցութեան արդիւնքը, Համագումարը ծափերով ընդունեց և անմիջապէս ձեռնարկեցին յանձնախումբերու ընտրութեան, որոնք կամաւորներու արձանագրութեամբ, ռազմաժողովներէ, ուսուցիչի և ձիերու գործերով պիտի զբաղուէին:

Արմաղանեանին Հրամանատար ընտրուելու լուրը աւետիսի մը նման տարածուած էր ամէն կողմ և շատեր Հաճընի փրկութիւնը ապահովուած կը նկատէին, միայն Ընդհանուր Հրամանատարն էր՝ որ կռակածով կը նայէր գործին:

Տակաւին գործը չկանոնաւորուած Սիսէն կուգայ ընկ. Վարդնվառ շէրէճեան, որ քաջութեան և յանդգնութեան մարմնացումն էր, առ այդ Առանայի թրքական պատերազմական տեսանի կողմէ 100 տարուան բանտարկութեան դատապարտուած էր: Ընկերը քանի մը օգնականներով եկած էր ղէնք փոխադրելու: Ընկերոջ բացատրեցի ընկ. Հրամանատարին պահանջը և թելադրեցի որ մինչեւ մեր Սիս հասնիլը ոսկէ քայլ չ'առնեն: 17 Մարտ 1920ին ընկերը վերադարձաւ Սիս:

Գործը գլուխ ելլելու մօտեցած էր: 26 ձի գնուած և 300 կամաւոր արձանագրուած էին: Բանակը բաժնուած էր երեք խումբի: Առաջինին պիտի ընկերանար Ընդհանուր հրամանատարը, Բ.ին Տեղակալ Պօղոս Թուրսարգիսեան (ապագային հազարապետ), Գ.ին ընկ. Կ. Կէօքտէրէլեան: Հետեւակները, յագեկառքով, իսկ ձիաւորները ճամբան՝ Միսիսի մէջ պիտի միանային: 23 Մարտին արշաւախումբը ճամբայ ելաւ: Այդ տեսն մեզի միացաւ Հայկական Լէգէօնականներէն Տիար Ճիմ Զանգալեան: Մեզի անձանօթ էր Պ. Ճ. Զանգալեանի ընկերակցութեան պատճառը, բայց դժգոհ ալ չէինք:

Հրամանատարին հրահանգով կայարանէն հետեւակները կը փոխադրեմ: Ես՝ տկար ըլլալով՝ կ'երթամ Պետրոս Աղա Մընըշեանին բնակարանը, որ տեղացի երեւելի ու անձնազօհ տնձ մ'էր, իսկ հրամանատարը Պ. Զանգալեանին հետ կ'երթայ Տիգրանակերտցիի մը տունը, ուր ճաշի հրաւիրուած էինք:

ժամը 23.30ին հրամանատարը գտնելով Պ. Պետրոսին տունը, զիս կ'արթնցնէ և կուտայ հեռագիր մը, որ կարդամ. «Մինչեւ երկրորդ հեռագիրը ստանալնիդ ճամբայ մի՛ ելլէք: Հեռագիրը ուղղուած էր Արշաւախումբի ընդհանուր հրամանատարութեան (առանց անունի) և ստորագրուած «Միսի Զինուորական կառավարիչ՝ Թէյարտան»:

Ինչպե՞ս այս հեռագիրը: Ի՞նչ պատճառաւ, ի՞նչ է նպատակը: Թէ՛ հրամանատարը և թէ՛ ես անշնչ կը մըտածնէք թէ՛ մեր ճամբան պիտի փակեն և ապա հեռագրեն որ ճամբայ ելլենք: Ու հրամանատարը կ'աւելցնէ «վաղը՝ կէսօրէն յետոյ ճամբայ ելլելու հրամանը պիտի դայ, ուստի այժմէն պատրաստուեցէք, որ սուանց վայրկեան անցնելու քալենք: Ու կը բաժնուի:

Յայտարար օր ժամը 14.30ին կուգայ հեռագիրը «ճամբանիդ շարունակեցէք»:

Հրամանատարի կարգադրութեամբ, ես՝ որպէս յառաջապահ Դրիգոր Թաթուլեան (ճարպիկութեան համար բանակին նախկին քերթօնը կը կոչուէր) Սամուէլ Ջիլինկիրեան, Նազար Պաւուքեան, Եսայի Կիւլվարդեան, Կարապետ Սեւեան, Դրիգոր Տաճեան, Թարգիս Կախկեան՝ Հաճնցի ձիաւորներով կը բաժնուիմ՝ բանակէն քննելու համար Թոււլու Գալէն, գրաւելու Մանգըր գիւղը, ուր պիտի գիշերէ բանակը (25 ձիաւոր, 300 հետեւակ, 20 կառք ռազմամթերք):

Թոււլուն քննելէ յետոյ ձորերու մէջէն ուղղակի կ'ելլենք Մանգըր գիւղին բարձունքը և անակնկալօրէն կը գրաւենք ժանտարժրի պահակատունը: Անմիջապէս ձիաւորներով շրջանակ մը կը կազմենք, զինքերը լեցուն ու պատրաստ՝ ձերբակալուած օստիկանի մը կը հարցնենք օստիկան սպետին անդը: Իմանալով թէ քաղաք դացած է Մուխթարը կանչել կուտամ և կը հրամայեմ՝ առանկալ մը շինքեր պարպել. որ ժամանոյ 1500 հոգինքս բանակը գիշերէ: Մուխթարը կ'ըսէ. «Մեզի լուր տրուած էր Ճիհանէն, թէ 20—30 ձիաւոր և 200 կամաւորներ (այս բառը աղաւաղուած հայերէնով կ'ըսէ. — (Ղամաւորութիւն) պիտի գան: Այս լրատուութիւնն ալ կազմակերպուած դաւի մը մասը նկատելով հանդերձ՝ առանց կարեւորութիւն տալու՝ Մուխթարը առած՝ քարաշէն տունները

պարպել կուտամ: Ժամը 20.00ին բանակը կը հասնի: Ուստի տեղացի չկար մէջտեղը: Ես իւրովի կը մտածէի. Վեր հրամանատարը իսկապէս մարգարէ է, Ուշացուցին մեր շարժումը, որ լուր տան շրջակայքի գիւղերուն և մեզ դնեն դժուարութեան առջեւ: Բայց մենք արագ շարժելով ջուրը ձգեցինք այդ ծրագիրը:

Քանի մը ժամուայ դադարէն ետք հրամանատարին կ'իմացեմ Մուխթարէն լսածս: Հրամանատարը կը ժպտի ու կը հրամայէ անմիջապէս ճամբայ ելլել:

Այսպէս առանց ժամանակ տալու, առանց մեր ճյգրիտ թիւը իմացնելու ճամբայ կ'ելլենք և 24 Մարտ 1920ին Սիսէն դիմաւորող Հաճընցի և Սսեցի ձիաւորներու հետ խանդավառութեամբ կ'անցնինք կամուրջէն, կը մտնենք Սիս, ինքզինքնիս գտնելով նոր անակնկալի մը առջեւ:

Զինուորական կառավարիչ՝ Պ. Թէյարտա իր ըստյայտոյտով կը դիմաւորէ մեզ և ձեւական զկեցցէններէ, ծափերէ՝ յետոյ կը հրամայէ կառքերն ու ռազմամըթերքը իրեն յանձնել: Աս ալ դաւին երրորդ փուլն էր:

Ընդհանուր հրամանատար ընկ. Ս. Արմաղանեան շուղեր ընդդիմանալ և սակայն կր խնդրէ, որ բաւոր հրամայուածները կատարեն, առանց իր անունը յիշատակելու, կը փափաքի որ Ֆրանսական իշխանութիւնը իր գոյութենէն լուր չսունենայ:

Հոս կ'ընդհատենք ընկերով յուշերու քաղուածքը, շարունակելու համար մեր գրութեան յարմար մէկ մասին մէջ:

Նոյն առանց կ'արձանագրենք թէ՝ Կիլիկիոյ մէջ Ռուսական յեղափոխութեան մասին յստակ և լրիւ տեղեկութիւններ չէինք ունեցած և ճիշտ տասը համար է, որ ժամանակագրական կարգով երկար մէջբերումներ

Կ'ընենք «Տաւրոս»-էն, մեր պատմութիւնը բաւորովին առարկայական ըրած ըլլալու համար:

Օրուան Հրատապ Հարցեր

ա) Հաւ Ազգայն Միութեան համար

«Տաւրոս» թիւ 80, 12, 5, 920

Պատմական ընդհանրական բնօթ ունեցող կացութեան մը մասին օրօշ և ընդարձակ տեղեկութիւն չունենալով, կրնայ ըլլալ որ խոչորացոյցով կը նայինք դէպքերուն վրայ ընդհանրապէս, սակայն և այնպէս սաւափը շատ պարզ է թէ՛ Կիլիկիոյ հայութիւնը բաղդոցոս եւ վնուական վայրկեաններ կ'ապրի:

Զափահասի արամարանութեամբ մօտենանք հարցերուն, կորով և պարանանութիւն ունեցող մարդու գիտակցութեամբ՝ միակամ գծուած քաղաքականութեամբ առնականօրէն ներկայանանք, քանի ուշ չէ և սկսինք օրինական, իրաւական և իւրաքանչեւ գործունէութեան:

... Հաւ Ազգ. Միութիւնը միացած Ամբողջական Հայաստանի ներկայացուցիչն, պէտք է դուրս գայ և թարգմանը հանդիսանայ Կիլիկիան արդար քաղաքականութեան մը գործիք(1):

(1) Անբարատ— Այսօր երբ ընկերօջ գրքին առաջագրութեան հետ աչքէ կ'անցընենք այդ շրջանի թերթերը, հետեւեալ պատկերին առջեւ կը գտնենք ինքզինքնիս: Գրեթէ նոյն թուականներուն, երբ վերայիշեալ յօդուածին մէջ ընկերը կը պահանջէ, որ «Կիլիկիոյ» թանձանէ իր Կիլիկիան քաղաքականութիւնը: Ա-

բ) Կիլիկեցիից Համար

(Տաւրոս թիւ 81 — 13-5-1920

«... Կիլիկեան իր ճգնաժամը կ'ապրի... Այդ ճգնաժամային մղձաւանջէն փրկուելու համար՝ ի՞նչ խօրհած է Կիլիկեցի հայութիւնը:

Իրերու և կացութեան պահանջած քաղաքական կորովն ու գիտակցութիւնը դրած է ազգային իշխանութիւնը իր գործելակերպին մէջ:

Իրերու և կացութեան պահանջած զոհողութիւնը յանձն առած է հայ ունեւորը:

Իրերու և կացութեան պահանջած չափով դրած է իր բազուկն ու կեանքը հայ ազամարդը:

Իրերու և կացութեան պահանջած չափով տրամադրուած է հայ իգական սեռը:

Եթէ «այսօ՛ր» փառաւոր անցեալին ժառանգորդն ես, եթէ «ո՛չ», ա՛նէ՛ծք, որ ազգին գերեզմանափօրն ես եղած: Վա՛, մեղի:

Գ) Համերաժխ Կարգապահութիւն

(Տաւրոս թիւ 87, 20-5-1929)

«... Գործելու մեթօտը համերաժխ կարգապահութիւնն է:

մերիկա հրատարակւող «Երիտասարդ Հայաստան» ալ Կիլիկեան Մերը Պիտի Լինի» խմբագրականին մէջ կը գրէ «Ազգային սեփական քաղաքականութեան հետեւիլը բացարձակ անհրաժեշտութիւն է մեզի համար»:

Այսպէս եղած է ամէն շնչակեան, ամէն ժամանակ ամէն տեղ նոյն հարցին մասին, նոյն տեսակէտը ունեցած են:

«... Մեր նահապետական ազգին նպատակը յայտնի է: Քաղաքակիրթ ազգերու կողքին՝ մենք ալ կ'ուզեցէ՛ք ապրիլ որպէս ինքնւրոյն և ինքնորոշ Ազգ, նուիրուելու, լծուելու համար ընդհանուր զարգացողական, շինարար (Աշխատանքին):

... Ազգերու ընկերակցութեան մէջ մեր արժանաւոր տեղը ունենալու համար, պէտք է ըլլանք զօրաւոր, կշիռ ունեցող:

... Ոյժը այնքան տերտ յարաբերութիւն ունի կարգապահութեան հետ, որ նոյնացած են, իրարու մէջ մարմնացած կը ներկայանան: Ուստի՝

... Քաղաքական գործունէութեան կոչուած ազգային մարմինին պարտաւորութիւնն է ուժի կազմակերպման մասին համաձայնիլ իրաւասու իշխանութեան հետ:

Երբ Հնչակեան մամուլը այս մտքերը կը Զանայ սեփականութիւնը դարձնել թէ՛ գործօն մարմիններուն և թէ՛ հասարակութեան, տեսնենք թէ ի՞նչ կ'անցնի կը դառնայ կիլիկիոյ մէջ և շուրջը:

Միլլի շարժումը օրէ օր աւելի համարձակ կը կատարէ... սպանդը: Մերսինի Զուրը կտրուած է: Երկաթագործի մը խանութին մէջ՝ օր ցորեկով՝ աւամբ մը պայթած է: Հապա մութին մէջ, Եգիպտոսէն բերուած 900 գերիներ Մերսին ցամաք հանուեցան, որոնք վաղը Միլլի աւաղակախումբին մաս պիտի կազմեն տնչուշտ և (կ'երեւի առ ի գգուշութիւն) 100 Ալճերիացի զինուորներ հայրենիք զրկուեցան: Շրջակայ գիւղերու բնակիչները տուներէն դուրս կը բնակին, քանի որ տու-

ներք տրամադրուած են չէթէներուն՝ ցորեկը պահուելու համար:

Չօք Մարգարէանէն կը հեռագրեն Հնչակեան Մասնաճիւղին, Նաճաղը գացող 47 հայեր սպաննուեցան: Այսօ, Նաճաղը, ինճիւրի վտանգի տակ են:

Ի՞նչ կ'ընէ Ֆրանսական իշխանութիւնը:

«10 Մայիսին կռուակալը հրաւիրած է 60 թուրք, յոյն, արաբ և հայեր, որոնց կը խօսի ժէնէրալ Տիւֆէն:

Երուսէն եկող մարդիկ շարժում մը ստեղծեցին Ֆրանսացիին ծով թափելու համար:

Եթանուեցան յիմարներ, որ հաւաքացին անոր:

Այս խռովութիւններէն շեշտուողը այս գեղեցիկ երկիրը պիտի ըլլար, 30 քիլոմէթր հեռու կամ Ատանա գանձուողներու սպառնալիքով չէ որ պիտի հեռանամ:

Ենս զինուոր եմ, ինձի տրուած հրամանը կը դժուարեմ: Այդ հրամանին դէմ գացողները անխնայօրէն կը պատժուին: Կը հարցնեմ. «Կ'ուզե՞ն որ այդ ծայրայեղութիւնները երեւան գան: Այսօ յարձակումի ենթարկուեցաւ, կռուվարական պաշտօնեաներ, որոնցմէ հինգը իսլամ, սպաննուեցան: Ի՞նչ արդիւնք կը յառաջ-ւի:

«Անոնք իրենց յոյսերուն մէջ չարաչար պիտի խաբուին:

Եթբախտաբար միայն գիւղերը չէ որ կը միանան, Ատանացի Կորաֆեներ կան, որ կ'օժանդակեն, կը կազմակերպեն չէթէները: Կը հարցնեմ. «Կը փափաքե՞ն որ ծանր միջոցներու դիմեմ: Եթէ այո, թող հրամանն:

«Մենք կ'երթանք, բայց քաղաքը քարուքանդ կ'ընենք: Վերջացաւ, ազատ էք մեկնելու:»

Ամփոփուած «Տաւրոս» թիւ 80, 12-5.5, 920

կողոպուտի համար հինգ հայեր կախող իշխանութիւնը, գիւղեր սպանդանոցի վերածողներուն կ'սպառնայ՝ երթալու տրամադրութիւնն յայտնելով:

Ահա առաջ ետեկան... գործելակերպ:

... վալիին Փարիզէն՝ Ռէշիտ Պէյ, ստորագրութեամբ հետեւեալ հեռագիրը ստացած է. «Առանայի կուսակալութեան մէջ տեղի ունեցող չէթեկան գործունէութիւնները և նման արարքները գրաւումին երկարաժամ և մեր դատին մնասուելուն պատճառ դառնալու վրայ են, պէտք եղած ձեռնարկները ընելով՝ պէտք եղածները խրատելով, զգուշացուցէք որ Ֆրանսական կառավարութեան դէմ թշնամական սեւէ արարք չգործադրուի»:

Վալիին զուտ իսլամական ժողով մը զումարեց:

Թուրքեր իրենց բաժինը առած են: Ֆրանսական իշխանութիւնը պիտի մեկնի, ան առժամաբար գրաւած է: Դրաւումը երկարաձգելու չէ: Ֆրանսական կառավարութեան ձեռք պէտք չէ զարնել, բայց հայո՞ւն, կրնան ընել ինչ որ ուզեն:

Ահա վալիին ժողովէն քանի մը փշուրներ. «Հեռագիրը խանդավառութիւն ստեղծած է: Ըսել է գրաւող ուժերը՝ պիտի մեկնին: Հանդարտ մնանք, մինչեւ սա հեքիմները մեկնին: Անկէ յետոյ գիտենք թէ ինչպէս պիտի վարուինք հայերուն հետ: Անոնց կոմիտէները կը պատրաստուին, իսկ մեր ժողովուրդը կը քնանայ: Պէտք է արթնցնենք: Ձեռագիր թուօցիկ մը պատցնենք, տալու համար մեր հրահանգները»:

Այսքան ահաւոր կացութեան մը մէջ Ֆրանսական իշխանութիւնը կը շարունակէ թուրք պաշտօնեաներ պահել, որոնք ամէն լուր կը հասցնեն չէթէներուն: Օրինակ՝ Ֆրանսացիք կ'որոշեն Մերսինի ջուրի տմբարտակը վերաշինել: Թաղապետութեան թարգման Ֆախրի

այս լուրը կը տանի Միլիիճիներուն և երբ բանուորները՝ խումբ մը զինուորներու ընկերակցութեամբ կ'երթան՝ դարանակալ չէթէներու արագհարուածներուն և թնդանօթի կրակին կ'ենթարկուին: Ժիշդ է կռիւը բուռն կ'ըլլայ, նոյնիսկ Ֆրանսական 2 դրահաւորներ հրասանդներով կը կրակեն քէմալականներուն վրայ, բայց վերջ ի վերջոյ կ'ստիպուին նահանջել:

Ուրեմն կա՛մ Ֆրանսացիք չափազանց միամիտ են, որ կը կարծեն թէ սպառնալիքով կը յաջողին զսպել և կա՛մ դիտմամբ կը պահեն քաջալերելու համար: Այս վերջինը աւելի հաւանական է:

Ահա թէ ինչո՞ւ չէթէական կռիւները շատ աւելի բուռն և շատ աւելի տարածուն կը շարունակուին, Թոփրաք Գալէի մէջ կը համարձակին յարձակիլ ուղղակի զինուորներուն վրայ: Ֆրանսական իշխանութիւնը կարգը պահելու համար կ'ստիպուի զրահապատ շագկառքը շարունակ շարժման մէջ պահել, բայց կարելի չըլլար վտանգը հեռացնել: Նոյն ձեւի կռիւ իսլայիեւի, Չագլա գիւղի և Մերսինի շրջակայքը: Իսկ Ատանայի մէջ կը ձերբակալուին 2 թուրքեր, որոնք սնուկով ուսմբ կը փոխադրէին քաղաքէն դուրս՝ չէթէներուն. Բայց ուրկէ՞ այս ուսմբերը: Անշուշտ Ֆրանսական բանակէն ծախուած, եւ ի՞նչ ըրին ձերբակալուածներուն: Ոչ ոք լուր ունեցաւ: Հապա սպառնալիքը՞:

Ընչակեան հուսակցութիւնը շատ աւելի լուրջ աշխատանքի լծուեցաւ: Ամէն օր՝ առանց դուլ դ-դարի դանդան գիւղերու և Ատանայի թաղերուն մէջ հրապարակային բանախօսութիւններով կը փանար ժողովուրդը հրաւիրել, որ ճակատագրական այս օրերուն թաղուելու վրայ եղող Կիլիկեան հարցը կենդանի պահելու համար ամէն զոհողութիւն յանձն առնեն: Այսպէս՝ Ճիհանի, Հայ Գիւղի, Ինճիրլիկի, Միսիսի, Չարչապուրի, Ճամուզ

կեօլի, Այգիներուն և Արգարեանի մէջ կը խօսին, կենճեան, Շահէն, Խանզատեան, Վ. Ժամկոչեան, Ա. Էլօեան, Ա. Մկրտիչեան և Ա. Ասպետ:

16 Մայիս 1920ին Արգարեանի մէջ խօսեցաւ Ս. Շահէն: «Արթնցի՛ր, հայ ժողովուրդ, քու կուսակցութիւնդ քեզի կուգայ ըսելու թէ՛ կիլիկիոյ մեր Ազգային իրաւունքներու ծանրութիւնը, որ կրնայ կքեցնել հըզօրներուն սեղանը, խարդախ դիւանագիտութեան կողմէ սկսած է դէպի թուրքը հակիլ: Չեն ուզեն տեսնել թէ՛ կիլիկիան այն հողն է, որուն ծոցին մէջ հայ ժողովուրդը, հայ պետութիւնը, հայ բանակը դարերով ապրած է:

«Թէեւ Զրանսական կառավարութիւնը հասկցաւ և ուզեց իր բանակը իբր պատուար կանգնեցնել կիլիկիոյ վրայ յարձակող բարբարոս թուրքին դէմ, բայց չուզեց իր աշխատանքին միացնել հայը, որուն գործակցութեամբ փառաւորապէս յաջողած պիտի ըլլար կերտել կիլիկիոյ անկախութիւնը: Ուստի որպէս իրաւաւէր և իրաւադրկուած պարտինք պահանջել, որ կիլիկիոյ վերայէն վերցուի թուրք տիրապետութիւնը՝ թէեւ առայժմ անուանական: Պէտք է պայքօթի ենթարկենք բոյոր այն պետական մարմինները, ուր թուրք պաշտօնեաներ կան:

«Առաջնորդ սրբազանը, Գերապայծառ հայրը, պտտուելին, որոնք հայութեան զանազան մասերուն ներկայացուցիչներն են պէտք է լքեն թրքական սեւէ ձեւի ժողով:

«Մենք, ունինք մեր կառավարութիւնը յանձինն Ազգ. Միութեան, որ մեր քաղաքական ոյժն է:

«Ըսի, Սան—Րէմոյի (Ազգ. դաշնկց.) սեղանը մեր իրաւունքները կ'անտեսէ, ուստի մենք կիլիկիցիներու պէտք է խլրտինք, և հոս հաւաքուած հազարաւոր հա-

յութեան անունով Բողոքի մարմին մը ստեղծենք. որը
 ձեր բողոքն ու պահանջը պիտի ներկայացնէ Ազգ. Միու-
 թեան, որպէս մեր կառավարութիւնը: Եթէ ան չընդա-
 ռաջէ ձեր փափաքին, այն ատեն Հնչակեան Կուսակցու-
 թիւնք ձեր ներկայացուցիչներուն հետ համախորհուրդ-
 մինչեւ փարիզ երթալ յանձն կ'առնէ, ձեր բողոքն ու
 պահանջը ներկայացնելու:

«Հնչակեան Կուսակցութիւնը կը հրաւիրէ ձեզ
 չընդունիլ թրքական տիրապետութեան չուանը, որ 700
 տարիներէ ի վեր փաթթուած էր մեր վրին: Հնչակեան
 Կուսակցութիւնը կը հրաւիրէ ձեզ պահանջել Կիլիկեան
 Հայկական Ինքնավարութիւն:

«Եթէ դո՛ւք, Կիլիկեցի հայի՛ր, կռնակ կենաք Հըն-
 չակեան Կուսակցութեան, ան պիտի կրնայ ձեզ առաջ-
 նորդել դէպի յաղթանակ:

Ժողովուրդէն ընտրուած Մարմինը ժամը 19.00ին
 Խորհրդակցութիւն մը ունեցաւ Հնչակեան վարիչ Մարմ-
 նոյն հետ՝ Հնչակեան ակումբին մէջ և անմիջապէս ներ-
 կայացաւ Տիար Մ. Տաճատեանին:

Դ. Մ Ա Ս

ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ֆրանսական Բաղաձայնագրի Սխալները

«Նեստի պատմունքները խորագրին տակ խիզախ խմբագրականով կը քննադատենք Ֆրանսայի Թրքական Օրինականները: (Վճարող թիւ 78, 9-Ը-920) Ահա համառօտ քաղուածք մը, «Դիցարանական դրուագ մըն է Նեստի պատմունքները: Յաղթողներ՝ յաճախ յաղթանակէն գինովցած՝ պարտուած թշնամիին ծուղակէն կը բռնուին, իրենց յաղթութեան պտուղէն կը թունաւորուին. հազնելով գետինը տապալած թշնամիին—Նեստի—յապիկը—պատմունքներ, որը թունաւոր և ժահրալից ըլլալով, յաղթականին ալ մահաշունչով պատճառ կը դառնայ»:

«Ես քերնիս այս անգամ... մեր բարեկամ Ֆրանսային կ'ուղղենք»:

«... Վարակուծի պարզ օրէնքով առողջ մարմինին մէջ մուտ գործող մանրէները... կը տկարացնեն բունը, վերջ ի վերջոյ դիտապատ ձգելով... ուժեղ մարմինը»:

«Ասոր աչքառու մէկ փաստն է Գերմանիան»:

«Ասիոյ մէջ տնտեսական շահերու տպահովութիւնըն էր պատերազմին Յայտակարարը»:

«Գերմանիա, եթէ իւր ասիական քաղաքականութեան
յենարանը Հայ փոքրիկ ժողովուրդը բնէր, փոխանակ
քաղաքակրթապէս յետաձգեց տարրերն ընելու, պիտի
պարտուէ՞ր կամ պարտուած պարագային... տնտեսական
շահերու կուսանը տւելի զօրաւոր պահած պիտի չըլլա՞ր:

«Գերմանիոյ այս սխալ օրինակներ Գերլինի
վերաժողովէն կ'սկսի արդէն:

«Մերձաւոր Արեւելքի մէջ ապրելու պէտք զգա-
ցող, տնտեսական շահեր ապահովելու կարիք ունեցող
ոեւէ պետութիւն, մոռնալու չէ պատմութեան և պատե-
րազմի հաստատած դասերն ու ճշմարտութիւնները:

«Միայն թէ Ֆրանսայի յստակատեսութեան վրայ
մեծ վստահութիւն ունինք, թէ... իրենց օրինակներ
նոյն մէջ պիտի չսուղեն սխալիչ:

«ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ»

(Գարգ և անկեղծ խօսքեր)

«Հայ Ազգին Կիլիկեան քաղաքականութիւնը,

«Քրդական գոյալիքնակին հետեւանցներ՝ Եւրոպա-
կան դիւանագիտութեան համար,

«Ունգարական եւ Ֆրանսական մրցակցութիւնը,

«Ֆրանսական քաղաքականութեան սխալները:

«Իտալականութիւնը,

«Այս ընդհանուր խորագրին տակ կը ներկայանայ հինգ
խմբագրականներ («Տաւրոս» թիւ 89—93, 22—27 Մայիս
920) որոնք մով հրապարակ կը դուրսին այլեւս մեր վերջ-
նական կտրուկ հարցերը՝ անվերապահ համարձակութեամբ
մը. ուր՝ առաջին անգամ ըլլալով՝ կը յայտարարենք
«Քաղաքական Աքթ»ի մը անհրաժեշտութիւնը:

Շատ երկար պիտի ըլլար մէջբերումներ ընել այդ յօդուածաշարքէն: Պիտի բաւականանանք միայն համառօտակի մէկ քանի տողով միայն, որոնք կ'իլիկիոյ Ծերանսական պարպումէն աւելի քան մէկ ու կէս տարի առաջ, նախատեսել կուտան նոյնիսկ Ֆրանսական Իշխանութեան կողմէ կիլիկիոյ և հետեւաբար Հայ դատին լուծումը և ուստի նախքան այդ՝ կը շեշտեն կաղճակերպեալ գործունէութեան մը անհրաժեշտութիւնը՝ իր յարակից միջոցներու պարզարանութեամբ:

«... Երբ քանի մը ամիսներ առաջ կ'իլիկիոյ եկանք՝ իբր կայան մը մեր ճամբորդութեան, երբեքն պատահած չէին վերջին աղէտները, զարմանալի լաւատեսութեան հով մը կը սաւառնէր հայութեան վրայ: Մեր քարեկամական տեսութիւնները, հաւանական ենթադրութիւնները և որոշ քաղաքականութիւն մշակելու թելադրութիւնները՝ հայկական միաժողովրդեան կամ տեսակ մը թմբիրի մայրին կը բաղխէին:

Անպատակեիս երէկը քննադատել չէ բնաւ: ատիկա միշտ ամենադիւրին բանն է, որմէ կ'զգուշանանք, քանի որ բացասական ճնշողութեան կողմնակից չենք:

«Միայն թէ անցեալէն դաս առնելու, օգտուելու պարտաւորութիւննիս է, որ կ'ուզենք շեշտել:

«Երէկի սխալները դարձանելու համար, հնարաւոր փութկոտ գործունէութեան մղուելու է: Գուցէ վաղն ալ Ֆրանսան՝ քաշուիլը յարմար նկատէ իր շահերուն:

(«Տաւրոս» թիւ 91, Մայիս 25, 1920)

«Կիլիկիոյ Աղգային քաղաքականութեան ընթացք տալու համար, հիմա ալ առիթն է, մանաւանդ որ Ֆերանսան ալ զգացած ըլլալով իր երեւունք քաղաքականութեան նկատմամբ, աւելի շատ յարմարութիւն կայ հասկացողութեան գալու, օրինակեալ և խաղաղ հոգի վերայ»:

«Միայն թէ որոշ ըլլալու է մեր ծրագիրը և որուն ընկերանալու է օրինակեալ և հաստատ գործ՝ ԱԲԹ՝ որը միայն նշանակութիւն և արժէք կը ներկայացնէ դիւանագիտութեան և քաղաքականութեան մէջ»:

«Ասիկա պէտք է քաջ գիտնան չայ Աղգ. Միւսթիւնը, Ամբողջական Հայաստանի ներկայացուցիչը, քաղաքական Գոլսակցութիւնները և հայութիւնը»:

(«Տաւրոս» թիւ 92, Մայիս, 26, 1920)

* * *

«... Անկախութեան, աղգային ինքնուրոյնութեան ձգտող մէկն ժողովուրդի աւագ պարտականութիւնն է անպայմանօրէն իր ինքնապաշտպանութեան գործը զօրեղապէս կազմակերպել և օրինակեալ հիմի վերայ հաստատել»:

«... Առանց ալդ հրամայականի գործադրութեան, դժուար թէ արդարեանայ մեր աղգային իշխանութեանց գոյութիւնը»:

«Գրեթէ երկու տարի կը մօտենայ և դեռ այդ ուղղութեամբ քայլ չէ առնուած: Ինչո՞ւ»:

«Կիլիկիոյ հայութիւնը իր շինարար, քաղաքակրթական աշխատանքին ձեռնարկելու համար, պէտք է օրպէս քաղաքացի դիմուօր՝ օրպէս ժողովրդային բանակ, օրինակեալ հողի վրայ կազմակերպուի»:

«Այս քայլին ազդեցին և քաղաքական նշանակու-
թիւնն ու կարեւորութիւնը բացատրելու պէտք չենք
դնար: («Տաւրոս» թիւ 93, Մայիս 27):

Հոս փակագիծ մը բանանք՝ անձնական հարցի մը
համար:

Վերսոյշեալ հինգ յաջորդական խմբագրականնե-
րուն տակ ալ՝ ինչպէս բոլոր նախորդներունը՝ սոս-
րագրուած է «ԳՐՈՂ» ծածկանունով: Ասանցմէ ետք՝ ին-
ծի համար ալ անակնկալօրէն սկսաւ դրուիլ անուն՝ ընկ.
Ս. Շահէնի կողմէ՝ իբր հետեւանք հակառակօրդի մը
հետ ունեցած միջադէպին, որուն ակնարկեցի արդէն:

Թէ ինչո՞ւ Ֆրանսական քաղաքականութիւնը քըն-
նադատելու տեսնա այս քայլին դիմած է հակառակօր-
դը՝ հասկնալի կ'ըլլայ, երբ ըսեմ թէ Ֆրանսական Գան-
ձին մօտ հաշուեկալի պատասխանատու և կարեւոր պաշ-
տօնի մէջ ուղած է վարկաբեկի և վառնգի: Բայց ին-
չո՞ւ: Չէ՞ որ ինք երբեք այդ պաշտօնը պիտի չկրնար
ստանձնել, քանի որ իր գործը չէր, ինք ուսուցիչ ըլ-
լալով, թէեւ յետոյ լքեց և մօտ պետական գործերու
մէջ, որոնք իրեն հաց ապահովեցին, բայց ո՛չ վարկ:

Ճշգիւր և անձուկ մտայնութեան արդիւնք, որ չէր
կրնար ըմբռնել թէ ծածկանունի գործածութիւնը ո՛չ
թէ պաշտօնէ վախի հետեւանք, այլ միմիայն ռանանձ-
նական գործունէութեան իբր անկեղծ համոզումի գոր-
ծադրութիւն կատարած եմ մնալու համար անձանօթ՝
ինչպէս բացատրած եմ առաջին վայրկեանէն:

Ասկէ զատ ընթերցողներու լայն շրջանակներու
մէջ ծածկանունն շուրջ արթնցած համակրական հե-

առքըքութեան անգամ, միշտ ծածուկ մնալ շարունակելով հանդերձ, պատասխանելու առիթ սեպած եմ Տաւրոսի թիւ 85 (Մայիս 18)ի խմբագրականը նուիրել, «Հանրային Արդար փառասիրութեան», ուր ըսուած է. «... Կայ սակայն բարձրագոյն վիճակը, որը մի միայն գործին օգուտը կը հետապնդէ, այնքան անանձնական կերպով, որ ինքը՝ երեսօթներու ետեւ կ'ուզէ պահուած մնալ, մինչեւ իսկ մոռցուելու և արհամարհանքով անտեսուելու յանձնառութեամբ»:

Փակագրի՞նք գոցենք:

* * *

«Տաւրոսի թիւ 97-9 Յունիս 1920ի խմբագրականը կը նուիրուի ուղղակի ժողովրդային բանակի կազմութեան, որպէս առաջին պայման ինքնապաշտպանութեան և խաբիսի կիլիկեան ազգային քաղաքականութեան:

Վերջապէս կ'եկսի շարժիլ Հայ Ազգ. Միութիւնը և խառն ժողովի կը հրաւիրէ ժողովուրդին ամէն խաւի ներկայացուցիչները:

Հնչակեան Կուսակցութեան կողմէ կը ներկայանան ընկերներ Ս. Շահէն և Ա. Կէնճեան:

Այս շրջանին Զրանսական քաղաքականութեան երկերեսանի բլլալը շատ աւելի ցցուն կ'երեւի: Տանձ կիլիկիոյ ճիշդ պատկերը:

Չէթեական շարժումը աւելի կը ծաւալի, Ճիհանի մէջ նոյնիսկ Ալճերիացի զինուորներ կը յանձնուին: Արդէն յարձակողները հազիւ 25-30 հոգի են, սակայն ժողովուրդը ամբողջութեամբ չէթէ Եւթմանիէի թուրք, չէրճէշ, Ժիւրա սաթկանները, որոնք փախած էին, վե-

բաղարձած են չէթէներու ընկերակցութեամբ: Շուկային մէջ զինուած կը պտտին: Հայ և յայներ խանութնին գոցած են: Թայանը ծայր տուած է:

Ճիւղին մէջ չէթէները Ֆրանսական իշխանութեան վերջնագիր տուած են, որ պարպեն քաղաքը:

Ապագայի վրայ յարձակում փորձուեցաւ, սակայն հայ լեզէանականներու շնորհիւ ձախողեցաւ:

Առանայի մօտակայ Պաղլար Թէփէի մօտ շարունակական յարձակում՝ անցորդ հայերու վրայ:

Թափրագ Գալէի մէջ Հայ և Ալճերիացի զինուորներ կռիւի կը բռնուին: Սերժան Սարգիս իր քաջութեան համար պատգով թուղթ կ'ստանայ Ֆրանս. Իշխ.էն:

Չէթէները Պաղլար Պաշիէն 5 հայ և 2 յայն կռուպաններ լեռ կը տանին: Կողոպտելէ յետոյ յայները ազատ կը ձգեն:

Առանա Ճիւղն երկաթուղագիծը դադարած:

Առանա քաղաքէն հինգ հայեր կ'առնուանգուին, որոնցմէ երկուքը կը յաջողին փախչիլ:

Գարաեւսուֆուի ֆէլլանները մեծ ու պզտիկ կը ջարդուին, ի՞նչ կ'ընեն Ֆրանսացիք:

Օսմանիէի մէջ Գալունէի Լօրան լրջօրէն կը կռուի և կը փախցնէ չէթէները՝ քաղաքը ռմբակոծելէ յետոյ: Ոչ մէկ հայ կորուստ:

Ասոր վրայ Զօր. Տիւֆիէ մասնաւոր կոչով կը հրաւիրէ Առանացի թուրքերը, որպէսզի քաղաքէն հեռացնեն չէթէները (կը գրէ. «Գիտենք թէ կարգ մը թաղերու մէջ չէթէներ կան»): այլապէս Օսմանիէի նման այժ պիտի գործածեմ, ֆրանսերը աւելի խռոր պիտի ըլլան և ռմբադործներուն հետ անմեղներ ալ կրնան ճշգրտուիլ: Ձեր խոհմութիւնը կրնայ քաղաքին աղետ մը խնայել: Որոշումս անխախտելի է:

Բայց ԹԱՆ Ֆրանսական թերթը թրջական ազդեր:

նեքէ քաղելով կը դրէ. «Ուրֆայի հայութիւնը Ֆրանսահան դինսուրին չօժանդակեց, անոր սովածութիւնը չը դարձանեց, մէկ խօսքով չօղնեց Ֆրանսացիներուն. հետեւանքը ձախող եղաւ... եւայլն»:

Եւ անա կը կատարուի աւելի ահաւոր ոճիր մը:

Մինչ թուրքեր հայերուն կոչ կ'ընեն չհակառակիլ իրենց, քանի որ իրենց կռիւը Ֆրանսայի դէմ է և կը խոստանան սեւէ հայու չլլատակել, հայը կը կռուի, Ֆրանսայի դառը, իր դառը կը համարէ, իսկ Ֆրանսական կառավարութիւնը Մուստաֆա Բէմալին հետ համաձայնագիր կը կնքէ, այն պահուն, երբ թրքական պաշտօնական կառավարութիւնը մահուան կը դատապարտէ Մ. Բէմալը և Շէյխ-Իւլ-Իսլամը կը դատապարտէ զայն իբրեւ Ս. Ս.:

Անա պատճէնը համաձայնագրին:

«Երկու կողմէն հետեւեալ տրամադրութիւնները ընդունուած են.

1) 29էն 30 Մայիսի կէս գիշերէն սկսեալ ամբողջ Ֆրանսական ճակատին վրայ թշնամութիւնները պիտի դադրին: Թշնամութեան դադարեցման պայմանաժամը 20 օր է:

2) Գողանթի և Սիս գտնուող Ֆրանսական զօրքերը իրենց զէնքերով և բոլոր պիտոյքներով ու գոյքերով Ատանա—Մերսին երկաթուղագծին վրայ պիտի քաշուին:

3) Թշնամական գործողութեանց դադարեցման առաջին ասօր օրուան միջոցին մեր մօտ գտնուած Ֆրանսացի զինուորները ազատ պիտի արձակուին և Ֆրանսացիներու կողմէ թէ՛ քաղաքական, թէ՛ դերի ինկած քանադակեալ իսլամները մեղի պիտի դարձուին:

4) Ատանա և Տարսուսի հետ Օսմանեան կառավար-

բուժեան պաշտօնէութեան միջեւ ազատ անցք՝ հազար-
դակցութիւն տեղի պիտի ունենայ:

Պօղոսթի: Սոսյ և Այնթապի պարպումի և գե-
րինքու փոխանակումի մասին առանձին յայտարարու-
թիւն մը պիտի ըլլայ, բայց Մայիս 30ին՝ առաւօտէն
սկսեալ թշնամութեան դադարումը պիտի ապահովուի:

Այս հրամանը մինչև Մայիս 31 առտու մինչեւ
առաջագիտ գծերու զօրաց ծանուցուած պիտի ըլլայ:

Վերոյիշեալ յօդուածներուն ճշդութեամբ և բա-
րեկամարար ու ամբողջօվին յարգուիլը խտորէն կը
կը պահանջեմ: Մեծ Ազգ. Ժողովի Նախագահ

«Տաւրոս» Ե Յունիս 1920

«ՄՈՒՍՏԱՅԱ ՔԷՄԱԼ»

Ընթերցողը յստակօրէն կը տեսնէ թէ համաձայ-
նագիրը պարտուած Ֆրանսայի պարտադրուած է յաղթա-
կան Քէմալի կողմէ:

(1) Ֆրանսան երբեք նկատի առած չէ հայութիւ-
նը ընդհանրապէս, Հաճըն՝ մասնաւորապէս, Այլապէս
Հաճոսյ պարպումին մասին ալ ակնարկութիւն մը պի-
տի ըլլար: Այն Հաճընի, որուն քաղաքացեալ և զին-
ւորական ղեկավարները կը գրէին. «Մենք պատրաստ
ենք Ֆրանսական դրօշին պատիւը իւրաքանչէր պահել:

(3) Հակառակ Մուստաֆա Քէմալի «խտորէն կը
պահանջեմ»ին, յարձակումները, առեւանգումները, ըս-
պանութիւնները կը շարունակուին, վերը յիշատակուած
դէպքերը Յունիս 1—6 «Տաւրոս»էն քաղուածներն են, Ու
դեռ մեր խմբագրականներուն հետ՝ ժամանակագրական
շարժով պիտի տանք:

Ի՞նչ կ'ընենք մենք հայերս: Հակառակ Ֆրանսա-
կան այս քաղաքածուկ համաձայնագրին՝ քանի որ մեր
ձեռքը անցածը Քէմալի ստորագրութիւնը կը կրէ՝ տա-
կաւին կը պահենք Ֆրանսայի վրայ դրուած յայտերը և

Ազգ. իշխանութիւնները դրական քայլ մը առնելու մասին չեն մտածեր: Թէեւ Հնչակեան մամուլը յստակօրէն կը յայտնէ պնդումներ քայլը:

Ատանայի մէջ մեծ շուքով կը տօնենք «Հայաստանի Հանրապետութեան Բ. տարեդարձը» և թերեւս առօր համար է, որ Դաշնակցութիւնը վերապահութիւն կը ձեւացնէ՝ եթէ տկարութիւն չէ պատճառը՝ Կիլիկիան քաղաքականութեան հանդէպ:

Եւ ահա Յունիս 5ին լուր կը հաղնի թէ Սիսէն 7880 հայեր Միսիս հասած են: Ըսել է Ֆրանսան համաձայնագրին Չրք յօդուածին համաձայն Հաճընը առանձին իր ճակատագրին լքելով Սիսը պարպած է և Միլլիճի-ները առաջին յօդուածին համաձայն Յունիս 3ին Թէփէ-Պաղիէն 3 հայեր առեւանգած, Դարա-Թաղի բուր ֆէլ-լահները (արար) սպաննած և Յունիս 4ի առաւել Ատանայէն աշխատաւոր մը փախցուցած են:

Սիսի ողբերգութեան պատմութիւնը ամբողջացնելու համար ստորեւ կը ներկայացնենք ընկեր Ննովք Տարաղանեանի յուշերէն քաղուածքներ. «28 Մարտ 1920ին Սոսյ Զինուորական կառավարիչ Թէյարտա՝ սպայ Ճիմ Չանգալեանին զրկուած պաշտօնագրով իր քով կը հրաւիրէր Ճիմ Չանգալեան, ժանտարմըրիի սպայ Պ. Թուրսարգիսեան և վաշտապետներ՝ Կարապետ Լաչինեան, Արամ փոքր Հայքի և Ս. Տարաղանեան: Ընդհանուր հրամանատար՝ Ս. Արմաղանեան չ'ընկերացաւ և թեւադրեց իր անունը չտալ:

Պ. Թէյարտա պաշտօնատեղիին մէջ յայտարարեց. «Որքան որ Ատանայէն եկած էք Ազգ. Միութեան կարգադրութեամբ և Զօր. Տիւֆիէոյի արտօնութեամբ Հաճնոյ օգնութեան երթալու. բայց ինձի եկած հեռագրով կը պահանջուի, որ սպասէք Սիս: մինչեւ նոր հեռագրի մը ստացումը: Ուստի մինչեւ նոր հրահանգ՝ բոլորդ ալ

պիտի մտնէք Հարիւրապետ Ժիւլիէի հրամանատարութեան տակ: Ան՝ օրուան կացութեան համաձայն՝ ձեզի պիտի հաղորդէ իր հրահանգները: Կը պահանջեմ, որ կէտ առ կէտ գործադրէք:

Այդ օրին հարիւրապետ Ժիւլիէ թէ՛ մեր կամաւորները և թէ՛ քաղաքացիները կը տանէր քաղաքին արեւելեան կողմը և ամրոցներ կառուցանել կուտար:

Ապրիլի սկիզբը հրահանգ եկաւ առաջին յարձակումը սկսելու, ատով նախ՝ պիտի ճշդուէր շրջակայքը պաշարող թուրք ռոյթը և յետոյ՝ զինուորները կռիւի պիտի վարժուէին: Հրահանգը արուեցաւ իմ վաշտին: Ես հրահանգը առնելուս պէս գացի Ընդհանուր Հրամանատարին: Ընկ. Ս. Արմաղանեան խորապէս վշտահար՝ ջերմէ կը տառապէր: Ինք լաւ կը հասկնար կատարուած խաղը՝ թէ չի՞ր անձին և թէ՛ Հաճնոյ օգնութեան հարցին շուրջ: Ընկերք չեա՞ծ բազբեցինք մեր կատարելիք աշխատանքը ու 5 Ապրիլ կ. ա. ժամը 7ին վաշտս պատրաստած ելայ Հարիւրապետ Ժիւլիէի և սպայ Չանգալեանի առջեւ:

Հարիւրապետը զիս կանչելով ուղեց իմանալ ծերագիրս: Բացատրեց վաշտին քանի մասի բաժնուիլը, իւրաքանչիւրին բռնելիք ուղղութիւնը, յառաջանալիք ճամբան, միացման կէտը և ձախօրդութեան պարագային անվտանգ նահանջի ճամբան: Լսելէ յետոյ՝ հրահանգեց, որ գործի անցնինք:

Վաշտը 4 խումբի բաժնուած էր, ճամբայ ելանք: Խմբապետները մէկ հրահանգ ունէին. «Թառա՛ջ, չի՞ք նահանջ»: Խանդավառութիւնը կատարեալ էր:

Որոշած ինք բարձրանալ նոր Թլփէ ըսուած վայրը, որ բովանդակ լեռնաղթային կը տէրէր:

Առաջին քայլին թուրքեր սկսան հրացանաձգութեան: Կռիւը սկսաւ, երթալով սառտկացաւ, բայց մենք

միշտ յարձակողական դիրքով գեղի վեր կը խոյանա-
րինք:

Սիսէն կարելի էր տեսնել կռիւը: Ընդհանուր
Հրամանատարը, երբ զէնքերուն ձայնը կ'առնէ, մահի-
նէն կը ցառքէ, հեռագիտակը առած կը քննէ և վտանգ
մը տեսնելով՝ հակառակ հիւանդ ըլլալուն թիկնապահ՝
Չաթցի Միհրան Չաւուշին կը հրամայէ ձիաւորներու
վաշտապետ, Եօզդացի Առաքելին յայտնել: Եր խուճբը
պատրաստէ ճակատ մեկնելու, Երքան կարելի է շուտ:

Թուրքերը լեռներու մէջ դիրք գրաւած էին, մենք
դաշտի մէջ կարող չէինք դիրք գրաւել և մեր ձիաւոր-
ները կը պատրաստուէին նահանջել, երբ Ընդհանուր
Հրամանատարը հասաւ:

Քանի մը վայրկեան այս ու այն կողմ քննելէ յե-
տոյ ըսաւ: «Ես դիմացի կողմը պիտի անցնիմ, լաւ ու-
շագրութիւն ըրէք, ուրկէ որ վերադառնամ կամ փա-
խուստի դիմեմ, այն կողմ սասակօրէն հարուածեցէք»:

Ու մեկնեցաւ: Հետեւեակները դիմացի կողմն էին,
երբ տեսան Ընդհանուր Հրամանատարը խելահեղօրէն
խանդավառուած հուրրաներ բարձրացուցին: Սակայն
Հրամանատարը չկեցաւ: Սուրա՛ց, գնա՛ց, իր ետին թո-
ղուց բոլորս: Հասաւ թշնամիին սահմանը, գրեթէ ա-
նոնց կեդրոնը: Հրա՛շք, թէ՛ խնդութիւն մը կը կա-
տարուէր: Յափշտակուած, վերացած էինք:

Յանկարծ սարսափելի հեղանակագութիւն մը ըս-
կըսաւ: Երբեք չէինք կրնար մտածել թէ այնքան մեծ
թիւով թշնամի կայ հոն: Զին սրարշաւ կ'արշաւէր, սա-
կայն հրամանատարը վրան չէ՛ր...:

Զինուորները սկսան աւաղել... սպաննուեցա՛ւ
հրամանատարը: Սրտապնդեցի: Ան ձիուն վրան է, սա-
կայն հասարակ մահկանացուներս չենք կրնար տեսնել:
Լուծ էի թէ անմահ ձիավարժ է և ձիավարժները կըր-

նան ձիուն քամակը փորուն տակ, բաշերուն մէջ շուրջ-
պար դառնալ ու պատերազմիլ:

Իր հրահանգին համոձայն սկսած էինք մեր հրա-
ցանաձգութեան: Թշնամին յաղի եկած էր: Դիրքերը
մեր առջեւ բացուած էին: Թուրքերը կամ պիտի բնա-
ջընջուէին կամ գերի իյնային:

Հրամանատարը հասաւ: Ձիուն վրան էր: Հսկրա-
ներով ընդունուեցաւ և սկսաւ իր հրամանները արձա-
կել: Քաջութեան և ազգավարութեան սքանչելի ցու-
ցագրում մը կատարուած էր: Յաղթանակը ապահովուած
կը նկատէինք, երբ յանկարծ Հարիւրապետ Ժիւլիէ հը-
րահանգեց նահանջել: Ինք գրեթէ մէկ քիլոմէթր հեռու
ձիւմ Չանգալեանին հետ կը հետեւէր կռիւին և իր քով
պահած էր Արամին վաշտը՝ իբր պահեստի ուժ:

Արմաղանեան ստիպուեցաւ հնազանդիլ այդ դաւա-
ճան հրահանգին: Սակայն մէկ բան յայտնի եղաւ՝ ա-
ռանց ընկերով քաջութեան և ազգավարութեան դժուար
թէ մեր վաշտէն օհէլ մէկը ազատէր: Մինչդեռ հիմա՝
առանց վիրաւոր մ'իսկ ունենալու յաղթանակը պիտի
ապահովէինք:

Հարիւրապետ Ժիւլիէ կը հարցնէ ձիւմ Չանգալե-
անին. «Ո՞վ է այս մարդը», Վեր մատակարարն է՝ կը
պատասխանէ Չանգալեան. «Կատակը մէկ կողմ, մատա-
կարար մը առանկ գործ չի կրնար կատարել»: Վեր հրա-
մանատարն է ապալակոյտին պետը: Վիրաւունք ունի,
ատկէ աւելի բարձրին ալ արժանի է»:

Երբ հասանք քովը, Հարիւրապետը հրամայեց, որ
վաշտս արձակեմ, բայց ըսաւ. «Չանգալեան, Ենովք, Ա-
րամ և Սարգիս Արմաղանեան հետս հեռաձայնի կեդրոնը
եկէք»: Մտահոգութիւն մը պատեց: «Ո՞վ տուաւ Արմա-
ղանեանին անունը»: Երբ հասանք սրտշուած վայրը ու
իջանք ձիերէն Հարիւրապետը ձեռքը հրամանատարին

երկարեց ժպիտով: Հրամանատարը անտարբեր կեցաւ: Հարիւրապետը ըսաւ. «Են՞ս'վք, ըսէ՞ք հրամանատար Արմաղանեանին թէ զինքը շնորհաւորելու մեծ պարտականութեան մը առջեւ կը գտնուիմ. ինչ որ կատարուեցաւ կատարեալ զինուորականի մը գործն էր»: Երբ իրարու ձեռք բռնեցին Հարիւրապետը ըսաւ. «Կը յաւատամ թէ մենք մեծ և արժէքաւոր գործեր, մեծ յաջողութիւններ պիտի ունենանք շնորհիւ Ձեր այն ռազմաժարութեան, որ ցոյց տուիք այսօր ճգնաժամային վայրկեանի մը, երբ բանակը կա'մ գերի պիտի իյնար կա'մ փճանար»: Արմաղանեան ըսաւ. «Ձեր աչքին առջեւ Ձեր բանակը գերի պիտի իյնար»: Հարիւրապետը պատասխանեց. «Մեր նըպատակը զինուորներուն տկանջը դէնքի ձայնին վարժեցնել էր»:

Արմաղանեան սրտացաւօրէն ըսաւ. «Գիտե՞ք թէ զինուորին տկանջը ձայնի վարժեցնելու հարցը որքան սուղ պիտի արժէր» Եւ առանց ժամանակ կորսնցնելու ըսաւ. «Են՞ս'վք հետո եկուրք և նետուեցաւ ձիուն կռնակը: Եւ շարունակեց: «Են՞ս'վք, ի'նչ որ Ատանա խոստացար՝ կատարէ: Արդէն ուշ մնացինք, Մեր աղաքը մեր ձեռքով կոտորել պիտի տան ու Հաճըն պիտի մօխրանայ, յայսը տեսց և մեր վրայ դնելով»:

Անմիջապէս Զաքարիա Աղա Գուլամճեանին տունը գացի, պատմեցի դէպքը և խնդրեցի որ օգնէ խոստացուած խումբը պատրաստել:

Ամսուն 11ին լուր ստանալով ընկ. Արմաղանեանին հետ գացինք Պալատանեան Գրիգոր Աղաին տունը, հոն հաւաքուած էին 30ի մօտ երեւելի հաճընցիներ, Հոն ընկ. Ս. Արմաղանեան ըսաւ. «Ընկեր Ենովքին խոստման վտանգելով հոս եկայ, հայրենակիցնե՛ր, ժամանակը թանկ է: Արդէն ուշ մնացած ենք, Տուէք 70—100 կըտ-

րիճներ, որ մասնակի օգնութիւն մը հասցնենք Հաճընին:

Դժբախտաբար Պալաստնեան Գրիգոր Աղան յուսահատեցուցիչ խօսքեր ըսաւ: Մնացեալները լուռ մնացին: Այն ատեն Ս. Արմաղանեան ոտքի ելլելով ըսաւ. «Զեր սիրելի դաւակներուն, հայրենակիցներուն արիւնը ձեր վիզը. պատմութիւնը ձեր դատաւորը ըլլայ» ու հեռացաւ: Մնացեալները կարճ խորհրդակցութենէ մը յետոյ որոշեցին յաջորդ օրն իսկ Թալաշի վարդապետ Աղաին տունը համախմբուիլ: Յաջորդական քանի մը ժողովներ ալ գումարուեցան և վերջին ժողովին Գէգիկեան էրզնեանի և Սինանեանի հետ անհամաձայնութիւններ ունեցաւ և ժողովը վերջնականապէս ցրուեցաւ... Տիանգամ ընդմիջ առշաւախումբին հարցը թաղելով:

Մէկ երկու օր յետոյ երբ ընկ. Վարդապետ Ճէրէճեանին տունը կը ճաշէի, Պալաստնեան եկաւ և ըսաւ. «Պ. Թէյարտան քեզ կ'ուզէ»: Անոր երթալէ առաջ՝ գացի Արմաղանեանը տեսնելու, բայց տունը չէր: Ստիպուած գացի Պ. Թէյարտան, որը զիս հարիւրապետ Ժիւլիէին զրկեց: Հազիւ ներս մտած էի, երբ հարիւրապետը ըսաւ. «Դուք զինուորները անհնազանդութեան կը մղէք թելադրելով որ լքեն բանակը»: Ըսի «Ես հոս ձեր քով կը մնամ, եթէ կարողանաք մէկ զինուոր բերել ձեր ըսածը հաստատող, քրէք ինչ որ կ'ուզէք»: Ան պատասխանեց. «Հիմա վերը՝ բերդը ելէք հրամանատարին քով, Զեզ ուղած է»: Առանց օնէ կասկածի գացի: Երկու թունուզների զինուորներ զիս վանք տարին, ուր կը բնակէին հրամանատարն ու Թէյարտան: Երկու ժամ օպտակէ յետոյ՝ Պ. Թէյարտան անցնելու ատեն զիս տեսաւ ու ըսաւ. «Դեռ հոս է՞ք, Զեր տեղը ցոյց չտուի՞ն: Սա գիմացի սանդուխէն վեր ելէք: Ինչպէ՞ս կ'ուզէք որ թողունք Հաճըն երթաք և Սօց. Դէմ. Հնչակեան կուսակցութեան

յաղթական դրօշակը պարզէք ռւ քմծիծաղով մը ներս մտաւ: Բանտարկուած էի: Դնձմէ առաջ բանտարկած էին ընկ. Կարապետ Լաջինեանը, այն ամբաստանու- թեամբ թէ «պահակ չէ կեցած»: Արգելափակուած մնալէ յետոյ Գուլուստիան Գալուստին միջնորդութեամբ ա- զատուեցանք: Պ. Գալուստին ծանօթացած էի տարագ- րութեան շրջանին:

Նոյն շրջաններուն Պ. Պ. Թէյարտա, Ժիւլիէ, Լէօթ- նան Սուպի և Երկու զինուորականներ Արմաղանեանին սենեակը կը մտնէն, հիւանդ անկողնէն կը հանեն, զէն- քերը կը դրուեն և կը բերեն վանք ու կը բանտարկեն: Հրամանատարը ամբաստանուած էր, որպէս պոլսեւիկ, որը զինուորները դասաւթութեան կը մղէ: Մատնողները: Իր զինուորական կարողութեան առջեւ թզուկ մնացող ցաւազար կուսակցական զինուորականներ, որոնք այն օրերուն ճեղկայ հակահայաստանեան ճակատի ղեկավար- ճերէն շատ աւելի հակահայաստանեան դիրքի վրայ էին և մամուլով, բեմով և գաղտնի զրպարտութիւններով կը ջանային հարուածել Հնչակեան կուսակցութիւնը, Մա- մուլը, դպրոցը և Հնչակեան գործիչները: Մեր աննման զինուորական ընկերը Հաճընի օգնութեան համար Սիս- հասաւ, բայց բանտարկուեցաւ: որովհետեւ տեսնուեցաւ թէ միակ անձն էր, որ անպայման երթալու աշխատանք կը տանէր. բայց Ամերիկահայ թերթեր, իրենց ընկեր- ներուն Հաճընը դրուել, տասնեակ մը գիւղեր մօխրա- ցընել տալէ վերջ, դէպի Զէյթուն կը քայեցնէին, ա- ռանց գիտնալու թէ Սիսի մէջ հաճօյանալէ յետոյ մատ- նութիւն, եթէ ուզենք մեղմացնել՝ զրպարտութիւն կ'ը- նէին:

Հրամանատարին բանտարկութենէն յետոյ զրոյց ելաւ թէ Ֆրանսացիք Սիսը պիտի պարպեն: Եւ իրա-ւամբ Հաճըն շրկելու համար ոյժ չունեցող Ֆրանսան

գինուոր կը շրկէր, որ Սիւր պարպեն և թուրքին յանձնեն:

Ասով Հաճընը յանձնեցին թուրքին եաթաղանին:

Բայց ողբերգութիւնը չամբողջացաւ: Սիւի պարպուելու օրերուն արձակուեցաւ ընկ. Ս. Արմաղանեանն ալ, բայց խստիւ կը հետապնդուէինք: Ու եկաւ մեկնումի հրամանը: Սսեցին, Հաճընցին, Ղարս Պաշարցին, Զօխախցին, որոնք հաստատուած էին Սիւ, ճամբայ ելան լքելով մէկն ինչ, 1915ի քսարը կը կրկնուէր: Այն ատեն թշնամի, բարբարոս թուրքն էր կառարողը, այս անգամ բարեկամ, քաղաքակիրթ Ֆրանսան: Հայուն դարուօր թաղաւորանիստ—կաթողիկոսանիստ քաղաքը, վերջնականապէս բարեկամ կառավարութեան մը կողմէ կը յանձնուէր բարբարոս թշնամիին:

Երբ հասանք Միսիս (պատմական Մամեստիան) բանակը ժողովուրդը չգթայի մը մէջ առաւ, արգիլելով քաղաք մտնել, նոյնիսկ Գերշ. կաթօեան Սրբազանին արգիլուած էր:

Քանի մը օր ցոբեկ ու գիշեր բացօթեայ անցնելով առաւ մ'ալ ճամբայ հանեցին, Զինուորական չըզթան երկու կողմէն կը քալէր: Ու զարմանալին հոն էր, որ Պ. Թէյարաայի նման կառավարիչ մը յաճախ զանազան պատրուակներով ձեռքի խառաղանով կը հարուածէր մէկն ու միւսը:

Ու օրեր վերջ յոգնած, պարտաւած, յուսալքուած կը հասնէինք Կիլիկիոյ մայրաքաղաքը՝ Ատանայ:

Շարունակենք մեր թեղը:

«ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ»

(Դէպքեր ու դասեր)

Ֆրանս-Գէմալական Զինադադար:

Ֆրանսական քաղաքականութեան հետեւանքները:
Հայկ. Կիլիկիան քաղաքականութիւնը անփոփոխ:
(«Տաւրոս թիւ 103, Յունիս 8)

«... Ընդհանուր պատերազմի տակն, ասկէ շուրջ
տասնը ութը ամիս առաջ՝ Համաձայնական Պետութիւն-
ներուն կողմէ կնքուած յաղթական ընդհանուր Զինա-
դադարէն յետոյ, այս անգամ պարտուածի մասնաւոր զի-
նադադար մըն է, որ կը կնքէ առանձնապէս՝ Ֆրանսան:

«Զինադադարի մէջ զինադադար:

«... Մենք չենք որ լախտի հարուածի տպաւո-
րութիւնը պիտի կրէինք քափիթալիտական դիւանագի-
տութեան և քաղաքականութեան անակնկալ խաղերուն
հանդիսատեսն ըլլալով:

«... Գալիք հասարակարգը՝ ճարճառումով պիտի
փլցնէ այդ հինը: Մենք ատոր հաւատացողներէն ենք:

«... Կիլիկիոյ մէջ Համաձայնական Դաշնակիցներ
կ'երեւի հայութեան մատուցանել կ'ուզեն Արջի ծառա-
յութիւնն կամ «Յուդայի համբոյր»:

«Որն ալ ըլլայ շնորհակալ ենք, վասնզի եթէ դեռ
կային պուռժուական աշխարհի քաղաքականութեան սը-
նանկութեան չհաւատացող հայեր՝ ահա իրենց աչքով
կը տեսնեն:

«Հայոց մարտիրոսագրութեան մեծ նշարին մէկ
աչքին մէջ նստած էին Գերմանիա և Թուրքիա հնգամ-
եայ պատերազմի ընթացքին, միւս աջը բաց կը մնար,
որը ահա կուգան ուրիշներ լեցնել իրենց սիրամարդի
փառքովը:

«Գալիքին մեծ պատասխանատուները յայտնի են:

«Դասը, որ պիտի կրնայ քաղել հայը, պուռժուա-
կան և զինուորապաշտական (միլիթարիսթ) դիւանագի-
տութեան սնանկութիւնն է, որ աւելորդ անգամ մ'ալ
կը հաստատուի:

«Ուշադիր եղիր, հա՛յ ժողովուրդ, միաքիչ պահէ որպէսզի լաւ հասկնաս և ըմբռնես մեր բոլոր այն տեսութիւնները, որոնք գալիք հասարակարգի գաղափարաւորութենէն կը ծնին և միշտ ալ դէմ կ'երթան ինչ սկզբունքներուն, ինչոքով, մշտնապէս վարդապետութիւններուն: Այլապէս չես կրնար բուժուիլ յաւիտեանակոյն միամշտութենէդ և կը տուժես միշտ, որչափ ատեն կուտանքդ՝ յենարանդ դուն քու ոյժդ չես ընէր:

«Տաւրոսա՛ի թիւ 104ի և 105ի խմբագրականներով այս նոր Զինագաղարի վերլուծութիւնը սուր ու խայթող ոճով մը տալիս եաք, թիւ 106ի մէջ կ'աւելցնենք. «... Սթէ Թրանսա քաղաքական ինքնասպանութեամբ չուղեր լքել իր շահերը և վստահիլ բարբարոսներու: Հայը կ'իլիկիոյ մէջ է՝ իբր իրեն յենարան»:

Սակցիք հասան Ատանա, նորէն բնագլուրկ, նորէն տարագիր:

Երբ կը տեսնենք Թրանսայի գործադրումը համաձայնութեան, ի՞նչ կ'ընեն թուրքերը՝ Յունիս 6էն 12ի օրերուն, այսինքն արուած պայմանաժամին առաջին 10 օրերուն:

— Զիհանի Գայմազամը, որ ժամանակ մը հեռացած էր, արդէն վերադարձած և սկսած էր գործի, սակայն առջի օր կրկին հեռացած է, սեղանին վրայ ձգելով հետեւեալ նամակը. «Եկայ գործերս կարգադրեցի, կ'երթամ իմ անձնակազմ բանակը կազմելու: Ո՛չ Քէմալ կը ճանչնամ, ո՛չ չէթէ: Իմ գործունէութիւնս ձեր (Թրանսա) դէմ է:

— Զէթէներ կը յարձակին Պահլաւը Տամի վրայ: Թէեւ իրենք կը պարտուին, սակայն հաւաքեալներն (թուրք գիւղացիներ) ալ չէթէ կը դառնան:

— Օսմանիէ դարձեալ չէթէական խլրտուցներու ենթակայ:

— Յարգ աղայներէն փախցուածներուն թիւն է 15 ասորի, 30 հայ:

— Մերսինի մէջ կրկին հակաֆրանսական թռուցիկներ փակցուած են:

— Ինճիրլիկի վրայ կը յարձակին չէթէներ և 8 զործաւորներ կը փորձեն լեռ տանիլ: Երբ կ'ընդդիմանան՝ կը վերաւորեն երկուքը:

— Ատանայէն ջոկատի հրամանատար Թահիր՝ 5 ձիաւորներու և 16 թուրք սասիկաններու հետ կը փախի:

Այսքանը կը բաւէ ցոյց տալու թէ թուրքերը որքան ուղղամտութեամբ կը զործադրեն համաձայնութեան պայմանները:

Այս կացութեան մէջ հետեւեալները կարելի է աչքի առաջ ունենալ: Նախ՝ ժողովուրդը վախի ազդեցութեամբ սկսաւ փախչիլ: Ասիկա ահաւոր արդիւնք կրնար ունենալ և խուճապ մը ստեղծել: Նման պարագայի ունեւորներն էին, որ պիտի օգտուէին, բայց խեղճ ժողովուրդը պիտի մնար դժբաղդ ճակատագրին խաղալիք: Ահա թէ ինչո՞ւ Հնչակեան Կուսակցութիւնը լծուեցաւ այս փախուստը կանգնեցնելու դժուարին աշխատանքին:

Ամենօրեայ Թաղային և Կիրակնօրեայ Ընդհանուր Հրապարակային բանախօսութիւններով «կարգախօսի» բանաձեւը ընդհանրացուց. «Մի հեռանաք»:

Սիւր պարպուելէ յետոյ Հաճընէն լուր առնել կարելի չըլլալով՝ Հնչակեան Կուսակցութիւնը մէկ կողմէն պահանջ կը ներկայացնէր, որ կառավարութիւնը օդանաւով յարաբերութիւն պահէ Հաճնոյ հետ, միւս կողմէն իր շարքային ընկերներէն Ասատուր Սալեանը Սիսէն զբոսը Հաճըն:

Ընկ. Ասատուր թէ՛ բնական դժուարութիւնները, թէ՛ թրջական վտանգը առ ոչինչ համարելով կը յաջողի հասնիլ Հաճըն՝ պոռալով. «Սոս, կագգոմ» և վերադառ-

նալ բերելով պաշարուած հերոսներու քաջարի պայքարէն լուրեր և անոնց սրտակեղէք հոչը. ռոգնութիւն հասցնելու:

Եւ աւելին Ամերիկայի մէջ Վերթասարդ Հայաստանը կիլիկիոյ օգնութեան համար կը ձեռնարկէ հանգանակութեան և կամաւորներու արձանագրութեան:

Ե. ԴԵՊԻ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ

(Յունիս 12—Յուլիս 31, 1920)

«Աւագ պարտաւորութիւն, Հայ Ազգ. Միութեան»

Քաղաքական ծրագիր.—

Ինճիրլիկի դէպքերը.—

Քաղաքական Մանիֆէսթի մը պէտքը...

«Քաղաքական կեանքին տնիւը հեւ ի հեւ կը թաւալի այսօր:

«Բազդորոշ վայրկեաններ կ'ապրին մեծ ու փոքր ազգերը:

«... Երբ Մարաշը, Ուրֆան, Այնթապը, Զէյթունը, Հաճընը կ'արիւնին գեռ, երբ գրեթէ ամէն օր, նոյնիսկ Ատանայի մէջ հինգով, տասով հայեր կ'առեւանգուին ու կ'անհետացուին, երբ նոյն այդ չէթէները կը յարձակին Ատանայի մօտակայ Իճճիրլիկ հայ գիւղին վրայ և ուր աւելի քան պատնեակ մը հայեր կ'սպաննուին և ուրիշներ ալ կը վիրաւորուին, նոյն այդ Ինճիրլիկի պաշտպանութեան նսւրբուած բուռ մը քաջ հայեր՝ հերոսաբար կը դիմադրաւեն և կը յաջողին փախուստի

մասնել բոլոր չէթէները, գիւղին մէջ գտնուած 300 թուրքերը իբր պատանդ կը պահեն իրենց հսկողութեան ներքեւ, կը խնամեն, կը կերակրեն նոյնիսկ հայ եկեղեցիին մէջ և 3-4 օր իրենց պաշտպանութեան տակ կը շարունակեն պահել, մինչ ասդին Ատանացի թուրքեր երես կ'աւնենան դիմելու Ֆրանսական կառավարութեան:

Ֆրանսական իշխանութեան ներկայացուցիչին հետ թուրք պատուիրակութիւն մը կ'երթայ ինճիրլիկ 300 թուրքերուն համար: Հայերը առանց սակարկութեան կը յանձնեն պատանդուած թուրքերը, իսկ իրենք կը մնան գիւղը՝ շրջակայքը պաշտպանելու համար:

Թուրք պատուիրակութեան անդամ կղերական մը օրտաղեղումով խորին շնորհակալութիւնը կը յայտնէ խառնովանելով թէ ճշայն իսկապէս քաղաքակրթուած ազգ մըն է և բարձր մարդասիրութեան մարմնացում, քանի որ թուրք բարբարոսութեան հանդէպ իրաւունք ունէր կոտորելու, բայց չէ կոտորած:

Արդեօք այս առդերը կարդացող օտարները՝ գաղափարի զուգորդութեամբ պիտի շանդրադառնա՞ն ինճիրլիկի դէպքին նշանակութեան: Երբ դեռ երէկ՝ թուրքը ամէն տեղ կը լեցըներ հայերը եկեղեցիներու մէջ ու քարիւղով կ'այրէր, երբ դեռ կը շարունակէ իր բարբարոսութիւնը ամէն կերպով, երբ օեւրիքական Ֆեթվաներով հայ ազգն ամբողջ մահուան կը զատապարտէր ու կայր մուսուլմաններու ձեռքով կը գործադրէր այդ որոշումը, երբ նոյնիսկ այդ ինճիրլիկի բանտարկեալներուն մէջ հայասպան դահիճներ կը գտնուէին, քաղաքացիական բարձրագոյն ըմբռնողութեան և բարոյականութեան ապացոյցը տուած եղան ինճիրլիկի այդ բուռ մը հայ քաջերը, որոնք ազատ ձգեցին իրենց ձեռքին մէջ 3 օր պահուած այդ 300 թուրքերը:

Ասկէ աւելի պերճախօս իրականութիւն և փաստ

չի կրնար ըլլալ թէ՛ Հայը կիլիկիոյ մէջ պիտի կրնայ շարունակել շինարար իշխանութիւն մը:

«Երբ Ծրանսահան իշխանութեան հովանիին ներքեւ գտնուած թուրք ստեփաննեւ իրենց զէնքերով չէթէնեբու կողմը փախան ու կը փախին և պիտի փախին, արդեօք ժամանակը եկած հասած չէ՞ որ Ասանայի ստեփանսահան ամբողջ կողմը բացառապէս հայերէ կողմը չի շահ նայնիկ թուրք տարրին ընդդէմ չէթէնեբու:

«Ուրեմն Հայ Ազգային Միութիւնը պէտք է արժեցնէ ու օրինակացնէ վերջնականապէս մեր կիլիկեան Ազգային Քաղաքական Ժրագրին այս մասը, հրապարակ գալով համարձակութեամբ և հրատարակելով պատշաճական մանրամասք մեր քաղաքականութեան եւ պատշաճօրիչ դարձրնէ անոր գործադրութիւնը ամբողջ կիլիկիոյ համար:

(«Տաւրոս» թիւ 107 Յունիս 12)

* * *

«... Մեծեբու անհամաձայնութեան զոհ չերթալու համար կիլիկեցի հայութիւնը պէտք է իր իրաւունքին տէր կանգնի: Սպասողական քաղաքականութեան տեսնը անցած է:

«Ինչ որ ալ ըլլայ, կիլիկեցին իր ձեռքը պէտք է առնէ իր ճակատագրին ստնները:

«... Այս մասին լուրջ գործունէութեան կը հրաւիրենք մեր ազգային իշխանութիւնները: Համբարաշխ գործօն իրականութիւնը՝ ուշ կամ կանուխ վաւերացնելու, օրինականացնելու ձեւականութիւնն ալ, վստահ կրնանք ըլլալ թէ մեր բոլոր մեծ բարեկամները պիտի յօժարին կոտորելու:

(«Տաւրոս» թիւ 108 Յունիս 13)

«ԳՈՐԾՈՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ»

Ե... Քաղաքական սկզբունք մըն է ասիկա, որուն դէմ երթալով կարելի չըլլար պետութիւն կազմել կամ ինքնօրինութիւն ունենալ... Իր կառավարութեան զառապարտուած ապըստամբական շարժումին՝ այն է Բէմալի հետ անգամ պաշտօնական հասկացողութեան գալ զիջող Ֆրանսան՝ անշուշտ պիտի չկրնայ առարկութիւն կամ պատրուակ գտնել Կիլիկիցի հայութեան իրաւունքի ախոյեան օրինաւոր ոյժին հետ համաձայնութեան գալու, փոխադարձ շահերու ապահովութեան համար գործակից ըլլալու նպատակաւ:

ԱԳՈՐԾՈՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆը այն միակ ազդեակն է, որ կրնայ ընթացք տալ քաղաքական կեանքի գործունէութեան:

«Կիլիկիոյ դրամման առաջին օրերուն իսկ, եթէ հայութիւնը մօռցած չըլլար այս հրամայական սկզբունքը: Գորդ բօլորովին տարբեր հանգամանք և երեւոյթ առած կ'ըլլար Կիլիկիոյ հարցը և ի նպաստ հայութեան:

Էինչ որ է, դէպքերն արդէն ինքնին հասունցած ըլլալով, անցեալի թերացումներուն վրայ անդրադառնալու հարկ չի մնար, միայն թէ իր բուն էութեամբը այդ իրականութիւնը արժեցնելու եւ օրինակացնելու համար, Հայ Ազգ. Իշխանութեան վրայ կը ծանրանայ փափուկ պարտաւորութիւն մը, բան մը, որուն մէջ թերանալը չարդարանար ոչ մէկ կերպով:

ԱՄԻՆ կողմէ հայ քաղաքական կազմակերպութիւններուն կ'իյնայ այդ շարժումին դրական կողմը զօրացնել կատարեալ համերաշխութեամբ, առիթ և պատեհութիւն տալով Ազգային Իշխանութիւններուն՝ յառաջ մըշել Կիլիկիան Ազգային Քաղաքականութիւնը, հաստատ

և տալիս կուսանի վրայ կանգնած գիտակցութեամբ և կորովով:

«Սա ներկայի հրաժայականն է:

(«Տաւրոս» թիւ 110 Յունվ. 16»)

* * *

Հոս, առհասարակ է յիշելու թէ՛ Ֆրանսական իշխանութիւնը Ֆրանսական բանակին իբր օժանդակ այժ ըսկըսած է կազմել Լէգէոնական Լիեկոքքեմը Շիշմանեանի հրամանատարութեան տակ՝ կամաւորական նախ խումբեր:

Պ.Շիշմանեան՝ հրաւիրելով կուսակցական ներկայացուցիչները՝ առաջարկեց, որ իւրաքանչիւր կուսակցութիւն իր անդամներէն կամաւորներ արձանագրէ և դնէ իր արամադրութեան տակ: Տրուած պայմանաժամը լրացաւ: Հնչակեանները առհասարակ թէ ո՛չ մէկ կուսակցութիւն կը շարժի, բայց պահանջը հրաժայական է և իր իսկ ջատագոված, հրապարակ գրած ծրագրին գործադրութիւնն է, որ խնդրոյ առարկայ կը դառնայ: Ուստի գումարեց հրապարակային բանախօսութիւն մը՝ Արդարեանի բակին մէջ, ուր իր բաժինը բերաւ Պ.Տամատեան:

Պ. Տամատեան և Վ. Ժամկոչեան խանդավառեցին ներկաները և վերջին բանախօսը՝ Ս. Շահէն, հաշտունչ ճառով ելեցարականացուց ներկաները և խօսքը վերջացնելէ առաջ հրաւիրեց կամաւորագրուիլ: Հազիւ բեմէն իջած մօտ 200 երիտասարդներ առաւելաբար՝ Հնչակեաններ՝ 3 մօիս ծառայելու խօստուածով կամաւորագրուեցան: Նորակազմ բանակը պահ մը դրուեցաւ ընկ. Գրիգոր Պօղոսեանի հրամանատարութեան տակ: Արիներու առնապետները կարգի դրին զանոնք: Ընկ.Ս. Շահէն երիտասարդական աւելնով գլուխը անցաւ և բա-

նակը սկսաւ քալել, պարզուեցան հայկական և ֆրանսական դրօշակներ: Փողոցները թափուեցան բազմաւարիւր հանդիսատեսներ: Ամէն կողմէ ձեռք ու կեցցէշներ կը բարձրանային: Հնչակեան ակումբին մօտ հնչեց «Հեռուօր Երկիր»-ը, ուրկէ յեղափոխական հօւրով լեցուած, ուռած կուրծքերով խումբը ներկայացուեցաւ Հայկական Սպայակոյթի պետ Պ. Շիշմանեանին, որը գեղեցիկ ուղեւոր մը տուաւ հայ գինուորին պարտականութեան շուրջ և շնորհակալութիւն յայտնեց Ս. Շահէնին խողովածով՝ Հնչակեան կուսակցութեան:

«Բա՛մբ, Որոտան»-ի գռռ շնչերով ու ծափերով սրտին տակ հետաքրքիրներու բազմութիւնը հեռացաւ:

Քանի մը օր յետոյ Վարիչ Մարմինը շնորհաւորական այցելութիւն մը տուաւ Շիշմանեանի, ուր Շիշմանեան շնորհակալութիւնը յայտնելով ըսաւ. «Ս. Գ. Հնչակեան կուսակցութիւնն է, որ եկած է ժողովուրդին գինուորական դպացումը վառ պահել: Կը շնորհաւորեմ գիրենք: Իրենք առաջին անգամ և ցարդ միակը հզան որ եկան օգնել ինձ արամադրելով իրենց օժանդակութիւնները: Ապա Վարիչ Մարմինը գնաց Ամբողջական Հայաստանի ներկայացուցիչ Պ. Տամատեանին:

Պ. Տամատեանին մօտ՝ օրուան հարցերուն համադրածակցարար ընթացք տալու համար կուսակցական լիազօր ներկայացուցիչներէ կազմուած «Ազգային Գերագոյն խորհուրդ» մը յառաջացնելու մասին խորհրդակցութիւն կը կատարուէր: Պ. Տամատեան կ'ընդունէ պաշտօնական հրաւեր կարգաւ բօլոր կազմակերպութիւններուն:

Ամբողջական Հայաստանի ներկայացուցչին նախագահութեամբ «Գերագոյն խորհուրդ»-ին առաջին նիստը կը գումարուի Յուլիս 23ին՝ իր տան մէջ: Յաջորդական 6 նիստ կ'ունենան մինչեւ Յուլիս 2:

ՀԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ԱՅՈ ՆԻՍԱՆԵՐՈՒՆ ՄԵՂ՝ ԼՂՆ-
ՀԱԿԵԱՆ ԿՈՆՍԱԿԵՍՈՒԹԵԱՆ ՎԱՂԱՎԱՆԾ ԹԵԳԵՐԸ՝ ՈՐՈՆՔ
ԻՐԵՆՑ ՄԱՆՐԱՄԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ԵՄՈՆԻ ԵՆ ՃՈՒՐՈՒՄԸՆ ՄԵՐ
ԸՐԱԾ ՆԵՐԿԱՅ ԿԱՄԱՌՈՒ ՔԱՂՈՒԱԾՔՆԵՐԵՆ՝ ՄԵՒՆՔՆ ԱՂ
ՍԿՂՐԱՆՔՈՎ Կ՝ԸՆԴՈՒՆՈՒՆ, ԲԱՅՑ ՍԿՂՐԱՆՔԵՆ, ԽՈՍՔԵՆ
ԳՈՐԾԻ ԱՆՑՆԵԼՈՒ ԱՌԵՆ ՄԱԿԱԼԻՆ ՄԱՌԱՄԱՆՈՒՄՆԵՐ Կ՝ՈՒ-
ՆԵՆԱՆ, ՄԱՆԱԼԱՆԳ ԱՆՈՐ ԿԱՄԱՐ ՈՐ ԼՆՀԱԿԵԱՆ ՆԵՐԿԱ-
ՅԱՑԱՆԳԻՆԵՐԸ ՄԵՒՆ ԿԱԼԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՆԱԽԱՌԵ-
ՍՈՒԹԵԱՄԲ ԵՄՈՒՄԻՆԱԿԱՆ ՄԵԹՈՒԻ ԱԽՈՅԿԱՆ ԿԸ ՆԵՐԿԱ-
ՅԱՆԱՆ ՄԻՆՀԵԼ ԵՄՔԸ, ԲԱՆ ՄԸ ՂՈՐ ԻՐԱՑՆԵԼՈՒ ՔԱՂՈՒ-
ԹԻՒՆԸ ԿԸ ՎԱԿԱՍԻ ՀԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴՅԻ ՄԵԾԱՄԱՆՈՒ-
ԹԵԱՆ ՄՈՒ:

ԼԱԿԱՌԱԿ ԱՅՈ ՄԵԾԱՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳԱ-
ՂԱՎԱՐԱԿԱՆ ԵՆ ՆԿԱՐԱԳՐԻ ԸՆԴԳԻՄՈՒԹԵԱՆ,
ՃՈՒՐՈՒՄԸՆ ՎԱՂԵԿՈՒԹԵԱՄԲ ԹԵ՛ ԿԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԵՆ ԹԵ՛
ՔԻՂ ՔԻՂ ՎԱԿԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՄՈՒՄԻՆ ՄԵՂ ՄԱՆԱԿԻ ԵՄՂՈ-
ՂՈՒԹԻՒՆ ՄԸ Կ՝ԱՎԱՆՈՎԵՆ ԼՆՀԱԿԵԱՆ ԹԵԳԵՐԸ:

* * *

ՀԳՎԱԿԱՆ ԴԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ՝ ՄԱՌԻՆ ԳԻՄԱԿԱՆ
ԿԱՄԱՌՈՒ ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ԵՄՈՒՄԸՆՈՒՄԸ ՄԸ ԿԸ ԳՐԱԼԵ
ԻՆԸ ԹԻՒՆԵՐՈՒ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐԸ (ԹԻՒ 111—120), ՈՐՈՆՑ
ԵՐԿՈՒՔԸ՝ ԻՐԸ ԵՂԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ՝ ԿԸ ԵՄԱԿԱՑՈՒՆ ՀԿԻ-
ԻԿԵԱՆ ԼԱՐՑՅԱԻՆ ԵՆ ՄԻՐԱՆԱԿԱՆ ԳԱՂՐՈՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱ-
ՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՂԵԼ ԵՂՈՒ ՎՈՒՄ ԵՄԱՐԵՐՈՒԹԵԱՆ ԵՆ ԿԸ ՎԵՐ-
ՂԱՑՆԵԻՆՔ. Ե... ԻՍԿ ԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ԿԱՄԱՐ ՎԱԿԱՄԸՀՀԳՐ-
ՈՒՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆ՝ ԷՆ: (ԱՅՈ ԱՍՈՒԹԵԱՄԲ Կ՝ԱԿԱՐԿԵ-
ԻՆՔ ԲՈՒՑ ԵՄՈՒՄԻՆԱԿԱՆ ՄԵԹՈՒԻ Կ՝ԱՐԵ ԲԱՑԱ-
ԵՄՈՒՄՈՐԵՆ ԸՆԵԼ, ԳԻՆՈՒՐԱԿԱՆ ԻՂԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ԱԵԻՄ-
ՄԻՆ ՄԱԿ ԳԱՆՈՒՆՈՒՄԸ:

«ԴԱՄՈՎԼԵԱՆ ՍՈՒՐԸ»

«... Քաղաքական կուսակցութիւններու շարքերը պէտք է աւելի խառնան, անկուսակցական. անկաղժակերպ հայ չգտնուելու աստիճան, ըսել կ'ուզենք հայ ազգի ազատագրութեան մեծ ու սուրբ կռուքը քաշելու անմասն և անբաժին հայ պէտք չէ մնայ:

«... Փրկութեան միակ ապահով ուղին ասիկա է. Ամէն ազգ իր ուժերը պարտաւոր է վերագնահատել վրտանդի տագնապալից պահուի և դաստառելի զայն ի հարկին նոր ձեւով, նոր մթնոստով:

«Մեր գլխուն վերեւ կախուած գամակիւն սուրը, մեր առջեւ ձգուած ճշլալու կամ չըլլալու» մաղէ կամուրջը, հրամայական դարձուցած են քիչ մ'ալ՝ այլ ուղղութեամբ խորհելու և մանաւանդ գործելու: (Թիւ 121)

Ահա քաղաքական կապութեան պատկերը, զոր կուսանք քաղուածութար: Միշտ նկատի ունենալու ենք, որ Զինուորական իշխանութեան հսկողութեան տակ, լուրերը կը որուէին քաղածածուկ, մեղմացուած:

Դժուար պիտի ըլլայ իւրաքանչիւր անկեան պատմութիւնը արձանագրել: Միայն պիտի յիշենք զլիաւոր վայրերը: Քարտեզը ցոյց կ'ընայ տալ գործունէութեան ընդարձակութիւնը:

Այնթապ հերոսական կռիւը կը շարունակէ, սակայս սկսած են փոփոսւքները շառնալ ճիւղանալիք պիտի քաշուին):

Ուրֆա ռոգնութիւնն կ'աղաղակէ:

Զէյթուն կիսանկախ վիճակ մը ապահոված է, թէև կղզիացած: Երեք քաջեր շղթան ճեղքելով հասած են աւելի ապահով վայրեր, կապութիւնը պարզած և ոյժ խնդրած:

Մարաշի սարսափները կը շարունակուին:

Օսմանիէ ամենէն յառ իր մասին խօսիլ կուտայ, Զէթեները օրէ օր աւելի կը խառնեն շարքերնին՝ Ֆրանսայի հովանաւորութեան տակ գոնուող գիւղերէն փախչող քաղաքացիներով: Գնդապետ Լօրան յաղթական յարձակումներ կը կատարէ:

Միտիս, Էրզիւն, Նաճարլի, Տօրսոն, Մերսին՝ բոլորն ալ չէթեական կրակի տակ: Եւ տակաւին կ'ըսուի թէ Ֆրանսական իշխանութիւնը կը մտածէ դիմել, որ զինադադարը երկարի,

Հաճըն միշտ պատնէշի վրայ, սակայն լքուած թէ՛ Ֆրանսացիներէն և թէ՛ ազգակիցներէն:

Առանձն կը ներկայացնէ քանի մը պատկեր: Միւլիճիներ օրէ օր աւելի գործօն կը դառնան: Ո՛չ միայն այդիներէն, այլ քաղաքի զանազան թաղերէն բնակիչներ կը փախցնեն: Հոս ու հոն դիակներ կը գոնուին:

Ասօր դէմ ֆրանսական զինուորականութիւնը մօտ 100 հայ պահակներ կը զինաթափէ, կը բանտարկէ: Շատ դիւրութեամբ կարելի կ'ըլլայ արդարութիւնը հրեւան հանել և ազատ արձակել տալ: Ասոնց տեղ նորեր կ'արձանագրուին և ո՛վ ուղղամտութիւն, թուրքերն ալ կ'արձանագրեն, նոյնիսկ իբր ժանտարմ:

Տեղ տեղ ֆրանսական և հայ ուժեր ճշմարիտ պատերազմ կը մղեն միլիիներու դէմ:

Բայց ցաւով կը լսուի թէ ֆրանսական մամուլը սկսած է ի նպաստ թուրքերուն արտայայտուիլ: Զէր բաւեր ռթանձի (հայերը Ուրֆայի մէջ Ֆրանսայի չեն օգներ) հակահայ հրատարակութիւնը, «Մաթէնձի» (Իսնչ գործ ունինք Ուրֆայի, Այնթապի մէջ) Կիլիկեան լեռնաշարակները ահա՛ կուգայ Վիճանիթէն, որը կը գրէ. «Կիլիկեան միւսլիմանական երկիր մըն է: Ան էականապէս թրքական է: Հայերը կ'ուզեն տիրապետել Կիլիկիոյ, բայց առիկա ոչ թէ անոր համար, որ Կիլի-

կից Վրայ իրաւունք ունին, կամ թէ մեծամասնութիւն
կը կազմեն հոն, այլ պարզապէս կ'ուզեն որ Կիլիկիայով
Հայաստան ելք մը ունենայ դէպի Միջերկրական:

Ահա այսպիսի երկրի մը դէմ է, որ Ֆրանսա կը
պատերազմի այս պահունք:

(«Տաւրոս» 117, Յունիս 24)

Այսքան ծանօթութիւն ունի ամենէն յառաջագէտ՝
այն ատեն Ֆրանսայի Ընկերվարական օրկանը՝ պատմու-
թեան և ներկայեան Ան լուր չունի թէ՝ հակառակ 1915էն
1918ի ահաւոր սպանդին, որուն զոհ դացին բազմաա-
զար Կիլիկեցիներ, ներկայիս բացարձակ մեծամասնու-
թիւն կը կազմեն հայերը: Գոնէ կրնար Ֆրանսական իշ-
խանութեան հարցնել: Այո՛, մենք լսած էինք պետական
անձնաւորութիւններու բերնէն, «Հայաստանը տանք,
բայց որո՞ւ, հոն հայ չկայ», մոռնալով թէ ճիշդ այդ
նպատակաւ քարգած էին 1.5-2 միլիոն հայեր: Բայց
ընկերվարական օրկանէ՞ մը լսել նման արտայայտութիւն
... , պարզապէս զգուշի է:

Ահա տխուր պատկերը. սակայն շնչակեան կու-
սակցութիւնը յուսահատելու փոխան, ջանաց իր կարե-
լին ընել «Գործօն Իրականութիւնը» իրականացնելով
կա՛մ դարաւոր երազի մը իրականացումը ապահովելու և
կա՛մ հաւաքաբար հնթարկուելու ձախողութեան բերելիք
կացութեան, ուստի մամուլով հասարակութիւն և իշ-
խանութիւն այդ ճգնաժամին պատրաստելու ատեն գի-
շերը ցորեկին խառնած ջանաց վառ պահել ռազմական
ողին՝ հայութեան ստուար մեծամասնութեան մէջ, Թա-
ղային, հրապարակային ժողովները շարունակուեցան:
Վերջուպէս յաջողեցաւ կազմակերպել տալ համազգային
հրապարակային բանախօսութիւն մը՝ նախագահութեամբ
Տիար Յամառեանի: Նոյն ատեն շարունակեց Մասնաճիւ-
ղային աշխատանքները և շարքերու խտացման հրամա-

յական պահանջքին առջեւ, առանց սպասելու որ գաղափարական գիտակցութիւն ստանան, բոլոր դիմումներուն ընթացք տալով միայն 15—30 Յունիսի ընթացքին մօտ 1200 նոր անդամներ ընդունեց շարքերէն ներս՝ առանց մէջ էին նաեւ Սիսէն եկած ընկերները:

Հնչակեան այս անախընթաց խանդավառութենէն ջղայնացած՝ Ամերիկեան հայ մամուլին մէջ սկսան ճշմանոյ Ազատագրման Բաղմթիւ թուրք գիւղերու ոչընչացման լուրեր տպելով չբաւականանալ, այլ Առանայի իրենց մամուլով Հնչակեան գործիչները անուանարկել, զրպարտել՝ որպէս համայնավար:

Բայց Հնչակեան կուսակցութիւնը շարունակեց պահանջել միացեալ գործունէութիւն, յեղափոխութեան պատրաստութիւն և ամէն ջանք թափեց, որ կիլիկիայէն փախուստին առջեւը առնուի:

*
*
*

Ալ տակէ անդին, Յուլիս ամսուն, ճշմարտ կը կարդանք Ազգ. Մարմինները գործի մղելու, իսկ Ժողովուրդը պատրաստ և արթուն պահելու համար՝ ամէն պատահականութեան հանդէպ:

Առանայի շուրջ, Բէմալական ուժերը պաշարման շղթան կը սեղմեն և Առանայի թուրք բնակչութիւնը՝ անշուշտ գաղտնաբար հառացած հրահանգին համաձայն՝ փախուստ կուտայ քաղաքէն՝ երթալ միանալու համար Բէմալական զօրքերուն, քանի որ չէթէշներուն տեղ կանոնաւոր բանակն է, որ սկսած է գործել, որպէսզի յարձակողականը ազատ ըլլայ և Առանան մարդը թիւրախ դարձնէ հրեմանիին: Արդէն օրերէ ի վեր՝ շրջակայ ծառերուն վրայ թառած թուրքեր առաւօտէն մին-

չեւ ուշ գիշեր զնդակներ կ'արձակեն, որոնց զօհ կ'երթան հոս ու հոն պատահական անցորդներ:

Յուլիս 5էն սկսեալ պատերազմական վիճակ կը յայտարարուի: Կիլիկիոյ թշնամի գրաւեալ հողամասերուն և Արեւելեան բանակի առաջին զօրաբաժնի հրամանատար Զօր. Տիւֆիէօյի» կողմէ:

Շնկառելով որ թշնամի խմբակներ երեւցած են Ատանա քաղաքին մօրոգջ շրջանին մէջ, որոնք կը ձգտին կտրել քաղաքին հաղորդակցութիւնները և արգիլել պարենաւորումը:

Շնկառելով որ, ապրուստի միջոցներէ զուրկ բաղամթիւ գաղթականներու ներկայութիւնը՝ Ատանա քաղաքին մէջ՝ սասիկանական սովորական միջոցներով անդորրութեան պահպանումը՝ անկարելի կը դարձնէ:

Շնկառելով որ զինեալ կողակուաներ, ինչքի և անձի յարձակումներ կը գործուին մօէն օր քաղաքին ալիււալլ փողոցներու մէջ:

Շնկառելով որ ժողովուրդին բոլոր հատուածներուն ցոյց տուած գրգռուած վիճակը կրնայ իւրաքանչիւր բոլէ ծանր խառնակութիւններ յառաջ բերել:

Կ'որոշէ:

Ա.— Պատերազմական վիճակ յայտարարել Ատանա քաղաքին հողամասին վրայ՝ սահմանագծէն դէպի քաղաք շրջապատող ֆրանսական յառաջապահ բոլոր փոստերով:

Բ.— 3 Օգոստոս 1849ի օրէնքներուն նախատեսած արամադրութիւնները, 3 Ապրիլ 1878ի ինչպէս նաեւ 7 Հոկտ. 1909ի քաղաքի գործողութիւններու վրայ դրուած օրէնքը գործադրութեան պիտի դրուին 5 Յուլիս 1920 կէսօրէն սկսեալ,

Այս յայտարարութեան կցուած է ՎԱԳԻ՝ մը, որուն մէջ ցոյց կը արուի թէ զինեալ հրօսակներու յա-

առջացուցած լսեկարգութիւններէն օգտուելով գողութիւն, կողոպուտ և սպանութիւն ընդներ ու գրգռիչ լուրերով ժողովուրդը խուճապի մատնողները պիտի ձերբակալուին, դատուին և պատժուին օրէնքին խտազոյն ձեւով՝ առանց դիրքի, ազգի, կրօնի խտրութեան:

ԶԹՐ. ՏԻԻՖԻԶՈ

* * *

Թուրքերու պատասխանատուութեան մասին նոր յօդուածաշարք մը կ'սկսինք, բայց այլեւս գրաքննութիւնը այնքան խտառացած է, որ «Տաւրոս»-ի խմբագրականները կը ջնջուին բաղի ստորագրութենէն:

Հակառակ այս խտառութեան, խիզախութեամբ՝ օրինական և իրաւական փաստեր ճարելով՝ կ'ըսենք մեր խօսքը՝ ժողովուրդին բարոյականը բարձր պահելու և քաջալերելով գործի մղելու համար:

ԹՈՒՐԳ ՅԵՂԻՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ

«Եւրոպայի մէջ պէտք եղած ձեւով չէ ճանչցուած Թուրքին հոգեբանութիւնը, ժողովուրդի հետեւանքով քաղաքական սխալներ կը գործուին:

«...Թրքասէր քաղաքագետներ Թուրքիա կոչուած դժօխքին քրէական յանցանքները ղեկավարներու վրայ բեռնաւորելով կ'օւղեն արդարացնել ժողովուրդը:

«... Հակառակ Եւրոպայի այնքան մօտ ըլլալուն այնպիսի ճակատագրապաշտ մօլեռանդութեան մը մէջ կը շարունակէ մնալ, որ յանուն Ալլահին կամ Մուհամմէտին տրուած օնէ վճիռ իբր պատգամ կ'ընդունի և կը գործակցի:

«...Աշխարհի ճակատագրապաշտութիւն մը, որ

Թուրքիոյ պետական վարիչներուն ձեռքին մէջ անօրինակ Հարիքի միջոց մը եղած է:

«... Այս աստիճան ճակատագրապաշտ տգիտութեան մէջ լողացող Թուրքը, մնացած է գերի իր վայրենական բնագոյներուն:

(Տաւրոս, Թիւ 125 Յուլիս 7)

* * *

Բ.— Գրաքննուած,

(Տաւրոս Թիւ 126 Յուլիս 8)

* * *

«... Թուրք ցեղի բոլոր անդամները պաշտօնապէս յայտարարուած են հալուքեան քցմամբ:

«... Թուրք ցեղը ամբողջութեամբ զինուորեալ թշնամին, անգուլթ դահիճը յայտարարուած է հայուն՝ ի լուր քաղաքակիրթ աշխարհին, պետական, կրօնական, պաշտօնական սրտումներով:

Ահա իրաւական կացութիւնը Թուրքին և Հայուն:

«... Ուրեմն Հայը ինչո՞վ կրնայ մեղադրուիլ, եթէ Թուրքին զինաթափութիւնը պահանջէ:

(«Տաւրոս» Թիւ 127, 9 Յուլիս)

* * *

«... Վաւերական փաստաթուղթերով ապացուցուած է թէ... 1914ին ամէն հայ մահուան դատապարտուած էր:

«... Տարագրութիւնը՝ հայաջինջ նպատակի իբր

միջոց լայնօրէն գործադրուեցաւ չորս տարի շարունակ:

«... Նպատակը նոյնն էր, ջնջում հայ ազգին:

«... Ինքզինքնին արգարացնելու համար ուղղակի ջնջը ամբաստանել չթաշուեցան... Թուրք ղեկավար մարմինները...:

«...Առանց այսպիսի պաշտօնական ամբաստանութեան ալ ջնջին պատասխանատուութիւնը չի դադրիր:

«Հրովարտակով, Ֆերվայով օրինականացած այս անլուր օճրագործութիւնը դատապարտելու համար ի՞նչ օրինական քայլ առնուեցաւ:

«... Ընդհանրապէս նոյն թափով կը շարունակուի հայաջինջ գործունէութիւնը ամենուրէք:

* * *

Այս յօդուածաշարքի հրատարակութեան օրերուն ահա ճշմարիտ պատկերը թուրքերու գործունէութեան:

Օսմանիէի, Նաճարլիի, Ճիհանի, Միսիսի, Շաքիր Փաշայի մէջ չուիւնները կը շարունակուին: Ալի Գոճալլիի մէջ Մշեցի և Սասունցի 25 երիտասարդներ յարձակումի կ'ենթարկուին: Հայերը հերոսական կռիւէ մը ետք, կը քաշուին Ճէմիլէ և յաջորդ օր կը յաջողին քաղաք հասնիլ:

Կիրակի օր այգեպան մը իր տղուն հետ ջուր խլմելու գացած պահուն հրացանազարկ կ'ըլլայ: Պօշ Տէրէի մէջ 300 ձիաւորներ կը մտնեն Հաճի Ահմէտին ագարակը, կը բռնեն բանուորները, հրկու տղայ և դեռատի աղջիկ մը: Կը խռտանգեն, երկաթներով կը ձեծեն, օտքերնին կ'արիւնեն, կրակ կը վառեն այրելու համար և 100 սովի առնելէ յետոյ կը ձգեն, կը հեռանան:

Ասոնց հակառակ Ընդհանուր Գաղթականութեան Տնօրէն Գ. Կանիօ իր քով հրաւիրելով Միսիսի Թուրք միւսուրը, Հայ Ազգ. Միութեան անդամները, գաղթականներու տնօրէնն ու գրագիրը, շարք մը խոստումներով թելադրած է վերադառնալ Միսիս, բայց հայերը մերժած են:

Իսկ Ատանայի մէջ կը ճօճի առաջին կախաղանը: Չնգուշցի Յաբութիւն անուն երիտասարդ մը, Վեսրաբձէ գինովցած. կառքով անցած պահուն տարճանակը կը քաշէ ու կը կրակէ խլելով պատուական երիտասարդի մը Գուրգէնեանին կեանքը: Ֆրանսական իշխանութիւնը ձերբակալելով կախաղան կը բարձրացնէ:

«Պատերազմական վիճակ է», ուստի յանցաւորը խառիւ կը պատժուի: Հապա մի՞նչ սճրագործները:

Ամբողջացնելու համար Թուրք բարբառութեան պատկերը յիշենք թէ նոյն սպանդը կը շարունակուի Իդմիրի, Կեսարիոյ և Տրապիզոնի շրջակայքը:

Շարունակելէ առաջ մեր քաղաւածքը, կը փափաքինք աւել Օսմանիէի կռիւներու պատմութիւնը քաղելով Տէր Յովհ. Բինյ. Կէվհէրեանի Յուշերէն:

«Ձեթէներու շարժումը օրէ օր կը թափանցէր Կիլիկիոյ բոլոր կողմերը: Անշուշտ Օսմանիէ աղաւ չէր կրնար մնալ: Ֆրանսական հրամանատարութիւնը՝ ամէն հաւանականութեան առջեւ պատրաստ գտնուելու համար մասնաւոր կարգադրութեամբ քնդաքին շուրջ խրամներ փորել տուաւ: Ապա՝ Տէօրթ Եւլթի Սեդրաքի և Աւետիս Չաւուշի հսկողութեան տակ ժողովուրդը դիրք բռնեց:

Մայիս 22ին լուր տրուեցաւ թէ 5000 չեթէներ Գորա Հասան Փաշայի հրամանատարութեամբ քաղաքին վրայ յարձակում պիտի գործեն: Նոյն տան Թուրք

երկելիներ կ'աշխատէին հայերը. գործակցութեան հրաւիրել:

Խօսուածները կ'իրականան: Կռիւները կը տեւեն օրեր: Առաւ Ժ'ալ կ'իմանանք թէ թուրք ժանտարժըրին՝ իրենց հրամանատարով՝ Կռիւը սկսելուն պէս կ'անցնին թուրքերուն կողմը: Ֆրանսական կառավարութիւնը, ասոնց տեղը լեցնելու համար 200 հրացան կուտայ չէրքէզներուն, բայց ասոնք ալ ղէնքերով կ'անցնին թուրքերուն կողմը:

Ֆրանսական իշխանութիւնը կը մտածէ քաղաքը թնդանօթի բռնել, ուստի հայ և յօյն բնակչութիւնը կը հաւաքէ քաղաքին մէկ անկիւնը: Կը մտածուի ասոնք Ատանա փոխադրել, թուրքեր՝ սպաննուած 5 հայ լէգէոնականներուն և Ֆրանսացիի մը դիպիներուն վրայ՝ զրեւըն իսկ բարբարոսային, գազանային նկատուելու աստիճան ագեղ արարքներ կը գործեն:

Քաղաքին թուրք տարրը սկսած է չպայքօթնի ենթարկել Ֆրանսական կառավարութիւնը: Փողոցներուն մայրերը խրամատներ փորած են հազորակցութիւնը կորելու համար:

27 Մայիսին թուրք մեծերը այնքան յառաջ գացին, որ 2 ժամուան միջոց մը տուին Ֆրանսացի կառավարիչին քաղաքը պարպելու համար:

Նոյն իրիկունը զրահապատ կառաշարը հասու կայարան, քանի մը թանքեր իջան և մօտան քաղաք: Թուրքերը սարսափած դիմեցին կառավարչին և հաշտութիւն խնդրեցին՝ եղածը թիւրիմացութիւն նկատելով: Կառավարիչը դադարացած 2500 ղէնք պահանջեց: Թուրքերը երկար խորհրդակցութենէ ետք կը մերժեն և անակնկալօրէն կ'օգիտն յարձակման: Թէ՛ թանքերը և թէ՛ կառաշարին թնդանօթները կ'սկսին կրակել: Կռիւը շարունակուեցաւ մինչև ուշ տեսն:

Փոքր դադարէ մը յետոյ իմացանք թէ նախապէս քաղաքէն փախչող թուրք, քիւրտ և չէրքէզ ոստիկաններն ալ չէթէներուն հետ եկած, կռուած են և արձակ համարձակ սկսած են շուկայ ելլել: Հայ խանութպաններ դռները գոցելով տուն կը քաշուին, վայրկեանները ճեղքաժամային են, ամէն ոք կ'սպասէ նոր պայթումի մը: Կ'իմանանք թէ կէսօրէն յետոյ թրքական դրօշ պիտի բարձրացուի: Արդէն քանի մը խանութ՝ յոյնի և հայու՝ կողոպտուած են: Այսու հանդերձ կը շարունակեն պահանջել, որ հայերը չէզոք մնան, բան մը, որ որեւէ հայու մտքէ չանցնիր:

Այս վերջին աշխատանքը ժամանակէ մը ի վեր կը տարուէր: 23 և 24 Մայիսին թուրք և հայ պատուիրակներ տեսակցեցան: Միլլիէիններու կողմէ թաղապետութեան նախագահը (պէլէտիէի ռէիզի) և Տուրքուղ անուանով կառաղի թուրք մը, իսկ հայերէն Յովհ. Զննյ., Տօքթ. Մ. Վանլեան և Համբար Լֆէնտի:

Թուրքերը՝ հայերը քնացնելու համար՝ ներկայացուցին Գըլըն Ալի փաշայի և Թուրխան փաշայի մէկ գրութիւնը: «Մենք հայերու հետ գործ չունինք: Մենք կը պահանջենք, որ Ֆրանսացիք մեր երկրէն դուրս ելլեն, աշխպէս զիրենք ծովը պիտի թափենք: Այս է մեր կամքը: Մեր կամքին հակառակ կեցողը, մեր յառաջախաղացման արգելք եղողը՝ ըստ Շէրիի օրէնքին թշնամի պիտի նկատենք և անխնայ պիտի հարուածենք»:

Հայերը պատասխանեցին. «Բանի որ թուրքերը մեզի գնդակ պիտի չնետեն, մենք ալ կը խոստանանք մեր ինքնապաշտպանութեան դիրքերէն դուրս չելլել»:

Գիտէինք թէ թուրքերուն կատարածը, իրենց սովորական խաբելու խաղն է, սակայն մենք ալ կը յուսայինք ժամանակ շահիլ, որ Ֆրանսական օգնական ոյժ կարենայ հասնիլ:

Թուրքերը մեզ վախցնելու համար կը խօսէին «5000 չէթէներու յարձակման» մասին, իսկ մենք կը թելադրէինք հանդարտ մնալ, նախ քաղաքին չփնասելու համար, ապա՝ Ատանայի թրքութեան զխօսն փորձանք չբերելու համար և կ'ըսէինք. «Շուտով Ֆրանսական և Հայկական ուժեր պիտի հասնին», ինչ որ իրենց համար կրնայ շատ սուղ արժեքը:

24 Մայիսի կէս գիշերին 50 թուրք 1 հայ և 2 յոյն բանտարկեալներ փախցուեցան բանտէն, անշուշտ բանտապահին մեղսակցութեամբ, թէև իրենք՝ չէթէներու յարձակման կը վերագրէին և յաջորդ օր կէսօրին՝ հայ բանտարկեալը կը յանձնեն ցոյց տալու համար թէ՛ հայոց հետ գործ չունինք: Սակայն Ֆրանսական իշխանութիւնը կը մնայ անտարբեր:

Մայիս 25ին կառավարութիւնը պաշտօնական տեղերին ու գրութիւնները տարբեր տեղ փոխադրեց: Միւլֆթին, Հաքիմը և Միւթէսարիֆը թուրք երեսելիներուն հետ նոր ժողով մը գումարելով Տուրմուզը զրկած էին, որ հայ ներկայացուցիչները անգամ մ'ալ ժողովին ներկայանան: Մերժեցինք, քանզի վստահ էինք թէ ա'լ վերադարձ չկար:

Ասոր վրայ մօտենեիկ մը սկսաւ պռուլ. «Հայոց թաղէն անցնող տեւէ թուրքի կեանքին պատասխանատու չենք»: Գիշ վերջ պատգամաւորութիւն մը կը ներկայանայ կառավարչին ըսելով, «Դուք իբր մանտաթէն (հովանաւոր) կ'ուզէք հոս մնալ, ուստի բարձրացուցէք թրքական դրօշակը և դուք քաշուեցէք ներս: Մենք կրնանք չէթէները հեռացնել»:

27ի առաւել՝ թուրքերը շուկան լեցուած՝ կ'արգիլեն, որ հայերը խանութ բանան: Դեռ հայերն ու Ֆրանսացիք կրնան յարաբերիլ: Ու վերջին անգամ ըլլալով յայտարարեցին. «Հայ հայրենակիցներ, մենք ձե-

զի զէնք պիտի չպարպենք, դուք ալ մեզի մի պարպէ՛ք։
Եթէ ոեւէ թուրք գայ հայոց թաղը՝ անոր արիւնը իր
վիզը՝ սպաննեցէ՛ք։ Հրապուրիչ էր խայծը, բայց ո՞վ կը
հաւատար։

Կառավարիչ Անարէի և Գօլ. Լօրանսի կարգադ-
րութեամբ խրամները մօտանք։ Ֆրանսացիք կ'սպասէին,
որ թուրքերը յարձակման նշանը տան։

Ու վերջապէս տուին։

Ուրբաթ առտու, երբ ֆրանսական կառք մը փու-
ռը կ'երթար, թուրքերու կողմէ արգիլուեցաւ։ Կառքը
վերադարձաւ և լուր տուաւ։ Գօլանէլը իր վերջնագիրը
տուաւ Վէկի ու կէս ժամէն կամ զինաթափութիւն կամ
կռիւն։

Ժամը 1.30ին (կ. ե.) երեք թուրքեր հասան
հօն, ուրկէ կառքը վերադարձուած էր։ Թուրքեր առա-
ջին գնդակը արձակեցին և սկսաւ գնդակներու տեղա-
տարափ մը, խորհելով թէ պիտի կրնան թանքերն ալ
սովորական կառքի պէս փախցնել։ Տեսնելով թէ գնդակ-
ները մեծ մասամբ դէպի մեր խրամները կ'արձակուին,
մենք ալ սկսանք փոխադարձել։ Նոյն առեւն կայարա-
նէն զրահապատ կառաչարն ալ սկսաւ թնդանօթով հար-
ւածել։ Դժբախտաբար սխալ հաշուով երկու գնդակ ին-
կան հայոց թաղը, մին քանդեց Աւետիս Չավուշին տան
մէկ պատը, միւսը՝ Տօքթ. Վանլեանին, բայց մարդու
զոհ չեղաւ։ Լուր տրուելով սխալը շտկուեցաւ։ Չէթէնե-
րու կռիւի առեւն թուրք բնակչութիւնը քաշուեցաւ լեռ։
Կռիւը շարունակուեցաւ մինչեւ առտու։ Առտուն նշմա-
րեցինք թէ հայոց խրամներուն իշխող տունը, ուրկէ ա-
մենէն սաստիկ կրակը կը տեղար, չէ քանդուած, բայց
թանքերը մեկնած են։ Երկու քաջ, բայց դեռատի տը-
ղաք՝ Երուսանդ ու Արամ՝ գաղափարաւոր մօտեցան ու կրակ
տուին։ Դռնի մը ժամէն մոխրացաւ տունը և մեր խը-

րամները ապահովուեցան: Կ. Է. ժամը 5.00ին օդանավ
մը եկաւ, պատեցաւ ու մեկնեցաւ:

Շաբաթ կռիւը շարունակուեցաւ: Թուրքեր փոր-
ձեցին Չինարլը սրճարանին ճամբով յաւնական թաղին
վրայ յարձակիլ, սակայն ճին Թուրքը և իր ման մէջ
պահակ կեցող Միւսիւ Էլվէր և Տօքթ. Ամպարճեան ի-
րենց վեց քաջերով կրցան զսպել: Թուրքերը քաշուած
էին Խալաքեան պանդոկը: Հայերը վախնալով թէ յաւնա-
կան թաղը կրնան դրաւել՝ Հայոց թաղէն մինչև հոն խրամ
բացին և Աւետիս Չավուշի մարտիկներէն՝ Կայական ու-
ժի հրամանատար Հրանդ Մալոեանի հրամանով՝ հինգ
հօգի գինեալ օգնութեան զրկուեցան: Մինչև կէսօր ու-
նեցանք մէկ մեռեալ Չուգուրլու Անտոն և մէկ վիրաւոր
Մարաշցի ժանտարմ Մկրտիչ Վլզղեան: Թուրքերու կո-
րուստէն լուր չաւնինք:

Իրիկուան դէմ, երբ հայերը կ'ընթրէին, պահակը
մազդէրի եօթը հարուածներով լուր տուաւ թուրքերու
յարձակումը: Հայերը անցան դիրքի վրայ և սաստիկ
հրացանաձգութեամբ փախուստի մատնեցին: Գիշ վերջ
թուրքերը սկսան պոռալ. «Հայե՛ր, կեա՛վուր Ալիի անու-
նով կը հրաւիրենք յանձնուիլ, այլապէս պաշարելով, տ-
նօթի կ'ը մեռցնենք ձեզ»:

Գիշերը յարձակում գործուեցաւ ժանտարմներու
կեդրոնին վրայ, ուր 25 հայեր և 10 ֆրանսացի զինուոր
կային: Յարձակումը բուռն էր: Մերիկները քաջութեամբ
դիմացան, մինչև որ թանքերը հասան և թուրքերը
փախան:

Վիրաւոր Մկրտիչը մեռաւ: Այսօր վիրաւորուե-
ցաւ Պաթիկեան անուն հայը: Վերջը ծանր չէ: Թեև
Գուլսէլ Լօրան հրահանգած է դիպակ չարձակել, բայց
Աւետիս Չավուշ և Գէլլէրցի Մելքոն պարզ աչքով տե-
սանելի երկու թուրք մեռցուցին:

3 Յուսիսին տեղատարափ անձրեւ: Խրամները լեց-
ունցան: Թուրքերը քանի մը անգամ փորձեցին օգտուիլ,
սակայն անյաջող: Կէսօրէն եւք թանքերը գացին թրք-
քական Տաղիստան թաղը, ուր կը գտնուէր կառավարի-
չին հին բնակարանը, որը մեծագոյն տմրոցն էր թշնա-
միին: Երկու ժամ ուժբակոծելէ յետոյ հրդեհներ յառա-
ջացուցին: Գիշերը թուրքերը Տօքթ. վանիւնին և հա-
ցագործ Սողոմոնին տան քովի պարտէզներէն յարձակե-
ցան: Հայկական խրամներու պաշտպանութիւնը յանձնը-
ւած էր Աւետիս Չափուչին և Տէօրթ Եօլցի սպայ Սեդրա-
քին և անոնց քաջարի զինուոր՝ Օսմանիէցի, Տէօրթ
Եօլցի, Խալահիէցիներու: Թէ՛ զինուորներու, թէ՛ զե-
կավարներու և թէ՛ հրամանատար Հրանդ Մալոսեանին
կորոյք ու խիզախութիւնը անպարտելի են: Ասոնց քա-
ջութիւնը յաճախ դիւցազնական տրարքներու դուռ կը
բռնար: Յուսուար Ծի գիշերը չիեալէ՝ յանձնախումբի
դրագիր Յարութիւն Գօճապահան, որ նախապէս ոչ
միայն չէր ուզեր կռիւին մասնակցել, այլ ուրիշներն ալ
կը դրդէր, որ զգոյշ ըլլան, վարակուելով մեր զին-
ւորներու անմտն քաջութենէն, հրացանը առած կը նե-
տուի յարձակողներուն մէջ և քաղնիքը ես պիտի հրդե-
հեմ՝ ըսելով խիզախօրէն կը յառաջանայ, թէեւ մենք ե-
տեւէն կը պսռանք: Վարութիւն էֆէնտի, մի յառաջա-
նար, մօտակայ տուն քով կեցիր: Թէեւ առջեւէն թուր-
քերը սարսափահար կը փախչին, սակայն կողքէն տր-
ձակուած գնդակ մը կը խլէ մեր հերոս ընկերը:

Քիչ յետոյ՝ նախկին ուսուցիչ Յակոբ Տիշէէքէն-
եանը, դրօշակը ձեռքը Խալազեանին այրած պանդոկը
կը մտնէ, դրօշակը զետեղելու համար, կոկորդէն կը
գիրաւորուի և թանքերու օգնութեամբ հազիւ կը յաջո-
գինք իր դիակը ազատել և եկեղեցի փախադրել:

Երբորդ նահատակը կ'ըլլայ Խալազեանի Գրիգորը,

որ կարճահասակ, հասակեկ, քաջ երիտասարդ մ'էր: Ինք
Թափրաք Գալէէն մասնաւոր գործով հոս եկած, բայց
կռիւը սկսած ըլլալուն չէր կրցած մեկնիլ: Այսօր կա-
մաւորապէս եկաւ և ռմբարձակ հրացանով մասնակցե-
ցաւ կռիւին: Դժբաղդաբար յաղթական յարձակո-
ղականէն վերադարձին գլուխէն վիրաւոր նահապետե-
ցաւ:

Ունեցանք քանի մը վիրաւորներ ալ: Տէօրթեօլցի
Մինաս Լաբաշլեան և Կիրակոս Տիգրանեան, Կէմէրէկցի՝
Կիւլպէնկ Աւետիքեան: Բարեբաղդաբար թնթեւ:

Իրիկունն դէմ թուրքերն ալ սկսան թնդանօթ
գործածել, սակայն արձակուած գնդակներէն յայնի էր
թէ շատ նախնական գործիք մ'էր, որ աւելի ձայն կը հա-
նէր, քան թէ մահ կը սփռէր: 15ի մօտ թնդանօթ ար-
ձակուելէ յետոյ ուժեղ հրացանածղութիւն մը սկսաւ,
սակայն մեղի պատուիրուած էր հառարեալ լռութիւն:
Թշնամին ալ հարիւրաւոր գնդակներ արձակելէ յետոյ
լռեց:

Շուրջ 10 օրուն կռիւներուն մեր կորուստը եղաւ
6 մեռեալ և 10 վիրաւորութե՛կաւուղներուն, թէ՛ ժողովուր-
դին բարոյական կորովը շատ բարձր է, մանաւանդ տես-
նելով Պ. Անարէի զուրգուրոտ դիրքը ամենուն հանդէպ:
Պարեհնաւորումը շատ կանոնաւոր է: Օրական 320 կրամ
ալիւր կը արուի բանակին անձ գլուխ: Միւս պէտքերը
մենք կը հագանք: Վիեաշէճի յանձնախումբը կազմուած
է. ՎՏօքթ. Վանլեան, Համբար Մուսճեան, Միսաք Տէր-
պապեան և Լեւոն Էֆէնտիէն: Ասոնք կը հայթայթեն
միս, իւղ եւայլ ուտելիք, որոնց համար մուրհակ կու-
տանք, խաղաղութիւն հաստատուելէ յետոյ վճարելու
պայմանաւ:

Այսօր լռեցինք թէ Սիս պարպուած է: Մինք ալ
գրաւոր դիմեցինք կառավարչին, որ եթէ Սիսի նման

պիտի լքուի Օսմանիէն, նախապէս մեր ընտանիքները զրկենք: Պր. Անարէն վառահեցուց թէ Սիսի նման պիտի չըլլայ:

Տարգ Մզկիթն ու Միներէն կանգուն կը մնային, սակայն այսօր զգացուեցաւ թէ չէթէները սկսած են ոգտագործել: Միներէին գագաթէն արձակուած առաջին գնդակը վերաւորեց Տիկ. Թամամ Սարխօշեանը, որուն օգնութեան հասան Տօքթ. Վանլեան և քաջն Ամպարճեան: Ուրիշ գնդակ մը վերաւորեց Ֆրանսացի զինուոր մը: Հրամանատար Մալոեան այս պարագան իմացուց Բաղաքապետին, որը հրամայեց չխնայել այս կրօնական շէնքին ու: Ու թանգերը քանի մը վայրկեանէն հիմնադրանք կործանեցին:

Ծ ԅունիսին հաիւը նոր ձեւ ստացաւ: Մզկիթը քանդուելէն յետոյ թուրքեր ամրացան Հաճի Բէհեային բնակարանը և գնդակ արձակելու փոխարէն սկսան կըրակ ձգել հայ առններէն ներս: Ասոր վրայ Տէօրթ-Եօլցի Մեսուդ իր ընկերներով և 10 Ֆրանսացի զինուորներով գաղափարի հասաւ Հաճի Բէհեային տունը և հրդեհեց: Թէեւ թուրքերը զգացին ու սկսան հրացանաձգութեան, սակայն մերիները թէ՛ պատասխանեցին և թէ՛ ապահով վերադարձան: Իրենց կիսաւ ձգածը սկսան թանգերը լրացնել:

Գիշերուան մնացեալ պահերը խաղաղ անցան:

Ետջորդ օր՝ միայն հրդեհի ծուխ, պատահական գնդակի ձայն: Շարժում չկայ: Բաղաքին բոլոր մասցու կենդանիները պատնէշի մէջ արգելափակուած են և թըթենիի տերեւներով կը սնուցանուին: Ֆրանսացի զինուոր մը զարնուեցաւ:

Գ Եռնսուար: Երկու օրէ ի վեր զինադադար է: Ոչ մէկ գնդակ: Գրաւոր և բերանացի բանակցութիւններ կը կատարուին: Տասը օրէ ի վեր քաղաքին ջուրը

կարուած է: Չէթէներ կը խոստանան բանալ, բայց կը ստեն, իթթիհառնի Տուրմուշ: ճերմակ դրօշակը ձեռքը մօտեցաւ մեր դիրքերուն: Հրամայուեցաւ չհրահել, Մարաշի Մեսրոպ մօտեցաւ աչքերը կապեց և առաջնորդեց Պ. Հ. Մալոսեանին քով: Տուրմուշ նամակ մը բերած էր, որով Բէմալ կ'առաջարկէր 20 օր ոչ մէկ գնդակ արձակել: Ֆրանսացիներու պատասխանը ծանօթ չէր մեզի, սակայն պատուիրուեցաւ բացարձակապէս գնդակ չարձակել մինչեւ որ թշնամին 50 մէթր չմօտենայ:

Թուրքեր հոս ու հոն գնդակ կ'արձակէին երբեմն և խրամ կը փորէին: Այսօր երբ հայ պահակներ նամակատան կը մօտենան, ներսէն գնդակներ կ'արձակուին: Մերինները Հայոց և Յունաց թաղերը միացնող խրամները մօտեցնով կռիւի կ'սկսին: Թուրքեր չդիմանալով նամակատանը հրդեհելով կը փախչին: Յայներու թաղն ալ մարտը ընթացնէր հրդեհուած ըլլալուն՝ հայերու պաշտպանութեամբ յայները կը բերուին հայոց թաղը:

Այսօր Ֆրանսական կառավարութիւնը՝ կռուի առաջին օրէն բռնուած ու բռնադիպուած Մուէշդէին Ապառիլլահ էֆէնտին ճերմակ դրօշակով թշնամիին զրկեց նամակով մը, որով կը հրաւիրէր կատարեալ հնազանդութեան:

Դեռ նամակին պատասխանը չստացուած դրահապատ շոգեկառքին ձայնը լսուեցաւ: Բուլորիս սիրտը ուրախութեամբ լեցուեցաւ, քանի որ քանի մը օրէ ի վեր կամուրջներու քանդուելուն պատճառով երթևեկը դադարած էր: Իմացանք նաեւ թէ Ֆրանսական օժանդակ ոյժ եկած է:

Հետզհետէ զինուորները շատցան, ազմամթերք, ազդեակառքեր մինչեւ կայարան լեցուեցան:

12 Յունիսին կառավարիչ Պ. Անարէ լուր տուաւ թէ Զօր. Պօնէն պիտի գայ, սուտի դիմաւորելու համար ինչ

հետ Տօքթ. վանւեան, Համբար Մուսնեան, Լեւոն Պալ-
եան, Գրիգօր Քէօրօղլուեան և Մուսթար վարդապետ՝
կանոնաւոր զինուած կայարան գացինք: Կառաշարը հա-
սաւ: Զօրավարը Գօլօնէլ Լօրանին հետ վար իջաւ: Մեզի
մօտենալով փափաքեցաւ ծանօթանալ: Պ. Անտրէ մեզ
ներկայացուց օրպէս քաղաքին հայութեան ներկայացու-
ցիչները: Զօրավարը խօսք տունելով ըսաւ. «Ստացուած
ստօյգ տեղեկութիւններուն համաձայն կռիւի սկիզբէն ի
վեր ձեր ցուցուցած քաջութեանը, մանաւանդ Յուսիս
Ծին թշնամիին վրայ ձեր կատարած յարձակողականը կը
պարտադրեն իբր քաջ կռուող՝ շնորհաւորել ձեզ և ամ-
բողջ հայերը: Այդ կռիւին ցոյց տրուած կարգապահու-
թեան, համերաշխութեան և հրամանատարներուն ցոյց
տրուած հնազանդութեան համար շնորհակալ եմ: Մենք
ալ պատասխանեցինք. «Ինչ որ ըրինք Ֆրանսական զէն-
քերով մեր ինքնապաշտպանութեան և Ֆրանսայի դրօ-
շին համար ըրինք, ինչ որ մեր պարտականութիւնն էր:
Եթէ նոր առիթներ ալ պատահին պատրաստ ենք կռուե-
լու մեր դարաւոր, իսկ Ֆրանսայի նոր թշնամիին դէմ»:

Ահա թարգմանութիւնը այն պաշտօնական յայտա-
րարութեան, որ կառավարիչ Անտրէ գրկած էր Թու-
նիսին. «Օսմանիէի հայերը 28 Մայիսէն ի վեր հզօրա-
պէս դիմադրեցին ռումբերով զինուած թշնամիին բոլոր
յարձակումներուն»:

«Հայ ազգը երբեք իր բարոյական կօրովը չէ կոր-
ուցեցած: Օսմանիէի շրջանի հայերն ու յայնեքը ի-
րաւունք ունին հպարտանալու իրենց քաջութեան հա-
մար: Ե Յուսիսին՝ խրաժներէն ելլելով թշնամիին վրայ
կատարուած հայոց յարձակողականը մասնաւոր զնահա-
տանքի արժանացաւ Գօլ. Լօրանէն: Լիւս կողմէ՝ Գաղա-
քապեան ալ երջանիկ կ'զգայ ինքզինք, որ իր հրամա-
նին տակ ունի նման ժողովուրդ մը, որ կազմակերպու-

թեամբ և վարք ու բարքով զնահատանքի արժանի է։
Հայերը կարգապահութեամբ ցոյց տալին թէ կարող են
քաջաբար կռուելու և հաստատեցին թէ ամբողջ ցեղը
վստահութեան արժանի է։

«Հանգիստ նահատակներուն, որոնց անունները օս-
կի տառերով պէտք է արձանագրուին։

«Վստահութիւն և խաղաղութիւն Օսմանիեէի հայե-
րուն, որոնք նսւիրական պարտականութիւննին լման կա-
տարեցին։

«Հայեր և յայներ մօտ ապագային իրենց քաջու-
թեան արդիւնքը պիտի վայելին։ Եւ՝ որպէս կառավա-
րիչը ճէպէլի Պէրէքէթի անկեղծ ու ջերմ շնորհակալու-
թիւններս կը յայտնեմ։

Եւջորդ օր Զօր. Պօնէն այցելեց Հայոց թաղը և
ինքն ալ՝ Առանա փոխադրուելու համար մեր կատարած
գիմումին համար ըսաւ. «Սոսցիք փոխադրուեցան Ծը-
րանսացիներու պաշտպանութեամբ, ճամբան երկու հօգի
ալ աւելցան (նորածիններ), բայց կրնաք վստահ ըլլալ
թէ Օսմանիեէ նման բան պիտի չպատահի։ Ասով քիչ
մը վստահութիւն արթնցաւ։

14 Եռնիսին Գօլ. Դիւման իսկէնտէրունէն՝ էրզի-
նի ճամբով իր զինուորներով հասաւ։ Ան ալ իր զի-
նակիցներով եկաւ Հայոց թաղը, դիրքերը աչքէ ան-
ցուց և մեր ցոյց տուած քաջութեան համար շնորհակա-
լութիւն յայտնեց։

15 և 16 Եռնիսին կատարեալ հանդարտութիւն կը
տիրէր։ Երկու կողմն ալ կը յարգեն զինադադարի պայ-
մանները։ (Հասկնալի է աշուշտ, թէ Թուրքերը ոյժ
տեսնելով դադարեցուցած են կռիւնները)։ Գրեթէ ամէն օր
Թուրք Միւթասարիֆը, որ կռիւէն առաջ և մինչեւ զի-
նադադար կ. Պօլսոյ հրահանգներով կը շարժէր, կուգայ
քաղաքապետին հետ կացութեան մասին խորհրդակցելու։

իր հետ մեր ունեցած տեսակցութեան առեն ըսաւ. «Կը
ցաւիմ պատահածներուն համար: Կը յուսամ մօտ օրէն
թէ՛ դուք և թէ՛ մենք կ'ազատինք չէթէ կոչուած աւա-
ղակներուն կոդուպուտներէն և աղէաներէն»:

ՎԵՐՋԱՐԱՆ

Կալիւ նկարագրականը չվերջացուցած կ'ուզեմ
աւել հետեւեալ տեղեկութիւններն ալ:

Հայոց թաղը Արեւելքէն Արեւմուտք 2—3 մէթր
բարձր պատնէշներով շրջապատուած էր, պաշտպանու-
թիւնը յանձնուած էր 200 զինեալ կարիճներու, Աւետիա-
Չափուշի և Սպայ Սեդրաք Թումուկեանի ղեկավարու-
թեամբ և Տիար Հրանդ Մալօեանի ընդհանուր հրամա-
նատարութեամբ: Կարգապահութիւն, հնազանդութիւն,
պարտաճանաչութիւն և քաջութիւն ցոյց տուին ամէնքն
ալ, ինչ որ գնահատուեցաւ նոյնիսկ Ֆրանսացիներէն:
Առօր համար մասնաւոր գնահատական գիր մը յանձնը-
ւեցաւ, որուն թարգմանութիւնն է. «Արեւելեան Բանակ
Օսմանիէի, 5 Յունիս:

Ա. Տիվիզիտն

Ա. Գրիկառ

Ա. Սէքթէօր— Ամանոս ուէօթ

Թիւ 9523

«Այսօրուան գործունէութիւնը նշանակելի էր:
Ինչպէս թանքի պաշտօնեաները, նոյնպէս հայկական եր-
կու գունդեր քաջաբար գործեցին:

«Մին՝ հին բաղնիքը գրաւելով, միւսը՝ Հաճի Բէհ-
եային տունը կրակի տալով: Այս երկու գունդերը Ֆը-
րանսացի զինուորի պէս աշխատեցան: Իմ ամենամեծ
գնահատանքը պիտի ըլլայ զանոնք Ֆրանսացիներու հա-
մահաւասար նկատելի: Գուռնէլը Հաճի Բէհեային տան

կործանումէն շատ քան մնացած է: ասոր համար այս երկու հայ խումբերուն իր շնորհակալութիւնը կը յայտնէ:

Այս շրջանը վերջացած է: Վարձատրութեան պահուն պիտի յիշուին լաւ աշխատողները: Քանի մը քաջեր նահատակուեցան: Հանգիստ անոնց հոգիներուն: Վերապրողները երբեք պիտի չժողնան նահատակներուն յիշատակը:

Ամանասի Հրամանատար

Դօլօնէլ Լօրան

Օրինակը տրուած

Ա. — Թանգի սպաներուն

Բ. — Հայերուն

Գ. — Կառավարիչ Գափթ. Անարէի

Դ. — Պահ Դրուած:

1) Բաղնիքը գրաւելու գացող քաջերն էին — Արամ Թորպանեան (Օսմանիկէցի), Գրիգոր Ճիւղճիկեան, Նշան Տէրանեան (Մալաթիացի), Սարգիս Պօյաճեան (Պաղ-չէցի), Յակոբ Տիշչէքէնեան (Մարաշցի-նահատակ), Յարութիւն Գոճապապեան (Օսմանիկէցի նահատակ), Յարութիւն Նաճարեան (Օսմանիկէցի) Եփրեմ Անանեան (Ատանացի): Սպայ Սեդրաք Թումուկեանի առաջնորդութեամբ:

2) Հաճի Քէհնային տան վրայ յարձակողներ — Աւետիս Զավուշի առաջնորդութեամբ Տէօրթեօլցիներ Մեսրոպ Բոթօրեան (Ժանտարմ, չավուշ), Յովսէփ Արթինեան, Գրիգոր Պալեան. Արթին Մովսէսեան, Գէօրգ Տաղլեան, Մինաս Լափաշլեան, Թորոս Պօյաճեան, Կիրակոս Ուրֆալեան, Խորէն Թէնքէրեան: Մարաշցի Երուանդ, Շոֆէր Գրիգոր, Օսմանիկէցի Մինաս Հաճընլեան Յովհաննէս Մալխասեան, Հայկ Վանլեան, Յակոբ (Զա-

վուչ ժամատար՝) Խարբերդցի Գրիգոր, (Լէզէոնական—
նահատակ):

Յիշատակութիւնը տնհրաժեշտ է. Հրամանատար
Հրանդ Մալոսեանին, Իսլահիեէյի Աղդ. Միութեան Ատե-
նապետ Համբար Մուսճեանին, որկիւսիւն պատճառով չը-
կըրցաւ դառնալ և որը իր ունեցած ասուեակները (պա-
թանթա) արամադրեց զինուորներուն, Օսմանիեէյի կադ-
մալուճեալ Աղդ. Միութեան Ատենապետ Տօքթ.Մ.Վանլի-
եանին, որուն ընկերները հեռացած էին կանուխէն, իր
հետ ունենալով Առաջնորդական փոխանորդը, և որ հասաւ
ժողովուրդի բնօր պէտքերուն, հոգաց, խնամեց:

(Քաղաւած Տաւրոսէն) Եփէ.Քննյ. Կէվէրեան

«Մ. Խ.— Յովհաննէս Քահանայի քաջագործու-
թիւնը և աներկիւղ հովիւ ըլլալը պարծանքով կը յիշ-
ուի: Մեր հիացումն ու յարգանքը հայ կորիճ կղերին:

Եւ սակայն քահանան համեստութեամբ գովքը կը
հիւսէ հասարակ գինուորէն մինչեւ Հրամանատարին, իր
տնունը կը թաղէ ակնարկութիւններու տակ միայն:

Կը խոնարհինք իր մեծութեան առջեւ:

Անցնինք մեր քաղաւածքին:

(«Տաւրոս» 27 Յունիս 920)

ՊԱՇԱՐՄԱՆ ՎԻՃԱԿ

Ֆրանսական Իսխանուքեան Իրաւական Գործունեութիւնը

Այս խորագրին տակ՝ պաշարման վիճակի էութեան մասին բացատրողական է մը ետք՝ կ'աւելցնենք:

«... Պէտք է աչքի առաջ ունենալ նաեւ թէ բացառիկ և անբնականօն կացութեան պատճառով յայտարարուած պաշարման վիճակը երբեք չի նշանակեր թէ՛ երկրին հայ ժողովուրդը՝ սպասողական և զուտ բուսական կեանք մը պէտք է ապրի, զանց առնելով իր քաղաքային և քաղաքացիական իրաւունքներու պարտաւորութիւնները,

«... Ասիկա չի նշանակեր թէ քաղաքային իրաւունքներու բաժինը կախակայուած է, ընդհանրապէս, պէտք է նկատել թէ պաշարման վիճակը՝ բուն իսկ այդ քաղաքիական իրաւունքներու պաշտպանութեան և տեւականացումին համար ձեռք առնուած բացառիկ երաշխիք մըն է:

«... Հայ ազգի իրաւական գործունէութեան համար անհրաժեշտ քայլեր կան, զորս տակէ առաջ մտանշած և Հայ Ազգային Իշխանութեան ուշադրութեան յանձնած էինք և որոնք դժբաղդաբար չեն առնուած տակաւին:

«Ձեռք ուղեր կրկին անդրադառնալ: Մանրամասնութիւնները գործունէութեան ընթացքին կը ճշդօրէն հեազհետէ:

«Առ այժմ կ'ուզենք հասկցնել թէ՛ հայ ազգի իրական խաղաղ գործունէութեան համար, ո՛չ մէկ արգելք կրնայ ըլլալ և եթէ պաշարման վիճակի սխալ ըմբռնումով, կարծողներ կան, թէ սպասողական ըլլալու հարկադրուած են, կը սխալին և եթէ այդ պատճառ-

ուսկով անգործութեան մատնուի, ինչ որ ազգային
կորուստին պատճառ պիտի հանդիսանայ, պատմութեան
առջեւ պատասխանատու պիտի մնան:

«Ահանջ ունեցողը կը լսէ:

(«Տաւրոս» թիւ 129 Յուլիս 11)

* * *

Յուլիս 10՝ Շարաթ՝ քանի մը Ալճերիացի զին-
ւորներ կը փորձեն ամայի փողոցէ մը անցնող հայ մը
թրքական թաղ տանիլ: Հեռուէն նշմարողներ օգնու-
թեան կը հասնին: Կռիւը ծանր հանգամանք չստացած
Ֆրանսացի պահակներ կը հասնին և կը հանդարտեցնեն:
Դժբաղդաբար լուրին մեծ մասը գրաքննուած է:

Կէսօրէն ետքն ալ յանկարծ հրացանաձգութիւն
մը ծայր կուտայ, երբ ամբողջ ժողովուրդը դեռ շուկան
էր և գործի վրայ:

Շիշմանեան իր զինուորներով կեցած Ֆրանսական
իշխանութեան հրամանին կ'սպասէ, սակայն Հնչակեան
ղեկավարներ՝ Ս. Շահէն, Վ. Ժամկոչեան (զինուած) Ս.
Արմազանեան անմիջապէս կ'ելլեն հրապարակ, կը շք-
շին թաղերը, իսկ ընկ. Միսաք Չավուշ Վրիւրա Մահ-
լեօթին ջիղը կը դառնայ:

Հրացանաձգութիւնը դադրելէ, խաղաղութիւնը
հաստատուելէ յետոյ Ֆրանսացի պահակներ և ապա Պրն.
Պրէմոն անձամբ կ'ելլեն հրապարակ:

Անոր համար կ'ստիպուինք գրել խմբագրական մը:

ԴԷՊՔԵՐ ՈՒ ԴԷՄՔԵՐ

(Կարգապահութիւն)

«Յուլիս 10-ի՝ Շարաթ որուան միջադէպը... Ե՞րբ
տուաւ կարգապահական թերութիւններ:

«Յայտնի է թէ հայր՝ վարկեանին հարկաւոր յան-
գըգնութիւնը ունի, բայց կը պակսի լրջութիւնը:

«... Այդչափ արձակուած փամփուշտներուն քա-
ղած պտտերադմական հունձքը պիտի ուզէինք գիտնալ:

«... Օրապահիկէն խնայելով ինքնապաշտպանու-
թեան համար ճարտուած... փամփուշտները պարապ վառ-
նելը ինչո՞վ բացատրել:

«Ասիկա անտեսութեան հարցն է:

«... Կայ նաեւ ռազմագիտական կողմը: Ենթադ-
րենք թէ կռիւ մը սկսուած էր և կային կարիճներ, ո-
րոնք կ'ուզէին ու կռիւի կեդրոնը օգնութեան հասնիլ:

«... Աննպատակ, օդին մէջ արձակուած գնդակ-
ները... շուարումի պիտի մատնէին օգնութեան դացոզ
պաշտօնական... ժողովրդային ուժերը:

«Վերցնենք բարոյական կողմնաւոր ի՞նչ օգուտ
տակէ:

«... Կարգապահութիւնը աւելի թանկ է, քան
նոյնիսկ հրամանատարի մը կեանքը:

«... Հայտուն ըլլալու կամ չըլլալու հարցը կապ-
ուած է կարգապահութեան: Զգուշութիւն:

(«Տաւրոս» թիւ 180 Յուլիս 13)

Ամբողջ մէկ ու կէս տարի ձգձգելէ յետոյ (1918
Նոյեմբերէն մինչեւ 1920 Յուլիս) յաղթող դիւանագի-

առաջինը վերջացուց Թուրքիոյ հաշուներդարը:

Ներքին քաղաքացիական կռիւները, միլիտական արկածախնդրական շարժումը, յաղթողներուն և պարտուողներուն փոխարարներութեան մէջ ստեղծուած նոր կացութիւնը... նոր դահաղութիւններ պիտի պարտագրեն կողմերուն:

Յաղթողները ժամանակին արժէք չտալին պարտուածներէն ամենէն տկարին՝ Թուրքիոյ, կործնելով թէ տեւէ ատեն պիտի կրնան պարտադրել իրենց կամքը, բայց այդ հաշիւը այսօր սխալ գուրս եկաւ:

Տակաւին յստակ չէ մեզի համար թէ ի՞նչ են համաձայնութեան պայմանները, բայց տաւ թէ ի՞նչ կը կատարուի Ատանայի շուրջը և մէջը:

Իրարու ետեւէ կը լքուին Ապադուլու, Շէյխ Մուրաթ, Մառաժային Ագարակը, Ինճիրլիկ:

Այս գիւղերը պահելու համար մեծ գումարներ թափուած են: Ասոնք պահելը վճարակամ քաջութեան դօրծ էր, և Միջկուսակցականը կատարեց, երբ դօրծին ղեկավարն էր: Միջկուսակցականին օրով թշնամին Ատանայէն 5-7 ժամ հեռու էր: Ներկայիս ձեռքէ հանուած է նոյնիսկ Ինճիրլիկը, որուն պաշտպանութեան համար տասնեակ հազարաւոր ռսկի ծախսուեցաւ՝ միմիայն պահակներուն համար:

Դեռ չկրցաւք հասկնալ Պ. Շիշմանեանին զինւորական (Թերեւս պարտադրուած) թաքթիքին նպատակը, բայց յայտնի է թէ մեզի անձանօթ պատճառով Պ. Շիշմանեանի օրով կը լքուին քաղաքը ապահովող դուրսի դիրքերը:

Դուրսի դիրքերը Թուրքերուն ձեռքը անցնելով դաշտի հունձքն ալ կը վտանգուի: Ասոր համար զինւորական անհեռատեսութիւն մը կը նկատենք, քանի որ արգիւնքը կրնայ ՍՈՎ ԸԼԼալ:

Հենէպլիի մէջ ալ ֆրանսական թնդանօթներ գոռացած են, բայց յառաջացուցած են հրդեհ մը, որը լսփած է հունձքը:

Ալի Հօճայի միջադէպը:— Ֆրանսական իշխանութիւնը խուճար մը գործաւորներ ֆրանսական դրօշով մը կը զրկէ Ալի Հօճա, որը քանի մը օր առաջ ուժեղացած էր: Ճամբան 200ի մօտ չէթէներ և թուրք գիւղացիներ իրենց թաքստօցներէն կ'սկսին կրակել: Գործաւորները շղթայ կազմած ինքնապաշտպանութեան կը դիմեն: Անհաւատար կռիւը կը տեւէ քանի մը ժամ: Փամփուշաները լքանալու մօտ հայերը կը դիմեն Ճամիլէի բարձունքը և երեք տեղէ վերաւոր ֆրանսական դրօշը բարձրացուցած կը ներկայանան Ֆրանսական իշխանութեան:

Մերիները օւնին մէկ մեռել: Ատանացի կիւլիլին տղան և երեք անհետացած:

Ինճիրլիկի պաշտպանութիւնն ալ յանձնուած էր 10—15 ժանտարմներու, որոնք երկար կռիւներէ յետոյ, տեսնելով որ ոչ մէկ օգնութիւն կը զրկուի և վախնալով ռազմամթերքի սպառուսէն յառաջանալիք աղետաբեր հետեւանքը՝ կը նահաջեն:

Թուրքերը կը տիրանան Ինճիրլիկի ալ:

Այսօր երեւան ելաւ Յուլիս 10ի հրացանաձգութեան պատճառը:

Քանի մը օր առաջ զինուած թուրքեր կը յարձակին Տըպլան Ատէ Մուհամմէտի տան ճամբուն վրայ աշխատող հայ և յոյն գործաւորներու վրայ և 19 հոգի գերելով կը տանին: Մէկ հոգի փախած է և կը հաստատէ թէ ամէնն ալ սպաննուած են:

Կառավարութիւնը ոչ մէկ քայլ առած է: Հայը կ'եկծաց, սգաց, բայց քայլ չառաւ զպատերազմական վիճակի դէմ չգործելու համար:

Յուլիս 10ի առտուն ժամը 8.00ին տասը պաղապանա-
հայեր կ'երթան Մէյվա Պազար (պաղապանառատուն),
Թուրքեր համախորհուրդ կը յարձակին ու գերելով կը
տանին իրենց թաղը՝ անշուշտ անհետացնելու: Մինչեւ
հիմա լուր չկայ: Այս լուրը հասնելուն վրայ է: որ ըս-
կըսած են հրացանածգութիւնները:

Բայց կառավարութիւնը կ'ապահովցնէ: Տեղն է յի-
շելու թրքական բանաձեւը. ճիշդագոյնութիւնը կատարեալ
է: (Ասայիշ պէր քէմալ տիր):

Կիրակի առաւել կ'ունենայ Միջլարանուանական հըս-
կայ հրապարակային հաւաքոյթ մը, կաթոլիկ եկեղեցիին
բակը:

Խօսք կ'ունեն շարքով Դերապայծառ Քէլէկեան,
Վերապատուելի Կ. Յարութիւնեան, Տիար Տաճատեան և
Առաջնորդ Հօգ. Գ. Ծ. Վ. Ասլանեան:

Յարգելի բանախօսները կը թուեն վերջին մաս-
նակի դէպքերուն, թալաններուն, սպաննութիւններուն
փնտնները և կը հրաւիրեն լրջութեան և խաղաղ ուշխա-
տանքի:

Տակաւին ժողովուրդը չցրուած Պ. Պրէմանէն եր-
կու նամակներ եկան, որոնց մէջ կը գրէր.

ա.— Ֆրանսական խրամներուն ետեւ փորուած
հայկական խրամները անմիջապէս գոցել:

բ.— Երէկուան դէպքին (Ալճերիացիներու և հը-
րացանածգութեան) պատճառը հայերն էին և այդ ձեռքի
պիտէ փնտէ:

գ.— Հայ մը պիտի աքսորուի, որպէս խռովարար:

դ.— Բոլոր զէնքերը Շիշմանեանին տրամադրու-
թեան տակ դրուելու են:

ե.— Զինուորական և ազգային ինքնապաշտպա-
նութեան գործը միայն Շիշմանեանին կը պատկանի,
ուստի անոր գիտակցութեամբ ըլլալու է:

դ. — Ֆրանսական զինուորական բոլոր զէնքերը պէտք է յանձնուին, այլապէս խուզարկութեան պիտի ձեռնարկուի:

է. — Հայկական ինքնապաշտպանութեան զինք հայկական թաղերուն շուրջ պէտք է ըլլայ, ուստի թեր-
քական թաղերէն քաշուելու են հայ պահակները:

ը. — Ստեցիները պէտք է հեռանան քաղաքէն և հաստատուին վրաններու մէջ:

թ. — Ալճերիացիներու հակառակ զբոյցներ և գըր-
գըռութիւններ կը տարածուին: Ասիկա ֆեասակար է:
Իսլամ, քրիստոնէական հակառակութիւն յարուցանելու
չէ:

«Հայ մեծեր համաձայնելու են երկրագործ թուր-
քերուն հետ, որպէսզի անոնք համարձակ քաղաք գան և
ուտելիք բերեն:

«Ձեր սխալ գործերով չէթէներուն դէմ կռուող
մեր ուժերը քաղաք փոխադրել տուիք, ըսել է չէթէնե-
րուն «հացին իւղ» քսեցիք:

«Եթէ այսպիսի գործեր շարունակուին, բոլորս
վին պիտի զինաթափուիք:

Տամատեան իր կողմէն թելադրեց զգոյշ ըլլալ,
հակառակ պարագային սպառնաց հրաժարիլ:

Ժողովուրդը չափազանց վառ տրամադրութեան
տակ ինկաւ:

Նամակը կտարելապէս հակահայ և զրպարտող բը-
նոյթ կը կրէր: Ու ղեկավարները բողոքելու տեղ՝ իրենց
տուած վերջին խրատակաւներով և Պ. Տամատեանի ըս-
պառնալիքով ընդունած եղան ամբաստանութիւնը: Փո-
խանակ բողոքելու 1) մերժելով եղած դրդաութիւննե-
րուն մէջ հայոց պատասխանատուութեան բաժինը:

2) Զինաթափուելու, պահակները ետ քաշելու, Պ.

Շիշմանեանին ենթարկուելու առաջարկները նկատելով որպէս հայերու կաշկանդում:

3) Սսեցիները վրաններու տակ հաւաքել տալը կը նշանակէ զանոնք սպանդանոց առաջնորդել:

4) Ֆրանսական զինուորները կռիւէ քաշելու ամբաստանութիւնն ալ սխալ էր, քանի որ չէթէները քաղաքին յուրջը, պարտէզներուն մէջ, ծառերուն վերայ են:

Օրը ցորեկով տասնեակներով հայեր կը կողոպտուէին, կ'անհետացուէին, կ'սպաննուէին ու սպառնալիքը հայոց կ'ըլլայ:

Աս ալ ֆրանսական դիւանագիտութեան հայաստանութեան մէկ ապացոյցն է:

Յուլիս 19ին իմացանք թէ Ազատեան ձերբակալուած ու բանտարկուած է:

Յուլիս 13ին Թոմի Մարթէն նամակով մը ընկ. Ս. Շահէնը իր քով կանչած էր, ընկերը հիւանդ ըլլալուն չկրցաւ երթալ: Կողմնակի միջոցներով իմացանք թէ ընկերը զրպարտուած է, որպէս հայերը կողոպտուածի մը զոյ: Ընկ. Մ. Երէցեան աշխատած է Պ. Պ. Պրէմոնն ու կիզը համոզել թէ եղածը զրպարտութիւն է:

Յուլիս 14.— Ֆրանսական Տօն. Ամէն կողմ Ֆրանսական դրօշը կը ծածանի: Վալ Արիքներ տողանցք կա տարեցին, Զօր. Տի. Ֆիէօ սիրալիր ընդունելութիւն կատարած է: Թոմի Մարթէն՝ նախ մերժած է ընդունիլ, յետոյ զղջալով ետ կանչած է:

Ընկ. Ս. Շահէնին սենեակը խուզարկուած, բաւական թուղթեր և զէնք մը տարած են:

Յուլիս 15.— Հնչակեան շարքերը շատ մտահոգ: Կը մտածուէ ծանր քայլերու մասին, Կուսակցութեան անկումըին վրայէն կը վերցուի դուցատախտակը: Ակումբը կը դատարկուի: Երկու օր անընդմեջ առաջին քայլերն են:

Ասկէ զառ դիմեցինք Առաջնորդ Սրբազան Հօր, որ առ ի բողոք հրաժարի: Սրբազան Հայրը կը գրէ իր բողոքը: Վճարող 18 ամիս ֆրանսական քաղաքականութիւնը պաշտպանեցի, ինձ հետ ամբողջ հայութիւնը, մասնաւորաբար Հնչակեան կուսակցութիւնը: Այս վերջերը Ս. Շահէնի շնորհիւ շատ աւելի թափ տրուեցաւ հայոց այս աշխատանքին և ահա դուք Ձեր ամենամեծ բարեկամը կը ձերբակալէք պարզ զրպարտութենէ մը դրդուած: Ուրեմն ես կը հրաժարիմ և կը քաշուիմ առանձնարան մը, որ մարդ չկարենայ օր մը զիս ալ ամբաստանել որպէս Ձեր թշնամին: Կառավարութիւնը չընդունեց հրաժարականը:

Կուսակցութիւնը կը պատրաստուէր բռնի Ազգային Միութիւնն ալ հրաժարեցնել, երբ լուր եկաւ թէ կառավարութիւնը քուր տարուածները ետ կը զրկէ:

* * *

Գրաքննութիւնը ալ աւելի կը սաստկանայ: Յուլիս 14ի թիւը ճերմակ խմբագրականով հրապարակ կ'ելլէ: Կը հարկադրուինք այդ օրուընէ սկսեալ խմբագրականները նուիրել ընդհանուր անմեղ հարցերու, սակայն առիթը ներկայանալուն խմբուող յեղափոխութեան զարկ տուող սպրդումներ ընելով:

Բացի կառավարական պաշտօնականներէն քաղաք ին մէջ թուրք մնացած չէ: Ամէնքն ալ Ատանայի շուրջ յարձակողական դիրք բռնող թշնամիին միացած են,

Թուրքերուն կրակը կը շարունակուի: Ատանայի հայ ժողովուրդը, մասնաւորաբար Հնչակեանները, քա-

շաքէն ինքնապաշտպանութեան նուիրուած են: Հնչակեան վարչութեան անդամները, խմբապետները, ուսուցիչներն անգամ գիշերուան մեծ մասը կը լուսցնեն թաղէ թաղ, խրամէ խրամ պտտելով: Ու առիկա շաբաթներ՝ պատերազմական կրակի տակ: Վերջապէս Զրանսական զօրաբաժինը կ'ստիպուի խոշոր հրետանիով աւերակած մօտակայ բարձունքներու վրայի թրքական դիրքերը:

Ինքնապաշտպանութիւն և պարենաւորում առաջին տեղը կը գրաւեն օրուայ մտահոգութեան: Դժուար է անշուշտ անվարժ ժողովուրդը՝ հանդարտ և անխռով պահել և միանգամայն քաղաքական յեղափոխական հուշի մէջ բերել...

Միջկուսակցական ժողով մը գումարուեցաւ, ուր գացին Վ. և Բ. Ժամկոչեաններ և Արիս Գալֆահան, Եկած էին Մ. Վերածին, Եսայի Պզտիկեան, Ապահ, Արամ Մնտիկեան, Ս. Կէպէնլեան, Լ. Տ. Ստեփանեան, Յ. Բարեջանեան, Ա. Ախիկեան:

Վերածին ճառեց. «Մէկ կուսակցութիւն չի կրնար կառավարութիւն մը դարձնել, պէտք է համագործակցութիւն»:

Ս. Կէպէնլեան, նոր Միջկուսակցականի կազմութիւնը պահանջեց, փրկութիւնը այդ ձեւականութեան մէջ գտնելով:

Օրուան գլխաւոր օրակարգն էր, «կացութիւնը և Մեր Դիրքը»: Որոշուեցաւ զինուորական Մարմին մը կազմել, որուն իրաւունք տրուի պտտելու, կառավարութեան յանձնելու և կուսակցութիւններուն հետ խորհրդակցելով գնդակահարելու դանօնք, որ թալանով կ'զրադին:

Զգուշութեան համար՝ յայտարարութիւն հանել: Մամուլով կոչեր ուղղել, հրապարակային բանախօսութիւններ կազմակերպել:

Յուլիս 15.— Ազգ. Միութեան ժողովին հարց ծագեցաւ Ս. Շահէնի մասին: Դաշնակցական մը՝ Մելիտոս Մելիտոսեան վկայեց թէ Շիշմանեանի և Չանգալեանի շրջանակէն կառարուած աւթաստանութեան մը արդիւնք է: Ասիկա չգարժացուց մեզ, քանի որ քանի մը շարաթառաջ ալ մամուլով զրպարտեցին թէ. «Ս. Շահէն կայարան գացած է կիլիկիայէն փախչելու, մինչդեռ ինքն էր ժողովուրդը կիլիկիա մնալու հրաւիրողը, և ընկ. Ս. Շահէն ստիպուեցաւ պառասխանել. «Երէկ իրիկուն» ես գացած էի ՀԱՅ ԳԻԻՂ, ուր հրապարակային բանսխասութիւն կազմակերպուած էր: Ժամը՝ 10,00ին՝ մօտ 100 ընկերներ արձանագրեցի, մարզական կարգադրութիւններ ըրի և յաջորդ առտու ժամը 9ին դարձայ. Աստղ վկայ են Հայ Գիւղի բնակիչները: Հնչակեանները կարեւորութիւն չառին, քանի որ շատ անգամ տեսած էին նման արարքներ:

Թուրք պատուիրակ մը ներկայացաւ Ֆրանսական իշխանութեան և մէկ քիւօ քինին տոնելով մեկնեցաւ:

Յուլիս 17—Զինեալ խումբ մը Ապա Օղլու զըրկընցաւ ցորեն քաղելու նպատակաւ:

Ս. Դ. Հնչ. Ուս. Միութիւնը սկսաւ խմորափայթերթ մը հրատարակել «Ուսանող շանուէով»:

Յուլիս 20ին—Շարունակական հրացանաձողութիւն: Լուր ելաւ թէ հայ մը պիտի կախուի: Ժողովուրդը հաւաքուեցաւ եկեղեցի, բողոքեց Տաճառեանին և պահանջեց, որ Տաճառեան ներկայանայ կառավարութեան և բողոքէ: Տաճառեան մերժեց և ըսաւ. «Զիս սպաննէք ալ չեմ երթար: Ձեզի հազար անգամ ըսի, մի կողոպտէք»:

Հրացանաձողութիւն, հրդեհ, սպաննութիւն կը շարունակուին, «կողոպտուած» տաճարաւորներ և արպէս հրձիգ, հայեր կը ձերբակալուին:

Երկու կամաւոր զինուորներ զոհուեցան:

Պ. Պրէմոն Կրաւիրած էր Առաջնօրդ Հայր Սուրբը
և ընկ. Ս. Շահէնը:

Գոլունէլ Պրէմոնի և Ս. Շահէնի տեսակցութիւնը
կուտանք քաղուածաբար Ս. Շահէնի «Կիլիկիոյ Զախո-
ղանքը» գրութենէն («Երիտասարդ Հայաստան», 20 Մա-
յիս 1921), որուն 1—21 թիւերը չունինք դժբաղդաբար:

«Պրէմոն ֆրանսական պետական դէմքերէն է...
Մասականքարը ֆրանսացիներու աշխատանքը գլուխ հա-
նեց... այնպիսի ուղեղ էր, որու խելքը... հաւասարա-
կըւող... դիւանագէտ չունէինք: Եթէ մէկ նախադա-
տութիւն ըսէր, քսան՝ կը լսէր:

«... Մշակած գծերը անհասկնալի մնացին... Պը-
րիանի կուսակից էր, բայց իբր ստորագրաս պաշտոն-
եայ... Կուրօի քաղաքականութեան հակառակ ըլլալով
հանդերձ՝ եկած հրահանգները կը գործադրէր:

«Թրքասէր չէր, հայասէր ըլլալէ աւելի ֆրանսա-
սէր էր: Պրէմոն կ'ընդունէր թէ Կիլիկիա իր ծոցին մէջ
կը պահէր հայ հարստութեան մասունքներ, հայ պատ-
մութիւնը:

«Գիտէր թէ Ատանայի ոյժը Ս. Դ. Հնչակեան կու-
սակցութեան ձեռքն էր: Ինքզինք Հայոց և Հնչակեան-
ներու բաժնեկամ կը յայտարարէր, բայց Հնչակեան քա-
ղաքականութիւնը ընդունիլ երկմտեցաւ: Հաշուետուու-
թենէ կը վախճար:

«Կարգ մը թափթփուքներ Հնչակեաններու անու-
նով խօսած էին: Կուսակցութիւնը հասկցուց թէ միայն
«Տաւրոս»ը կ'արտայայտէ Հնչակեան կամքը: «Հնչակեան
քաղաքականութիւնը ծայրահեղ է, պէտք է քիչ մը հա-
փառորել» ըսած էր: Ահա անձը, որ Կրաւիրած էր:

Սովորական պաշտօնական բարեւելներէն յետոյ՝

— Պ. Գոլունէլ, կը ցաւիմ որ՝ երբ գիտարարուե-
ցին որպէս թշնամի ֆրանսացիներուն, թելադրիչ գո-

ղութիւններու, Ձեր վարչութիւնը հաւատալով տունս խուզարկեց, օգոստոսի կամ բերդարգելութեան դատապարտեց, բայց շնորհակալ եմ, որ Դուք ճշմարտութիւնը գիտնալով բեկանեցիք վճիռը:

— Անարգար վճիռները ենթակայ են բեկանուելու: Բայց կայ պարագայ մը, որ Ձեր ուշադրութեան կ'ուղեմ յանձնել: Դու՛ք, Սոցիալ Դեմոկրատ Կուսայցութեան մը գործիչն էք: Դուք գործ ունիք բանուորներու և գիւղացիներու հետ: Ասոնք երկրի մը ջիղը կը կազմեն: Առանց ասոնց ազդ չկայ: Սակայն ասոնք քաղաքական հասկացողութիւն չունին (և բաւական երկար, թէեւ իմ գաղափարով սխալ մեկնաբանելով Ֆրանսական, Ռուսական բանուորագիւղացիական հարցեր՝ աւելցուց) Առանայի մէջ կայ գիւղացիներու և բանուորներու խառնիճաղանճ մասսայ մը, որ անտեսական քայքայման ճնշման տակ է, որը անկարող է քաղաքական խնդիրներու խառնուելու և երբ բանադրութիւն միջոցներով ձեռք դարնէ՝ արդիւնքը կ'ըլլայ չլաօսակար: Ուրեմն գործիչ մը նախ գիտնալու է թէ ի՞նչ ըսելու է, ի՞նչ վերապահելու է:

— Պ. Դոյոնէյ, Առանայի հայութիւնը դժբաղդգուն մըն է քաղաքականութեան և ան՝ իր հազուադէպ տակ՝ ունի զօրաւոր կամք, հասունցած ըմբռնում: Ան գիտէ իր դժբաղդութեան աղբիւրը և նոր սպանդէ մը ազատելու միջոցը:

— Կ'ընդունիմ և կը յուսամ թէ ղեկավարները իմաստութեամբ պիտի յաջողին բանալ ազատութեան ճամբան:

— Երբ հոս հրաւիրուեցայ նպատակ ունեցալ բացառել այս հարցը, բայց նախապէս կ'ուղեմ ըսել թէ Դուք գիւտնագէտ մ'էք, իսկ ես պարզ յեղափոխական մը: Իմ խօսքերը ո՛չ մէկ թաքուն միտք ունին, պարզ ու անկեղծ յեղափոխականի արտայայտութիւններ են, ու-

ռանց վերապահութեան, ուստի բարեհաճեցէք պարզ և անվերապահ ըլլալ Ձեր թելադրանքներուն մէջ:

— Հնարաւորութեան սահմանին մէջ, Պ. Շահէն:

— Հայը, երբ կամաւորագրուեցաւ, երբ կազմեց Հայկական Լէգէոնական Գունդը, երբ կեցաւ համաձայնականներուն, մասնաւորաբար Ֆրանսայի կողքին, ան որոշ նպատակ մը ունէր, այսինքն Կիլիկիան հօրիդոնին տակ, Ֆրանսայի փաթթուելով, ազատ ապրելու, ազատ շնչելու հնարաւորութիւն ստեղծել: Սխալուեցա՞ւ արդեօք:

— Կարծեմ թէ՛ ոչ: Կարծիքս թող Ձեր մէջ մնայ: Զինադադարէն ասդին Ամերիկա աղքատախնամի դերէն դուրս չելաւ: Նկարագրեց կոտորածները, նկարեց խելահակները, յուզեց ձեր և իր հասարակութիւնը, հաւաքեց միլիոններ, միախառնեց ամեն հաստատեց Հայաստանի և Տաճկաստանի մէջ, բայց ի՞նչ տուաւ զէնքի, առգամթերքի, զինուորի: Յուշուցէք, եթէ ստացած էք:

Հրազդութները կը փառաբանեն Անգլո-Սաքսոնները: Ի՞նչ տուաւ Անգլիան: Ըսէք, ցուցուցէք: Այս երկուքը միանալով ջանացին տնտեսապէս կործանել իրենց դրացին, դաշնակիցը՝ Ֆրանսան: Այն օրերուն, երբ Ֆրանսայի դաշտերուն վրայ 15—35 տարեկան ֆրանսացի զինուորներու զերեզմաններուն վրայ դեռ արեւօւ ճառագայթ մը չէր ինկած, երբ Ֆրանսա դարձած էր ծերանոց և այրիանոց, երբ Ֆրանսական պետական գանձը ահաւոր պարագերու տակ էր, մեր երկու զինակիցները արժեքազրկեցին ֆրանքը: Այդ տնտեսական ճնշումին տակ շուարած Ֆրանսան յիշ կը մնար լքէր Գերմանական ճակատը և յիշ մնաց որ Ֆրանսան կործանէր: Այդ օրերուն Սուրիոյ մէջ խաղցուածները պէ՞տք է յիշել:

Եթէ չքաւորութեան և տնտեսական ճնշման տակ Ֆրանսան մինակը եղաւ, որ Կիլիկիոյ մէջ պատուապարեց,

30.000 հայ գաղթականներ իրենց որբերով: Ձեզի համար
կայ Մառափի Զախոդաճֆը, Պատասխանատուութիւնը անը-
պառապ պայմաններուն ու գործող անհատ զինուորական-
ներուն կը պատկանի, բայց ո՛չ Ֆրանսայի:

— Քանի որ անտեսական շահամուլութիւնը ներ-
կայ հասարակարգին իտէալն է, լաւ գիտենք ու չենք
զարմանար Ամերիկայի և Անգլիոյ բռնած դիրքին վը-
րայ: Երէկ ազգերու քաղաքական իրաւունքներու և ա-
պաստութեան համար միասնաբար կռիւ մղող դաշնակից-
ները այսօր շահու շուկաները իրարու ձեռքէ խլելու Հա-
մար գիրար կը կործանեն: Բայց փոքրիկ դաշնակից հա-
յը՝ մասնաւորաբար Ֆրանսայի բարեկամն է: Ճիշդ այս
պատճառով կ'սպասէ, որ Ֆրանսան ցարդ իր ցուցուցած
օգնութիւնը, որը ձեռով մը օրբախնամի գործ է, դար-
ձընէ իրակաց, դրական օգնութեան, այսինքն տայ կիլի-
կիոյ Հայոց ինքնավարութիւն, իր Հովանաւորութեամբ:
Ահա մեր բաղձանքն ու ակնկալութիւնը:

— Ձեմ կարծեր թէ Եգիպտոսի, Իզմիրի, Պալսոյ
Հայաստանի և Ամերիկայի հայերը Ձեզի պէս կը մտածեն:

— Պ. Գօլունէլ, Ձեր կարծիքը ինձի համար նա-
րութիւն է: Կիլիկիոյ ինքնավարութեան գաղափարը
Կիլիկիոյ հայութեան սեփական մտածումն է: Հինգ ամի-
սէ ի վեր Կիլիկիոյ հայ բեմը, որ գրաւուած է Հնչակ-
եան կուսակցութեան կողմէ, այս հարցը կը ծեծէ և Կի-
լիկիոյ հայութիւնը իւրացուցած է զայն: Մենք անօր
ճշմարիտ թարգմանն ենք: Արտասահմանի և Հայաստա-
նի հայութիւնը այս մասին կարծիք չունին: Կիլիկիա
պատմականօրէն հայկական հող է: Մենք պատրաստ ենք
գործակցիլ Ձեզի թրքական կործանարար ձեռքը հեռաց-
նելու և Ֆրանսայի հովանաւորութեամբ Կիլիկիոյ Ան-
կախութիւնը հաստատելու: Դուք հաւանութիւն յայտնե-
ցէք, մենք յանձն կ'առնենք զսօցութեան մեծագոյն

բաժինը և վստահ եղէք թէ այդ քայլին մէջ յարուսթիւն պիտի առնէ Յիրանսայի Աւանդական երազը: Տնտեսական հիանալի շուկայ մը, բաժնակի հարուստ շահաստան մը պիտի ազատագրուի թշնամիին ձեռքէն:

— Ընկերվարական դործիչի մը այս արտայայտութիւնը քանի՞ տարուան համար է:

— Քանի տարի որ Զեր ազգային և ընկերային պայմանները թուլատրեն:

— Հասկցայ Զեր միտքը, բնական և անբնական ճամբաներու մէջ ման կուգայ:

— Հաւատացէք որ անկեղծ ենք: Այսօր ու վաղը նոյնը պիտի գտնէք մեզ:

— Այս հոգաժամսին վրայ ուրիշներու ռոնձգութիւններն ալ կան: Ինքնավարութեան հորցը փարիզի մէջ կրնայ մարմին առնել: Կիլիկիցիին իր ներկայացուցիչները հոն զրկելու էր: Ուշացած էք արդէն: Գիտցէք թէ՝ առանց Ֆրանսայի կամքին՝ Ֆրանսացիք դժուար կը հաւանի ձեր առաջարկին:

— Պ. Գօլոնէլ: Թրքական դաշնագրի ստորագրումի օրերը կը մօտենան: Առանց դրական քայլ մը առնելու ինչպէ՞ս պիտի կրնանք ազգել փարիզի: Ի՞նչ օրէնք հաւանութիւն յայտնեցէք:

— Տեսնենք, սպասենք մինչեւ որ դէպքերը հասունան. Կ'ընդունիմ թէ հայերը իրաւունք ՄԸ ունին հոս, բայց այդ իրաւունքը կրնա՞յ մինչեւ ինքնավարութեան հասնիլ: Ասոր վրայ մտածելու է դեռ պէտք է սպասել: Խոնձութիւնը ձեռքէ մի հանէք, այս է թելադրանքս:

— Թուտալից ի՞նչ տանիմ հետ:

— Մտքերուն մարմին տալու համար, քիչ մը կամեցողութիւն: Ահա քու տանիքդ:

Տեսակցութիւնը վերջացաւ:

Ընթերցողը յաջորդ էջի վրայ՝ աւելի ուշ՝ պիտի գտնէ զիմակից հայունց եւ բեմամի քուրճից հանդէպ Ձերանական իշխանութեան ցուցուցած գնահատանքին պատկերը:

Յրանս. իշխանութիւնը սկսաւ կամաւոր զինուոր պահանջել, Ընկ. Միսաք Զաւուչին Ասանա—Մերսին գրծին վրայ կամուրջ մը օդը հանել առաջարկած էին, Ընկ. Շահէն 200 կամաւոր հազած էին Ախարճա զրկելու: Ազգ. իշխանութենէն ալ ուզած էին 1500 կամաւոր դէպի Տարսոն երթալու համար:

Ընկ. Ս. Շահէն ներկայանալով առաջարկած էր, «կառավարութիւնը հայացուցէ՞ք 2000 կամաւոր՝ առնքալ:

Վերջին երկուքը ապագայի. ձգելով՝ առաջինին համար որոշուեցաւ իւրաքանչիւր կուսակցութենէն 25 զինուոր արամադրել: Սկզբունքով համաձայնութիւն դայանալէ յետոյ օրոշուած օրը ներկայացան Ռամկավար և Վեր. Հնչակեաններէն 16 հոգի, գաշնակցականներէն միայն խմբապետը, միայն Հնչակեանները 25 հոգի բերած էին:

Մեծ դժուարութեամբ, զիրար համոզելով, քաջալերելով ճամբայ կ'ելլեն: Երբ կը հասնին Շէքիր փաշա, Վերակազմալ և Ռամկավար աղաքը կը հրաժարին երթալէ առարկելով թէ. «Մեզի ըսուած էր թանք մը առջեւէն պիտի երթայ, օգտնաւ մը՝ վերէն, իսկ գօլօն մը զինուոր ետեւէն: Մինչդեռ հիմա բոլորովին առանձին ենք»:

Ամօթահար ետ կը դառնան: Սակայն Հնչակեանները յաջորդ առաւել կը ներկայանան և կը խոստանան առանձին երթալ:

Ընկ. Վահրիճ կ'օգտնան կը համոզէ նաղարէթ Զա-

վուչ Նալպանտեանը՝ իբր խմբապետ ու հետեւեալ ընկերները.

Միհրան Թէրզեան, Ժօղէֆ Ինկիլիզեան, Արթիւ Մանուէլեան, Սարգիս Այանեան, Կիրակոս Յակոբեան, Կիրակոս Յովսէփեան, Կիւլպէնկ Սահակեան, Միսաք Այրանճեան կամ Խահակ Այրանճեան, Միհրան Զուարթեան, Գալուստ Քէօզկէրեան, Լուսիկ Սվաճեան, Յարութիւն Ղազարեան, Միսաք Աբրահամեան, Սամուէլ Մուրադեան, Իշխան Թաթարեան և Հմայեակ Մաղկեվարդեան:

Տասնը ութը Հնչակեան կամաւորներ դէպի անձանոթ մահը կը դիմեն: Ո՛չ ճամբան կը ճանչնան, ո՛չ օգնական կամ առաջնորդ ունին: Միայն երկաթուղագիծը և Հնչակեան հաւատաւոր անձնութիւնը ունին: Ամբողջ գիշերը կը քալեն: Առասուին ինքզինքնին կը զրանեն Զէյթունիւր կայարանին մօտ չորս թրքական զինվորու մէջտեղ: Թուրք հովիւ մը կը տեսնէ զիրենք ու կը փախչի:

Ընկ. Վահրիճ, փաթթօց մը գլուխը պտոյտի կ'ելլէ: Զիւլաօր մը Քարի իրիկունս կ'ըսէ (հայերէն), իրենք թուրքերէն կը պատասխանեն: «Ո՞ր Զէթէներէն էք» կը հարցնէ, բայց առանց պատասխանելու և առանց մամանակ տալու կը յարձակին, սանձէն կը բռնեն և ձիաւորը վար կ'առնեն: Սակայն սեւէ ազմուկ չբարձրացնելու, իրարանցումով հետաքրքրութիւն չարթնցնելու համար, չեն լլուսեր:

Յանկարծ թնդանօթի ձայն կ'առնեն: Ո՞վ կրնայ երեւակայել այդ վայրկեանը: Անյոյս, թշնամիներէ շրջապատուած, յանկարծ օգնութիւն կուգայ: Ֆրանսացիք կը մօտենան: Մերիկները ճերմակ դրօշով կը ներկայանան ու կը ցուցնեն հետեւեալ դիրքը.

Մառայութեան վկայագիր

«Հայ կաթաւորներու խումբ մը, Նաղարէթ Նալ-պանտեանի ղեկավարութեամբ, յառկացուած է կատարե-լու մասնաւոր առաքելութիւն մը Եէնիճէ-Տօրագ շրջա-նին մէջ:

«Այս կաթաւորները Զրաւնսական բանակին մէջ գոր-ծածուած զէնքեր կը կրեն: Զինուորական իշխանութիւ-նը կը խնդրէ դիւրացնել կաթաւորներուն առաքելու-թիւնը»:

Էթամամօրի Շէֆ

26 Յուլիս 1920

Կնիք, ստորագրութիւն

Խումբը հարկ եղած սիրալիր ընդունելութիւնը կը գտնէ, ցորեկը կը հանգչի և գիշերը կը շարունակեն ճամ-բանին: Քանի մը անգամ թեթեւ բաղխումներ կ'ունենան սակայն օրքան կարելի է կ'զգուշանան կռիւէ: Վերջա-պէս որոշուած վայրը կը հասնին, Եէնիճէի և Պօղան-թիի միջեւ, կամուրջը օդը կը հանեն, քանի մը տեղ շոգեկառքի գիծը կը քանդեն ու կը վերադառնան:

Բանակին հրամանատարը՝ պայթուցիկներուն ձայնը լսած ըլլալով հանգերձ՝ կ'սպասէ օդանաւին տեղեկու-թեան: Օդանաւը քննելով կը հաստատէ քանդումը: Հը-րամանատարը բարւօք ծառայութեան վկայական մը կու-տայ:

Թէեւ խումբը կը փափաքի վերադառնալ, սակայն հրամանատարը կը հակառակի և կը դրկէ Տարսոն—Մեր-սին, մինչեւ որ բանակը որոշէ երթեւեկի սկսիլ:

Թէ՛ Տարսոնի և թէ՛ Մերսինի մէջ Ազգ. Միու-թիւնները օւրախութեամբ կ'ընդունին հայ քաջերը: Մեր-սինի շնչակեան Մասնաճիւղը կ'ապրի խանդավառ օրեր: Շարունակենք մեր քաղաւածքը:

ՆԵՐԿԱՅ ԿԱՑՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԴԷՊ

«... Սպասողական դիրքը, դժուարութիւններու հարթումը ուրիշներէն ակնկալելու տրամադրութիւնը՝ գերազանցապէս՝ մշտնապար լիճակ մըն է՝ ամեն տեւն, մանաւանդ քաղաքական տագնապներու՝ ազգային բաղ-դորոշ ճգնաժամերու մէջ, խելագար ինքնասպանութեան հասնող ընթացքի համազօր է կրնանք ըսել:

«... Ձմրան սառակութենէն անպաշտպան մնացած ճամբորդը՝ երբ սառելու վտանգին ենթարկուի, անոյ՝ քուն մը կուգայ վրան, երանաւէտ թմբիրի մը անձնա-տուր կ'ըլլայ և եթէ ինքնագիտակցութեան զօրաւոր անդրադարձումով չշնայ թօթափել այդ անոյ՝ քունը, կը չուէ անդրաշխարհ անդարձ կերպով և խեղճ մարմի-նը կը փայտանայ:

«Այսքան պարզ և ամենէն հասկնալի օրինակը՝ կա-տարելապէս կը պատշաճի Ատանայի հայութեան հոգեբա-նական ներկայ րօպէին, ուր մահու և կենաց՝ եթէ ո'չ վերջին՝ վերջնթեր փուլին մէջ կ'ապրինք:

«Եւ այս կենսական կարեւորութիւն ունեցող դը-րութեան դժուարութիւններէն յաղթական դուրս գալու համար պակասած բանը՝ մեր կարծիքով՝ ոչ թէ աղէտին անգիտակցութիւնն ու անհասկացողութիւնն են, այլ այն հիւանդ մտայնութիւնը, որ միշտ իրմէ դուրս կը փընտ-ռէ ամէն վտանգի դարման, մտայնութիւն մը, որ նա-խաձեռնութեան ոգիի բացակայութիւն ըսել է և աղա-յական, անչափահասութեան նշան է պարզապէս:

«Հայը պէտք է յոռակառես ըլլայ...»

«Անյողդողդ հաւատք և գործելու աննկուշ կամք, ան՝ ներկայ դրութեան պահանջը, զոր դժբաղդաբար չենք կրնար արդարացնել մեր ազգային գործունէու-թեամբ»:

(«Տաւրոս» թիւ 140 Յուլիս 24)

ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ ԹԱՔԹԻՔ

«... Բան մը, որ հակառակ չափազանց կարեւոր ըլլալուն, կարծես անտեսուած է, այն ալ քաղաքական բաժինն է ժեր գործունէութեան։

«Սոսքերնիւ Ատանայի վրայ մասնաւորելով՝ թուրքերուն ակնյայտի կերպով, միասնաբար երթալ չէթէնեբուն միանալով՝ ստեղծուած է բոլորովին նոր կացութիւն մը։

«Հասարակ ժողովուրդին միացած է կառավարական պաշտօնէութեան երեք շարրորդը, այնպէս որ թուրքական կառավարութեան վարչական և զառաւանակական մեքենան դադրած է ինքնաբերաբար։

«Ատանայի կառավարական վարչութեան այն բաժինը, որ այժմ երեսի վրայ մնացած է, կարեւորագոյն մէկ մասը արդէն Թրանսական իշխանութեան ձեռքը գտնուելով, անհրաժեշտ է որ ինքը՝ Ատանայի Հայութիւնը վերցնէ։ Բան մը որ չիրաւապէս իրեն կը վիճակէր հարկաւ, և որ այժմ պարագաներու ինքնաբեր հետեւանքով՝ «իրապէս» (ալ ֆաթթօ) ալ իրեն մնացած է։

«... Այս բանին համար սակայն, որպէս քաղաքական ռաքտ» մը, պէտք է հասկացողութեան գալ...։

«Այս քաղաքական կարեւորագոյն և անհրաժեշտ ռաքտը, գիտնալ պէտք է որ երբեք այս աստիճան հասունցալ պայմաններու մէջ գտնուած չէ ուրիշ տե՛ւէ միջավայրի մէջ, այնպէս որ Ատանայի ազգային ղեկավար մարմիններուն վրայ պատմական ահաւոր պատասխանատուութիւն պիտի ծանրանայ, եթէ յամենայ գործել։

«Մեր հարեւանցի թուած բոլոր պարտաւորութեանց համար օժանդակ—առաջնորդ կրնանք դռնել։ Բայց այն միակ գործը՝ որուն չեն գար օժանդակել, վեր-

ջինն է, զոր ամէն ազգ պարտաւոր է ինքն իրեն համար կատարել:

«Այդ բանին համար սպասողականութիւնը՝ անարժանութեան ապացոյց նկատուած է ամէն տեղ, գոնէ այդպէս կը վկայէ պատմութիւնը ցարդ»:

(«Տաւրոս», թիւ 141, Յուլիս 25)

«ՕՐԻՆԱԿԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ»

«Առանայի ներկայ կացութիւնը աչքի առաջ ունենալով ուրեմն, մենք կը կարծենք թէ Առանայի քրիստոնեայ և ոչ-քրիստոնեայ ամբողջ ժողովուրդը (որ այժմ մօտաւորապէս կը բաղկանայ՝ հարիւր հազար հայ, չորս հազար յօյն, հինգ հարիւր Ասորի և երկու հազար հինգ հարիւր իսլամներէ) աւագ պարտականութիւն ունի նախ՝ օրինական միջոցներով արտայայտուելու և իր շնորհակալութիւնն ու երախտագիտութիւնը յայտնելու պաշտօնապէս և վաւերական կերպով Ֆրանսական վեհանձն Ազգին, որ այժմ եւս մինակը իր ուսերուն վրայ վերցուցած է մեր ապահովութեան և պարենաւորման կենսական հարցը, և երկրորդ՝ տրամագրելու ինքզինքը ամբողջութեամբ, սժանդակելու համար անոր՝ այդ ծանր և փափուկ գործին մէջ:

«...Առանց այլեւս վայրկեան կորսնցնելու, անհրաժեշտօրէն հրամայական կը նկատենք որ Հայ ազգային մարմինները՝ անմիջական նախաձեռնութիւնը ըստանձնեն հրաւիրելու համեմատական ներկայացուցիչներ իւրաքանչիւր տարրերէն, որչափ ալ որ փոքրամասնութիւն ըլլան անոնք, և կազմել խորհրդակցական ժողով մը, օրակարգ ունենալով նախ՝ երախտագիտութիւն

յայտնելու Ֆրանսայի ուր չէ լքած զինքը հոս, և երկրորդ՝ քուէարկելու և յայտարարելու որ Ասանայի ամբողջ ժողովուրդը պատրաստ է և տրամադիր իր վրայ ծանրացած նիւթական, բարոյական, ֆիզիքական և քաղաքական ամէն պատրաստութեանց անվերապահօրէն՝ Ֆրանսայի համար և Ֆրանսայի հետ, բեռը վերցնելու:

«Այսպիսի ներկայացուցչական ժողով մը՝ պաշտօնապէս արտայայտուելով կրնայ և պէտք է պարտադրէ իր կամքը ամենուրեք Ասանայի և շրջակայից բաղդին համար:

«Ահա՛ կենսական անհրաժեշտութիւն եղող «աքած» մը դուր պէտք է կատարէ հայութիւնը, առանց տատամսելու և առանց նկատի ունենալու թէ թշնամիին զէնքերը կը շառաչեն Ասանայի դիմուելու վրայ: Այսպիսի բաղդորոշ պատմական բուպէններու մէջ ո՛չ մէկ պատերուակ կամ առարկութիւն կրնայ արժէք ներկայացնել:

«Համեմատական ներկայացուցչական համայնքային Գերագոյն ժողով մը, ահա՛ հրամայական օրինական անհրաժեշտութիւն մը, որ վայրկեանին անտեղիտալի պահանջն է»:

(«Տաւրոս» թիւ 143, Յուլիս 28 1920)

«Այդպիսի Գերագոյն ժողով մը Ասանայի բնակիչներուն ամբողջութեան թարգման-փոխանօրդը կարենալ ըլլալու համար, պէտք է իր մէջ խառցած ունենայ ամէն տարրերն ալ, որքան ալ աննշան փոքրամասնութիւն մը կազմած ըլլան անոնք, ուստի համեմատաբար ամենէն քիչ թիւ ունեցողը իբր միութիւն առնելով, կ'ուսնենանք նուազագոյն՝ հազար բնակչութեան համար մէկ ներկայացուցիչ:

Միւս կողմէ՝ պէտքէն աւելի չխնդելու և միանգամայն գործնական դիւրութեան համար, մինչեւ չօրս հաղարի վրայ պահելով հանդերձ համեմատութեան նոյն սակը, անկէ վեր թիւի համար 2000ին մէկ ներկայացուցիչ հաշուելով կ'աւնենանք.

Մէկ ներկայացուցիչ՝ Ասորիներէն, երեք՝ թուրքերէն, չօրս՝ յայներէն, յիսուն հայերէն, փոխանակ հարիւրի՝ պարզ համեմատական սակով:

Ընդամենը 58 ներկայացուցիչ:

Բարեկամ թնդանօթներու որոտն ու հրացաններու շաշիւնց, բաւական վկաներ են վաւերելու համար Ասիայ մէջ արեւմտեան քաղաքակրթութեան՝ աւելորան հանդիսացող հայութեան այս ինքնօրոշ և վճռական խաղաղ ժէսթը, որ խոհեմութեան ծայրայեղ ըմբռնողութեամբ մը շատ իսկ ուշացած է արդէն դժբաղդաբար:

Ազգերու պատմութիւնը շատ ալձանագրած է այսպիսի խորհրդածողութիւններ, ըստ ժամանակի և պարագայից անուանելով դանօնք, Սահմանադիր Ժողով՝ Առժամեայ Խորհրդարան, եւ այլն, որոնք ազգերու ազատացութեան պատարագի խորհրդանիշներն են եղած:

Ատանայի ինքնապաշտպանութեան և պարենաւորումի մտենական սկան հարցերը՝ իրենց վերջնական լուծումին կ'սպասեն, բան մը՝ որուն համար տակաւին յամենալի ո'չ մէկ կերպով պիտի կրնայ արդարանալ: Հայ Ազգային Ղեկավար մարմինները՝ առանց այս քաղաքական խաղաղ քայլի օրինականացումին, երբեք յուսալու չեն որ պիտի կրնան յաջողիլ նպատակադարձար լուծում մը տալու այդ հարցերուն...

Ընդամենը մըն ալ կը կրկնենք, Հայ ազգային իշխանութեանց անդարձանելի մէկ սխալը պիտի ըլլայ յամեցում այս մասին, գուցէ այս վերջին առիթն է ո-

բով պիտի կրնան արդարացնել իրենց դանդաղաշարժ ու կրաւորական գոյութիւնը:

«...Կործնական քայլերու մասին դեռ շատ ունինք ըսելիքներ, զորս սակայն առ այժմ աւելորդ կը համարենք, քանի դեռ ներկայացուցչական խորհրդածողովը գումարելու նախաձեռնուած չէ:

«Ազգերու կեանքին մէջ բուսեցնելու կան, որոնք դարեր կ'արժեն, ահա՛ հայը՝ այդպիսի բուսեցնելու մէջ կ'ապրի այժմ Առանայի պատերազմաշունչ մթնոլորտին մէջ աւելի քան առանձնակ մը օրերէ ի վեր:

«Վճռականօրէն կոչ կ'ընենք ուրիշ յանուն Առանայի հայութեան որ Ազգային Միութիւնը անմիջապէս փութայ գումարել ներկայացուցչական Խորհրդածողովը»:
(«Տաւրոս» թիւ 144, Յուլիս 29 1920).

ՏԱՐՊԵԱՆ ԺԱՅՌԵՐԸ՝ ԿԱՊԻՏՈՒԻ ՄՕՏԻԿ ԵՆ

«... Այլեւս կիսամիջոցներու և դիւանագիտութեան ժամանակը անցած է: Երկու ճամբայ չկայ կապիտալի Տաճարը հասնելու համար:

«Ընդհակառակը, դանդաղեցող և երերուն գործունէութիւնը՝ փոխանակ կապիտալի, դէպի Տարպեան այլաբանական ժայռերը կ'առաջնորդէ և՛ ազգային իշխանութիւնը, և՛ հայ ժողովուրդը:

«Ուշադրութիւն ուրիշ: Յիշենք որ Տարպեան ժայռերը՝ կապիտալի շատ մօտիկցած են:

(«Տաւրոս» թիւ 145, Յուլիս 30)

*
*
*

ԴԻԻԱՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ՆԻ ՓՈՌՐ ԱԶԳԵՐ

«ԻՐ ազատագրութեան համար. կռուող, պայքարող, իր արիւնի թանկագին կաթիլները ուղիսօրէն քամող բոլոր Ազգերն ալ ապրած են այդ վերջին փուլը հազերանական վճռական բազէին: Եւ կրցած են յաջողութեամբ անցնիլ միայն անոնք, որ առնական կորովով մը կարող եղած են վանել և անձնատուր չըլլալ այդ (գիւանագիտութեան) փորձիչ հրապոյրներուն:

«Հայութեան համար շատ պարզ են և հասկնալի մեր այս ըսածները, զորս աւելի մանրամասնելու թուաւորուած չենք:

«Լու է անագան, քան՝ երբեք: Եթէ գիւանագիտութեան վհուկին ճիրաններէն արիւնլուալ կերպով, հոգ չէ՛, ձերբազատուելու չափ կորով մնացած է հայութեան քով, կարելի կ'ըլլայ տակաւին դարմանել սխալները:

«Դիւանագիտութիւնը՝ քաղաքականացէս չազատագրուած փոքր Ազգերու ճամբուն վրայ կանգնած վճռաւոր խութերուն կտտարը թառած Սերենային կը նմանի: Լսել անոր ձայնը, գերեզարուիլ անոր մեղեդիներուն հրապոյրներէն, աղիտաբեր է, վասն զի Սերենա ըսուածը՝ «յն առաւելական էակն է որուն մարմինն կէսը կին է իսկ միւս մասը՝ ձուկ կամ թռչուն, և որ օժտուած ըլլալով աշխարհի ամենէն դաշն ձայնով, կ'երգէ միշտ կեանքի ծովուն մէջ գտնուած վտանգաւոր ժայռերու կտտարին վրայ, և պատճառ կը դառնայ խեղճ ճամբորդներու կորստեանը օվկէանոսի խութերուն բաղխուելով, և զորս ի վերջոյ կը գիշտուէ անգթօրէն:

«Մի՛ միայն Ոգիսեւս մ'ըլլալու է մարդ՝ որ իր

խոհական Մենտորին առաջնորդութեամբ խուլ Մեայ Սերենայի աղու կանչերուն՝ և շարունակէ իր ճամբան անվերջ ու անկաշկանդ կերպով:

(«Տաւրոս» թիւ 146, Յուլիս 31)

ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԷՆ ՆԵՐՍ

Հնչակեան ներկայացուցիչներու կողմէ Ամբողջական Հայաստանի Փարիզի Պատուիրակութեան ներկայացուցիչ Պ. Միհրան Տամատեանի արուած այցելութենէն (12—6—20) վեց օր վերջ միայն կազմուեցաւ «Գերագոյն Խորհուրդ» մը, որ մինչեւ Յուլիս 2 վեց նիստ ունեցաւ:

Գերագոյն Խորհուրդը Հնչակեան տեսակէտներուն դէմ ոչ մէկ առարկութիւն ճուղոց սկզբունքով սակայն գործի անցնելու եղանակին մէջ աստատման միտք ունենալով՝ դժբաղդարար անգործութեան մատնուեցաւ, քանզի միւս կազմակերպութիւններուն քով յեղափոխական ոգի և մտայնութիւն չկար և ոմանք ալ մենառարկան յետին մաքերով հակառակեցան, թէեւ իրերայաջորդ քաղաքական դէպքերը խցառիկ կերպով նպաստաւոր եղան Հնչակեան կուսակցութեան պարզած գործելակերպին:

1920 Յուլիսի առաջին շաբթուան Ատանայի թուրքերուն ունեցած խուճապը և հաւաքական փախուստը դէպի քաղաքը պաշարող քէմալական զօրքերը, Ֆրանսական գրաւման վարչութեան շուարթմը՝ այս անակշիւտին առջեւ, ինչպէս նաեւ Ֆրանսական թրքահաճ կամ թուլամորթ դիւանագիտութեան զոհերն եղող 6—7 հայ կախաղանները, (մինչեւ Օգոստ. 2) գահավիժօրէն եկան լրիւ կերպով արդարացնել Հնչակեան կուսակցութեան դիրքն ու խօսքը, բայց ի՞նչ սցուա, Ազգային

Մարմիններն ու Ամբողջական Հայաստանի ներկայացուցիչը՝ փոխանակ ընդունելու՝ յամառեցան իրենց մանկամիտ և ծթաած գործելակերպին կառչել ու ապաւինել՝ այդ օրերու հոգեբանական ամենասոււր բապէներուն մէջ անգամ, դիւանագիտական քաւերիքներու հրաշագործութեան (որոնք վերահրատարակուեցան Անթիլիասի պաշտօնաթերթ շէտակցի մէջ, Հ. Բ. Ը. Մ. կրթական քընելիչ Պ. Մ. Նաթանեանի կողմէ և որոնց մէջ երեւցած քանի մը սուր ակնարկութիւնները՝ բացառիկ մեծութեան և քաջութեան ապացոյց հռչակուեցան) և Համիտեան բռնակալութենէն ժառանգ մնացած թուղթէ ռումբեր միայն գործածելով բաւականացան...

Յարմար չենք նկատեր այդ ողբալի մտայնութեան և խախտւած հոգեբանութեան վերլուծականն ընել և ո՛չ ալ այդ ընթացքին ներքեւ թաքնուած ճղճիմ փռոտմոյութիւններուն աստուռ պատուող իրական փաստեր ու պատահարներ յիշատակել հա, որոնք Կիլիկիոյ ճակատագրին վրայ մաղի թելով կախուած ողբերգական բապէին՝ ծաղրածու զուեշտախաղերու նողկալի պատրանքը պիտի առնին:

Դերագոյն Խորհուրդը կ'որոշէ Օգոստոս 4ին առնել վճռական քայլը՝ հռչակելով Վիլիկիոյ ինքնավարութիւնը:

Սակայն մենաաւիրական մուլուցքէ տարուած անձեր ու կուսակցութիւն մը գտնուեցան, որ անկիւններու մէջ շշուկով տարածուած լուրերուն հաւատալով, թէ Քոնսթ. Պրէմոն համաձայն է և ինք թելադրած է, որ այս քայլը առնուի, ուղեցին կանխել Դերագոյն Խորհուրդը և սժան յաղթանակ մ'ալ աւելցնել իրենց Վիտնասորեան յաղթանակներուն վրայ և ահա՝ վերածին կոչուած մէկը հեռուեալ յայտարարութիւնը հրապարակ հանեց Օգոստոս 2ին:

«Կիլիկիոյ հայութեան»

«Այսօր, 1920 Օգոստոս 2, յանուն ինքնավար Հայ Ազգ. Ուժեքու հաշակեցի Ճիհուսն և Սիհուսն Միջագետքի ինքնավարութիւնը մինչեւ ծով»:

«Թշնամին, որուն հետ շփման մէջ ենք, կը նահանջէ կրակի տալով գիւղեր»:

«Պատմական ժամեր են ասոնք, որովհետեւ երբ հաշտութեան համաժողովը մեզ մեր դարաւոր և երդուեալ թշնամիին գիւղը կ'ուզէ նետել, մենք՝ իբր Ռուսիանաններու արժանաւոր սերունդ՝ պարտաւոր ենք որպէս մէկ մարդ ոտքի կանգնիլ և հասկցնել թէ մենք մեռած չենք և կրնանք մեր սեփական իրաւունքները արժեցնել»:

«Մեր նպատակն է այս երկիրը օժտել հայկական ինքնավար բէժիմով մը Ֆրանսայի հովանաւորութեան տակ»:

«Աստիճան է, որ սթափինք և մեր բոլոր ուժով փորինք այն երազին որ այսօր իրականացած է ոհմ»:

«Բոլոր հայերը առանց կուսակցական խտրութեան պէտք է հաւաքուին այս շարժման շուրջ և տրամադրեն իրենց բոլոր բարոյական և նիւթական կարողութիւնները»:

«Եթէ այս անգամ ալ վրիպինք, պատմութիւնը մեզ պիտի դամէ անարգանքի սիւնին: Եթէ այս անգամ ալ չկատարենք մեր պարտականութիւնը յաւէտ իրաւունք պիտի չունենանք քաղաքական նպատակներու մասին խօսելու Կիլիկիոյ մէջ»:

«Ռուսքէն յանդուգն քայլերով և սակաւաթիւ այլ վճռական ուժերով հիմնեց պետութիւն մը, որ 300 տարի կրցաւ տեսնել»:

«Այժմ ալ Որքակազին(ը) վաճառին դիմաց մեր բանակատեղին ոգեւորուած է ինքնավարութեան գաղափար»:

րով բարեկամ ու ազնիւ Ֆրանսայի հովանաւորութեան
տակ:

«Շարժեցէ՛ք հայեր, շարժեցէ՛ք, մեր իրաւունք-
ները պէտք է արժեցնենք այժմ կամ երբեք:

«Մենք պիտի կատարենք մեր պարտականութիւնը
և կ'ապաստենք որ ամէն հայ ալ նոյնը ընէ:

Ինքնավար Հայկական Կիլիկիոյ
Միջազեռքի Ազգ. ուժերու պետ
Մ. ՎԵՐԱՄԻՆ

Մեր ունենած օրինակը ձեռագիր է և ստորագրե-
լած իր իսկ կողմէ:

Ասոր հետ Հնչ. Կուսակցութեան ղրկած էր հետեւեալը.

Ընդհանուր Բանակաւոր

Հայկական Ինքնավար Միջազեռքի Կիլիկիոյ

«Ս. Դ. Հնչական Կուսակցութեան

Առանձնի Վարչութեան

«Այսօր՝ Օգոստոս 2՝ մեր ուժերու ներկայութեան
հաշակեցի ինքնավար երկիր (Սիհուն և Ճիհուն գետե-
րուն Միջազեռքը մինչեւ ծով) Ֆրանսական հովանաւո-
րութեան տակ:

«Մեր նպատակն է Կիլիկիան օժտել Հայ Ինքնա-
վար Բեթիմով և արժեցնել մեր դարաւոր իրաւունքները:

«Շփման մէջ ենք թշնամի ուժերու հետ և եթէ
Եւրոպան չլսէ մեզ՝ պիտի շարունակենք կռիւը քե՛մաւ-
կաններու դէմ մեր բոլոր ուժով:

«Ձեր Առանձնի և դրսի հայութեան օժանդակու-
թիւնը կ'ակնկալենք մեր նպատակի լիակատար ախրաց-
ման համար:

«Գնդապետ Պրէմոնի կ'ուղղենք սոյնիմաստ ծա-
նուցագիր մը:

«Կիլիկիան Հայկ. ինքնավար. դրոշակն է՝ Ֆրանսա-
կան եռագոյնը, որուն հիւսիսային անկիւնը հայկական
եռագոյն, վրան Ռուբինեան առիւծով:

«Խորին յարգանքներով

Ձերդ

Ինքնավար Հայկական Միջագետքի

Ազգային ուժերու պետ

ՄԻՆԱՍ ՎԵՐԱՄԻՆ

(Մեր ունեցածը՝ քնդորհնակութիւն մ'է)

Խնդայի՛ք, թէ լայինք: Ինչո՞ւ այս ապուշ քայ-
լը: Ձէ՞ որ Հ. Յ. Իւննակցութեան ներկայացուցիչ Պ.
Մնացականեանը Օգոստոս 4ի որոշումը տուած է Ֆրան-
սական իշխանութեան զրկուած յայտարարութիւնը սոս-
րագրած էր:

Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ, որ Պ. Շիշմանեանին արամադըր-
ուելիք 50 զինուոր չունեցող կուսակցութիւնը, Ֆրանս-
ական իշխանութենէն պահանջուած 20—30 զինուոր չու-
նեցող կուսակցութիւնը, այսօր կը յօխորտայ «թշնամիին
հետ շիժման գալուստ տոնքիշութեան արտայայտութեամբ
է որուն առջեւէն «թշնամին կը նահանջէ գիւղեր կրա-
կի տալով»:

Ո՛ւ ի՛նչ յաւնչելի հրաւեր միասնականութեան,
գործակցութեան, երբ ինք՝ դաշնակցութիւնը՝ ահա կը
քանդէ համահայկական գործակցութիւնը:

Մի՛շտ նոյն բանջունիական գործունէութիւնը:

Դժբաղդաբար մեր քով չունինք Եկիլիկիա թեր-
թը կարենալ քաղելու այն բալօր հայհոյութիւնները,
դատապարտութիւնները դժբա հիւսեցին հայերուն, քանի
որ ոչ ոք օգնեց:

Օգոստոս 3ին, ետ չմնալու համար՝ եթէ մեր յիշու-
ղութիւնը չի խաբեր՝ քանի որ որեւէ արձանագրութիւն
չունինք մեր առջեւ, Չաքըճիի⁹ թէ Ոսկանի անունով՝
որպէս հարաւային Կիլիկիոյ Անկախութեան պետ՝ Ռամ-
կավարներն ու վերակազմեալները յայտարարութիւն մը
հանեցին:

Հնչակեանները տեսնելով հասարակութեան մէջ
ծագած շուարումը, Օգոստոս 4ի առտուն Վարապետ
Չավուշն ստորագրութեամբ Վոչ Հայութեանն մը հրա-
պարակ հանեցին, որով ջանացին ցոյց տալ թէ կատար-
ւածները ո՛չ թէ իրարու հակառակ, այլ զիրար լրացնող
քայլեր են: Այս կոչը արուեցաւ «Տաւրոս»ի, սակայն գը-
րաքննուեցաւ: Սակայն կոչը ապագրուեցաւ և ցրուեցաւ
հասարակութեան, ինչ որ ժողովուրդին ամբողջ ուշադ-
րութիւնը դէպի Հնչակեան ակումբ դարձուց, որը գրո-
շագարդուած էր Հայկական և Ֆրանսական եռագոյննե-
րով:

Թիւեւ Հնչակեաններու կոչը գրաքննուեցաւ, սա-
կայն անոր կողքին լոյս տեսաւ «Պաշտօնական յայտարա-
րութիւն» մը, հետեւեալ պարունակութեամբ: «Այս օր 4 Օ-
գոստոս կէսօրին Ամբողջական Հայաստանի Պատուիրա-
կութեան Պարոն ներկայացուցիչը, Հայ Ազգ. Միութիւ-
նը, Հայ երեք յարանուանութեանց պետերը, Յոյն, Ասո-
րի, Քաղթէացի, Սուրիացի հասարակութեանց կրօնական
և աշխարհական պատուիրակները միասնաբար ներկայա-
նալով Կիլիկիոյ Վարչական հակակշռի պետ Դօլ. Պէ-
մոնին հանդիսաւորապէս յանձնեցին Կիլիկիոյ՝ թրքական
պիտութիւնէն անջատուիլը և Ֆրանսայի հոգաւարու-
թեան տակ տեղական քրիստոնեայ վարչութեամբ մը օժ-
տումը հռչակող պաշտօնաթուղթ մը՝ ստորագրուած վե-
րոգրեալներէն:

«Ֆրանսական հակակշռի պետը խիստ համակիր

վերաբերում ցոյց տալով և խոստանալով այս կարեւոր պաշտոնաթուղթը, որ կոչուած է նոր թուական մը բունալ կիլիկիոյ տարեգրութեան մէջ, պատկան իշխանութեան փոխանցել խիստ պատուէր տուաւ մեզի, մեր ժողովուրդը կարգապահութեան յորդորելու:

Աւագ. Պաշտպանութեան Մարմինները պարագ կը համարեն յորդորել, որ ժողովուրդը... ցոյց տայ անթերի կարգապահութիւն, զգուշանալով ամէն կարգի ցոյցերէ...

Աշայերը իրենց այս վայելուչ վարմունքով... պէտք է ցոյց տան թէ քաղաքականապէս հասունցած ժողովուրդ մըն են...

ԱՄիսյն կարելի է... դրօշազարդել քրիստոնէական շէնքերն ու հաստատութիւնները՝ նախընտրաբար Ծրանսական դրօշակով:

ՄԻՋ-ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ
ԱՐՏԱԿԱՐԿ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

(Ներկայացուած յուշագիրը պիտի տանք Ն. մասին մէջ)

1920 Մարտ 31ի և Մայիս 15ի կառարուած հաւաքական բողոքներուն վրայ Օգոստոս 4ին Կիլիկիոյ ինքնավարութիւնը հաշտկող թուղթէ մանիֆէստ մը աւելցընելով կը կարծէին թէ իրենց պարտականութիւնը կատարած կ'ըլլան, մինչդեռ խիզախ Ադրածոն իրականութեան յեղափոխական քայլը անհրաժեշտ էր, ինչպէս որ շատ անգամ քարոզուած ու բացատրուած էր Վճարասի էջերով և Գերագոյն Խորհուրդէն ներս՝ խօսքով:

Այս խանդավառ բայց չփոթ չըջանին, Վճարասը կը շարունակէ անվարան և անայլայլ կատարել իր դե-

բը: Երբ Գերագոյն Խորհուրդի նիստերը ա՛յդպէս անկողնու առաջ: Միտնալով ինչպէս ինքնագլուխ:

Դէպքերը արձանագրելէ առաջ 9 Օգոստոս 1920 թուակիր՝ Հնչակեան կուսակցութեան ներքին պաշտօնական տեղեկագրին հետեւեալ մասը կուտանք որպէս ըստեղծուած կացութեան պատկեր. —

Ա... Պատմական փաստեր. — Մեր կուսակցութիւնը տեսնելով որ քաղաքը թուրքերէն դատարկուած է, հարկ տեսաւ ուժեղ ազդեցութեամբ դաշտը զբաւել՝ հունձքը անշնաս պահելով պարենաւորումը ապահովելու համար: Առանձինն խումբ մը զրկեցինք, որուն համար թէեւ բաւական մեծ ծախսք ըրինք, բայց ակնկալուածէն աւելի գործ տեսանք: Ցաւալի է, որ Ծրանսական իշխանութիւնը պարտադրեց ետ կանչել:

Արայց շարժումը կանգ չառաւ: Համագործակցութեամբ որոշուեցաւ դուրս հանել նոր խումբեր, իւրաքանչիւր խումբ մասնաւոր շրջանի մը մէջ պիտի գործէր ուղղակի կուսակցութիւններու թիւին տակ: Զէնքի ու ձիու պակասը շատ անգամ պատճառ դարձաւ որ մեր զինուորները երթան ուրիշներու դատարկ շարքերը լեցունեն: Ռաժկաժարները հազիւ 40—50 հոգինոց խումբ մը կրցան պատրաստել, որը Ապահի հետ անցաւ Տէօրթ Եօլ: Անկէ ետք ոչ մէկ զինուոր ունեցան:

ԱՕգոստոսի յայնչիս կացութենէն ոմանք սկսան ինքնագլուխ գործունէութեան և Օգոստոս 2ի և 3ի շրջանին Սիհունի և Ճիհանի միջեւ երեք ինքնավարութիւններ յառաջ եկան (վերը մանրամասն տուինք առնուած քայլերը): Առանց նախապէս համաձայնելու՝ դաշնակցական վերածին ուղեց կանխել: Քայլը առնուած էր, թէեւ ուրիշներու կողմէ, մենք որպէս պատմութեան հաւատարմագր կը մտածէինք իւրացնել և դորացնել, երբ

վերահաղմեայ խմբակը ուշացածի փութկոտութեամբ քաղաքի իր և Ռամկավար ներկայացուցիչներով երկրորդը հաշակեց: Խնդիրը փոխուեցաւ կառակի: Ժողովուրդը ըսկըսաւ անվստահութեան գաղափարներ տածել շարժման հանդէպ: Մենք ջաւ ի սիրտ դիտեցինք և չէինք կրնար լուռ մնալ: Անմիջապէս երրորդ յայտարարութիւն մը հանեցինք Վերապետ Չավուչ՝ ստորագրութեամբ, որը իր մտքերու շփոթը հանդարտեցնելու շունչովը խիտ նպաստաւոր եղաւ և ժողովուրդին համակրանքը շահեցաւ: Սակայն Ֆրանսական իշխանութիւնը հաշտ աչքով չգիտեց և պահանջեց խումբերը ցրուել...:

* *

Հայկական պատուիրակութեան պաշտօնական ներկայացուցիչ Պ. Մ. Տամաեանն իբր հայ Ազգի քաղաքական լիազօր՝ այս գաւեշտական և անիշխան կացութենէն յետոյ՝ կարծելով թէ փառքի գիւրին դափնիներ կային խլուելիք՝ վերը ներկայացուած պաշտօնական յայտարարութիւնը ստորագրել տալէ յետոյ կը յանձնէ Պ. Գօլ. Պրէմոնին:

Գօլ. Պրէմօն լաւ ընդունելութիւն կ'ընէ և կը խոստանայ հաղօրդել զայն կեդրոն:

Դիւանագիտական այս թուղթէ գիւրին յաջողութիւնը՝ քիչ մը օյժ և կօրով կուտայ Պ. Տամաեանին: Ատանոյի քրիստոնէութիւնը խանդավառ եռուղեւի մէջ է: Շիշմանեանի գինուարները՝ հրամանատար Շիշմանեանի առաջնորդութեամբ գեղեցիկ ասղանցք մը կը կատարեն: Փողոցները քերնէ քերան խռնուած հասարակութիւնը բուռն ծափերով կ'ողջունէ Հայկական բանակի կօրիչին փայլուն գնացքը:

Հայ Արիւնքի գումարները միաժամանակ փայլուն ցոյցեր կը կատարեն արժանանալով ժողովրդային բուռն ու համակրական արտայայտութիւններու:

Քաղաքը յուզումի և հրճուածքի մէջ է: Կինիկեցի քրիստոնեայ տարրը կտարած է թրքական անարդ լուծը ինքնավարութիւն տալով Կինիկիոյ: Յրանաւոր հովանաւորութեամբ:

Իրիկունը Հնչակեան ակումբին մէջ խանուեցաւ հասարակութիւնը և ողջունեց ՄԵԾ ՕՐԸ: Հայկական ֆառ. ֆառը ոգեւորիչ կտարներով խանդավառութիւնը գաթնակէտին հասցուց:

Հնչակեան զինուորները իրենց պարտականութեան հաւատարմական ուխտը կրկնեցին հանդիսուար կերպով:

Հնչակեան Արիւնքի կազմութիւնը այս օրուան նօր, փայլուն ծնունդը եղաւ: Այս խումբը յետոյ ճանչցուեցաւ Վարմիր փողկապաւորներու խումբը անունով և ենթարկուեցաւ զեղիին փողկապաւորներու պաշտպաններու խայտաբղէտ ծաղրանքներուն (սուր ակնարկութիւններ... դէպի համայնավարութիւն), հալածանքներու:

Ամէն բերան Կինիկիոյ ազատութիւնը կ'երգէր:

Ասպետական Յրանաւոր ալ իր բաժինը ունեցաւ, արժանանալով երկարատեւ ծափերու, յարգանքի ցոյցերու, կեցցէներու:

Պ. Տամատեան համարձակեցաւ քայլ մը աւելի յառաջ երթալ, ուստի Օգոստոս 5ին Հայ Ազգ. Միութեան սրահին մէջ առժամեայ ներկայացուցչական ժողով մը գումարեց՝ հրաւիրելով ԱԼԹՅը ստորագրողներուն հետ քաղաքական կուսակցութիւններուն ներկայացուցիչները և զանազան քրիստոնեայ երեւելիներ: Զանոնք դրաւ հապճեպ և կատարուած իրողութեան մը առջեւ, այնպէս որ այլեւս մանիֆեսթին ոգւոյն և խմբագրութեան մա-

սին ո՛չ ժամանակ կայ և ո՛չ ալ օգուտ ունի սեւէ դիտողութիւն կամ քննադատութիւն:

Նկածը՝ եղած է, պէտք է ընթացք տալ գործին եւ գործով սրբազրել հարկ եղածը:

Որպէս առաջին գործնական քայլ, կը ձեռնարկուի անմիջապէս կազմել առժամեայ կառավարութիւն մը, որպէսզի գործի գլուխ անցնելով ընթացք տայ՝ թուղթի վրայ կառարուած քաղաքական յեղափոխութեան իրականացման և հաստատման: Բան մը, որ ջերմապէս գնահատելի էր, մանաւանդ որ ատիկա ինքնաբերաբար առիթ մը պիտի ըլլար անմիջապէս ուղիղ և ցանկացեալ հունին մէջ մտցնելու մեր քարոզած Յեղափոխութիւնը:

Սակայն՝ հակառակ որ Գերագոյն խորհուրդը որոշած էր, որ Յեղափոխական Գործադիր Մարմինին, այսինքն կառավարութեան մէջ պիտի չմտնէին Գերագոյն խորհուրդի Նախագահ Պ. Տաճատեան և միւս անդամները, մնալու համար իրենց վիճակուած պատասխանատու, հակող վերին Մարմինը, Պ. Տաճատեան վերոյիշեալ ներկայացուցչական ժողովի պարագիտի որոշումին առջեւ տեղի տալով կ'ընդունէին առժամեայ կառավարութեան Նախագահութիւնը և նոյն օրն իսկ կառավարատունը դրուելու առաջադրութեամբ կը կազմուի դահլիճը:

Մինչդեռ Տաճատեան՝ վարչապետ

վահան ժամկտչեան՝ (Հնչակեան) Պատերազմական և Ոստիկանական,

կարապետ Նալպանտեան՝ (Հնչակեան) Պարենաւորման և Երկրագործական,

Անդրանիկ Կէչեճեան՝ (Հնչակեան) Ելեւմտից,

Տօքթ. Մնացականեան՝ (Դաշնակցական) Արտաքին Գործօց,

Տօքթ. Պէզիրճեան՝ (Ռամկավար) Ներքին Գործօց, Լիէօթ. Ժան (Ասորի) Կրթական Նախարար:

կէսօրէն ետք հաւաքաբար ճամբայ կ'ելլեն։ Պ. Ժամկոչեան՝ որպէս Ոստիկանական նախարար կը հրահանգէ, որ Աղգային Միութեան ներկայացուցիչները՝ Պ. Պ. Կարապետ Աշըգեան, Եսայի Պզտիկեան (նախորդ օստիկանական տնօրէն) Մեղրակ կէպէնլեան՝ ընկերանան իրենց, Հետիւտն, Ժողովրդային հետաքրքիր և խառն բազմութեան ընկերակցութեամբ կը հասնին կառավարատուն։

Պ. Ժամկոչեան նախ կը հրահանգէ ներկայ օստիկանական տնօրէն Պ. Գրիգոր Չօլազեանին, որ բոլոր թուրք պաշտօնեաները բանտարկէ։ Պարօնը կը հնազանդի։

Ապա՝ կը հրահանգէ Պ. Եսայեանին, որ շփուի միւլաթը արգելափակէ։ Պարօնը տատամսելով՝ կը հնազանդի։

Պ. Ժամկոչեան կ'անցնի հեռաձայնի պաշտօնեային քով և կ'ըսէ. «Պատրա՞ստ ես բոլոր հրահանգներս գործադրելու»։

— Այո՛։

— Գի՞տես վերջաւորութիւնը։

— Այո՛։

— Մայրը մահ կայ։

— Գիտեմ։

— Կախաղան կայ։

— Լա՛ւ։

— Թուրքերուն ընաւ հեռաձայնելու պատահութիւն։

պիտի չտաս։

— Ինչպէ՞ս։

— Դուն պիտի ճարես։ «Ջրաղած է, տունը չէ»։

— Լաւ։

Պ. Ժամկոչեան կը հեռաձայնէ վալիին. «Դժբաղդաբար Ձեզ չենք կրնար կառավարչատուն ընդունիլ։ Հայկական կառավարութիւնը հաստատուած է»։

— Շնորհակալ եմ, կը պատասխանէ վախին:

Այս գործերու կարգադրութենէն յետոյ կ'անցնի պաշտօնատեղի, քանի մը դուռներու առջեւ օտարկան դնելու հրահանգները տալով:

Նախարարներուն ընկերացած են քանի մը ոչ-պաշտօնական անձնաւորութիւններ, գործը յաջողելու պարագային պարտապաժող մը գրաւելու մտածուած վթարեւս:

Ասորոց ներկայացուցիչը կ'առարկէ ձիւ համայն-քինոմէկ աթոռ տրուած ըլլալուն:

Կառավարատան մէջ աթոռի սակարկութիւնը, դուրսը խանդավառութիւնը գագաթնակէտին հասած: Ամէն ոք, յատկապէս Հնչակեան զինուորները՝ իրենց խմբապետներով, Նոյնիսկ Վերիճներու խումբը զինուած հրահանգի կ'սպասեն, քանզի քաջ գիտեն թէ նման քայլ մը, առանց կռիւի, առանց արիւնի չի կրնար իրականանալ:

Իսկ Զրանսական վերին վարչութիւնը՝ չուզելով տեղի տալ այս քաղաքական անակնկալ հարուածին՝ կը դրկէ Պ. Կիզը, որը կատղած ներս կը մտնէ և կ'առաջարկէ դուրս ելլել՝ հակառակ պարագային կ'սպառնայ զէնք գործածել:

Աթոռ գրաւելու համար նախարարներուն շուրջը սլքաացողները կը շոգիանան:

Պ. Ժան. Վես իմ հասարակութիւնը չեմ ներկայացըներ, կ'ըսէ, որուն կը պատասխանէ Պ. Տամատեան. Վերիտասա՛րդ, եթէ կը վախնաք կրնաք երթալ: Ո՛րչա, բայց կը մեկնի:

Տօքթ. Պէղերճեան, ՎԱՄ՝ն, Տամատեան, ո՞ւր ինկանք...: Եւ կը մեկնի, որուն կը հետեւին ուրիշներ:

Տօքթ. Մնացականեան և վ. Ժամկոչեան կտրուկ

կերպով կը պատասխանեն. «Ձեռք կրնար դուրս ելլել:»
 Նայն կեցուածքը կ'ուսնենայ Պ. Տաժատեան, սա-
 կայն հիշն, երիտասարդական, տնհաշիւ, յախուռն շրջա-
 նը չէ, չափահասի: Խլեւորի սառնարիւն մտածուածը ը-
 տել կուտայ: «Քանի որ բուրբը գացին, մեր միայր տւե-
 լորդ է» և երեքը միասին դուրս կ'ելլեն, երբ Գօլ. Պը-
 բէմօն սեւ զինուորի մը հետ դուռը հասած էր:

Այսպէս դիւանագէտներու, խոհեմներու, հովանա-
 ւորը չցուցնողներու սնարիւն յեղափոխութեան զեկա-
 վարութիւնը մէկ երկու սուինաւոր զինուորներով դուրս
 կը հանուին, որոնք կ'երթան հաստատուելի Ատանայի Հայ-
 կական Ակումբին մէջ:

«Ով որ մեռնիլ չի գիտեր, յաղթել չի գիտեր» Գօլ.
 Պրէմօն հակառակ իր բուրբ հայասիրական զգացումնե-
 րուն պարտաւոր էր բռնի ոյժ գործածել: Եթէ կ'ուզէինք
 յաջողիլ, պարտաւոր էինք աթուի վրայ նստեցնել ան-
 ձեր: Որոնք պատրաստ ըլլային ֆրանսացի զինուորին
 գնդակին սռջեւ կուրծք բանալ՝ գնդակ գործածելէ ա-
 ռաջ: Հայ իշխանութիւնը պարտաւոր էր կառավարս սան
 դուռը գոցել Ծրանսական իշխանութեան առջեւ ալ, մին-
 չեւ որ համաձայնութեան եղբ գտնուէր:

Ծրանսական Վերին Վարչութիւնը՝ Տաժատեանին
 հետ իր դիւանագիտական յարաբերութիւնը խզուած կը
 յայտարարէ:

Հոս ալ կարելի էր գործը շարունակել, ընդունիլ
 նեղուած ձեռնոցը, չէթեական շարժման միացող թուր-
 քերուն նման, հայն ալ կրնար քաշուիլ հրապարակէն,
 ամփոփուիլ հայ եկեղեցւոյ շրջակայ թաղերուն մէջ, ուր
 կը գտնուէին Շիշմահանի զօրանոցը, Հնչակեան և Դաշ-
 նակցական ակումբները, դանազան կրթական հաստատու-
 թիւներ, մէկ խօսքով այդ շրջանը շատ դիւրութեամբ
 կարելի էր վերածել Հայկական Միջնաբերդի:

Բայց՝ ինչպէս պիտի յայտնուի մեր գրութեան յաջորդ բաժիններուն մէջ, դժբաղդարար տնէրածեշտ դարձնական առաջին քայլը կը վերջանայ, կը կրկնենք գտնէ այս պարագային սկսուած շարժումը ստիպողարար պէտք է դառնար իսկապէս յեղափոխական, ինչ որ կը պահանջէին և չդադրեցան պնդելէ Հնչակեան ներկայացուցիչները:

Ահա՛, Կիլիկիան տնտ քաղաքականութեան ձախողանքը, որուն սպասանատուները ճշդեւ՝ պատմական տուեալներու համաձայն, կը թողունք ընթերցողին և պատմութեան:

Ե. Մ Ա Ս

ՎՔԹԵՆ ԵՏՔ

(1920 Օգոստոս 4—Հոկտեմբեր 1)

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՀՌՁԱԿՈՒՄԸ

«Ստորագրեալներս, Կիլիկիոյ բոլոր քրիստոնեայ հառարակութեանց պաշտօնական ներկայացուցիչներս, ներկային կը յայտարարենք:

«Նկատելով որ, մեծ պատերազմին իբր իրաւունք Կիլիկեան գրաւուեցաւ դաշնակից ուժերու կողմէ և թէ Կիլիկիոյ մէջ Ֆրանսական գրաւումն ու վարչութիւնը պահպանուեցան ամբողջ Ձինադադարի տեսչութեանը.

«Նկատելով որ ամբողջ այս ժամանակամիջոցին թուրքերը չդադրեցան երկրին խաղաղութիւնն ու անդորրութիւնը խանգարելէ, սփռելով երկրին մէջ մահ, աւերում և սարսափ, որով բացէ ի բաց դժբեցին իրենց յանձնառութիւնները և բռնաբարեցին Ձինադադարը.

«Նկատելով որ Թուրքիոյ հետ հաշտութեան նախորհակին իսկ, մեր բազմութիւ քաղաքները դեռ սպառնալիքի տակ կը գտնուին, ըլլալով պաշարուած կամ ռմբակուծուած ենթարկուած՝ արիւնարբու խուժանիք կողմէ, որը կազմակերպուած է նոյն ինքն թուրք իշխան-

նութեանց աչք խփելովը, և որ թուրք իշխանութիւնները՝ ինչպէս միշտ անկարող պիտի ըլլան սանձել այս տեսակ ըմբոստութիւններ ու բարբարոսութիւններ, թէ իսկ յօժարէին առ այն,

«Նկատելով որ, խաղաղութեան շրջանին իսկ, դեռ երկար ատեն մենք պիտի շարունակենք ապրիլ պատերազմական վիճակի մը մէջ, որը վերջ պիտի դառնայ մի՛ միայն ֆրանսական քաջարի զօրքերուն կողմէ ձեռնարկըւած զինուորական կանոնաւոր դարձողութեանց շնորհիւ, և որոնք միշտ անվերապա օժանդակութիւնը պիտի վայելեն քրիստոնեայ բնակչութեանց՝ որոնց արժէքաւոր պաշտպանութիւնը իր մասնակցութիւնը բերած է Ֆրանսական զինուոր յաջողութեան,

«Նկատելով որ, այն պահուն ուր մենք այս յայտարարութիւնը կը խմբագրենք, այս երկրի հին տէրերու գնդակները կը սուլին մեր գլուխներուն վրայէն, և որ նոյն գրութիւնը խառօրէն գոյութիւն ունի այս բուսկէի Տարսոնի և Մերսինի մէջ,

«Նկատելով որ, անըմբռնելի է արտաքին աշխարհի մէջ կնքուած խաղաղութիւն մը, որ ո՛չ մէկ ուշադրութիւն կը դարձնէ այս կացութեան վրայ,

«Նկատելով որ, կիլիկիոյ 275.000 քրիստոնեաները սերտօրէն միացած եղբայրական զգացումներով, շահերու նայնութեամբ, թուրքին հանդէպ իրենց զգուանքով՝ իսկ Ֆրանսայի հանդէպ իրենց ունեցած համակրութեամբ, առանց նոյնիսկ պէտք զգալու ոգեկոչել անիծեալ անցեալի այն սարուազդեցիկ յիշատակները՝ որոնք լի են ջարդերով, տեղահանութիւններով, բռնագործութիւններով, բռնաբարութիւններով, անարգանքի և խոշտանգումի բոլոր տեսակներովը, անոնք հպարտ են ընկերկած չըլլալուն համար բոլոր ճնշուած ազգերու անվարութիւնը կերտող ո՛չ մէկ զոհողութեան և ճիգի առ-

ջեւ, այլ ընդհակառակը, ահռեք կրնան մէջ բերել իրենց ի նպաստ այն փաստը, թէ պատերազմի ընթացքին և զինադադարի երկար ու տառապալից շրջանին, փրկանք ներու մեկնասուղն ու մեկնասուկալին հատուցած են,

Հնկատելով որ Կիլիկիոյ քրիստոնեայ հասարակութիւնները վեհապէս յայտնած են թէ թրքական տիրապետութեան պիտի չհանգստեցնեն, և այս յայտարարութիւնները եղած ու կրկնուած են մաքն առթիւով՝ Ամերիկեան երկու քննիչ յանձնախումբերու անդէթի առան, ինչպէս նաեւ Ֆրանսական իշխանութեան մօտ եղած բոլոր դիմումներով,

Հնկատի ունենալով մանաւանդ որ, վերջին Մարտ 31ի և Մայիս 15ի բոլոր համաձայնական պետութեանց և խաղաղութեան համաժողովին ուղղուած իրենց հաւաքական բողոքներովը, ինչպէս նաեւ առկէ եռքաւ ըրած իրենց բոլոր դիմումներովը, որոշակի իմացուցած են թէ իրենք ո՛չ մէկ կիսամիջոցէ, արտակտական կարգադրութիւններէ և խորթ ու անհարազատ լուծումներէ պիտի չխաբուին, և թէ իրենց կորովի վերջին թափով բողոքած են խաղաղութեան դաշինքի այն ծրագրին դէմ որ պատմական՝ ղեղադրական՝ ռազմագիտական՝ տնտեսական տեսակէտներով մէկ և անբաժանելի Կիլիկիան՝ երկու արտակտական հատուածներու բաժնելով, մին՝ Ֆրանսական Սուրբոյ, իսկ միւսը՝ Թուրքիոյ կը տրամադրէ,

Հնկատելով որ, մինչեւ ներկայ վայրկեանը անոնք չուենցան ո՛չ մէկ հաւաստիք թէ իրենց պահանջները պիտի ընդունուին և հաշուութեան ստորագրման նախորեակին իսկ, թողուած են կատարեալ անստուգուութեան և ծայրաստիճան մտահոգիչ անորոշութեան մէջ,

Հնկատելով որ, իրենց ներկայացուցած ժողովուրդնե-

բը՝ դաշնակից պետութեանց արդարամտութեան վրայ վստահութեամբ մը սպասելէ ետք, ամենատնգութ յուսախաբութեան պիտի մատնուին, եթէ խաղաղութեան համաժողովի վերջնական որոշումները գահացում չտան իրենց արդարացի խնդրանքներուն և ամենէն աւելի փայլայած յոյսերուն, այդ պարագային, ստորագրող ներկայացուցիչները ռեւէ՛ պատասխանատուութիւն պիտի չկրնան վերցնել, եթէ իրենց պատկանած համայնքները մտրոջութեամբ ըմբռնաւան կիլիկիոյ մէջ թրքական վեհապետութեան և վարչութեան վերահաստատման հիշաշային հաստատմին դէմ,

Շնչառելով նաեւ որ ներկայ անկարգ և անիշխանական վիճակն անգամ, մասամբ հետեւանքն է լոկ ուրուականի հանգամանքն առած թրքական տեղական վարչութեան անդամալուծութեան, և թէ այս պայմաններուն մէջ, ամենուն վստահութեան և յարգանքին արժանի և հարկ եղած հեղինակութեամբ օժտուած տեղական վարչութեան մը անմիջական հաստատումովն է միայն որ երկիրը կրնայ փրկուիլ անիշխանութենէ և վերջնական քայքայումէ,

« Հիմնուելով բոլոր այս պատճառարանութեանց և վերոյիշուալ Մարտ 31 և Մայիս 15 թուակիր երկու յիշատակագիրներով մանրամասնուած իրաւանց, փաստերու և նկատողութեանց վրայ, որոնց արամարանական հետեւանքն է ներկայ Աթէր, և հիմնուելով մանաւանդ ժողովուրդներու ինքնորոշման անկապտելի իրաւունքին վրայ, որը կը բխի Ֆրանսական Յեղափոխութեան անմահ սկզբունքներէն,

« Այսօրուքնէ սկսեալ, կիլիկիան հանդիսաւորապէս կը հաշակենք Թուրքիայէն բոլորովին անկախ ազատ երկիր մը, օժտուած տեղական Գրիստոնէական ինքնավար վարչութեամբ, և Ֆրանսայի Մանցային տեղ զբը-

ուած Նախկին Օսմանեան կայսրութենէն՝ Կիլիկիոյ այս անջատումը կը նկատենք այնքան վերջնական և չիականաւոր և միեւնոյն իրաւունքով որքան Հայաստանի՝ Սուրբոյ՝ Պաղեստինի՝ Միջագետքի և Արարիոյ անջատումը:

Այս անկախութիւնը իրագործելու և պահպանելու համար, թշնամին մեր դռներէն վանելու, պաշարուած քաղաքները ազատելու, տաքի կոխան հղած քաղաքներն ու գաւառները վերագրաւելու և մեր քրիստոնեայ հղբայրները գերութենէ ազատելու համար, մեր ժողովուրդին բոլոր կենդանի ուժերը կը տրամադրենք հայրենիքի և հոգատար Ֆրանսայի ծառայութեան:

Կոստակցութիւն, յարանուանութիւն, համայնք, քրիստոնեայ ցեղեր, ամէնքս միացած ենք միեւնոյն նշանի բազան նպատակին համար:

Առեւք ձեռքի տուած պիտի աշխատինք հրկրին բարոյական, մշակութային և տնտեսական վերականգնումին համար՝ Ֆրանսայի հովանիին տակ: Մեր բաղձանքն է Կիլիկիան դարձնել Եւրոպայի շարունակութիւնը, քաղաքակրթութեան և յառաջդիմութեան նոր կեդրոն մը, ուր բնիկ իսլամ ցեղերը պիտի վայելին հաւասարապէս թուրք կառավարութեան օրով իրենց անձանօթ բարգաւաճում, ազատութիւն և ապահովութիւն ու պիտի փառք տան Թուրքիայէն իրենց բաժանման այսօրին:

Ֆրանսայի մանցայի տակ դրուած այս անկախութիւնը, քրիստոնէից գոյութեան լիճել չլիճելու պայմանն է: Կը նախընտրենք մեռնիլ քան ընդունիլ տարբեր ունէ լուծում:

Վստահ ենք որ Արեւելքի քրիստոնէից աւանդական պաշտպան, վեհանձն ու տապետական Ֆրանսան՝ պիտի գնահատէ մեր պահանջներուն քեզը և պիտի հաճի ճանչնալ մեր անկախութիւնը և զայն իր պաշտպանութեան տակ դնել:

«Կեցցէ՛ Անկախ Կիլիկիան.

«Կեցցէ՛ Կիլիկիոյ հոգեւոր Ծրանսան:

4 Օգոստոս, 1920

Առանա

Ստորագրութիւնք՝

Ամբողջական Հայաստանի

Ներկայացուցիչ

Մ. Տամատեան

Առաջնորդ Հայոց՝ Գ. Վրդ. Ասլանեան

Առաջնորդ Կաթ. Հայոց՝ Հ. Փ. Քէջիկեան

Նախագահ՝ Հայ Ազգ. Միութիւն՝ Տօթթ. Մնացականեան

Քարտուղար Հայ Ազգ. Միութեան Վ. Ժամկոչեան

Յոյն հասարակութեան պատուիրակներ՝ Ա. Միմէոնղլու,

Տօթթ. Ճ. Տափէլիթիս և Պարպուր

Օրթոտոքս Ասորիներու Ազգային Կոմիտէի Նախագահ՝
Ժան

Կաթ. Քաղդէացիներու Պատրիարքական փոխանորդ՝

Թիւֆէնկճի

Կաթ. Սուրիացիներու Պատրիարքական փոխանորդ՝

Հայր Ծիլիրոս

Ահա այս աքթն (պաշտօնագիրն) է դուր կեդրոն հա-
ղորդել խոստացած է Գօլ. Պրէման, Պր. Տամատեանի
լաւ ընդունելութեամբ մը:

* *

Թուրքիոյ հետ հաշտութեան Սեվրի դաշնագրի
նախօրհակին, Կիլիկիոյ մէջ տեղի ունեցող քաղաքական
իրադարձութիւնները, եթէ Պաշտօնական կամ ըսենք դի-

ւանագիտական սահմանէն դուրս ելլելով, շիտակ յեղա-
փոխական դործօն ձեւի մէջ մտած ըլլալին, մեծ յոյս
կար օր իրենց բարերար ազդեցութիւնը ունենալին ի
նպաստ մեր կիլիկեան քաղաքականութեան, քանի որ
Փարիզի թրջասէր կառավարութեան դէմ կալին նաեւ զօ-
րաւոր ընդդիմադիրներ թէ՛ զինուորական և թէ՛ քա-
ղաքական պաշտօնական բարձր շրջանակներուն մէջ:

Տաւօլ պէտք է կրկնել սակայն. թէ Օգոստոս 4ի
Աքթին դէմ Ատանայի մէջ ձեռք առնուած զապողական
միջոցներուն դէմ փոխանակ ծառանալու և յեղափոխա-
կան խիզախ կեցուածք ունենալու (մանաւանդ որ քա-
ղաքական կուսակցութիւններուն մէջ հզօր դիրք և ժողո-
վրդականութիւն վայելող Հնչակեան շարքերը՝ կազմ և
պատրաստ էին և տրամադիր Ազգային Խիսանութեան
կողքին դիրք բռնելու), Ամբողջական Հայաստանի ներ-
կայացուցիչն ու Ազգային Խիսանութիւնները շուարուծի
մասնունեցան: Հօւղեցին յսել քնաւ Հնչակեան խօսքն ու
խորհուրդը և համակերպողի տկար դերին մէջ մնալ նա-
խաձեռար սեպեցին, առանց օրինակ առնելու Մ. Քէմա-
լէն, որ այնքան հզօր յաղթականներու դիմաց, հակա-
ռակ քաղաքական ու կրօնական իշխանութիւններու թրշ-
նամական կեցուածքին, գուռառին մէջ սկսաւ և ինք-
զինք պարսպարեց թէ՛ թրջական կառավարութեան և
թէ՛ հզօր յաղթականներուն:

Մ. Տամատեան դիւանագիտական յարաբերութեան
խղուժը անակնկալ հարուածին տակ, խոստովանեցաւ թէ
սխալած էր: Խաբուելով «Տաւրոս»ի խիզախ խմբագրա-
կաններէն, լսել ուղելով թէ՛ Ֆրանսական գրաքննու-
թեան այնպիսի թոյլաւութենէ մը այնպէս հետեւցուցած
էր թէ «Տաւրոս»ի քարոզած կիլիկեան ինքնավարութիւ-
նը հտրելի պլանի ըլլար ձեռք բերել իր բանաձեւած շա-
աւելի մեղմ, քրիստոնէավայել ձեւով, ինքնաբեր դիւ-

բուժեամբ: Բանի որ ատիկա չեղաւ, այլեւս երկրորդ անգամ պիտի չուզէր մեզի անսալ՝ նոր սխալ մը չգործելու համար... ու թողուցին որ Ֆրանսական վերին վարչութիւնը երկրէն արտաքսէ Ազգ. Միութեան անդամները, քաղաքական կուսակցութիւններու գործիչները՝ իբր տագ. ԱՔԹր պատրաստողներ, մասնակցողներ:

Ֆրանս. վերին իշխանութիւնը մէկ կողմէն այսքան խստութիւն ի գործ կը դնէր Հայ Ազգ. ներկայացուցիչներուն դէմ, միւս կողմէն հրաւեր—կոչ կ'ուղղէր Առանայէն կաթողին, իբր պատերազմիկ հեռացող թուրքը—նակչութեան, որպէսզի վերադառնայ և թափուր չձգէ իր տեղն ու դիրքը:

Անշուշտ շատեր կը հարցնեն ինչո՞ւ կամ ինչպէ՞ս եղաւ որ Վատրոսա՛ի յանդուգն և յեղափոխականաշունչ խմբագրականներուն տակ իր ամբողջ անունովը ստորագրողը չարտաքսուեցաւ, հակառակ որ արտաքսելինք—բու ցանկին գլուխը կը գտնուէր:

Թեեւ աւելի հեռուն մանրամասն պիտի գրենք, սակայն աւելորդ չենք սեպեր հոս յիշատակել թէ՛ Ֆրանսական վարչութեան ելեւմտական ֆինանսի բաժինը՝ անկարելիութեան սռջեւ կը գտնուէր:

Ֆրանսական քաղաքական գրասենեակը (Պիւրօֆուլթիթ), որ միշտ հալառակութիւն ունէր Անդրանիկ կէնճեանի հանդէպ՝ շնորհիւ կուսակցական հակառակորդներուն, որոնք կը ծառայէին հոն, այս անգամ իրաւամբ յարմարագոյն առիթը գտած էր պնդելու անոր (Ա. Կ. Ի) արտաքսման համար, բայց կէնճեան Ֆրանսական Հոներային Հոգատարութեան (աստիսթանս փըպլիթ) ամսական աւելի քան հրեք միլիոն ֆրանք ելք ու մուտք (պիւտճէ) ունեցող բաժնին (սէրվիս) պատասխանատու հաշուակալութեան պետն էր, դիւրին չէր յանկարծ հանել պաշտօնէն, մինչեւ որ պաշտօնին յարմար մէկը գըտ-

նըւէր։ Արդէն քանի մը անգամ Պէյրութ Հօ Գօմիօս-
րիայի Ընդհանուր կեդրոնին գիտուած էր կենճեանին տեղ
Ֆրանսացի մը պահանջելով, բայց դեռ չէր ճարուած։

Այս պատճառով անշուշտ, Գօլ. Պրէմոն կենճեանի
գրասենեակի տնօրէն Լէօթ. Կանիեռյի միջոցաւ քանի մը
անգամ ազդարարած էր քաղաքականութեամբ չզբաղուիլ,
բայց Աթթի այս վերջին հոգեբանական փափուկ բոսկին
ալ հարկ կը համարէ անձամբ հրաւիրել իր մօտ։

11 Օգոստոս 1920 Չորեքշաբթի՝ ժամը 9.30ին
կենճեան կ'երթայ Գօլ. Պրէմոնին մօտ, ուր գրեթէ բառ
առ բառ տեղի կ'ունենայ հեռեւեալ խօսակցութիւնը։

Գօլ. Պրէմոն, իր մէկ այցելուն զրկելէ ետք, մէկ
երկու վայրկեան սպասուցած ըլլալուն համար ներո-
ղութիւն խնդրելով կը հրամցնէ ներս՝ նստիլ բազմօցին
վրայ, ուր կուգայ նստիլ և ինքը, ու կը հարցնէ. «Կ'ու-
զէի գիտնալ Ձեր Ելեւմտից Նախարար նշանակուելու
պարագան։

Կեճեան.— Լաւ կ'ըլլայ ուրեմն, Գօլօնէլ, որ
պատմականը ընեմ։ Օգոստոս 4ի Միջ-քրիստոնէական
երեւելիներու կողմէ տրուած «Կիլիկիոյ Անկախութեան
Յայտարարութեան» մասին հետաքրքրուելով, գացի՝
նոյն իրիկունն իսկ՝ բնագիրը կարդալու համար։

Յաջորդ օրը՝ 5 Օգոստոսին՝ Ազգային Միութեան
պաշտօնատեղին հրաւիրուեցայ, ուր ներկայ էին և՛ կը-
ղեր, և՛ երեւելիներ, և՛ Ազգ. Միութեան անդամները։
Հօն յայտնուեցաւ թէ՛ Դուք, Պ. Գօլօնէլ, այդ «Յայտա-
րարութեան» լաւ ընդունելութիւն մ'ըրած էք և որով-
հեռեւ նոյն այդ «Յայտարարութեան» մէջ յիշուած էր
թէ Օգոստոս 4էն սկսեալ «Տեղական ինքնավար վարչու-
թիւն» պիտի ըլլայ, ուստի «բոշուեցաւ ընտրել զայն» ին-
ծի ալ «Ելեւմտից Նախարարութիւն»ը առաջարկուեցաւ։

Թէեւ տիտղոսը շատ մեծ, բայց չէի կրնար մերժել՝ իբր ազգային պարտականութիւն:

Օգոստոս 5ի խաղաղ ցոյցին պատմութիւնը գիտէք: Նոյն իրիկունը թեր ու դէմ կարծիքներ փոխանակուեցան օրուան միջադէպի (սուիններով դուրս հանուիլը ակնարկելով) մասին:

Իսկ ներկայիս սպասողական վիճակի մէջ կը մընայ հարցը, վստահ ըլլալով որ, Պ. Գոլոնէլ, պիտի աջակցիք անոր, քանի որ համաձայնութիւն մը (քօզ քօմ-միւն) կայ:

Գօլոնէլ. — Ինչո՞ւ նախապէս լուր չտրուեցաւ, եթէ այդքան վստահութիւն կար:

Կեցեա՛նք. — Խաղաղ ցոյցի մը համար ի՞նչ հարկ կար, ասկէ զատ Ֆրանսական իշխանութիւնը պաշտօնապէս թելադրիչ չներկայացնելու լաւագոյն եղանակը այդ չէ՞ր միթէ: Կիւրիօյ հայութեան ֆրանսասիրութիւնը ո՛չ մէկ կերպով կրնայ կասկածի ենթարկուիլ, նոյնիսկ իմ ընտրութիւնս ալ շեշտուած ֆրանսասիրութեանս կը պարտիմ:

Հոս՝ Գոլոնէլը քմծիծաղով մը կ'ականարկէ Ֆրանսական քաղաքականութեան կծու քննադատութիւններս և կ'սկսի արդարացնել Ֆրանսական դիւանագիտութիւնը և ցուցնել թէ իրենք կ'աշխատին վաղուան համար, քանզի քաղաքականութեան մէջ անմիջական արդիւնքի պէտք չէ սպասել:

Կեցեա՛նք. — Այո՛, բայց բռնագողթէ, հալածանքէ, սպանդէ ազատուած հայութիւնը ի՞նչպէս կարելի է որ ինքզինք վստահի թուրք կռուվարութեան:

Գօլոնէլ. — Քափիքիւլաոսիօնի (Օտար ազգերու վայելած քաղաքական առանձնաշնորհումները) և Ֆրանսացիներուն միալուծ վրայ խօսելով կ'աւելցնէ թէ՛ Հայ

Հանրապետութիւնն ալ քափիքիւլասիօններու իրաւունք պիտի ունենայ:

ԿԵՆՏԵԱՆ.— Կիլիկիոյ համար հայերս մասնաւոր քաղաքականութիւն մը ունինք: Հոս՝ քաջարձակապէս Ֆրանսական գերիշխանութիւն (սուփրէմասիա) մը կ'ուզենք: Հայ Հանրապետութիւնն աջակցութիւն սպասել կարելի չէ (հեռաւորութիւն, փոքրութիւն): Ամէն ինչ Ֆրանսայէն կրնանք ստանալ: Ասոր համակարծիք է արառահամանի Հայութիւնը: Մասնաւորաբար, Դուբնէլ, Ջեդմէ շաւրան կ'սպասենք, որովհետեւ ինչպէս մենք զմեզ կը նկատենք Ֆրանսացիներ՝ հայերէն խօսող, ներեցէք արառայապետութեանս, Ջեդ ալ կը նկատենք ՀԱՅ՝ ֆրանսերէն խօսող:

ԳՕԼՈՆԵԿԻ.— (Սօսքը փոխելով) Հանրային Հոգատարութեան (ասսիւթանս փըպլիք) տնօրէնը՝ շատ գոհ է Ձեր պաշտօնավարութիւնէն, ես ալ նմանապէս կը փափաքիմ որ շարունակես օգտակար ըլլալ պաշտօնիդ մէջ:

ԿԵՆՏԵԱՆ.— Արդեօք տեւէ կերպով օգտակար չե՞մ կրնար ըլլալ, քանի որ իմ ֆրանսասիրութիւնս յայտնի է արդէն բոլոր գրածներէս: Ես Կիլիկիցի չեմ, Մեր ֆրանսասիրութիւնը անկեղծ համոզումի և գիտական ուսումնասիրութեան հետեւանք է և ընդհանրացած հայ ժողովուրդին մէջ:

ԳՕԼՈՆԵԿԻ.— Իմ յանձնարարութիւնս այն է, որ շատ չխառնուիք այդ տեսակ յիմարութիւններու (ֆօլի):

ԿԵՆՏԵԱՆ.— (Հարցականի ձեւով) Ազգային Միութեան անդամակցութիւնս կ'առաջարկուի...:

ԳՕԼՈՆԵԿԻ.— Պիտի խորհիմ:

Կը վերջանայ տեսակցութիւնը:

* * *

Այժմ շարունակենք ժամանակագրական կարգով՝ Շաւրոսանի աշխատանքը ներկայացնել, յիշատակելով

քաղաքական ներքին ու արտաքին իրադարձութիւնները:

Աչքի առաջ ունենալով մէկ կողմէն Ազգ. իշխանութեան շուարած վիճակը, միւս կողմէն ժողովուրդին խանդավառութիւնը, Հնչակեան կուսակցութիւնը հարկ կ'ազայ հրաւիրելու «Քաղաքական Լրջխոհութեան» և «Տաւրոս» կը գրէ. — «Հպարտ ենք, որ Օգոստոս 4-ի պատմական օրը, ոչ մէկ անխորժ դէպք պատահեցաւ և թուրքերն անգամ հանգստի և վստահութեան պահեր ապրեցան քրիստոնեայ տարրին իրաւունքի յաղթանակով... Հայ հասարակութիւնը մեծ ժողովուրդի վայել հասունութիւն ցուցուց... Հայը քաղաքական տնտեսութեան ոչ մէկ նշան ցուցուց... Գուցէ դիւանագիտական պաղ հովեր դգանք, գուցէ յահամոլ աճէնթներու դաւալից դարձուածքներու ճակատիլ պէտք ըլլայ, գուցէ արգելքներ հայուն քալուածքներուն փաթթուին, այս բոլոր գժբաղդութիւններուն հանդէպ արհամարհանք ցուցնելով վազելու է դէպի կիլիկեան ինքնավարութեան շողշողուն հորիզոնները... Շատ անգամ գերութենէ ազատութեան արեւին տակ ելլող ազգեր՝ կարգ ու սարքի սկզբնական ժամերուն պաշտօնի քաշումը կ'ապրին... Քաղաքացիական Լրջխոհութիւն ունենալու են կուսակցական առաջնորդները... Մէկ սկզբունք... յարմար. արժանաւոր, գործին օգտակար մարդը... պաշտօնի վերայ տեսնելու... Աղմկարար ոչնչութիւնները թող ձածկըւին, ապիկաբութիւնը ձախողանքներու պատասխանատուութենէն սոսկալու է... Համագործակցութիւն... ահա օրուան նշանաբանը... Արիութիւն, ահա սպասուելիք անհրաժեշտութիւնը... (Ս. Շահէն)

Յրանսական իշխանութիւնն ալ, անհարկի մտավախութենէ մղուած «Պաշտօնական Զեկոյց»ով կը հրաւիրէ ատրճանակ ունեցողներ ներկայանալ, իրենց զէն-

քերու թիւերով նոր արտօնագիր առնելու գինավաճառ-
ները (աարճունակի, պրաունինկի, փամփուշաի, ՎԱՌՈՂԻ)
մասնաւոր դիմումներ կատարելով արտօնագիր առնելու
և կ'արգիլէ նամակատան միջոցով՝ օեւէ տեսակ զէնքի
առաքում:

Խանդավառութիւնը կ'աւելնայ, երբ Հալէպէն
լուր կ'ստացուի թէ. «Յամիսէ ի վեր կը կարծուէր թէ
Ջէյթուէի ափ մը հայութիւնը շատոնց փնացած է, սա-
կայն Մարաշէն գրուած նամակ մը կ'իմացնէ թէ Ջէյ-
թուէ որոշ սահմաններով խնկախութիւն կը վայելէ: Իր
սահմաններէն ներս ո'չ մէկ թրքական ազդեցութիւն: Միլ-
լիճիներ բազմիցս Ջէյթուէն նուաճելու համար կատար-
ուած անարդիւնք փորձերէն ետք՝ ստիպուեցան խաղա-
ղութեան դաշինք կնքել և ճանչնալ իր սահմանները:

«Այսօր Ջէյթուէցի մը Մարաշ գալու համար, կու-
գայ մինչեւ սահմանագլուխ: Թրքական սահման անցնե-
լէ ետք կառավարական հսկողութեամբ, իբր ապահովու-
թիւն՝ կուգայ իր գործը կը կարգադրէ, նոյն ձեւով կը
վերադառնայ սահմանագլուխ, ուրկէ անդին առանձինն
կը հասնի Ջէյթուէ:

«...Շահագրգռող կէտը հոն է, որ Ջէյթուէ ազատ
է...»:

Թուրքերը մէկ կողմէն ծանր կացութեան մատնե-
ւած են: Քաղաքէն փախստական, բացօթեայ, կ'ապրին,
ինչ որ իրենց սարսափ կը պատճառէ, քանի որ «գող,
սիրտը դողը ըսուած է, յիշելով իրենց գործած նախճի-
րը՝ Այս բոլորը մտքի մէջ ունենալով «Տաւրոս» կը հը-
րաւիրէ հանդարտութեան, վստահեցնելով թէ «Հայը փոխ-
վըրէժէ աւելի շինարար աշխատանքի պիտի լծուի: Անոր
հաստատելիք նոր կարգերուն աակ ցեղի ու կրօնի խտիր
պիտի չըլլայ, բոլոր քաղաքացիներու կեանքի ապահո-
վութիւնը բացարձակ սկզբունք պիտի ըլլայ, հայը, թուրքը,

քիւրաք, չէր քէզը, արաքը, եղբոր պէս ջանալու են Օգոստոս 4ի ԱՔԹին մարմին տալ, կիլիկեան քաղաքակըրթել, կենդանացնել:

Զօր. Տիւֆիէօ հրամանագրով մը, կը հրաւիրէ Ատանայի ժողովուրդը.

- 1) Դառնալ իրենց բնակարանները,
- 2) Վերսկսել սովորական աշխատանքի,
- 3) Յանձնել ղէնքերը:
- 4) Դադարիլ չէթէներու հետ յարաբերել:

Բայց հոս ու հոն կռիւներ, Դիակներ կ'երեւին:

Օրուայ հրատապ և փափուկ այդ կացութեան մէջ, հասկնալի է որ մամուլին դերը կը դժուարանայ:

Ուրեմն պէտք է գտնել միջոց մը՝ անանկ լեզու մը, որ ժողովուրդը երկու ծայրայեղ դիրքերէ՝ չափազանց խելագար խանդավառութենէ կամ ծայրաստիճան խուճապի մասնող յուսալքումէ՝ զգուշացնել, առանց երկրին իշխանութեան թշնամութիւնը գրգռելու, սակայն առանց շեղելու մեր սկզբունքէն և համոզումներէն շարունակելով հասկցնել թէ ո՞րն է ուղիղ մեթօքը գործունէութեան: Ուստի Օգոստոս 11ին Կոլոնէլին հետ մեր տեսակցութեան օրն իսկ «Տաւրոս» կ'սկսի «Քաղաքական Առակախօսութիւն» խորագրին տակ գրել՝

«Ո՛հ է ժողովուրդ իրաւունք ունի օրուան հրատապ խնդիրներուն մասին արտայայտուելու: Ժողովրդային արտայայտութիւններու օրինակօր միջոցներէն մէկը մամուլն է: (Գործունէութեան եղանակի մասին արտայայտուելու ժողովրդային պարտաւորութիւնը ակնարկելէ ետք) ... այս մէջըրբուած ճշմարտութեան հաստատուն ապացոյցը կրնայ համարուիլ Ատանայի ամբողջ քրիստոնեայ ազգաբնակչութեան՝ առանց յարանուանական խտրութեան՝ ԿԱՄԳԻՆ արտայայտութիւնը եղող այն պաշտօնական յայտարարութիւնը, որ արուեստ Ֆրանսական

իշխանութեան և որով ֆրանսական հովանաւորութեան
տակ Կիլիկիան կը հռչակուէր Թրքական կառավարու-
թեւէն անկախ և ինքնավար՝ Տեղական վարչութեամբ:

«... Ահա, քաղաքական առեկախութեան վրայ
ամփոփ տեսութիւն մը՝ իբր յառաջարտն այն սեռին, զոր
«Տաւրոս» փորձելու պատեհութիւնը պիտի ունենայ այն
հարցերու մասին, որոնց մանրամասն ուսումնասիրու-
թեան համար թուրքաւոր չեն ժամանակը և քաղաքական
բաղդորոշ պայմանները, իրենց սուր հանգամանքներուն
պատճառաւ:

«Եւ փոխ առնելով Սողոմոն իմաստունին խօսքե-
րը, կը յիշեցնէ «Տաւրոս»։ «Առակը կարեւոր է իմաս-
տութիւնն ու խրատը հասկնալու, հանճարին խօսքերը
ըմբռնելու, Արդարութիւնը, գաղափարներ և ուղղութիւ-
նը խտացնելու»։ («Տաւրոս» թիւ 155 Օգոստոս 11)

Իսկ յաջորդ օրը կը շարունակէ՝

«Շատ հասարակ ճշմարտութիւն մըն է, ըսել թէ
մարդիկ իրենց առաջադրած նպատակին հասնելու հա-
մար յարառեւութեան և կորովի պէտք ունին:

Աստուածաշունչի որբեւայրիին առակը բացատրե-
լէ ետք... «Ուրեմն, Հայ Ազգը, որ այնքան երկար տարի-
ներ դիմումներ կատարեց անիրաւ դատաւորներու իրազ-
գային դատին համար, որոնք դժբաղդաբար միջոց չու-
նեցան խորհելու որ «իրաւունք ընեն հայուն», արդեօք
հայը այսօր կորովի, բացառիկ ուժգնութեամբ յարառե-
ւելու պարտաւոր չէ՞ իր դիմումներուն մէջ, Արդարու-
թեան և իրաւունքի պաշտպան յաղթական դաշնակիցնե-
րուն և Ֆրանսային, որ Կիլիկիա է:

«Եղբակացութիւն» — Յաղթանակը յարառեւ, անվախ
զօրծունէութեան մէջ էն: («Տաւրոս» թիւ 156 Օգ. 12)

Օգտատու Գի Աթթին հետեւանքով ստեղծուած զա-
ղաքական տագնապին դիմագրաւելու շափ կորով և
յստակատեսութիւն չկրցան ունենալ դժբաղդաբար Ազգ-
իշխանութիւնները, որոնք մնացին Աքթի հակահարուա-
ծին շուարեցնող ազդեցութեան տակ:

Ազգ. իշխանութիւններուն թուական և երկչոտ
ընթացքին դարձան տանելու համար, Հնչակեան կու-
սակցութիւնը շարունակեց անայլայլ կերպով կատարել
իր պարտականութիւնը: Բարոյական կորովներն բարձր
պահելու համար բնաւ խօսքն ու ակնարկութիւնը չեղաւ
գործուած «խալներուն»: Ընդհակառակը քննադատելու
տեղ քաղաքական պաշտպան փաստաբանի դեր կատարեց
«Տաւրոս»՝ ճարտար փաստարկութիւններով զնահառական
ու արդարացնող վերաբերում ցուցնելու անոնց և միւս
կողմէն ծանրանալով Ֆրանսական սխալ և երբեք չա-
ղաքականութեան վրայ:

Թուրքիոյ հետ հաշտութեան դաշնագրի այդ քա-
ղաքական հեւքոտ շրջանին, կանխառեսելով որ մէկ օ-
րէն միւսը կրնար ստորագրուիլ Փարիզի մէջ, որով կա-
տարուած իրողութիւնը պիտի ջախջախէր Ազգային իշխա-
նութիւններուն կորովը, կը յորդորէինք, համարձակու-
թիւն կուտայինք, որ իրարու մօտ գան, գօնէ խաղաղ
ու օրինական գործունէութեան լծուին: Վիլիկեան ինք-
նավարութեան հարցին մէջ պարտաւոր էինք հաստատ
մնալ մեր դիրքին վրայ, եթէ Թրքական դաշնագիրը
ստորագրուած վերջացած ալ ըլլար... հակառակ որ
Թրքական դաշնագիրը ստորագրուած ըլլալուն հաղոր-
դագրութիւնը չէ եղած, կամ մենք չենք իմացած, բայց
կրնայ ստորագրուած ըլլալ: Այդ պարագային մեր դիր-
քէն բաց չի փոխուիր:

«...Ֆրանսայի նախարարացեալ Պ. Միլլերանի պա-
տասխանագրին մէջ կ'ըսուի — եթէ Թուրքիա մերմէ

ստորագրել զաշնագիրը և կամ ստորագրելէ յետոյ Անտառուի մէջ իր վարկը չվերահաստատէ և դառնագրից գործադրութիւնը չապահովէ, այն ատեն դաշնակիցները՝ դաշնագրին տրամադրութիւններուն համաձայն՝ որոշումը պիտի վերաքննեն և այն ատեն թուրքերը յաւիտենապէս պիտի վտարեն Եւրոպայէն:

«Տաւրոս» այս մտղերուն վրայ կ'աւելցնէր թէ՛ թուրքը ոչ միայն գործադրութիւնը պիտի չապահովէ, այլ հակառակը պիտի ընէ, ինչպէս որ այս մտղերը գրուելու պահուն իր յարձակումները կը կատարէ զանազան կողմեր (քիչ վար կուտանք պատկերը) և խօսքը կը վերջացնէ:

«Ասկէ դատ հարկ կը համարենք մէջ բերել պատասխանագրին այն մասը՝ ուր կ'ըսուի... (շարդարութեան և անլուր բարբարոսութեան մասին խօսելէ ետք) այդ պատճառաւ, դաշնակից պետութիւնները որոշեր են թուրք մեծամասնութիւն չունեցող հողերը ազատել թրքական լուծէն:

«Նորակացնելով, ինչ որ ալ ըլլայ, դաշնագիրը ստորագրուած կամ ո'չ, Կիլիկիցին պէտք է արժեցնէ իր արդար իրաւունքը:

«Պէտք է գործել ուրիմն և փարիզ զրկել՝ Միջ-Քրիտանէական պատուիրակութիւն մը՝ Օգոստոս 4ի ԱՔԹը վաւերացնել առիւտ համար:

«Տաւրոս թիւ 158, Օգոստոս 15)

«Տաւրոս» չի բաւականաւոր այսքան պարզ բացատրութիւններով, կը շարունակէ վերլուծել օրուան քաղաքական մտքնապնները. պնդելով մէկ կողմէն՝ «յարասել, մեքոսիկ եւ հեսելոդական գործունեութեան վրայ» և կրկնելով թէ «վերջին խաղաղ առիթն է եւ պէտք չէ փախսքնել», իսկ միւս կողմէն «Գրանսական քաղաքական սըխալները խորանել կը ձգտի»... ուրիշ բան է, եթէ

Կիլիկեցիին նախընտրած Ֆրանսան ալ խաւի մնայ, չահա-
խընդիր քափիթալիստներու ծաւղակէն տարուի, որը՝ որ-
քան Կիլիկեցիին, նոյնքան Ֆրանսայի վնասակար պիտի
ըլլայ»:

«Հարցում մ'ալ կուգայ գրչին տակ, փոքր ազգե-
րու ճակատագրին հետ խաղացող Եւրոպան Կիլիկիոյ, հա-
յուսթեան բաղդը վճռելու առեն հաշուի պիտի չառնէ՞
ղինադադարի այս երկու տարուան ընթացքին Կիլիկիոյ
մէջ տեղի ունեցող ջարդերը, որոնք Տէր Զօրի անա-
պատներուն մէջ թաղուած հայ սպորներու բուրգերը ա-
ւելցուցին, բուրգեր, որոնց վրայ անտեսանելի թաթով
մը գրուած պիտի մնան միշտ Եւրոպական դիւանագի-
տութեան այն խաբուսիկ պատգամը թէ՛ «Խօսողադուրեան
կնքումի՞ն՝ ճայոց սպորներն ալ ճառուի պիտի առնուին»:

(«Տաւրոս» թիւ 162, Օգոստոս 30)

Եւ սակայն մեր խօսքը կը մնայ «Զայն բարբառոյ
լանապատի»։ Ազգ. Իշխանութիւնները կր մնան անդգայ,
անտարբեր։ Ոչ մէկ շարժում։ Կարծես ա'լ խորհելու կա-
րողութիւն չէ մնացած։

Ամէն վտանգ յանձն առնելով՝ վճռական կ'ըլլանք
և ուղղակի յեղափոխական դարձունէութեան ջատագովու-
թիւնը կ'ընենք մամուլի միջոցաւ ալ, մանաւանդ երբ
լուր կը հասնի թէ Սեւրի մէջ Օգոստոս 10ին ստորա-
գրուած է դաշնագիրը, ուստի այդ դաշնագրով ճանչցը-
ւած «Հայաստանի Անկախութեան» հարցը նիւթ առնե-
լով կ'անդրադառնանք Կիլիկիոյ վրայ և հարց մը կը
դնենք։

«Բայց ի՞նչ պիտի ըլլայ Կիլիկիան։ Այդ մասին
շատ պարզ ու անկեղծ կերպով միշտ արտայայտուած
ենք՝ Կիլիկիա իր հայկական նկարագրիւր պէտք է պահէ
անկախօրէն։ Կիլիկեան Տեղական Անկախ Ինքնավարու-

թիւնը՝ միակ բանաւոր դարձանն է, որուն տնտեսական
էջնթացք տալ տեղական ուժերով:

Ե... Հիմա՝ երբ Ֆրանսան հոս կը գտնուի, առա-
ւելագոյն իր Սուրբական հովանաւորութեան շահը, իր
ապագայի շահերն ալ կը պահանջեն, որ այժմէն հնարա-
ւորութիւն որուն է Կիլիկիան ինքնավարութիւնը, հաս-
տատ հիման վրայ դնելու: Ասոր հակառակ ընթացքէն
մօտիկ ապագային անտնկ բարդութիւններ կրնան ծագիլ,
որոնք ցոյց պիտի տան Ֆրանսական քաղաքականութեան
այժմու թուլութիւնն ու անտարբերութիւնը, որպէս մե-
ծագոյն սխալներ, բայց ժամանակը անցած կ'ըլլայ: Օր
մը պատմութիւնը պիտի դառնայ յայտնուած մտքերը:
(«Տաւրոս» թիւ 169, Սեպտեմբեր 3)

Կիլիկիացի հայութեան ուղղելով մեր խօսքը.

Ե... Ազգերու ազատագրութեան ծառայող բոլոր
հերոսները՝ առանց բացառութեան անարգուած են իրենց
ժամանակակից պաշտօնավարներէն՝ իբր զաւադիր ու
քրէական յանցաւոր, սակայն առանց այդ եղաւորիցե-
րունք ալ որ Եւրոպայի մէջ ո'չ մէկ հանրապետութիւն
գոյութիւն ունեցած պիտի ըլլար և աշխարհի վրայ՝ ոչ
մէկ ազատագրուած ազգ: Մէկ խօսքով՝ եթէ այդ եղաւ-
որները չըլլային, այսօրուան բոլոր փառքի արձաննե-
րը գոյութիւն պիտի չունենային:

(«Տաւրոս» թիւ 171, Սեպտեմբեր 8)

Քայլ մը աւելի յառաջ երթալով:

Ե... Քրպէս նպատակ չյաջողած քաղաքական շատ
մը ցանկութիւններ՝ յաճախ կիրարկուած ատեն կրնան
ձեռք բերուիլ:

«Մեր դժբաղդութիւնն հոն է, որ սպասողականութիւնը մինչեւ մեր ուղն ու ծուծը անցած է: Քաղաքական շխարհը այն միակ մարզն է, ուր կը յաջողին առհասարակ բացառիկ ներգործականութիւն ունեցող գործօնները: Կրաւորականութիւնը տկարութեան, անճարակութեան հոմանիշ է:

«Առոր համար է, որ դիւանագէտներն ու քաղաքագէտները միշտ կը յորդորեն իրենց գուռը դարնողներուն, երկայնամտութիւն, սպասողականութիւն՝ պատահութիւններու և յարմարութիւններու: Թէեւ անոնց դիմողներու աչքին առջև յարատեւօրէն ճոճուած առիթներ երբեք չեն ներկայանար, վասնզի ամէն դիմումի տառն, կամ անցած են դժբաղդաբար, կամ դեռ հասած չեն...:

«Առոր համար է, նաեւ որ ամէն ազգի պաշտօնական դիւանագէտները՝ ամենէն աւելի հակառակօրդ են լեղափոխութեան, որ ներգործական քայլին մարմնացումըն է: Ան է որ առոնց հաշիւները կրնայ վեր ի վայր շրջել և իրերու ընթացքը դնել բոլորովին նոր հունի մէջ, ինչ որ դիւանագէտներու ցունն ու հանգիստը խռովելու, հաշիւները մոլորցնելու կարող կ'ըլլայ:»

(«Տաւրոս» թիւ 174, Սեպտ. 17)

* * *

«Տաւրոս»-ին հետ՝ Հնչակեան ակումբին և թաղերուն մէջ՝ հրապարակային բանասփոսութիւններով կը շարունակենք մեր յեղափոխական քարոզները, բայց ո՛չ մէկ նշան գործունէութեան, ո՛չ մէկ շարժում կեանքի, բողոքի, ըմբոստութեան: Ընդհակառակը ազգային—քաղաքական—աշխարհիկ իշխանութիւնը տկարացնելու և բոլորովին վարկաբեկելու, կազմալուծելու համար, Ազ-

գային Առաջնորդարանը՝ իր շուրջը դեգերոյ, իրենց կուսակցական շրջանակին մէջ վարկաբեկութեան, իրենց ասպարէզներուն մէջ ձախողելով վերին իշխանութիւններուն շնորհներուն արժանանալու համար անոնց ծառայութեան տրամադրութիւններու սխալ ցուցմունքներով՝ իր բոլոր կարողութիւնը կը գործածէ Յըրանսական վերին իշխանութեան մօտ, որպէսզի ազգին գլուխ և ներկայացուցիչ ճանչցուն միայն հոգեւոր պետերը, ո՛չ թէ Ազգ. իշխանութեան և քաղաքական կուսակցութիւններուն գործունէութենէն աւելի օգտակար ճամբայ մը ունենալնուն, այլ անձնական փառասիրութեան և հակառակութեան համար։ Ու դժբաղդաբար Յըրանսական վարչութիւնն ալ կը քաջալերէ այդ աշխատանքը, զայն՝ իր թրքոսիրական քաղաքականութեան աւելի նպաստաւոր դռնելով՝ ճաթանեայ զի տիրեսցես՝ սկզբունքով։

Այս մասին ալ զանց չենք ընել աղդարարել հրապարակաւ Հայ Ազգ. Միութեան, եբք կը տեսնենք թէ անցագրի արժանութեան համար հոգեւոր պետերը սկսած են վկայագրեր տալ։ Կը քննադատենք այս սխալ գործունէութեան աննպաստ հետեւանքը և կը հրաւիրենք Հայ Ազգ. Միութեան մէջ աթոռ ունեցող հոգեւոր պետերը, որ ետ կենան այդ քայլէն, հակառակ պարագային ստիպելով որ Ազգ. Միութիւնը՝ այս ապօրէն գործունէութեան դէմ որպէս բողոք՝ հրաժարի։

(«Տաւրոս» թիւ 177 Սեպտ. 10)

Ի զօ՛ւր սակայն, Հայ Ազգ. Մարմինը դիականացած անտարբերութեան մէջ կը մնայ։

Սեպտեմբեր 14ին Գօլօնէլ Գրէմոն կը մեկնի, բայց մեկնելէ առաջ կուտայ իր հրաժեշտի ճառը. «Հրաժեշտ կուտամ Ձեզի։ Անակնկալ հրաման մը յանկարծ ձգեց կուտայ Կիլիկիան»։

«Մեկնելէս առաջ, կ'ուզեմ կրկնել...

«Յրանսա կիլիկիոյ մէջ թեւարկութիւն չի փընտ-
ռեր:

«...Մենք հոս կ'ուզենք պաշտպանել Յրանսայի
աղդեցութիւնը և մեր մշակոյթը և կ'ուզենք որ աղա-
սութիւնը կիրարկուի բոլորէն:

«... Խաղաղութիւնը ստորագրուած է:

«... Ընդունեցէք Խաղաղութեան վեհաժողովին ու-
րոշումները: Հաւանական է, որ անոնք տրամաբանական
ըլլան և գոհացում տան աւելի բացայայտ իրաւունքնե-
րու և թեկնածութիւններու, որոնք երկար ատենէ ի վեր
կ'ապանեն, կ'աւերեն...: Նոյնիսկ գէշ խաղաղութիւն մը
լաւագոյն կ'որժէ, քան շարունակութիւնը գերման ժա-
մանակաշրջանին:

«... Գիտէք թէ ջանացած եմ ըլլալ արդար ամ-
բողջին համար, առանց ցեղի կամ ազգի խտրութեան:

«... Հրաժեշտ կուտամ մաղթելով աղաւթեան և
ապահովութեան բարի պատեհութիւն:

«... Ես պիտի գամ ողջունելու այն յառաջդիմու-
թիւնը, որ իրականացուցած պիտի ըլլաք:

«... Հրամանատարութիւնը յանձնած եմ հազարա
պետ Հասլէրի... փառաւոր անձնաւորութեան... ութը
տնգամ վիրաւորուած... բարեսէր, խոհական... աւելի
արդար է ու անխաբդախ...:

«Մնաք բարով, շնորհակալութիւն բոլոր անոնց,
որոնք օգնեցին ինծի, ի բարեբաղդութիւն կիլիկիոյի:

Ոչ մէկ ակնարկութիւն հայկական բողձանքներու
և ո'չ մէկ յիշատակութիւն թրքական նախնիներու, հա-
տարուածները գերմաններուն վերագրելով կը ջանայ
թեթեւցնել թուրքին բաժինը կամ մոռցնել:

Իրեն կը յաջորդէ Սեպտեմբեր 20ին Լէսթոնան Գո-
լտնէլ Գափիթրօլ:

Սեպտեմբեր 22ին «Տաւրոս» կ'ստանայ հետեւեալ հրամանագիրը:

Պ. Տնօրէն «Տաւրոս» լրագրի:

ԱՏԱՆԱ

Արեւելքի Ա. Զօրաբաժնի հրամանատար Պ. Զօրավարին որոշումով «Տաւրոս» լրագիրը պիտի դադրի 22 Սեպտեմբերէն Հոկտեմբեր 2:

Ներկայ որոշումին հակառակ սեւէ ընթացք պիտի պատճուի 50էն 500 սսկիի դրամական տուգանքով և մէկ ամիսէն մէկ տարի բանտարկութեամբ:

Ընդունեցէք Պ. Տնօրէն...

Կիլիկիոյ Բարձր Գահաւարչական

Պատւիրակ

Փոխ Գնդապետ Քափիթրու

Նոյն նամակը ստացած էր «Կիլիկիոյ», բայց «Հայ Զայն» և «Կիլիկիան» Սուրհանդակն կը հրատարակուին:

Մինչև այդ օր «Կամուրջները Այրելէ Առաջխտրագրով» չորս խմբագրականներ հրատարակած ենք, որոնք յեղափոխութեան կոչեր էին:

«Տաւրոս»ի դադարեցման օրն իսկ կը զինաթափուին հայ համաւորական գաւնդերը, կ'աքսորուին Հայ Ազգ. Միութեան անդամներէն Պ. Կարապետ Ալըգեան, հայ սեփերու հրամանատար Ծան Շիշմանեան, հնչակեաններէն Ս. Շուհէն (գործիչ), Սարգիս Ս. Արմաղանեան (Հաննայ օգնութեան ոյժերու հրամանատար) Ֆիրուզ Խանզաւեան (փաստաբան և Ազգ. Միութեան Ատենադրւպիւր), Միհրան Պօյաճեան (Ազգ. Միութեան անդամ), Վահան Ժամկոչեան (չյանձնուեցաւ և փախաւական մնաց): Այս մասին յետոյ ընդարձակ պիտի խօսինք:

Խստիւ կը հրահանգուի Հայկական քէմփերու հաշուքեան՝ գաղթել:

Իսկ ընկ. Անդրանիկ Կէնճեանին կը հրահանգուի վերջին եռամսեայի հաշիւները պատրաստել և անձամբ Պէյրուսի տանիլ: Այս միջոցով հեռացնել կը մտածուի. Հակառակ գործակիցներով գիշեր ու ցօրեկ աշխատելուն հաղիւ Նոյեմբեր 17ին կրնայ մեկնիլ:

Կ'արժէ արձանագրել հետեւեալները՝ թուականներով:

11 Օգոստոսին Մերսինի շուրջը 1000, իսկ Տարսուսի շուրջը 6—700 գործող չէթէններ կը հաշուեն:

Ֆրանսական իշխանութիւնը արտօնեց, որ ընկ. Համադասպ Փանոսեան՝ Միջկուսակցական Խորհուրդի վարիչը՝ կազմէ քաղաքացւոյ գունդ մը կազմուած 500 կամաւորներէ, որոնցմէ 250ը պիտի գործեն Մերսինի մէջ, 250ը՝ շրջակայ խրամներուն մէջ:

Վերջերս իմացանք թէ էմիր Ֆայսալ վերջնագրով մը պահանջած է Զօր. Կուրտի խողովակով՝ Խաղաղութեան Համաժողովէն:

1.—Ֆրանսայի հովանաւորութիւնը Սուրիոյ վրայ:

2.— Բուր երկաթուղի կայաններուն յանձնումը Ֆրանսայի:

3.— Շէրիֆական բանակին զինուորներու քանակի ճշգրտմը 1918ի շրջանին համապատասխան:

4. Խստիւ պատժուիլը անոնց՝ որ կ'ըմբոստանան Ֆրանսայի դէմ:

13 Ոգոստոս.— Միլլիիական շարժումէն բուրսովին զերծ նոր ճամբայ մը բացուեցաւ: Գարաթաշ՝ աննշան ծովեզերեայ գիւղ մը՝ կը դառնայ ծովային հաղորդակցութեան ազատ ճամբայ:

Դժբաղդաբար կը գտնուին հայեր, որոնք օգտուելով այս պատեհութենէն կը փորձեն կիլիկիայէն հեռա-

նալ, ուստի Հնչակեան կուսակցութիւնը կրկին աշխատանքի կը լծուի: Մասնաւոր անձեր դործի կը լծուին թէ՛ Գարաթաշ հասնողները համոզելով վերադարձնելու և թէ՛ Ասանայի մէջ ուժեղ քարոզչութիւն կառարելու և հասկցնելու թէ «Զարգացածներն ու հասարակ պարզ բանուորը հաւասարապէս մնալու են Կիլիկիա, Օգոստոսի քայլը տեւականացնելու համար: Թուրքերը կը վերադառնան Թիլիշահիւս համար, մենք կը գաղթենք: Ինչո՞վ արդարացնենք մեր փախստաւ: Տան մէջ հրդեհկոյ, տակաւին հրդեհը չմարած, անձը աղաւթելու համար փախչողը կ'արդարանա՞յ: Կիլիկիան ձգող հայը գաւաճանէ՞: Հնչակեանները ցատապարտող Ռամկավար—վերակաղմեալները նուպար Փաշայէն հրահանգ կ'ստանան՝ չըգաղթել, Կիլիկիա մնալ»:

— Այնթապէն ալ կը հասնին յիսուր լուրեր: Հայոց գաղթը կը շարունակուի շատ յիսուր պայմաններու տակ: Հալէպէն Հայր Գառպարեան և Այնթապի «գաղթի»ներէն ընկեր Սիւլահեան Պէյրութ գացած են Այնթապի հայոց կեանքը Զրաւնական իշխանութեան լուրջ նկատառման յանձնելու, որ Զրաւնա չքաշուի:

Միշտ նոյն սպասողական ոգին...

— Մերսինէն վերադարձաւ Զօր. Լօրանի զօրասիւնը և յաղթական մուտք գործեց Ատանա: Ասանց հետէն Սսեցի Հնչակեաններէ կաղմուած կամաւորներու զօւնդը և կամաւորջը քանդելու գացող Հնչակեան հերոսները:

Սսեցիներու գունդին ղեկավարներն էին ընկերներ Կարապետ Լաչինեան, Յովհաննէս Լաչինեան, Պ. Սամուէլ Աջապահեան, և Պ. Ժան Գալընճեան, իսկ հըրամանաւորն էր Լէօթնան Սուպի:

Ատանայէն Մերսին երթալու տան մզուլադամէնէն բուռն կռիւը տեղի կ'ունենայ Նէնիճէի մէջ: Կռիւի տմենէն տաք պահուն 18 Հնչակեան հերոսները մութին մէջ

կ'անհետանան: Մէկ երկու ժամ յետոյ ուժանակի սոսկալի դղրդիւն մը կը լսուի: Կամուրջը քանդուած է: Ուրեմն՝ թէ՛ օգնութեան և թէ՛ փախուստի ճամբան փակ է:

Թշնամիին կորուստը կարելի չէր համբել: 225 հոգի գերուեցան: Գերիները՝ ձերբակալուած հրամանատարին մեղադրական խօսքեր կ'ուղղէին: Մերսինի մօտերը 12 հոգի կապուած կամուրջէն ջուրը նետուեցան, բայց գնդակահարուեցան,

Եղթականօրէն Մերսին հասնող զունդը յաղթականօրէն կը վերադառնար, իր հետ ունենալով 18 Հնչհերսսները:

Քաղաքի հայութիւնը օտքի վրայ է: Խանդավառ ընդունելութիւն մը կազմակերպուած է:

Քաղաքը ամբողջ դրօշադարդուած է: Հնչակեաններու Արիները իրենց փողահարներով դիմաւորելու պիտի երթան: Լուրը կը հաղորդենք Առաջնօրդ Սրբադանին, օտարկանպետ Կ. Չօլագեանին և Տօքթ. Սալիպեանին: Տօքթօրը կը բարկանայ, սակայն հոգ չենք ընել:

Յրիներու խումբը կը հասնի Պապիկեանին պարտէղը: Տօքթ. Սալիպեան զոհերին յետոյ խումբը մեղմէ առաջ բերած է: Կ'սպասենք, կը հաշգէինք: Վերջապէս լուր կուգայ թէ Ջօր. Լօրան կը հասնի:

Վայրկեանէ մը կը շարունակէ մօտակայ յունական գերեզմանոցին քով: Ժամը 11.00ին զինուորական երաժշտախումբի գլու շնչորուին տակ հասարակութիւնը և Արիներու բանակը բարեւով կ'ընդունին յաղթական Ջօրավարը և իր զօրասիւնը:

Մեր Արիներու խմբապետը արտօնութիւն կը խնդրէ 18 հերսսները դիմաւորելու և ուրախ պահ մը անցընելու: Բարեբաղդաբար կ'արտօնուի, մեր խումբը կը յանաջանայ դէպի Շէքիր Փաշա:

Հարկւրուօր փոշոտ գրաստներ: Կռքեր յամրընթաց կը յառաջանան: Ահա՛, յաղթական այգուէին, օրսնք

Ֆրանսական յաղթական դրօշին ետեւէն կը բերեն գեր-
ուած Քէմալական դրօշը:

Թնդանօթները... լուռ ու լուրջ, Որքան պատկա-
ռելի է բիրտ ուժին լռութիւնը: Ակամայ սարսուռ մը
կ'զգաս: Այս լռութիւնն է, որ ահագին գոռոցով կեան-
քեր կը հնձէ:

Ահա Սեցիները: Անխութօրէն կը յառաջանան,
Մեծ ուժին քով կը պզտիկնան կարծես, բայց ո՛չ, ա-
նոնք՝ իրենց յառաջապահի յաղթական գնացքով աւելի
կը մեծնան: Մենք միւս, մեծ բանակը չէ որ կը դիմա-
ւորենք: Մենք գրկաբաց այս փոքր բանակը կ'ընդու-
նինք, խրոխտ ու քաջ:

Ու ահա վահրիճին, Նազարէթին խումբը, փոքր
խմբակ մը, որ Կիլիկեան պատմութեան, յատկապէս Հըն-
չական պատմութեան մէջ փառաւոր էջ մը արձանագը-
րեց: Ո՛հ, Հնչական հերոս զինուորները իրենց մեծ զե-
կալարներուն նման, իրենց սքանչելի գործերով, միշտ
նայն համեստ դիրքովը պանծալի:

Պապիկեան պարտէզին մէջ ողջագուրում, ուրա-
խութիւն, և խաղաղ կը քայնենք: Ժամը 13.00 է: Քաջե-
րու գնացքը կ'երկարածուի դէպի քաղաք: Արիներու
խումբը Ֆրանսական և Հայկական դրօշներով և զինուո-
րական քայլերգով կ'առաջնորդէ Ռօյան փողոցէն: Այդ
ի՛նչ փառք էր: Հազարաւոր հետաքրքիր, ծափ, հուրրա՛,
կեցցէ՛:

Ուրախութիւնը, շուքը քառապատկուեցաւ, երբ
Պորսային առջեւ հասան: Վահրիճ ու Նազարէթ՝ համես-
տունակ, կարծես ամէնալուրջ քարեւեցին ներկայները:

Իսկ Հայկական եկեղեցիէն դէպի Հնչական ս-
կումբը խանդավառութիւնը ծայրագոյն աստիճանին հա-
սաւ: Փողերը հնչեցուցին շահաւոր երկիրը, իւրաքան-
չիւր խաղ նոր հրճուանք մը կ'առթէր: Չորս կողմը

սմսեղուկ հակառակորդներ, ու դուք յաղթապանծ թափօրով քու տունդ կը մտնես:

Դրան սեմին ոչխար մը «մատաղ» ըրին ու խումբը անցաւ արեան վրայէն, քանի մը օր առաջ անցած չէ՞ին թշնամիին անարգ արեան վրայէն:

Ակումբը լեցուեցաւ ընկերներով, բարեկամներով, ազգականներով: Ողջագուրումի յուզիչ տեսարաններ մինչեւ իրիկուն:

Այսքան փառաւոր զօրծ մը՝ աննշան մնասով՝ երկու ընկեր թեթեւ կերպով վիրաւորուած:

Պ. Գրիգոր Ազիբեան՝ իբր գնահատանք՝ 20 Օսմ. ասկի նաւիրես:

— Տարսոն խաղաղ: Թուրքերու մեծամասնութիւնը քսղաք մնացած է և համակարծիք գտնուած են Օգոստոս 4ի ԱՔԹին:

— Փախստական թուրքեր 80 կառքերով կը փորձեն Ատանա դառնալ, սակայն չէթէները բռնի կ'արգելեն: Կալուածական պաշտօնեաներէն Հապիպ էֆէնտի փախած և իր նօր լուսանկարը ղրկած է Միլլի հարիւրապետի համագլխատով:

— Վէնէզուէլոս՝ Պոնտօսի (Տրապիզոնի շրջան), Միլլերան կիլիկիոյ անկախութիւնը պահանջած են:

— Իզմիտի և Ատապազարի շրջաններուն Օրթատիլի մէջ 4—5 տարիներէ ի վեր հրոսակային սքանչելի գործեր կատարող խմբապետ Թորոս, օգնական ընկ. Տօնիկի և Վաղարշակ Ժամկոչեանի խումբը՝ զոհ գացած է երկար ու անհաւասար պայքարի մը:

— Գուրա թէփէի կռիւի ընթացքին սպաննուած է միլլի ղեկավար գերմանացին: Ըսել է չէթէները օտարներէ կը ղեկավարուէին:

— Հրաման եկած է Հայկ. Լէզէոնը ցրուել: Ահա նոր հարց մըն ալ: Ողջ առողջները պիտի ղրկուին հոն՝

ուրկէ եկած են: Բայց ի՞նչ պիտի ըլլան հաշմանդամները: Ծերացած, ուժէ ինկած կենդանիները ունին կենդանապաշտպան միութիւններ: Ասո՞նք:

15 Օգոստոսին Ազգ. Միութեան պատուիրակ ընկ. Ֆիւրուզ Խոնդատեան վերադարձաւ Ատանա:

Իզմիրի մէջ Հնչ. Կուսակցութիւնը Կիլիկիոյ օգնելու համար ձեռնարկներ կ'ընէ: Հանգանակութեան մը պահուն կիներ ու աղջիկներ՝ տպաւորուած ընկ. Սվաճեանի բանախօսութենէն՝ դարգեղէններ նուիրած են կամովին:

Կարնոյ հերոսներէն Ջօր. Թորգոմ Հնչակեան գինւարներով ճամբայ ելած է, իսկ Հարիւրապետ ընկ. Սարգիսեան Մերսին հասած է:

Հաճնոյ օգնութեան համար գինւորագրութիւնը կը շարունակուի: Տիգրանակերացիներու խումբ մը՝ ղեկավարութեամբ ընկ. Միսաք Գույումճեանի՝ Տէր վահան քինյ. Դեղարարեանի օրհնութիւնները ստանալէ յետոյ, տկուժքէն կ'երթոյ գաշտ:

Ընկ. Սարգիս Զաւուշ, ընկ. Հայկ Զաւուշ և Զէյթունի հերոս Իշխան Նազարէթի թիկնապահներէն ընկ. Կղեմէս, Հաճնոյ գծով Զէյթուն անցնելու համար միացան բանակին:

Պուլկարիոյ մէջ 25 սպաներ Հնչակեան կամաւորական գունդեր կազմած կը պատրաստուին Կիլիկիա անցնիլ:

Ամերիկայէն ճամբայ ելլող Հնչակեան կամաւորները արգելքներու հանդիպած են:

Հնչակեանները Թադէոսեան Աղջկանց վարժարանին մէջ ամառնային վարժարան կը բանան, ուր կը հաւաքուին մօտ 200 մանչեր և ձրիօրէն կ'ստանան որոշ դասեր: Այս սաներն ու իրենց ուսուցիչները գիշերային պահակներու կ'օժանդակեն առձեռնիրաբար:

16 Օգոստոսին հրապարակ ելաւ լուր մը՝ թէ Կու-

սակցութիւն մը, իր շիւ հաշիւներով Հնչակեան գործունէութիւնը խանգարել կ'ուզէ:

Առանա կը ուստի հասնի ամբողջ գիշերը, բայց ֆերակասական բանակը այսօր կը յաջողի Գուրթ-Թէփէի թնդանօթը գրաւել և սենեկալցի քաջարի զինուորներ կը մաքրեն այգիները:

Հրամանատար Շիշմանեան ծանուցադրով մը կը պահանջէ, որ Իւրէյի գտնուող զինեալ հայերը կամ զէնքերն ինչո՞ւ չեն ձգել և կամ հեռանան, հակառակ պարագային խիստ միջոցներով պիտի զինաթափուին:

Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Սահակ Վահափա Յրանսայի և Անգլիոյ մէջ՝ Կիլիկիոյ Ինքնավարութեան համար դիմումներ կատարելէ յետոյ վերադարձին հասած է Աղէքսանդրիա—Եգիպտոս:

24 Օգոստոս. — Յրանսական իշխանութիւնը արժանած է 5000 հոգինոց միլիոններու գումար մը կազմել: Առանա Քաղաքը դարձած է զուտ հայկական:

Նախապէս գոյութիւն ունեցող ինքնապաշտպանութեան խումբերու ընդհանուր կազմակերպչն ու ղեկավարն էր ընկ. Հայկազուն Պապիկեան: Հիմա կ'ունենանք երկու կազմակերպութիւն: ա) Շիշմանեանի բանակը՝ համազգեստով, բ) Միլիտներու խումբը, որուն ծրագրերը ներկայացուած է Յրանսական իշխանութեան՝ վաւերացուելէ յետոյ գործադրելու համար:

«Պալքանեան Մամուլ»-ի և «Երիտասարդ Հայաստան»-ի մէջ սխալ լուրեր տարածուած էին: Հակառակ որ ընկ. Արմաղանեան անմիջապէս մամուլով հերքեց՝ Առանայի վերակազմեալ Հնչակեան օրկան «Կիլիկիան Սուրհանդակ» կը յարձակի Հնչակեան կուսակցութեան վրայ, մոռնալով որ՝ մինչ իրենց հերոսը չարք մը անանուն և անպատուաբեր գործերէ յետոյ կին մը առնելով և Յըրանսական իշխանութենէն արժանացած կը հեռանար Կի-

լիկիայէն, իրենք զայն բարձրացուցին Զօր. Անդրանիկի
աստիճանին և շահեցնել զբաւել տալէ յետոյ, զէպի
Ջէթուսն յառաջ քշած էին:

Օսմանիէի կաւիւնեւորն Բ. շրջանը կ'սկսի: Նոյն
քաջութեամբ հայերը կուրծք կուտան, սակայն շուկ մը
ժողովուրդը յուսահատութեան մասնած է -- Վերանս-
ցիներ իօլահիէէն, Հասանպէյլիէն և Պաղչէէն պիտի քաշ-
ւին: Ազգ. Միութիւնը դիմումագրով մը Յրանսական
իշխանութենէն անդորրութիւն կը պահանջէ:

Օգոստոս 25. — Հալէպ կ'ապրի սարսափի շրջան
մը: Հայերու ջարդի սպառնալիք կայ: Զօր. կուրօ ըս-
պառնացած է թուրքերուն, բայց դեռ դրական քայլ առ-
նելած չէ: Հակառակ Դամասկոսի Արաբ իշխանութեան
հանդարտութեան կոչին, հրացանաձգութիւն մը ծայր
կուտայ, խուժանը կը քալէ զէպի Պաղտատի կայարանը,
ուր ֆրանսացիներ կը բնակին:

Օսմանիէի մէջ երկրաշարժ. Նոյն ասեռն թուրքեր
յարձակում կը դարձնեն: Քանի մը թուրքեր խորաման-
կութեամբ ծառ մը առջեւին բռնած կամաց կամաց կը
յառաջանան: Բարեբաղդաբար հայ մանտարմի մը ուշը
կը զբուէ Վալիպ ծառը և դուռը երեւան կ'ելլէ: Գնդա-
կի կը բռնեն, երկու հոգի կ'սպաննուին, միւսները կը
յաջողին փախչիլ: Այսօր կ'սպաննուի Մարաշցի Շիւքրի
Հանընլեան, որ ջարդէն ազատուած, ծանօթի մը այցե-
լութեան եկած էր: Նոյնպէս Ալճերիացի զինուոր մը
կ'սպաննուի:

Օգոստոս 4էն ի վեր հնչակեանները ունեցած են
մօտ 30 բանախօսութիւն կեդրոնի, Զարչապուգի, Նոր
Թաղի, Հայ Դիւղի և Այդիներուն միջև: Նի. թերը կազ-
մած են հետեւեալները.

1. — Ինքնապաշտպանութիւն — զինուիլ:

2. — Կազմակերպուիլ — Կուսակցական զինուոր դառնալ:

3. — Կռուիլ Թրքո — Հայ համագործակցութեան դէմ:

4. — Թուրք կառավարութիւնը պայքօթի ենթարկել:

5. — Միլիտի կազմութիւնը պարտագրել:

6. — Պայքարիլ Կիլիկիան լքողներուն դէմ:

7. — Կիլիկիոյ վարչաձեւին համար հանրաքուէ պահանջել:

8. — Ժողովրդային գիտակցութիւն արթնցնել:

9. — Համագործակցութիւն՝ կամաւորական դունդերու միջեւ:

10. — Հաճեայ օգնութիւնը իրականացնել:

Սեպտեմբեր 3. — Հայկական որբանոցի ազաքը Սիւսն գետէն Կ'աղառեն 25 ֆրանսացի ձիաւոր զինուորներ, որոնք անգիտակցաբար յորձանքի մէջ ինկած էին: Զիերուն մեծ մասը և 3 զինուոր կը քշուին գետէն...:

Ամերիկահայ Հնչակեան կամաւորները՝ ընկ. Մարգար Բէպապնեանի ղեկավարութեամբ հասած են Իզմիր:

Օսմանիէ բոււն յորձակման ենթարկուած է: Յաբձակումները նոյն ժամանակ սկսած են Կայարանին, բանակատեղիին, ժանտարմերու կեդրոնին, ինչ Մզկիթին և ինչ բաղնիքին վրայ: Թէ՛ ֆրանսացի զինուորները և Թէ՛ հայերը Պ. Հրանդ Մալսեանին հրամանատարութեամբ գիմադրած և յաջողած են ետ քշել:

Սեպտեմբեր 11. — Ս. Դ. Հնչակեան Ուսանողական Միութիւնը Կ'սնենայ Սրգման Հանդէս մը, ուր Կ'որձանագրուին առանհակ մը նոր անդամներ:

Հակառակ Հնչակեան ուժեղ քարոզչութեան, որ հայերը Կիլիկիա մնան, Ֆրանսական կառավարութիւնը կող Կ'ընէ Գաղթային Բէմբի բնակչութեան, որ գաղթեն: Ժողովուրդը կը մերժէ: Այսօր հրաման արձակուած է

անպայման մեկնելի, Ասոր իբր չքմեղացում կը ցուցուի պարենաւորման դժուարութիւնը, սակայն կ'ենթադրենք թէ Խաղաղութեան համաժողովի որոշման հետ կապ ունի, Հանրաքուէի տակն հայոց թիւը պակսեցնել, Ոչ-Ամանացիներու մեկնումով հայոց թիւը 100.000էն պիտի իջնէ 10—15000:

Նոյն յետին մտքով չէ՞ր որ Հայկական Լեզէօնը ցրուեցին:

Սեպտեմբեր 17ին բացուեցաւ Ս. Դ. Հնչակեան Գեդրօնական վարժարանը:

Սեպտեմբեր 18ին Ամերիկահայ հնչակեան կամաւորներու առաջին խումբը հասաւ ընկ. Մ. Քէյպապճեանի ղեկավարութեամբ: Նոյնպէս Եգիպտոսէն հասաւ ընկ. Համբարձում Գրիգորեան:

Զ. Մ Ա Ս

Ա Ղ Է Տ Ը

ԱԽԱՐՃԱ. ՇԱՐ. ՀԱՃԸՆ

ա) Ա Ա Ր Ճ Ա

Հաճընէն հասնող քանի մը սուրհանդակներու տեղեկութիւններուն վրայ Առանայի Հնչակեան Կուսակցութեան վարչութիւնը որոշեց դրական դործի լծուիլ: Քանի մը Հնչակեան Հաճընցիներ՝ Ե. Տարաղանեան, Գ. Թաթուլեան, Վ. Ճէրէճեան և Ա. Սաչեանը դործի մղեց, որպէսզի օգնական ոյժ մը մէջանալ բերեն: Ասանք քանի մը այլ երիտասարդներու հետ՝ Ճորճ Սէքսէնեան, Սամուէլ Դարբինեան, Նազար Պապիկեան, Գրիգոր Աճէմեան և Գէորգ Սէմէրճեան՝ կը համախմբուին ու կ'որոշեն դիմել հաճընցի ունեւորներու՝ գրամի համար ու երիտասարդութեան՝ զինուորագրուելու:

Անմիջապէս կը դիմեն Յովհաննէս Ուղուստեանին վաճառատունը, որ հարուստ հաճընցիներու հաւաքավայրն էր: Հոն կը գտնեն Յովսէփ Փուլառեան (ւայայանի դաւաճան փուլառին որդին) կը գրեն, որ ամէն աշխատանք

թափեց Կորը սեւ անուը սրբելու իր ընտանիքին վրայ (էն), Սահակ Գրաճեան, Եղիշէ և Սահփան Քէքիլիկեան, Հաճի Եփրեմ և Հաճի Աղա Ծիռեան:

Ասոնք խոր մտածումի մէջ էին, քանի որ լսած էին Հաճեայ նեղ կացութեան մասին: Այլսարհէն կտըքուած, սովի ենթակայ, զէնքի պակաս: Երիտասարդները կը յայանեն իրենց որոշումը: Երկար խորհրդածութենէ յետոյ կ'որոշուի:

1. — Ատանայի հաճընցի երիտասարդութեան պարտադիր զինուորագրութիւն:

2. — Պարտադիր հանգանակութիւն՝ պարէնի և ռազմամթերքի համար:

3. — Բանակին Ընդհանուր Հրամանատար Սարգիս Արմաղանեան:

4. — Ազգ. Միութեան խողովակով դիմել Յրանսական իշխանութեան օժանդակութեան:

Երիտասարդները գործի կ'սկսին: Առանձին հաճընցիական հաւաքայթի մը կը խօսի Ասատուր Սահեան: Հնչակեան բոլոր Մասնաճիւղերն ալ կ'աւանան իրենց հաւաքայթները: Վերակազմակերպն ալ առաջին անգամ համարձակութիւն կ'աւանան հրապարակ դալու, օգտուելով «Հաճեայ» անուէն, ուր խօսք կ'առնեն Տաճարեան և ռաբիշներ, կ'ըլլան դրամական նութրատութիւններ, որոնց մէկ մասը կը մնայ թուղթի վրայ:

Սակայն զինուորագրութիւնը կ'սկսի: Նախ՝ Արագարեան վարժարանին մէջ, ապա՝ «Տէլի Մէհմետին խան»ի մէջ: Այս աշխատանքին մէջ կարելի է մասնաւորապէս յիշել Ղարաքէօյցի Մանուկ Քէհեան, որ իր 40 հայրենակիցներով առաջին արձանագրուողներէն եղաւ և Գրիգոր Վրդ. Մանուկեան, որը Գերապայծառն զաղտնի ամէն ձեւի օժանդակութիւն բերաւ: Նոյնպէս Զէյթուն:

ցի Սարգիս Մէլիտոնեան, որ ութը Զէյթունցի քաջերով տրամադրուեցաւ:

Օգոստոսի սկիզբը՝ 150 կամուրներ՝ ղեկավարութեամբ վ. Ճէրէճեանի և Ս. Ծիռեանի՝ զրկուեցան Ախարճա, ուր կը գտնուէին Ապտաղլուի Հնչակեան խումբի տղաքը:

Հաւաքուած կամուրներու խումբը մարզելու և ճամբայ հանելու համար զինուորներն ու խմբապետները պահանջեցին, որ իբր հրամանատար կանչուի Սարգիս Արմաղանեանը:

Երբ դիմում եղաւ Պ. Արմաղանեանին, ան քանի մը պահանջներ դրաւ: Նախ՝ բաւորովին գաղտնի պահել իր հրամանատարութիւնը, քանի որ առաջին անգամ գործը ձախողեցաւ, որովհետեւ հակառակորդ կուսակցական զինուորականներ զինք զրպարտեցին իբր համայնավար և Ֆրանսական Զինուորական իշխանութիւնը ոչ միայն չթողուց, որ մեկնի դէպի Հաճըն, այլ բանտարկեց, ասկէ զառ՝ ոչ պաշտօնական խողովակով առանց իր գիտակցութեան ոչ մէկ գնում կատարել: Խումբը պատրաստել մինչեւ Օգոստոսի վերջը. մինչեւ այդ հաւաքուած զինուորները պէտք է մարզուին իր որոշած խմբապետներուն ղեկավարութեամբ:

Թէ' երիտասարդներու ղեկավարները և թէ' հարուստ աղաները խոստացան 15 օրէն ամէն բան պատրաստել: Ս. Արմաղանեան ըսաւ. «25 օրէն լրացուցէք և հս կը խոստանամ ամէն կարելիս ընել օգնութեան փութալու և եթէ դիմադրութիւնը անկարելի տեսնեմ, նահանջելով ազատելու մեր սիրելիները»: Ու մէկ կողմ կանչելով զինուորական խորհուրդը քանի մը պատուէրներ տուաւ ու մեկնեցաւ:

Խանդավառութիւնը ծայր աստիճանի հասաւ, երբ Ախարճայի տղաքը լսեցին թէ Ս. Արմաղանեան ընդունած է խմբապետութիւնը: Նոյն ժա-

մանակ Մ. Տաժառեան իմացուց թէ Լ.Յ. Ը. Մ. ի կեդր. Յանձնաժողովը Կիլիկիա շրկած է մասնաւոր գումար մը, որուն մեծ մասը պիտի տրամադրուի Հաճնոյ:

Ուրախ լուրեր իրարու կը հեռուէին: Թէ՛ Ամբրիկայէն և թէ՛ Իզմիրէն հասան Հնչակեան կամաւորներ, որոնք նոր եռանդ տւելցուցին: Ախարճան կանանաւոր բանակատեղիի վերածուած էր: Հնչակեան տարեց ու եւրթասարդ զեկավարներ՝ Վ. Ժամկոչեան, Մ. Երէցեան, Ս. Կէօզիւրեան, Ա. Քէչեան, Ս. Մկրտիչեան, Կիրակոս Տօնիկեան, Ա. Գալֆահան՝ մեծ ու փոքր խումբեր կազմելով կ'այցելէին Ախարճա, կը խրախուսէին:

Բայց աւա՛ղ, կուսակցական դաւերը երեւան եկան: Մինչև այդ ձեռնապահ մնացող Դաշնակցութիւնը, տեսնելով թէ դորժը կրնայ յաջողի, Հաճնոյ Հայրենակցական Միութեան անգամ դաշնակցական աշաներու մեղսակցութեամբ սկսաւ գործի:

Զինուորական Խորհուրդը բռնեց քանի մը դատաւիճ դինուորներ, որոնք Հայրենակցական Միութեան Վարչութենէն տոմսեր ունէին: Վարչութիւնը այդ տոմսերով ազատ կ'արձակէր այս ու այն զինուորը զանազան պատճառաբանութիւններով: Հասկցուեցաւ թէ ասոնք դորժը ձգձգելու համար կտտարուած դաւադրական քայլեր են: Ժամանակը շտտոնց անցած է, տակաւին պահանջուած ձիաւորներն ու հեծեակները չեն ամբողջացած և ահա դադարի՝ հաւաքուածներն ալ կը ցրուեն:

Արմաղանեան իր խոստման համաձայն շարաթը մէկ երկու անգամ կուգար Ախարճա ռազմափորձեր կատարելու: Իր ներկայութիւնը կ'օգնուրէր կամաւորները: Խմբապետները կը պատրաստէին շարթուան տեղեկագիրը, կը ներկայացնէին հրամանատարին ու կը շրկէին Հայրենակցական Միութեան Վարչութեան:

Սեպտեմբերի սկիզբը՝ հազար գծուարութիւններով,

կարելի եղած էր 80ի մօտ ձիաւորներ և 400 հետեւակ համախմբել:

Վերջին անգամ հրամանատարը եկաւ, ամբողջ օրը ռազմափորձ կատարելի վերջ խմբապետներն ու զինւորները հաւաքելով ըսաւ. «Իմ քաջ եղբայրներ, ինծի խոստացուած էր 200 ձիաւոր և 2000 հետեւակ: Ժամանակը անցած է, ու հազիւ 500 հոգի ենք հասնումս չունի: Այսօրուան ռազմափորձը ցոյց տուաւ թէ դուք պիտի կրնաք հերոսական այս արշաւը գլուխ հանել, ուստի պատրաստ գտնուեցէք: Քանի մը օրէն, յանկարծ մեկնելու հրամանը կրնաք ստանալ: Զինուորները կեցցէնեքով ճամբայ դրին հրամանատարը:

Խմբապետները վերջին տեղեկագիրը ղրկեցին խնդրելով օր 24 ժամէն լրացնեն պահանջուածները, քանի որ երբորդ օրը պիտի մեկնին:

Եւ ահա Հ. Յ. Դաշնակցութեան «կիլիկիա» թերթակին մէջ յօդուած մը կը հրատարակուի սուտերով, զրպարտութիւններով, ամբաստանութիւններով լեցուն, որով նախ՝ կը հրապարակուէր Ս. Արմաղանեանի հրամանատարութիւնը, ինչ որ զաղտնի պիտի պահուէր, ապա՝ ջանք կը թափուէր աննման զինուորական հրամանատարը անուանարկելու: Նոյն յօդուածով արշաւախումբին առաջնորդ կը ներկայացուէր դաշնակցական աճուառն, Մշեցի Գէորգը:

Խմբապետները կ'սպասէին պահանջուած գոյքերուն, բայց կառապանները Ախարճա գաւով իմացուցին թէ պահանջուածները չղրկուեցան նոր հրամանատարին կարգադրութեամբ:

Քիչ վերջ կը հասնի նոր հրամանատարը՝ քանի մը դաշնակցական աղաներու հետ: Առօնցմէ Գրաճեան, կ'երթայ ձիաւորներու խմբապետ Պ. Աւշարին, զոր դաշնակցական կը նկատէր ու կ'ըսէ «Ընկ. Աւշար՝ ան-

շուշտ զօհ մնացիր նոր հրամանատարին. ընտրութենէն, և Արմաղանեանի հասցէին աւելորդ պակաս խօսքերէ յետոյ կ'աւելցնէ. «Այս գարծը մեր կուսակցութիւնը գրելուիս հանելու է»:

Աւշար իր պաղարիւնութիւնը պահելով լուռ ու մօռնի կը լսէ Պ. Գրաճեանին խօսքերը, որը կը շարունակէ. «Դէտրոյ Զաւուշը Ֆրանսական բանակին մէջ Յիսիփի6 տեսած մարդ է: Մի նեղուի որ իր կարգադրութեամբ ձեր պահանջները յետաձգեցինք, վաղը կրկնապատկը պիտի ստանաք»: Ու կրկին կ'սկսի Արմաղանեանի հասցէին լեզուադարութեան, որուն վրայ Աւշար չկրնալով ինքզինք զսպել կ'ըսէ. «Շատ լաւ հայրենակից, Հաճընի օգնութեան երթալու համար ո՞վ ալ ըլլալ հրամանատար, մենք որոշած ենք հնազանդիլ, օսկայն չփորձես անգամ մ'ալ մեր հրամանատարին հասցէին խօսիլ: Ան ձեր ծանօթ մարդոցմէն շատ բարձր է, Հակառակորդներու զրպարտութիւնները մազի չափ չեն կրնար անոր արժէքը պակսեցնել: Գրաճեան լեզուն քաշած լուռ ու մօռնի կեցած է: Աւշար կը շարունակէ. — «Այդ տեսակ հերոս մը անպատուելը չէ մնացած անոնց, որուք իրենց զաւակներէն գնուած զէնքերը՝ պատուհանէն դուրս տալով, երկրորդ և երրորդ անգամ դռնէն ներս աւելնով կը գնեն»: Գրաճեան ակնարկութիւնը հասկանալով՝ դուրս կ'ելլէ: Քանի՜ քանիներ այդ պատմութիւնը լսած ու պատմած էին Գրաճեանի հասցէին:

Յաջորդ առտու 12 ձիաւորներ հաւաքուեցան ահսկի Ուէրայ, ուր դաւադիր մեծ աղաներ «ճապարանքով եկան, նոր հրամանատարը») յաջորդ առտու շարժման պիտի գնէր: Վարձուած էին 10—15 կառքեր գոյքերը փոխադրելու: Կառքերը հասան: Բայց ինչն՞որ բերած էին: Դերձանական թիւեր, փորիչներ, տուփերով զամ, հարիւրաւոր ջրաման, քանի մը տասնեակ վրան, ձիու թոմ-

քեր, սանձեր: Ու այս ամէնը 80 ձիաւորի, 400 հետեւակի: Ո՞վ պիտի տանէր: Ինչո՞ւ զնուած էին:

Բայց ի՞նչ կը կատարուէր Ախարճայի մէջ:

Նոր հրամանատարը *) զինուորները շարքի կեցուցած կարգադրութիւն կ'ընէր: 40 ձիաւոր մէկ կողմ կանգնեցուցած, միւսներուն կը հրամայէ ձիերը ներս տանիլ և գալ հետեւակներուն մէջ կանգնել: Վերջիններէն իզմիրցի Մարուքէն յառաջ գալով կ'ըսէ: «Պ. հրամանատար, մենք կամաւորներ ենք, կեանքերնիս ազդին զոհած, բայց պէտք է գիտնաք թէ ամիս մըն է, իբր ձիաւոր վարժութիւն ըրած, մարզուած ենք, հիմա չենք կրնար ձին ձգել և հետեւակ դառնալ:»

Հրամանատարը **) հայհոյութիւններով կը փորձէ յարձակիլ Մարուքէին վրայ, երբ քաղաքէն 12 ձիաւորները կառքերէն առաջ կը հասնին:

Հրամանատարը անոնց դառնալով. «Ո՞վ հրաման տուաւ, որ քաղաք երթաք: Առաջնորդը կ'ըսէ. «Պրն. հրամանատար, ձիաւորներէն անոնք՝ որ ընտանիքի տէր էին՝ արտօնուած էին զիչերը քաղաք երթալ և առաւել դառնալ: Այսօր գացինք վերջին մնաք բարովը ըսելու:»

«Եւստ աղէկ, զինուորներդ թող ձիերը տանին ներս և անցնին հետեւակներուն մէջ, դուն միայն գնա ձիաւորներուն քով:»

«Պ. Հրամանատար, թէեւ իրաւունք չունիմ Ձեր կարգադրութիւններուն միջամուխ ըլլալու, սակայն այս քայլով գործը կը քայքայէք: Ասոնք իբր ձիաւոր մարզըւեցան, օրով հիմայ դժուար պիտի ըլլայ հետեւակ զինուոր դարձնել:»

«Երկար խօսք չուզեր, ես Արմաղանեան չեմ, ինչ որ հրամայեմ, պէտք է կատարուի:»

Յանկարծ սարսափելի հայհոյութիւններ լսուեցան: Մարուքէն էր, ինքն իրմէ ելած: Ձիաւորներու խմբա-

պետք գնաց լռեցնելու. «Հանգիստ կեցիր, քաջա՛, եթէ ես ձեռով երթամ, դուք ալ ձեռով պիտի երթաք: Ձեր պետք ես եմ: Եթէ ես ձեր առջեւէն հեռիտուն քալեմ, վըստահ եմ թէ իմ հետեւէս պիտի գաք»:

«Հրամանիդ տակ ենք» պատգին բոլորը միաբերան:

Նախորդ իրիկուն ալ հրամանատարը գրգռած էր կամաւորները: Ձիաւորներու խումբ մը իրենց սենեակէն հանած, տանիքը պառկելու դրկած էր և ինք հաստատուած այդ սենեակին մէջ: Ատիկա չէր բաւեր՝ դաշնակցական աղաքը՝ 20—30 հոգի՝ իր սենեակը տանելով՝ դաշնակցական երգեր երգած էին, որուն իբր պատասխան «Հեռաւոր Երկիր»ը, «կամաւոր ենք Հնչակեան», «Պողոս Նուպար Մեծ Մարդ է» երգերը երգած էին մընացեալ 400է աւելի զինուորները: Ասով խումբին մէջ մտած էր կուսակցական հակառակութիւն, բան մը որ ցարդ գոյութիւն չէր ունեցած և որ բաժնեց բանակը:

Կէսօրին՝ մարզանքէ դառնալէ յետոյ՝ հրամանատարը կը թելադրէ մի քանի դաշնակցական աղոց, որ առաւօտեան հայհոյող զինուորը իր քով բերեն: Երբ տունք կը մօտենան, Մարուքէն լսած ըլլալով տրուած հրահանգը, կատաղած զէնքը կ'առնէ և կ'սպառնայ մօտեցողը դարնել: Բարեբաղդաբար ձիաւորներուն պետք, Տարաաղանեան և Վ. Ճէրէճեան մէկ կողմ քաշուած խորհրդակցութեան մէջ էին, տեսնելով Մարուքէին կատաղութիւնը կը վազեն զսպելու համար: Մեծ գժուարութեամբ զէնքը ձեռքէն կ'առնեն, բայց Մարուքէին կատաղութիւնը աւելի կը սաստկանայ և յարձակելով կը խլէ դաշոյնը ու վերցնելով կը փորձէ իր կուրծքը մըխել: Մեծ դժուարութեամբ կը կաշկանդեն ձեռքերը և դաշոյնը կ'առնեն:

Գէորգ Չափուշ, որ ահաբեկ սենեակը մտած էր,

երբ կը տեսնէ թէ Մարուքէն զինաթափուա՝ է, դուրս կը վազէ ու կ'սկսի մարակով հարուածել: Շուրջինները՝ Մարուքէն բռնած՝ կ'աղաչեն որ դադարեցնէ: Եղբայրասպան կռիւի մը դուռն չբանալու համար չեն ուզեր փոխադարձել, բայց Ամերիկահայ կամաւոր Չարլի, յանկարծ պռառնին կը քաշելով. «Այ չի՞ բաւեր, որիկա» կ'ըսէ ու կ'արձակէ գնդակը: Դժբաղդաբար քաշքշուքի պատճառով գնդակը հաճընցի Փանոսին բթամառը ծակելով կ'անցնի: Չավուչը սարսափահար ներս կը փախչի:

Պուշկարացի հարիւրապետը իր հարիւրակը ղէնքի կը կոչէ: Եղբայրասպան կռիւը պիտի սկսէր, սակայն Ենովքը՝ գոռ ձայնով զգաստութեան հրաւիրեց և կրցաւ հանդարտեցնել:

Ջայրացած հարիւրապետը՝ հասկնալով թէ ա՛յ առջեւը պիտի չառնուի այս կռիւին՝ իր խումբը քաշեց և երկրորդ ազարակը գնաց: Անոր հետեւեցան Հնչակեան տղաքը, Ամերիկայէն և իզմիրէն եկած կամաւորները: Հաճընցիներն ալ պատրաստուեցան հետեւիլ, որով միայն 20 դաշնակցականները պիտի մնային, սակայն Ենովքը գործին ձախողութեան պատասխանատու չմնալու համար՝ զգուշացուց հաճընցիները:

Չատուողները քաղաք լուր ղրկեցին և հրաւիրեցին Արմաղանեանը: Արմաղանեան կռահելով ապագան, ուզած էր մերժել, սակայն հուսակցութիւնը պարտադրած էր:

Յաջորդ առտու Արմաղանեան կուգայ գործի գլուխ: Առաջին գործը հղաւ կանչել Ենովքը, Վարդեվաւը և Գ. Թաթուլեանը և թելադրել, որ երբեք Չավուչէն չբաժնուի, որպէսզի գործին քայքայման պատճառ չըլլան: Սակայն դաշնակցական տղաք փոքր խումբերով քաղաք իջան ու ա՛յ չդարձան: Երկու օր յետոյ Հաճընցի Ասատուր Չալեան, երկու կռուքով եկաւ և ղէնքերը բռն-

ցընելով ուղեց քաղաք մեկնիլ. Մէկ երկու հոգի մօտե-
նալով կը հարցնեն. «Ինչո՞ւ կը տանիք»: Չալեան կը
պատասխանէ. «Ժողովուրդներ կան, պիտի մաքրեն իսկ
աւրուածները նորոգեն»:

Սակայն յաջորդ առաւ երեւան կ'ելլէ պատճառը:
22 Սեպտեմբեր 1920՝ ժամը 6ին կամաւորները մարզան-
քի կը պատրաստուին: Երբ կը նշմարեն 400 ֆրանսական
ձիաւոր, Պադայեան մը հետեւակ, մի քանի թանք, 24
պզտիկ և 8 մեծ արագահարուած, 6 հատ 75նոց թնդա-
նօթով կուգան և կը պաշարեն ագարակները: Սպայ մը
նախ՝ մերիկներուն կը մօտենայ և մեղմութեամբ կ'ա-
ռաջարկէ զինաթափ ըլլալ. Երկրորդ խումբը բարեւի կը
կենայ, բայց իրենց ալ կ'առաջարկուի զինաթափուիլ:
Բարեւի կենալու պահուն կ'երեւի կը կարծէին թէ միայն
միւսները (Հնչակեանները) պիտի զինաթափուին:

Ձկնքերը առնելէ յետոյ կ'առաջնորդեն Գառնի
Պէյի պարտէզը, ժամկոչեան վանան և Ս.Արմաղանեան
կը յաջողին քաղաք անցնիլ:

Ախարճան կը պարպուի: Հապա Հանըսը... փոռք
դաւաճաններուն: Հնչակեան զինուորները զինքերով
յալձնեցին, իսկ իրենց թափթփուքները նախորդ օր
փախցուցին՝ ազգամթերքով ու զէնքերով:

Երկրորդ անգամ ըլլալով Հնչակեան ուժը մատնը-
ւեցաւ: Սօի մէջ՝ առաջին, Ախարճայի մէջ երկրորդ Յու-
դայէն,

Ու Հանըն մնաց ճակատագրին խաղալիք:

Ախարճան ցոյց տուաւ թէ ճաւազար կուսակցա-
մուկութիւնը կրնայ ամբողջ կուսակցութիւն մը մատնու-
թեան մղել: Ֆրանսան ալ դաւեց Հանոյ դէմ, որը ա-
միսներէ ի վեր Ֆրանսական դրօշը բարձր պահած էր:

Ձինաթափուածները տարին Գառնի, որունց հա-
մար այսպէս կը գրէ Ս. Շահէն. «Կիլիկիոյ Չախզանք»:

մէջ(«Երրորդ Զայտառան» 1921 Ապրիլ, Մայիս)։ Նոյն օրը Լուրէյի մեր հայկական բանակը աքսորի ճամբան ձեռք կ'առնէ։

«Այս լուրը շանթահարեց Ատանայի հայութիւնը։ Հայը ո՞ր մէկ վիշաք, ո՞ր մէկ վէրքը կսկծար։ Հայ զեկավարներուն արտաքսութեմը, հայ գաղթականներուն կիլիկիայէն դուրս քշուող անծայր կարաւանները, զինաթափուած բանակին քշուիլը։ Ֆրանսան իր աւելիք քարեկամակա՞ն անբուժելի հարուածին օրը Սեպտեմբեր 22ը որոշած էր։

«Ու զինաթափուած կամաւորներու գունդը՝ Ալճերիացի անգութ զինուորներու հարուածներուն տակ Գարաթայի ծովեզրը քշուեցաւ։ Ծածրան՝ Ֆրանսական Ալճերիացի զինուորներէ (անշուշտ Ֆրանսացի սպաններու աչքին առջեւ) կողոպտուեցան։

«Ծեծի, զրկանքի, քաղցի ու ծարաւի խստութիւններու տակ տառապող 400 հայ զինուորներուն կէսը՝ գիշերուան մութէն օգտուելով՝ կը յաջողի փախչիլ Ատանայ։ Մնացեալները 24 Սեպտեմբերին կը լեցուին Ֆրանսական փոքրիկ նաւու մը վարի յարկը և Մերսին տարուելով կը բանաժողովին ու անկէ Պալիս կամ ալլուր զըրկելու համար։

«Տամառանին ձեռքով հաղար սսկիէն աւելի դուժար մը կը յանձնուի հրամանատար Գէօրգ Զավուչին՝ Գարաթայ տանելու և աղօց բաժնելու։ Զավուչը 400 սսկի կուտայ զինուորներուն և տասը օր յետոյ Մնացեալը զրկանելով կովկաս կը մեկնի, տպացուցանելով թէ իր զինուորին իրաւունքը կողոպտող անքարեխիղճ մը եղած է։

«Մերսին տարուող հայ աքսորական կամաւորները նաւուն մէջ անբեւեակայելի անգթութիւններու կ'ենթարկուին։ Ամբարին մէջ փակուած, տաք ջուրի խոզովակներու ջերմութեւն և արտաքնացի խողովակներու

գարշահոտութիւնէն ուժասպառ՝ մինչև անուսելո՛ւր, ջո՛ւր»
 Կ'աղաղակեն և անոնց կը տրուի գրեթէ գարշահոտ ջուր:
 Ասոնց ընկերացող Ս. Դ. Հնչակեան Ուսանողական Միութեան
 չորս անչափահաս որբերը գրեթէ կը նուաղին:

Հիսկ Հայ Ազգ. Միութեան անդամները, Հնչակեան
 գործիչ Ս. Շահէն, Հայ Ուժերու Հրամանատար Ճան
 Շիշմանեան Գործաթաշի աւագին վրայ թափուած կը գլու-
 նեն 1300է աւելի Բարձր—Հայքցի գաղթականներ, որոնք
 խաբեբայութեամբ և սպառնալիքով Ատանայէն դուրս
 բերուած էին: Ասոնք ալ կը լեցնեն առաքատան ուներու
 մէջ ու կը հանեն Մերսին, ուրկէ խալական թրէսթիւն
 նաւով մը կը քշեն դուրս: Նաւուն մէջ կային 200 զի-
 նաթափուած կամաւոր, 138 արձակուած լէգէօնական, 960
 Բարձր Հայքցի գաղթական, 17 սպայ, ենթասպայ, 7
 քաղաքական ղեկավար, ընդհանուր 1322 հոգի:

Ալքսոբի շարժման մէջ որակով և քանակով տ-
 մենէն աւելի վտանգուած ու վնասուածը Ս. Դ. Հնչակե-
 ան Կուսակցութիւնը հղաւ:

Հայաստանց թոմի Մարթէնի գրագիր—Թարգման
 Մարաշցի Լեւոն Հաղարապետեանը հակահնչակեան մը ըլ-
 լալով զայն լարեց Հնչակեաններուն դէմ: Կ'ըսուէր թէ
 Հաղարապետեանը «Պետական» Կուսակցութեան կը պատ-
 կանէր: Եւ թէ թոմի Մարթէն միայն անոր վրայ վըս-
 տահութիւն ունէր և անոր թելադրութեամբ աքսորուե-
 ցան վերը յիշատակուած Հնչակեան ղեկավարները:

Ա. Դ. Հ. Կուսակցութիւնը Ատանայի ոգին էր:
 Միակ օյժը, որ առնական ոգիով գրաւեց բեմերը, (կար-
 ծես միւս Կուսակցութիւնները համարացած էին: Անգամ
 մը համաղգային հաւաքօթի մը ընթացքին, Հնչակեան
 բանախօսը արհամարհելու համար առաջին տեղը տուին
 անոր, վերջին, պատուաւոր բաժինը իրենց վերապահե-
 լով, բայց գասերնին առին, երբ Ս. Շահէնը բեմէն իջնե-

լէ յետոյ ժողովուրդը Արգարեանի բակէն դուրս ելաւ, քանի որ պէտք եղածը ըսուած էր: Ի դժուր կազմակերպողները պառակտուեցին: Շէնքն էլ լրացած, դեռ խօսողներ կան:

Տաւրոսը քաղաքական ուղեցոյցն էր Ազգային ղեկավարութեան, քնացող հիւրիկեցիները արթնցնող կոչնակն էր ան, ինքնապաշտպանութեան ղեկավարը, փոխուստին առջեւ կանգնող թուժբը, որը դժբաղդարար վերակազմեալներու թերթով տիրո պաշտպանութիւնը, գողութիւնը, մարդասպանութիւնը քաջալերող, հակաֆրանսական կը ներկայացուէր: Սիւսի մէջ կը մասնուէր, Ասանայի մէջ կը մասնուէր, բոլորն ալ կուսակցական նախանձով լեցուած:

Փակելէ առաջ Ս. Շահէնէ կատարուած մէջբերումը՝ տանք հետեւեալ մասերն ալ.

Ճարանգական քաղաքականութեան ճշգրիտ պատկերը կը ցուցնեն հետեւեալ թիւերը.

Այսօրու 5 հայ, 1 թուրք, գնդակահարուած 80 հայ, 14 թուրք:

Անցսորուած իբր գող 48 հայ, 0 թուրք, իբր ըմբոստ՝ 205 հայ, 0 թուրք, իբր ոչ-հիւրիկեցի-գաղթական 3-4000, թուրք 0, իբր զինաթափուած կամաւոր, 200 հայ, իբր զինաթափուած չէթէ թուրք 0, իբր Լէ-գէոնական հայ 600, թուրք 0, իբր քաղաքական ղեկավար 12 հայ, 31 թուրք:

Աշակահայ այս աղէտին ենթարկուած հայ ղեկավարները հիպոթոս հանդիպելով հետեւեալ բողոք հռոգիւրը գրկեցին Ճարանգական, Ամերիկեան, Անգլիական, Իտալական, Պելճիքական և Յունական կառավարութիւններուն:

1) Նկատելով որ հիմնուած մեր պատմական իրաւունքներուն, անյուր զոհողութիւններուն եւ բռնական մե-

ծամասնութեամբ՝ քանի մը անգամ բողոքած ենք Հաւատարմութեան Համաժողովին այն տրամադրութեան դէմ, որով Կիլիկիան կը նկատուի թրքական հողամասն, եւ Օգոստոս 4ին յայտարարած ենք Կիլիկիոյ թուրքիայէն անջատուելու եւ Ֆրանսայի հովանաւորութեան տակ անոր ինքնավարութիւնը,

2) Նկատելով որ՝ մասնաւորաբար զինադադարէն ի վեր Կիլիկիոյ հայութիւնը գրաւող բանակներու կողմէն հաւատարմօրէն կոչուած եւ արիւն քափած է իր ազգային դասի պատգամութեան համար,

3) Նկատելով որ թուրքիոյ կողմէն Հաւատարմութեան Դաւանագրի ստորագրութենէն յետոյ ալ բուրք ուժերը կը շարունակեն իրենց բռնամական գործողութիւնները Ֆրանսական գրաւող ուժերուն դէմ ընդհանրապէս եւ հայերուն դէմ մասնաւորապէս ու յարձակումները կ'սպառնան մեր ցեղի բնաջնջման,

4) Նկատելով որ այսպիսի պայմաններու տակ Ֆրանսական Վարչութեան կողմէ Հայ Ազգ. Միութեան եւ քաղաքական գործիչներու հապնեպ, առանց դասի՝ արտաստուելու, Հայ ուժերու զինաքափումը, Հայ Լեզգեանի ցրումը, եւ հայ ժողովրդին բռնազաղթը մեզ կը դնեն ծայրահեղութիւններու անջնջման,

«Կուգանք ձեր ուշադրութեան յանձնել այն իրողութիւնը, թէ հայ ժողովուրդը որոշած է իր իրաւունքը պաշտպանելու ամեն գնով եւ,

«Կը բողոքենք Կիլիկիոյ Ֆրանսական Վարչութեան վերջին տրուած ձեռն առած անխորհուրդ եւ անարդար միջոցներուն դէմ:

7 Հոկտեմբեր 1920

ԱՏԱՆԱՅԻ

ՀԱՅ ԱԶԳ. ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Ախարճայի աղէտին օրը 22 Սեպտեմբերի հրամանագրով մը փակուեցաւ ճաւուրոսն տասը օրուան համար։ Այդ օրերուն մէջ շարունակուեցան ներքին ու արտաքին անախօք դէպքեր։

23 Սեպտեմբերին դաշնակցական զաղտնի սասիկաններ կը հետապնդեն շնչակեան պահուած ղեկավարները։ Միւս կողմէ դիմում կը կատարեն նոր Ազգային Միութիւն մը կազմելու։ շնչակեան կուսակցութիւնը կը մերժէ մաս կազմել։

Խումբ մը երիտասարդ շնչակեաններ կատարուած հակահայ այս գործունէութեան օրպէս հակադէմքութիւն կ'որոշեն՝ առանց ղեկավարութեան լուր ունենալուն՝ անօրներ կատարել։ Առաջին փորձը կը կատարուի 24 Սեպտեմբերին վալիին տան և իթիլաֆականներու ազամբին վրայ խումբ նետելով, թէեւ առանց սեւէ ձերբակալման կը յաջողին, բայց փաստ աննշան կ'ըլլայ։ Երկրորդ փորձը պիտի կատարուի Կոստավարչատունը հրդեհելով։ 25 Սեպտեմբերին երեք թիթեղ քարիւղ և պէնդին խառնուած հնչակեանի մը կառքով կը տանին Կոստավարչատուն, Դժբաղդարար՝ հակահակ կէս գիշերուան մօտերը ըլլալուն՝ զինուորականներու կը հանդիպին։ Առանց սեւէ կասկածի տեղի տալու կը հեռանան։ Ժամ մը յետոյ կը զրկեն ընկեր մը քննելու։ Բաւական ուշ կը գտանայ և կ'իմացնէ թէ երթելու կայ։

Կ'որոշեն յետաձգել։

Յաջորդ օր կ'իմանան թէ իրենց որոշումը լըրտեսներէ հասկցուած և լուր արուած է Ֆրանսական իշխանութեան։ 25 Սեպտեմբերին ընկ. Ա. Կէնճեանը իր գրասենեակէն կը ձերբակալուի և կը տարուի ուղղակի զինուորական առեան, օրպէս ղեկավար շնչակեան այս ահաբեկչական գործունէութեան և վճիռը՝ Կ'ըլլայ՝ չկատարանալ։ Իր գրասենեակին պետը՝ Պ. Կիզ՝ իր անձով

երաշխաւոր կ'ըլլայ, վստահ ըլլալով թէ զրպարտութիւն է: Ընկերը կ'ազատի: 26 Սեպտեմբերին իմանալով այս կատարուածը Հնչակեան երիտասարդները կ'որոշեն հրաժարիլ իրենց ահաբեկչական որոշումներէն ղեկավար ընկերոջ կեանքը վառնգի չենթարկելու համար: Այն ատեն կը պատմէ ընկ. Ք., որ նախորդ իրիկուն զրկուած էր քննութեան: Վրացի կառավարչապետն: Ոչ ոք կար, սակայն յանկարծ մէջս ոտսկալի վախ մը արթնցաւ: Կարծես մարմինս կը դողար: Նախազգացումը զգույցացուց: Ուղղակի վախցայ: Բայց որպէսզի սուտ չըլլայի, պահ մը սպասեցի, մինչեւ որ պատահական անցորդներ եկան: Այն ատեն դարձայ և ըսի՝ երթեալի կայ: — Յետաձգեմ ինք: Սիրաս խաղաղեցաւ:

Ընկերոջ նախազգացումը փրկած էր Ա. Կէնճեանը: Ընկ. Ք. իր օրագրութեան տետրին մէջ արձանագրած է, որմէ կը քաղենք այս տողերը. «Երէկ Ներսիս Գոհունակութիւնը ունենալ ուղեցինք: Դժբաղդաբար չըկըրցանք: (Ներսիս Հռովմէ յայրեց):»

Ամերիկահայ կամուսները ցաւած սրտով Ամերիկա պիտի դառնան: Ինչ երազներով, որոշումներով կարեցին Ադլանտիկանը և օրքան յուսահատ պիտի դառնան:

Յրանսական իշխանութիւնը Մ. Տամատեանին քսած է. — «Մենք այս ձեւ պիտի չվարուէինք, սակայն մեղի սխալ տեղեկութիւն տրուած էր: (Հնչակեանները պաշտօնակեան յեղափոխութիւն պիտի հանեն — ահա ներկայացուածը):»

Տօքթ. Մնացականեան (դաշնակցական) լուր զրկած է, որ Աղք. Միութիւն չկաղմեն, սկսին ստորերկրեայ գործունէութեան, խոստանալով Եզրպտոսէն ոյժ զրկել: Ո՛վ միամտութիւն, կատարուածէն լուր չունի, թէ մեղի

ըսողները (օրագիրը կ'ըսէ. «Պ. Դալըպեան») չքմեղանալու փորձ կ'ընեն:

Առաջնորդ Հայր Սուրբը հրաժարականը ներկայացուց կառավարութեան:

26 Սեպտ.— Դեռ ընկ. ընկ. Վ. Ժամկոչեան և Ս. Արմաղանեան պահուած են: Հակառակորդ կուսակցականներ՝ ընտանիքով՝ կը հետապնդեն: Հաղարապետեանին գրագիրը նոյն գործին ետեւէն է, բայց շնչակեան Ուս. Միւսեթեան անդամները և Ամառնային դպրոցի սաները աչալըթութեամբ կը հսկեն:

28.— Սեպտ.— Առաջնորդ Հայրը լուր տուած է, թէ շնչակեանները մատնուած են: Որոշուած է աքսորել Բ. Ժամկոչեանը և Վահրիճ կէօքեանը, Ակուժը և դպրոց գտնուած գոյքերը կը վերցնենք, կը պահենք:

3 Հոկտ.— «Տաւրոս» կ'սկսի հրատարակուիլ: Ազգ. Միութիւնը վերակազմուած է: Առանա մնացող հին անդամներուն վրայ տւելցուցած են Դաշնակցական, Ռամկավար և Վերակազմեալներէն շեկան ներկայացուցիչներ: Գաղթողներու հոսանքը կը շարունակուի:

Գրաքննութիւնը հինէն աւելի խիստ է, յատկապէս «Տաւրոս»-ի հանդէպ:

Փակագծի մէջ ըսենք թէ՛ 1920ական թուականներուն կիլիկիոյ մէջ իբր պաշտօնիկ հալածուող եւ բանտարկուող շնչակեան Ս. Արմաղանեանը Բ. համաշխարհ. պատերազմի վերջաւորութեան՝ Ֆրանսայի մէջ երբ հակառակ իր ծերութեան՝ յաստակ բռնուորի մը պէս իր հացը ճարել ստիպուած էր, համայնավարի մը կողմէ ըսպաննուեցաւ: Ու ռճրագործը ապաստանեցաւ Խորհրդային Հայաստան, ուր առանց դատի կանչուելու հանգիստ կ'ապրի:

Եւ տարբեր է կոմմ. կուսակցութեան դիրքը շնչակեան կուսակցութեան հանդէպ, որը կիլիկիայէն

մինչև հեռաւոր տմերիկեան սահմանները, առաւելաբար իր խօսքին (ժամուշ, գիրք) համար իբր համայնավար հալածուեցաւ ու կը հալածուէի: Փակագրի՞նք գոցենք:

6 Հոկտ.— Կրկին «Պաշարման վիճակ» կը յայտարարուի:

«5 Հոկտ. Թուակիր հրամանագրով, Արեւելքի Ա. Զօրաբանի հրամանատար Զօր. Տիւֆիէօ Յուլիս 4ին Ատանա քաղաքին մէջ յայտարարուած պատերազմական վիճակը բնդարձակեց ֆրանս. զինուորներու կողմէ գերաւուած Կիլիկիոյ բոլոր հողերուն վրայ՝ 6 Հոկտ.էն սկսեալ:

«Այս որոշումին կարեւորութիւնը ոչ ոքէ անտես պիտի առնուի, գիտնալով որ զինուորական գործողութիւններու ընթացքը, խաղաղ ժողովուրդներու պահպանումը, կը պարտադրեն կարգապահութեան, քաղաքի հսկողութեան և ճշումի միջոցներու որդեգրումը:

«Ուստի կը տեսնուի թէ՛ առանց լքելով Սեւրի մէջ անօր կողմէ ստորագրուած դաշնագրի գործադրութիւնը, Ֆրանսան ամէն բանէ առաջ կը փափաքի պահել իստարակութեան անդորրութիւնը և իր պարտականութիւնը աւարտած պիտի չնկատէ մինչև որ զայն տմբողջապէս ի կտուար չհանէ»:

5 Հոկտ. 1920, Ատանա

Բայց անդին «Սուլէյման Զարգօրաճի չէթէախում»-ը շատ աւելի բռնուն գործունէութեան սկսած է: Եւ ահա նոր զոհ մը՝ Արաբկերցի Յարութիւն Դաղանճեան: Տարի մը առաջ Ուրֆայէն եկած, Սիս գացող կամուրներէն. Թուշլու Դալէի մէջ կռուող քաջերէն, այխառանքի տանն չէթէներէ յարձակումի կ'ենթարկուի, կը կռուի ու զոհ կ'երթայ:

12 Հոկտ.— Ատանայի Թուրքերուն բերանը «Ոսն փոսթա»՝ հակահայ գործերէն քաջալերուած՝ Օգոստ. 4ի

Աքթի մասին գրելով «փառափառ կասակ», «փառափառ կասակացապանութեան երազանքով օրօրու անգործներու բաղդախնդրութիւն» կը յորջորջէ և միլիոններու միանշուհամար Ատանան լքող թուրքերուն համար «կացութեան անօրոշութեամբ տունն ու տեղը թողելով լեռները ապաւինած» օրակելով կ'ողջույ:

— Այսօր խուր դէպք մը պատահեցաւ: Միջկուսակցականը՝ նկատի առնելով որ Ֆրանսական իշխանութիւնը բացայայտ կերպով թրջասիրական քաղաքականութեան կը հետեւի՝ քանի որ բոլոր հայկական ուժերը դիմաթափելէ, ղեկավար անձերը աքսորելէ, ոչ-կիլիկեցի հայերը օտար դաղթական նկատելով կիլիկիայէն հեռանալ ստիպելէ յետոյ, ամէն աշխատանք կը թափէ, որ Միլիոններու միացող թուրքերը վերագառնան, որով կ'ուզէ կիլիկիայ հայկական դիմադրիժ փոխել՝ հայերը փախուստանութեան վերածելով և թրջական դիմադրիժ տալ՝ թուրքերը մեծամասնութիւն դարձնելով և:

Նկատելով որ Առաջնորդ Հայր Սուրբը Ֆրանսական իշխանութեան պնդումով իր հրաժարականը ետ առած է եւ:

Նկատելով որ Միջկուսակցականի բոլոր դիմումներուն հակառակ կը մերժէ իր հրաժարականը տալ անդառնալիօրէն,

«Կ'որոշէ կիրակի, եկեցեցիին մէջ խաղաղ ցուցով մը ստիպել, որ Առաջնորդը հրաժարի»:

Արարողութեան պահուն, «Փռք ի Բարձունս» լրանալէ վերջ ցուցարարներ Առաջնորդը եկեղեցիէն Առաջնորդարան կը տանին և խուժ մը դաշնակցականներ՝ տռիթէն օգտուելով՝ պարբերաբար իւր հնչականներ կայացուած Առաջնորդ Հօր վրայ կը յարձակին ծեծելու մօքով: Հաւաքուած հնչականները կ'անդրա-

դառնան Վաղարշ ջուրի մէջ ձուկ որսալուն փորձին և առաջքը կ'առնեն: Բայց հերոսները, որպէսզի փոխադարձութիւն չպատահի կը յայտարարեն. «Եթէ հնչակեան չըլլար ո՛չ միայն պիտի ծեծէինք, այլ պիտի ըսպաննէինք»:

Ֆրանս. Իշխանութիւնը գալէ առաջ, հասարակութիւնը կը ցրուի:

— Պաշտօնական ԱԶԴով մը, Տեղակալ հազարապետ Բալիթրէլ կը հրաւիրէ «fructuosus» օտար գաղթականները, որոնք կը նպատաւորուէին Օգնութեան Պաշտօնէութենէն արուած հացով և կ'ուզեն տպագային օգտուիլ, երթալ արձանագրուիլ, որպէսզի կարենան փոխադրուիլ Ֆրանսական մանտայի ներքեւ գտնուող գօթիին մէջ:

Այսօր բացուեցաւ Ս. Դ. Հնչ. Կեդրոնական վարժարանը, որուն մասին առանձին պիտի խօսինք:

22 Հոկտ.— Հաճընէն երեք բանբերներ՝ ընկ. ընկ. Միսաք Կէօզիւթիւչիւքեան, Գրիգոր Սաթճեան, Յարութիւն Ղըրմեան 16 օր առաջ ճամբայ կ'ելլեն և կը հասնին: Ասոնք կ'իմացնեն, թէ Ատանայէն զրկուած երեք բանբերները ապահով հասած են Հաճըն, Հաճըն յուսահատական կացութեան մէջ անգամ, իրենց ճամբայ ելլելէն առաջ, յաջողած է գրաւել 75նոց թնդանօթ մը և ահագին ուղղամթերք: Սակայն տխուր կողմն ալ կայ. Ցարդ 150—200 մեռեալ, մօտաւորապէս նոյնքան վիրաւորներ ունեցած ենք: Մեռեալներուն մէջն է Հաճնայ Ս.Դ.Հ.Կ. Մ.ճիւղի Ա.պետ ընկ. Յովսէփ Ռէճէպեան:

Հազիւ մէկ օր կը տեւէ այս ուրախութիւնը, երբ 24 Հոկտ.ին «Տաւրոս» մահազդի ձեւով կ'ելլէ

ՀԱՃՐՆ ՈՉ ՆԻՍ Է

Երէկ, Հոկտ. 23ին, բաժարեր սուրհանդակներ՝ ութը ամիսէ ի վեր պատնէշի վրայ կեցող հերոսական Հաճընի հերոսական անկուժը գուժեցին:

Թշնամի բազմաթիւ ուժեր, խաշոր թնդանօթնե-
րով կը յարձակին դիւցազներու բայնին վրայ և ուժ-
երու տարաւիին տակ պատնէշները խորտակելէ յետոյ,
ներս կը խուժեն և անխնայ կը կոտորեն բնակչութիւնը՝
կին, ծեր, մանուկ:

Նախառի՛նք տկարներու պաւպանութեան անու-
նով շահուած յողթանակին, նախառի՛նք քրիստոնեայ
աշխարհին:

բ) Շ Ա Ր

Տարագրութենէն մօտ 45 ընտանիք վերադարձան
և հաստատուեցան Շար: Հազիւ քանի մը շաբաթ ան-
ցած՝ Հաճընէն եկան Ս. Դ. Հնչ. կուս. երկու ականաւոր
դէմքեր՝ ընկ. Միհրան Գոյեան և ընկ. Ենօվք Տարա-
ղանեան՝ սասուգելու համար վերապրող ընկերներուն թի-
ւը: Հազիւ 30—40 անձ հաւաքուելով միասնաբար օղբա-
ցին սպանդին դէմ գացող հերոս ընկերներու կորուստը:

Միհրան Գոյեան՝ Աղասիի հարիւրապետներէն՝
1896ին կազմակերպած էր Շարի ա. Հնչակեան Մ. ճիւղը:
Ու այդ օր, ընկ. Տարաղանեանին հետ երկրորդ անգամ
հաստատեց Հնչակեան Մ. ճիւղը:

Շարցիք բաւական զէնք ունէին: Ոմանք տարազ-
ութենէ դարձին միասին բերած էին: Եւ ահա բազդա-
ւոր օր մը Սամուէլ ինճէեան եկաւ ի՛նչար:

Սամուէլ Եղգառ նահանգի Պողոզլեան գաւառի Չաթ գիւղէն էր: Գիւղին նման ըմբոստ նկարագրով: 1914ի Համաշխարհային Պատերազմին սկիզբը Չաթի մօտակայ Պապահաղմուր գիւղին մէջ կատարուած մարգապանութեան մը համար բռնուելով տարուած է Եղգառ ու բանտարկուած: Քանի մը ընկերներով կը յաջողին բանալ ծակելով փախչիլ: Եղգառի մէջ լսելով տարագրութեան լուրերը՝ ընկերներով կ'անցնին Չաթ, իրերկու ընկերները՝ Ռուբէն և Սեդրաք՝ գիւղէն դուրս ձգելով կ'երթայ ծանօթ Թրքուհիի մը դուռը կը բաղխէ:

Թրքուհին կէս գիշերին Սամուէլին անունը լսելով դուռը կը բանայ և կ'ըսէ. «Շո'ւա, հեռացիր, կեանքդ աղատէ»:

Սամուէլ կը հանգարտեցնէ և կ'ուզէ մանրամասնութեամբ իմանալ պատահածները: Տիկինը այսպէս կը պատմէ.

«Քանի մը ամիս առաջ Ատանայէն Գոմիթաճի մը եկաւ և հրոսակ Դէօա Մանուկին հետ միանալով շատ մը Թուրքեր սպաննեցին: Զինուորներ եկան ու պայտերցին գիւղը. Երկուքը քաջուած էին վերի ժայռերը, ուր ժամերով կռուեցան և քանի մը զինուոր ալ սպաննեցին:

«Հրամանատարը կոտաղած՝ բանասրկեց գիւղին քահանան ու մեծերը և սպառնաց բռնորն ալ սպաննել, եթէ չ'անձնեն երկուքը: Ասոնք գաղտնի աղաչած են, Դէօա Մանուկը վռնած է, սակայն Գոմիթաճին բսած է. «Հաւ մօրկ բրէք, կը յանձնուինք, որպէսզի չ'ըսէք թէ ձեր մահուան պատճառ եղանք, սակայն լաւ գիտցէք թէ մեզ մուցնելէ յետոյ, նոյնը պիտի ընեն ձեզի» և եկան յանձնուեցան:

«Ասոնք Եղգառի մէջ կախելէ յետոյ, եկան ձեր զինուոր երիտասարդները տարին, սպաննեցին ու հիմա

կիները պիտի տանին: Փախի՛ր ուրեմն, ուրիշ ճար չունիս:

Սամուէլ երկու ամբասնակ կ'ուզէ: Թրքուհին կ'երթայ իր քեռայրին ամբասնակը գողնալով կը բերէ:

Սամուէլ հրաժեշտ տալով կ'երթայ իր ընկերներուն քով և միասին կ'երթան իրենց տունը: Կ'առնէ լինց ամսուան յղի տիկինը և կը քաշուին Չաթի լեռները:

Բիշ քիշ իրենց քով կը հաւաքուին շատ մը փոխըստեղաններ, կը ճարեն զէնք ու ռազմանիւթ: Ամբողջ պատերազմի ընթացքին կ'ասպատակեն շրջակայքը: Զինադադարին յաղթականօրէն կ'իջնեն լեռնէն, համարձակ կը պատին, բայց կասկածելով՝ մէկական ձի կը ճարեն ու կ'անցնին Կիլիկիա: Թուրքեր իմանալով կը հետապնդեն, բայց անոնք քաջութեամբ կռուելով կը յաջողին հասնիլ Շար, ուր գիւղացիներէն կը հիւրասիրւին: Չորս տարուան ահաւոր կռիւներէն յագնած, ֆրանսացիներէն չզինաթափուելու համար, բոլոր զէնքերնին կը յանձնեն Շարցիներուն, ինչ որ մեծ նպաստ մը կ'ըլլայ ինքնապաշտպանութեան:

Հասան Միլլիփական շարժման օրերը: Միլլիփական հրամանատարութիւնը պահանջած էր Հաճընցիներէն, որ զինաթափուին: Հաճըն որոշած էր գիմադրել և ուստի հասկնալու համար Շարցիներուն տրամադրութիւնը՝ խուժք մը հաճընցի երիտասարդներ՝ Հաճի Ապտեանի առաջնօրդութեամբ՝ Շար զրկուած էին: Ասոնք յայտնեցին թէ Վերանսական Իշխանութիւնը պահանջած է, որ չէթէներ երեւնալուն պէս լուր որուի, որպէսզի զինուոր և ռազմամթերք զրկէն:

Շարցիները վստահեցուցին թէ՝ առանց դուրսի օգնութեան՝ կրնան երկու ամիս գիմադրել, որքան ալ շատ ըլլան չէթէները:

Դեռ Մինաս Դէհեային տունը ժողովի մէջ էին մեծերը. երբ լուր եկաւ թէ Գուրթ Տէրէցի քանի մը մուհաճիւրներ Շար եկած են, Հնչակեան Մ. ճիւղի Ասեմայեա Հանձի Պոյաճեանը Հաճընէն եկած գրութիւնը աչքէ կ'անցընէր, երբ աչաղուրկ Յովսէփ Գրիգորեանը ըսաւ. «Եկէք ռազմափորձ մը կատարենք»։ Ամէնքն ալ հաւանեցան։ Երիտասարդներուն լուր տրուեցաւ, որ զինուած փողոց ելլեն ու շրջագային և շարունակ տարագ փոխելով շուարեցնեն թուրքերը։

Իսկապէս տնոնք զարմանքով կը տեսնեն խումբ խումբ զինուորներ Հալէպցիի, Մշեցիի, Սասունցիի տարազներով և լեզապատառ կը մտնեն Դժբախ Գրիգորին տունը և պաշտպանութիւն կը խնդրեն։ Գրիգորը կը հանդարտեցնէ ըսելով. «Վախնալու պատճառ չկայ։ Զինուորները Ատանայէն, Հալէպէն և այլ տեղերէ եկած են, որպէսզի պաշտպանեն Շարը չէթէներուն դէմ։ Մօտ 500 հօգի են և դեռ ուրիշներ ալ պիտի գան»։ Եւ գիւղէն անցընելով զանոնք կը ճամբէ։

Մարտ Յին Միլլիճիներ կը յարձակին Հաճնոյ շրջակայքը։ Հաճնոյ հնչակեան ղեկավարներէն Ռէճէպեան և Սպայ Գրիգոր խումբով կուգան Շար։ Շարցիք լսած ըլլալով չէթէներու յարձակումը, հաւաքուած էին Պէլինկ թաղ, խրամներն ու պատնէշները պատրաստած։

Նոր հասնողները տեղացի մեծերու հետ կը կազմեն փոքր սպայակոյտ մը, որը հետախոյզներ կը ղրկէ չորս կողմը։ Անատուցի Գրիգորը կը ղրկուի Պօլատ՝ չէրքէզներու գիւղը, բայց ալ չի գառնար։

Հանձի Համբարձում Թաթուլեանը վեց ընկերներով կ'երթայ Զախըրենց գիւղը։ Խումբը գերեզմանատն մէջ ձգելով Հաճին կ'երթայ գիւղը։ Գիւղին կեդրոնը հաւաքուած թուրքերը Հաճիին բարեւը առնելէ ետք

կը հրաւիրեն նստիլ և նոր լուրերը տալ, բայց Վէլի Չա-
ւուշ, տեսնելով որ խաւար մը մարդիկ միւս կողմէն գիւղ
կը մտնեն, կ'ըսէ. «Թաթլը ոչլի, ինչո՞ւ հոս եկար, դար-
ձիր, տեղդ գնա: Հաճին տեսնելով դիմացէն եկողները,
առանց մտիկ ընելու միւսներու հրաւերներուն, զէնքը
առնելով կը հեռանայ:

Նստողները կը բարկանան չաւուշին ու երբ խաւարը
կը հասնի և կ'իմանայ հեռացողին հայ ըլլալը, կը պո-
ռան, որ կենայ: Հաճին տկանջ չի կախեր, ուստի կ'ըս-
կըսին կրակել, դարնել տակի վախճնելով կեցնելու հա-
մար, թերեւս լուր առնելու, բայց Հաճին ընկերները
զէնքի ձայն լսելով կ'ելլեն և վառագը տեսնելով իրենք
ալ կրակ կը բռնան: Երբ Հաճին կը հասնի՝ հրացանաձը-
գութիւնը՝ շարունակելով կը հեռանան և լուր կը տանին
թէ առաջին ընդհարումը տեղի ունեցաւ:

Այս ընդհարումէն երկու օր յետոյ, միլիճիները
կ'սկսին Շարի պաշարման: Շարցիք՝ աւելի ճարպիկ՝ նախ
չըջակայ բլուրները կը բարձրանան՝ հոնկէ կռուելու համար:
Մարտ ՅինՉախըրենց գիւղը գացող խաւարը Էքմէքճու
Քար կոչուած բլուրէն կ'արդիւլէ չէթեներու առաջին
յառաջխաղացքը: Բայց քիչ յետոյ, ամէն կողմէ կ'սկսի
հրացանաձգութիւնը: Խաւարը պաշարուած էր: Թաթուլ-
եան՝ Ազէկ Պալեանը իր քովը ձգելով՝ միւսները կը շարժէ
աւելի բարձր դիրք մը գրաւելու: Մնացեալ երկուքը՝
վարպետ նշանառու, իրարու ետեւէ դիտապառ գետին
կը փռեն քանի մը հաւը: Նոր խաւարեր կը հասնին: Թե
Էքմէքճու Քար գանուողները և թէ վերը բարձրացողնե-
րը կը շրջապատուին: Կռիւը կը սաստկանայ: Լուրը կը
հասնի գիւղ: Մինաս Քէհեա կ'իյնայ երիտասարդներուն
առջեւ և հասնելով՝ շրջապատողներուն կողքէն կ'սկսի

բաւան կրակի: Միլիճիները տեղի կուտան. մեր քաջերը տնվաւանգ կը նահանջեն:

Միլիճիները կը քաշուին ետ և երբեմն հեռուէն կրակել կը փորձեն:

Շարի արեւելեան կողմը՝ այգիի մը հիւնքային ծայրը Ղուլլէպնեանին երկյարկանի բնակարանը չըլաւ. պատուած էր մօտ մէկ մէթր բարձրութեամբ պատով մը:

Ապա Գրիգոր քանի մը զինուորներով հան կը տեղաւորուի, ուրկէ աւելի դիւրութեամբ կարելի էր արձակ համարձակ չըլագայող միլիճիները գնդակահարել, քանի որ Պէլէնկ թաղէն գնդակ չէր հասներ: Առաջին օրն իսկ 5—6 թուրքեր կ'սպաննուին, մէկ երկու ժամը անգամ մը արձակուած գնդակներով: Թուրքերը չեն կրնար ճշդել թէ ուրկէ՞ կ'արձակուին գնդակները: Գիշերը մերիները կը քաշուին Պէլէնկ թաղ:

Թաջորդ առաւել թէև Խմբապետ Թաթուլեանը թելադրեց չեքթալ, սակայն Ապա Գրիգոր պնդեց և գացին: Առաջին թուրքը սպաննուելուն պէս միլիճիները կասկածեցան և քանի մը հետախոյզներ զրկեցին: Երբ միլիճիները կը հասնին հայոց գտնուած տուն մօտ Եսթուրիւն և Սիմոն Սօլագեանները կը կրակեն: Դժբաղդաբար գնդակները կը վրիպին: Թուրքերը կը փախչին, բայց երեւան կ'ելլէ մերիներուն թաքստոցը: Միլիճիներ մեծ խուճրով՝ պարտէզներու պատերու տակէն կը հասնին ու կը չըլագաան: Պէլէնկ թաղէն օգնել կարելի չէր: Ամենն լատանգաւորը չէթէներու մէջ գտնուած անճերիացիին էր, որ ֆրանսական ուժարձակ(վէպէ) հրացանով ուսմբ կը տեղացնէր: Վերջին անգամ երբ կը պատրաստուէր ուսմբ նետել՝ Թաթուլեան գնդակով մը դետին կը լիւէ, որուն վրայ պահ մը թշնամի կրակը կը գողցի: Վերջապէս յուսահատ՝ մերիները դուրս կը

նեռուին և Սիմոն Սօլադեանը զոհ տալով, քանի մը հողին ալ վերաւոր կը հասնին Պէլէնկ թաղ:

Մարտ 15ին, թուրք մը ճերմակ դրօշակով կը մօտենայ հայոց թաղին: Խրամներու հսկիչ Դաւայճեանը՝ աչքերը կապելով ճմկան ճամբաներով՝ կը տանի կեդրոնի սենեակը, ուր նստած էր Ռէճէպեան: Ռէճէպեան կ'առնէ թուրքին բերած նամակը: Նամակով կը բացատրէին ֆրանսայի վրայ դրուած յայտին պարագայ ըլլալը և մարգարէին վրայ երդում ընելով կը հրաւիրէին ղենքերը վար դնել:

Հայերը կը պատասխանեն. «Յաջողութիւն կը մաղթենք ձեզի և կը վստահեցնենք, թէ ո'չ մէկ ձեռով ձեր գործը պիտի խանգարենք, ուստի մեզ հանգիստ ձգեցէք ու դուք գացէք ձեր կռիւը շարունակելու»:

Պատասխանը տարուելէ յետոյ պատուիրակութիւն մը կը հրաւիրեն՝ տեսակցելու: Մարտիրոս Բէհեա կռիւեան երկու ընկերներով կ'երթայ, մէկ ժամ տեսակցելէ յետոյ կը խօսատանայ դռնաւ և համոզել, որ յանձնուին:

Տակաւին պատուիրակները տեղ չհասած՝ կ'երևի զղջալով որ ազատ ձգած են, սկսան զնդակ արձակել: Զինուորները առաջարկեցին գիշերը յարձակիլ, սակայն Ռէճէպեան կը թելադրէ աւելի յարմար առիթի սպասել, բայց կ'որոշուի սուրհանդակ ղրկել Հաճըն:

Առիւծասիրտ կարապետ Դագլօեանն ու Յովսէփ Պուտուխեանը կը մեկնին և ութը օրէն կը դռնան միայն 2000 փամփուշտով: Հաճըն աւելի խիստ պաշարւած է և նոյնպէս ռազմաժողովը չունի:

Թուրքեր նոր փորձ մը կ'ընեն: Հայոց հասնելու համար խրամ կը փորեն և քիչ քիչ կը մօտենան: Հայերը կը նշմարեն վեր նեռուած հողը, կը հասկնան: Խը-

բամբը հասած էր 15 մէթր հեռաւորութեան, պէտք է
աճապարել: Գիշերը Ռեճէպեան և Թաթուլեան խումբ
մը երիտասարդներով կ'ուզեն դէպի գերեզմանատուն
բարձրանալ: Որպէսզի Թուրքերուն ուշագրութիւնը
տարբեր կողմ գարձնեն: Պէլէնկ թաղէն բարձրաձայն կը
խօսին, յարձակումի հրահանգ կուտան: Մեկնողները գե-
րեզմանատուն բարձրանալու համար երեք հոգի մէկ
մէկու ուսը ելլելով սանդուխ կը ձեւացնեն և պլլուե-
լով կը յաջողին գերեզմանատուն մտնել: Անկէ փոքրի
վրայ սողալով կը հասնին խրամին ետեւը: Թուրքեր
առանց բան մը կռահելու յարձակման հրաման կուտան:
Հաղիւ խրամէն դուրս ելած, ետեւէն գնդակները կը
հասնին: Լեղապատառ, մեծ թիւով զոհ տալով կը փախ-
չին եւ ու կը հեռանան: Հայերը կուգան և խրամը կը
լեցնեն: Այս աշխատանքին իր բաժինը բերաւ աչաղուրկ
Յովսէփը: Յովսէփ Զէյթունի հերոսներէն ուսուցիչ Հա-
ճի Գոյեանի կողմէ հնչակեան մկրտուած, վարչութեան
անդամ եղած էր: Դանի մը տարի առաջ կառավարու-
թեան կողմէ կը տարուի Սիսէն Հաճըն ճամբայ շինելու
համար: Հոն ահանի մը պայթիւնէն իր աչքը կը կոր-
սընցնէ:

Խրամը կը դոցուի: անմիջական վտանգը կը հե-
ռացուի, բայց կ'ունենանք հետեւեալ զոհերը.— Ասա-
տուր Թէմպէլեան, Յովնաթան Բթըֆեան, Հաճի Տէմէ
Շահպաղեան, Եփրեմ Օղլուգեան, Հաճի Գոյեան: Այս-
վերջինին մարմինը չգտնուեցաւ: Յաջորդ օր, Աղէկ
Կաթիկեան Թուրքերու շարժումները դիտելու համար լեռ-
բարձրանալու առին կը տեսնէ Թուրքերը Գոյեանի գը-
լուխը ձողի մը տնցուցած Չախրենց գիւղը կը տանին:

Դանի մը օր խաղաղ անցնելէ յետոյ՝ Մայիսի մէջ-
հերմակ դրօշ բարձրացնելով Թուրքերը պոռաքին-

«Թոյլ տուէք, որ քահանան ձեր քով գայ»։ Նախ չեն հաւատար, բայց քահանան ինք ձայն կուտայ։ Կ'արտօնեն։ Քահանան և յիսնապետ մը յառաջ կուգան։ Խմբապետ Գայեան մարտիկ մը կը ղրկէ Ռէճէպեանին և ինք եկողներուն աչքերը կապած՝ ծուռ ու մուռ ճամբաներէ կը տանի։

Ռէճէպեան՝ պատերէն ղէնքեր կախել կուտայ, սընտուկներ կը դիզէ և վրան փամփշտակալներ կը ձգէ։ Զինարանի խաբկանք տալ կ'ուզէ։

Պատգամաւորները կը հասնին։ Կէօքսիւնի քահանան թուրքերէնով յանձնուելու քարօզ կը կարդայ, բայց ինքզինք չզսպելով հայերէնով կը գըրգըռէ։

Ռէճէպեան կասկած չարթնցնելու համար կրօնի կտրած, կը հակաճառէ։

Եթոնապետը չի հասկնար խաղը։

Քահանան աղերսարկու ձայնով կ'սկսի. «Կ'օրհնեմ ձեր բազուկները, մեր վրէժը լուծեցէք, դաւաճանելու չեկայ, թող ձեր առիւծի սրտերը չթուլնան» և նման կրակոտ խօսքերով կը քաջալերէ, իսկ Ռէճէպեան «Զեր շան քարոզներուն պէտք չունինք, կը ճանչնանք թուրքն ու անոր խոստումները» և նման խօսքեր թուրքերէնով։

Քահանան, որպէս թէ յուսահատած, առոնց յամառութենէն հրաժեշտ կուտայ։ Թէեւ Շարցիք կ'առաջարկեն չերթալ, սակայն քահանան կը մերժէ, քանի որ իր 150 հօգինոց հօրը իրեն կ'սպասէ։

Երկու օր յետոյ յարձակումները կ'սկսին եւ պարբերաբար կը շարունակուին։ Մինչեւ Յունիսի կէսերը կը դիմադրեն, բայց օգնութեան ոչ մէկ յոյս։ Ռազմամթերք և պարէն երթալով կը լրանան։

Իրիկուն մը խմբապետները կը հաւաքուին։ Ռէ-

ճէպեան, Սպայ Գրիգոր, Հնչակեան Կուսակցութեան և Ազգ. Միութեան Ասենապետ Հաճի Պոյաճեան, որ շարաթէ մը ի վեր հակադրութենէ կը տառապէր (Անգղաւիկ Յովսէփը զայն կը քաջալերէր. ես 20 տարիէ ի վեր լոյսըս կորսնցուցած եմ), Մինաս Դէհեա և Ղ. Քրախը, որ շարունակ կը խօսէր: Երկար խորհրդածութենէ յետոյ կ'որոշեն պարէն ճարհի: Մօտերը ջաղացք մը կար, ուր շրջակայքի թուրքերը ցրին կը բերէին աղաւու: 36 կարիճներ կ'որոշուին երթալ ջաղացք ու ցորեն և ալիւր բերել:

Կէս գիշերին անոնք ճամբայ կ'ելլեն: Թուրքերը խաբելու համար գերեզմանատունէն կուրի ազդանշան կուտան: Թուրքերը այս վերջիններով կ'ըրաղին: 36 քաջերը յաջողութեամբ կը հասնին ջաղացք, կը յարձակին, սուրէ կ'անցնեն հոն գտնուող բոլոր թուրքերը: Ռէճէպեան նախապէս ջաղացքին ջուրը կը կտրէ:

Քանի մը հոգի գինուած կուրի գիրք կը բռնեն: Մնացեալները ալիւր, ցորեն և ազգամթերք շալկած ջուրի ճամբէն ետ կը դառնան: Կ'արմէ յիշատակել Քեռի Սարգիս, Թորոս Ճէրէճեան, Վանէս Սօլամեան, Գալայճեան և Փանոս Շիւրբաբճեան: Վերջինը կողքէն բռնացած գնդակով հոգին կ'աւանդէ: Այս մէկ հերոսին մահով զի շահուի յաղթանակ մը, ուտելու պաշար, կըռւելու փամփուշտ:

Ժամանակէ մը ի վեր վերը ապառաժներուն վրայ դէռեր դրուած էին, որոնք իրենց լորերը աղաւնիի մը միջոցով կ'իմացնէին: Ելլիս 4ին լրաբեր աղաւնին հեկաւ: Ոռքին կապուած թուղթը կ'իմացնէր թէ ճիշդութեամբ թնդանօթ կը բերեն: Մտահոգութիւնը պատեց, սակայն մէկ երկու օր թնդանօթ չբերւար:

Ելլիս 6ին Ռէճէպեան, Պոյաճեան, Գալայճեան կեդրոնը նստած կը խորհրդակցէին Հաճըն սուրհանդակ

մը զրկելու մասին, սակայն Ռէճէպեան կ'ըսէ. «Հարկ չկայ» ու կ'սկսի բան մը գրել: Պայանքները հետեւեալը կը կարդայ. «Միլլիթէիներուն հրամանատար էֆէնտինե-րուն, բարեկամներ, չորս ու կէս ամիս է, որ կը կըռ-ւինք: Տասնեակներով զոհ տուիք: Եթէ կռուողներէն ո-ւելէ մէկը ձեռք անցնի, սպաննեցէք ինչ ձեւով որ կ'ու-զէք, սակայն իբր տղամարդ, ձեռք մի վերցնէք տղա-յոց և կիներուն վրայ»:

Երբն պահուն լուր եկաւ թէ աղանին եկած է: Թաթուլեանը գնաց, բռնեց և թուղթը կարդաց: Թնդա-նօթը հասաւ, ջաղացքին ետեւի ձորին մէջ է, մեծ բաղ-մաւթիւն հաւաքուած է: Յ. Օղլուեանը: Խմբապետ Թա-թուլեանը ներս մտաւ և անգամ մ'ալ կարդաւ ըսաւ. «Ի՞նչ կը մտահոգուիք: Մէկ անգամ պիտի մեռնինք: Յարձակինք և աշխատինք թնդանօթն ալ գրաւել» և պատէն կախուած Հնչակեան դրօշը ցուցնելով. «Հերոս-ներու մահով իյնանք, ինչպէս ուխտած ենք այս դրօ-շին տակ»:

Այն ատեն Ռէճէպեանը նոր միտք մը յղացաւ: Ըն-չակեան զինանշանը առաւ և խմբապետին ըսաւ. «Համ-բարձու՛մ, դուրսը պարզուած դրօշը վար առ և այս զի-նանշանը կախէ տեղը»:

Խմբապետը՝ առանց կարեւորութիւն տալու թշնա-միին՝ գնաց, վար առաւ ֆրանսական դրօշը:

Ռէճէպեան առաւ ֆրանսականը և բզիկ բշիկ ը-րաւ ըսելով. «Թուրքերը իրաւունք ունէին ըսելու. դուք անոնց դրօշակը կը պարզէք, սակայն անոնք ձեր փճաց-ման պատճառ պիտի ըլլան» և ապա Հնչակեան դրօշակը կախեց գաւազանին ծայրը ու ըսաւ. «Մեր ուխտին պատ-եւական դրօշա՛կ, չառ մեծ յանցանք գործեցինք առա-ջին օրէն թշնամիին առջեւ քեզ չբարձրացնելով: Մեր մարտիրոսները իրաւունք ունին մեզ դատապարտելու,

որ ուրիշներուն փսուքին ծառայեցինք: Ծգնածամային վայրկեանին քեզի փորելու տեղ, ուրիշին ապաւինեցանք և ուրիշը, օտարը, լքեց մեզ: Մեղա՛յ: Ու Համբարձու-մին տալով ըսաւ, որ տանի ու կախէ:

Ապա իր գրած երկոտղը յանձնելով Մինաս Շը-խըրաղմեանին ըսաւ. «Մութը կոխելուն պէս ամէնքդ ալ կ'երթաք եկեղեցի: Այս շէնքը թնդանօթին չի դի-մանար:»

Մութը կոխելուն սպայ Գրիգոր և խմբապետ Համ-բարձում գացին դիրքերը և թելադրեցին որ յայտնի խրամներէն քաշուին անյայտ տեղեր ու դիրք բռնեն:

Գիշ վերջ թնդանօթը սկսաւ գոռալ: Դանի մը գնդակ արձակուելէ վերջ հրդեհը սկսաւ: Կռուողները մեծ դժուարութեամբ քալեցին ջաղացքին ջուրին կող-մը, անցան ջուրէն ու սկսան վեր մագլցիլ: Հրդեհը ցե-րեկուան պէս լուսաւորած էր: Ու դիւրութեամբ տե-սան թէ թուրք խուժանը գիւղ մտնելով կը յառաջանայ մինչև եկեղեցի:

Թուրքերուն աղաղակը կը լսուէր «կեա՛վուրնե՛ր, յանձնուեցէք»:

Յուսահատած է սպան, Բէհեան, Ղըֆրախը, Պառեա-նը և ի՛խրաղմեանը դուրս կուգան: Ասոնք բոլորն ալ շղթայով կը կապեն ու ապա դուրս կը բերեն 200ի մօտ կիներն ու մանուկները:

Բայց, երբ կը տեսնեն թէ կռուողները կը բացա-կային, սարսափի կը մատնուին: Սակայն Միլլի մեծերը նախ կը հրամայեն գնդացիի բռնել կիներն ու փոքրե-րը, ապա՝ կը գլխատեն կապուած չորսը, միայն ողջ կը թողուն սպայ Գրիգորը: Չորս գլուխները փայտերու ծայր տնցուցած պոռալով կանչելով սկսան երթալ, երբ մէկը հեռուէն պոռաց. «Յե՛կէ՛ք, կեա՛վուրները հոն»:

քարայրին մէջն ենք: Քարայրը բարձրացած և պահուած էր աշագուհի Յովսէփը կնոջ հետ:

Առաջին մօտեցողներէն երեքը ներսէն արձակուած գնդակներէն ինկան: Յովսէփ դառնալով կնոջը ըսաւ. «Այ գնդակ չաւնիմ, միասին մեռնինք», և ձեռք ձեռքի տուած կուրծքերնին բացին դուրսէն արձակուած զընդակներուն առջեւ և միասին ինկան: Քիչ վերջ հինգերորդ գլուխ մ'ալ ձողի մը վրայ բարձրացած էր:

Ռազմիկները դէպի Հաճըն կը յառաջանային. Հաճընի հինգ ժամ մնացած՝ յառաջապահները, ձորին մէջի աղբիւրին գլուխը քանի մը թուրքեր տեսնելով՝ կը պաշարեն և տեղն ու տեղը կը գնդակահարեն և անոնց պարէնը, զէնքերն ու փամփուշտները կը զրաւեն: Ծարաւնին անցընելէ, քանի մը պատուռ ուտելէ յետոյ սկսան Անջրոտ կոչուած լեռը բաձրանալ՝ Մաւրլուի քարայրը ապստանելու համար: Երկու ժամէն հասան ու գետին փռուեցան: Քիչ ժամանակ անցած էր, երբ թրքական հետախօյզներ երեւցան: Կոխկոտուած խոտերէն կրցած էին անոնց տեղը գտնել: Շուտով պաշարեցին: Քեռին և Գայեան Համբարձումը քանի մը հոգի գետին փռեցին: Մեր ռազմիկները երկու մասի բաժնուեցան: Գալայճեան և Սարգիս Ճէրէճեան՝ իրենց խումբով յարձակումի ըսկըսան, չզթան կտրեցին ու անցան՝ զօ՛ր տալով Սաուդ Գալըպեանը:

Նոյն առան, Քեռիի և Գայեանի խումբը մինչեւ մութը տեւելը կուուելէ յետոյ՝ մութին՝ յաջողեցան պաշարումէն դուրս գալ, բայց բոլորովին ջրուած և երկու զօ՛ր տալով՝ Գրիգոր Զէյթունցեան և Յակոբ Սիւլեան:

Առաջին խումբը օստիկան Հաճընցիներու առաջնորդութեամբ գաղտնի անցքերէ կը հասնի Քիրազուլուխ (ծօրակը կեռասի փայտէ շինուած) աղբիւրը, պապակնին անցընելէ յետոյ, կը վիճին Հաճըն մտնելու ուղ-

ղութեան մասին: Թէեւ խմբապետ Սարգիս Ճէրէճեանը
կը օրհնէր համոզել զգոչութեամբ, առանց թշնամիին
հետ շփման գալու Հաճըն երթալ, բայց մեծամոծնու-
թիւնը այդ ճամբուն երկարութիւնը պատճառ բռնելով
կ'առաջարկէր ուղղակի կելիկ թաղի կողմէն թշնամի շրջ-
թան խորտակել ու անցնիլ՝ առանց հաշուելու թէ շա-
քիչ փամփուշտ ունէին:

Ճէրէճեան իրեն ընկերացող ութը հոգիով ապահով
կը հասնին: Միւս խումբը կէս ժամէն կը հասնին կելիկ
թաղին վերեւ: Հինգ յառաջապահները կռուելով կ'անց-
նին, սակայն թուրքերը մնացեալներուն վրայ թնդանօթ
և գնդացիք կը բանան, Հաճընէն ալ խորհելով թէ այդ
կողմէն յարձակում սկսած է, իրենք ալ կը կրակեն: Ա-
մէնքն ալ կը նահատակուին:

գ) ՀԱՃՆՈՅ ԱՆԿՈՒՄԸ

Վերապրող Հաճընցիներ հաւաքուեցան կրկին և
մարդահամարէ մը ետք ընտրեցին Ազգ. Միութիւնը, որը
կը բաղկանար — համայնքային հաշուով 8 Հայ. Առաք.
եկեղեցիէն, 2 հայ Աւետ. եկեղեցիէն և 1 Հայ Կաթօլիկ:
Իսկ Կուսակցական գծով 7 Հնչակեան, 2 Դաշնակցական ու
2 Հեղօք. Նոյն շրջանին Աւետիս Զավաթեան Օսմանիէյի
«Տէֆթէրը Խադանի» պաշտօնին վրայ կը գտնուէր թէև,
ընտրուած էր՝ ուստի որոշուեցաւ հրաւիրել, որպէս Նա-
խագահ Ազգ. Միութեան:

Ազգային գործերու կազմակերպուելէն յետոյ Հըն-
չակեան Կուսակցութիւնը մտածեց ինքնապաշտպանու-
թեան մասին. ուստի հրաւեր տուաւ Իաշնակցութեան,

որպէսզի Միջկուսակցական ժողով մը կազմեն և զբաղին այս հարցով:

Դաշնակցութիւնը զրկեց երկու ներկայացուցիչ Պ. Պ. Համբարձում Տրդատեան և Միհրան Մանիսաճեան, Հընչակեաններէն՝ Միհրան Խայեան, Դանիէլ Սըվդընեան և Ենովք Տարաղանեան: Ատենապետ ընտրուեցաւ ընկ.-Մ. Խայեան՝ նկատի ունենալով որ Զէյթունի 1895ի պատմական պատերազմին ռազմագիտական փորձառութիւն ստացած էր, իսկ Ատենադպիր՝ Պ. Համբարձում Տրդատեանը:

Առաջին ժողովին որոշուեցաւ մասնաւոր ծրագիր մը մշակել եղբայրատեսաց և վրէժխնդրական ոգին ոչընչացնելու, թուրքին, քիւրտին, չէրքէզին, վերջապէս այլազան ցեղերու մէջ համերաշխութեան սերմեր ցանկնու համար:

Ասոր հետ դանց չըբին ինքնապաշտպանութիւնը, ճշդեցին սահմանային վտանգաւոր և անվտանգ վայրերը: Գրծը շատ դժուար էր, մանաւանդ երբ մօքի առջեւ բերենք հովանաւոր իշխանութեան երկդիմի քաղաքականութիւնը, միլլիական շարժման աւերումները, և սասէր ու փառամոլ պետական պաշտօնեաները: Սյոքան թնճկոտ ժամանակի մը ու շրջապատի մը մէջ անհրաժեշտ էին շրջահայեաց ու հեռառես՝ գործունէութիւն, գիտակից ու պարտաճանաչ գործակիցներ:

Ինքնապաշտպանութեան համար՝ հակառակ մեր բուռն փափաքներուն՝ ստիպուած էինք զէնք ճարել, բռնաբարել երկու կուսակցութիւններու համաձայնութեամբ որոշուեցաւ պարտադրել, որ ամէն ընտանիք սահմանուած ժամանակի ընթացքին զէնք մը գնէ: Պայմանաժամը լլրանալէ յետոյ անսաստողները հինգ օսմանեան օսկի պիտի վճարէին և ստանային իրենց զէնքերը:

Այս կարգադրութեան հետ Հնչակեան կուսակցու-

թիւնը պաշտօն տուաւ ընկ. Ենովքին Շար երթալ Աղէկ Քթըֆեանին հետ, որ Շարէն նամակ բերած էր: Շարի Մասնաճիւղի Ատենապետն էր Հաճի Պօյաճեան, Ատենադպիր Մարտիրոս Կտիկեան, Գանձապահ Հաճի Թաթուլեան: Մասնաճիւղը ունէր 67 անդամ: Ժանտարմըրիի հրամանատարն էր ընկ. Կիրակոս Եզեկիէլեանը՝ պարտաճանաչ կուսակցական մը, որ թէ՛ գաղթականութեան և թէ՛ պատերազմի օրերուն մեծ օգտակարութիւն ունեցաւ բոլոր հայերուն:

Վերադարձին 18 Սեպտեմբեր, 1919ին, ընկերները կը հանդիպին Պօլատ Փաւնար, Ասլան Պէկին տունը, ուր գիշեր մը մնալով՝ մեր անմահ ժիրայրին նման՝ կը ջանան համերաշխական ոգի արթնցնել անոնց մէջ: Յաջորդ օր կը հանդիպին Խասթախանէ գիւղը՝ մեծահարուստ Համբարձում Աղաին ագարակը, տեսնելու համար Հաճնոյ Մասնաճիւղի Ատենապետ Յովսէփ Ռէճէպեանը: Անկէ Դար—Սափրան գիւղը, տեսնելու համար Մաղարայի Հրամանատար Գրիգոր Շինիկեանը, որուն համար կ'ըսուէր թէ թուրք ժողովուրդին հետ լաւ չէր վարուէր: Կը թելադրեն բարի դրացիական յարաբերութիւն մշակել:

20 Սեպտեմբերին Հաճըն դառնալով տեղեկագիր կը ներկայացնեն, ապա կ'որոշուի Էվէրէկի և Ագիգիէյի սահմանները քննել: Ե. Տարտաղանեան կ'անցնի Էվէրէկի շրջանը, իսկ Վարդապառ Զուլճեանը՝ Ագիգիէյի: Ենովք 28 Սեպտեմբերին կը հասնի Սարալճըզ գիւղը, որուն ստիկաններն ու ստիկանապետը հայ էին: Ոստիկանները կը հաւաստեն թէ չէթէական շարժումը սկսած է և թէ Տաշճը Հիւսէյն գիւղացիք աւելի տեղեկ են խմբորումէն: 29 Սեպտեմբերին հետը առնելով Հաճընցի Հայկ Պալապանեան և Կարնեցի Գրիգոր ստիկանները կ'երթան Տաշճը Հիւսէյն: Հօն Էվէրէկցի երկու եղբայրներ՝ Սեդրակ և Միսաք կը թելադրեն Սաթ երթալ, տեսնել

է՛վէրէկցի Յակոբ Գուլումճեանը, կ'անցնին հոն: Յակոբ Գուլումճեանը կ'իմացնէ թէ ինք սպառնալիք ստացած է շէմ 500 ռսկի վճարէ, կա՛մ աղջիկներդ պիտի փախ-
ցընենք» և կը խնդրէ կարեւոր ուժով ժը դալ և ղիբենք
ապահով վայր ժը փոխադրել: Դեռ չհասցած՝ առանց
զգացնելու կը տեսնեն չէթէներ, որոնք խրամ կը մը-
նեն: Իրենք անտարբեր՝ ձի կը նստին և մօտակայ բը-
նական պատնէշներու ետեւ կ'անցնին: Երկու կողմն ալ
չեն փորձեր կրակել:

Առանց փորձանքի կը հասնին Հաճըն և կարգադ-
րութիւն կ'ընեն Յակոբ Գուլումճեանին փոխադրութեան
համար:

Այսպէս ամէն կողմէ լուր կուգայ թէ՛ Միլլի շոր-
ժումը մօտեցած է, չէթէներու խուճբեր կազմուած են:
Անմիջապէս կարգադրութիւն կ'ըլլայ շրջակայ գիւղե-
րէն պարէն ամբարել, Ատանայէն ռազմաժողով և ղե-
կավար ոյժ խնդրել:

Դժբաղդաբար ներսը սկսած է աւերիչ գործու-
նէութիւն: Օրինաւորապէս ընտրուած Ազգ. Միութեան
դէմ անիրաւաբար դժգոհ տարբեր Դաշնակցութեան միա-
ցած մեքենայութիւններու սկսած, որոշած են Պու-
սեցի Արմենակ անուն մէկը գայմադաժութեան հրաւի-
րել:

Դաշնակցութեան հակամարտութիւնը հոն հասած
էր, որ Ատանայի Միջկուսակցականը երկու լիազօր ղըր-
կած էր՝ Կարապետ Չալեան (Հնչակեան) և Եփրեմեան
(Դաշնակցական): Անոնք երկար քննութենէ յետոյ կը
հրաւիրեն Հնչակեան վարչութիւնը և Դաշնակցական
կոմիտէն, ուր Եփրեմեան խօսք առնելով կ'ըսէ. «Ընտրու-
թիւնը օրինաւոր է, միայն արտօնեցէք Պ. Ենովքին
հետ երկու վայրկեան տեսնուիմ: Տեսակցութեան ատեն
կ'առաջարկէ երկու դաշնակցական ներկայացուցիչները

փոխել: Ընկ. Ենովք օհւէ առարկութիւն չընելուն ներս կը դառնան և Գ. Եփրեմեան ուրախութեամբ շնորհակալութիւն կը յայտնէ և յաջողութիւն կը մաղթէ: Յանրկարծ դաշնակցական մը կ'ըսէ. «Մենք կարկտան չենք ուղեր, նոր ընտրութիւն կ'ուզենք»: Եփրեմեան չի համաձայնիր:

Երկրորդ կարեւոր ցաւը Գոյամագածին և Ազգ. Միութեան ասենապետին միջեւ զոյւթիւն օւնեցող անհակացողութիւնն էր, գիւղերէն պարէն ամբարելու հարցէն ծնած:

Երրորդը՝ յըջկայքի չէրքէզները Սիւ գիմած և Գ. Թէյարառայէն խնդրած էին, որ Հաճըն գտնուող կամուրները քաշուին:

Գ. Թէյարառայի հրաւերով Գոյամագածը, Ազգ. Միութեան Ասենապետը, Հնչակեան վարչութեան և Դաշնակցական կոմիտէի ներկայացուցիչները Սիւ կ'երթան: Շատ աշխատանք կը թափուի, որ հաշտութիւն գոյացուի, բայց անկարելի կ'ըլլայ: Փրկութեան մէկ միջոց կար՝ Գոյամագածը փոխել:

Առանց դրական գործ կատարելու կը դառնան և կ'սպասեն Աստուայի Ֆրանսական Իշխանութեան կարգադրութեան:

Դեկտեմբերին ժամտարմըրիի հրամանատար Յովհ. Ժամկոչեան Սիւէն գալով կ'իմացնէ թէ Թէյարառ կը փափաքի, որ Հաճընցիք զինուորագրուին և կանոնաւոր մարզանքի սկսին, քանի որ ստացուած լուրերուն համաձայն չէթէները երեք տեղեր հաւաքուած Հաճնայ վերայ յարձակիլ կը պատրաստուին:

Հաճըն արգէն կազմակերպուած էր, խուճերը բաժնուած, Գիրքերը ճշգրտած, պարէն ամբարած և ղէնք ճարած էին: Բարեբաղդ զուգագիպութեամբ Հաճըն հասած էր Կեսարացի ընկ. Սարգիս Ճէպէճեան, որ Զոր.

Անդրանիկի կամաւորական բանակի ձիաւորներու հրամանատարներէն էր, իր ութը զինուոր ընկերներով: Երեք հոգինոց վաշտապետական Մարմին մը կազմուած էր կարապետ Օղուլուգեան, Շմաւոն Փօստանեան և Ննովք Տարապետեանէ: Ասանց հրահանգով կատարուած էին վերոյիշեալ կարգադրութիւնները՝ խիստ գաղտնապահութեամբ:

Յունուար 3ին Շմաւոն Փօստանեան իր բնակարանին մէջ Ս. Ծննդեան առթիւ ճաշկերոյթ մը տուաւ, ուր ներկայ էին Տ. Պետրոս Սրբ. Եպիսկոպոս Սարաճեան, Աղդ. Միութեան Ասենապետը, Հնչակեան Վարչութիւնը, Դաշնակ կոմիտէին երկու հոգի և Ննովք Տարապետեան: Ծաշկերոյթի ընթացքին Սիսէն հեռագիր մը եկաւ Վաշտապետներու անունով, որով Զինուորական կառավարիչ Թէյարտա կը հրաւիրէր Յունուար 11ին անպայման Սիս ներկայանալ:

Առաւել ժողովուրդը իրարանցումի մասնուած էր: Պէ՞տք էր Վաշտապետները զրկել, թէ ո՛չ: Երկոտուորութիւնը հաւաքուած էր Հնչակեան տեււոքը, հեռագիրը կարդացուեցաւ, հանդարտութեան հրաւեր արուեցաւ և ողջագութեան յետոյ ճամբայ ելան երեք վաշտապետներ շորս ձիաւորներու ընկերակցութեամբ, Սիս հասնելէ առաջ ասանց կը միանայ Նազմի Պէյ, որ 20 օր առաջ Ագ. Քէօփրիւի կիրճերը ապստամուտ ապստամկներու խմբապետը սպաննած էր, որը կը փորձէր կողոպտել սպայ Միսաքը. օր Հաճնոյ կառավարական պաշտօնէտեան թոշակները կը փոխադրէր: Խօսակցութեան ընթացքին կ'իմացուի թէ ինք ալ Թէյարտայէն կանչուած է: Խնդիրը կը կնճառուի:

Կը հասնին Սիս: Հաճնոցիք կ'իջնեն հայրենակից Մանուկ Աղային տունը:

12 Յունուար մօմը 9.00ին կը ներկայանան Պ.

Թէյարտային, Թարգման Պ. Ճիւան Պալեան կը ներկայացնէ վաշտապետները, Պ. Թէյարտայ կը բացատրէ կտցութիւնը, կ'իմացնէ միլլի շարժման գործունէութիւնն ու սպառնալիքը և կ'ուզէ իմանալ մեր մտադրութիւնը, որուն կը արուին պաշտած բացատրութիւններն ու կատարուած կարգադրութիւններուն մասին ծանօթութիւններ, Գոհ ըսուածներէն կը յայտնէ. «Ձեզի պիտի յանձնենք 300 հրացան և 10000 փամփուշտ, թելադրելով որ անմիջապէս ճամբայ ելլէք»։ Եւ բացատրենք ռազմամթերքին անբաւարարութիւնը և կը պահանջենք 1000 զէնք և 200000 փամփուշտ»։ Կ. Թէյարտա կ'ըսէ. «Դուք չէք որ պիտի պատերազմիք։ Պատերազմը Ֆրանսան պիտի մղէ. դուք պիտի դիմադրէք, մինչև որ Ֆրանսական ոյժը հասնի»։

Ժամավաճառ չըլլալու համար դուրս կ'ելլենք, բայց կ'զգանք անբաւարարութիւնը և կը մտածենք դարձման մասին։

Վաշտապետները երկար խօրհրդածելէ՝ յետոյ կ'որոշեն Համազգային Համագումար մը կազմակերպել, կը դիմեն Սոսյ Ազգ. Միութեան Ատենապետ ընկ. Գրիգոր Փաշապէղեանին, որը հարցը կենսական նկատելով ժողովի հրաւեր կուտայ։ Կէսօրէն ետք Համագումարը տեղի կ'ունենայ նախագահութեամբ Եփրեմ Մ. վրդ. Տահմուռիի։

Համագումարը երկար և թեր ու դեմ արտայայտութիւններէ յետոյ կ'որոշէ որ վաշտապետներուն միանան Տահմուռի վարդապետ և Պատուելին ու երթան Ատանա Ֆրանսական իշխանութեան ներկայանան։

Պաշտամուտները 15 Յունուարին Ատանա կը հասնի։ Եղբորդ օրը ժամը 8.00ին Ազգ. Միութեան Ատենադպիր ընկ. Ահարոն Գրգեաշարեանի հրաւերով կը հաւաքուին Ազգ. Միութեան անդամները և կուսակցութիւններուն ներկայացուցիչները և Տիար Տամատեանի

նախագահութեամբ կ'սկսին խորհրդակցել պատգամաւորներուն ներկայացուցած պահանջագրին մասին: Թեր ուղէ՞մ արտայայտութիւններէ յետոյ կ'որոշուի որ Տիար Տամատեան պատգամաւորներուն հետ Գօլ. Պրէժօնին ներկայանալու համար ժամագրութիւն խնդրէ: Հետեւ ձայնով կը ժամագրուին ժամը 11.00ին:

Կը ներկայանան: Գօլօնէլը տեղեկութիւն կ'ուզէ: Շմաւոն խօսք առնելով՝ շնորհակալութիւն կը յայտնէ թէ՛ Գօլ. Պրէժօնին՝ իր այս տեսակցութիւնը շնորհելուն, թէ՛ կառավարիչ Թէյարտային՝ իր արամադրած օժանդակութեան համար, ապա կը նկարագրէ Հաճնոյ քաղաքական ու տնտեսական կացութիւնը, ինքնապաշտպանութեան համար կատարուած կարգադրութիւնները և կը թուէ ռազմաժողովի պէտքերն ու քանակը:

Գօլօնէլը՝ ընդմիջելով կ'ըսէ. «Նախ ձեզ՝ պիտի ուրախացնեմ, ձեզի՝ նոր գայմագամ մը տալով: Ձեզի պիտի ընկերանայ ձեր նոր գայմագամը՝ Պ. Կարապետ Չալեան (Հնչակեան): Ասկէ զատ ամէն կողմ պիտի հեռագրեմ և նոր զէնք ու փամփուշտ բերել տալով պիտի հասցնեմ: Դուք կողմ ու պատրաստ պիտի ըլլաք և ամենէն ուշ 15 օրէն Ֆրանսական ոյժ պիտի հասնիք»:

Թէեւ Ֆրանսական ոյժի պատմութիւնը կասկածեւի էր, քանի որ Սիսէն Հաճըն ճամբաները անտնկ էին, որ կարելի չէր թնդանօթ անցնել և առանց թնդանօթի գոլոմ ճամբայ չելլեր, բայց ուրախութեամբ կը բաժնըւին քանի զոր նոր գայմագամը Հաճընցի, փօրձառու, վստահելի և սիրելի էր ամենուն:

Պատգամաւորները կը գտնեն ընկ. Չալեանը, որը կ'իմացնէ թէ իրեն առաջարկուած է, ինք ընդունած է, պայմանաւ որ հարիւր հազար փամփուշտ, 4 արագահարուած տրուի: Ինչ որ խօստացուած է:

Լիյդ ձմեռ սարսափելի ցուրտ էր, նոյնիսկ ձիւն

աեղացի Ասոր հետեւանքով պատգամաւորներէն ընկեր Տարաղանեան հիւանդ կը պառկի, իր մօրեղբոր Սոյոզլանեան Հաճի Սահակին տունը: Բարձր ջերմութեան մէջ լուր կը հասնի, որ աճապարէ, քանի որ գայմա-գամը ճամբայ պիտի ելլէ: Որպէս պարտաճանաչ գինուոր հիւանդութիւն և ջերմ անտեսելով՝ կ'երթայ և ճամբայ կ'ելլեն: Գիշերը կը հանգչին Սայ կէշուա, ուր 1909ին բաղամթիւ հայ ընտանիքներ, պատուելիներ և այլք ըս-պաննուած էին: Թէեւ Ենովք գայմագամէն կը խնդրէ աւանձին ճամբան յարունակել ցաւին չգիմանալով, առ-կայն կ'արգիլուի: Յաջորդ առաւել կառքերը փոխելով ճամբայ կ'ելլեն և կէսօրին դիմաւորող Հաճընցիներու և Սահեթիներու կը հանգրպին ու միասին կը մտնեն Սիս:

31 Յունուարին բժիշկ Էմմանուէլ Պալեան. որ նախապատերազմեան վերջին գայմագամն էր Հաճնոյ, Պ. Շմաւոնին հետ, որ երբեք բաժնուած չէր հիւանդէն, կը մտնեն և կ'իմացնեն թէ Հաճընէն սուրհանդակներ եկած են, որոնց մէջն է ընկ. Յովսէփ Ռէճէպեանը, բայց կ'ա-ւելցնեն. «Անոնք պիտի խօսին, դուն պիտի լսես»:

Կուգան վարդապառ Զաքեան, Խաչատուր Թէն-պէլեան, Յովսէփ Ռէճէպեան, Ֆիլիպ Տէվրեան: «Թէեւ զգայազիրի վիճակի մէջ էի, բայց կարծես թէ կ'իմա-նայի քովիններուս հեծկլտուքը, կ'ըսէ Ենովք ժամա-նակ մը յետոյ»:

Եաջորդ օր Ենովքը Սիս ձգելով, մնացեալները արամադրուած ռոզմաթերքը առած կը մեկնին ու փե-տըրուար 3ին Հաճըն կը հասնին անվտանգ:

Մարտին չէթէական շարժումը կ'աւժեղնայ, ճըն-չումը կը սաստկանայ: Նոր պատգամաւորական խումբ մը կ'ելլէ Հաճընէն. որուն մաս կը կազմեն Սարաճեան Սրբազան, Վերապատուելի Խաչատուրեան, Շմաւոն Փո-տաճեան, Եարութիւն Յովակիմեան, Կարապետ Սեւեան,

Սարգիս կտիկեան: Գրիգոր և Չանտըր Մուստաֆա: Խուժ-
բը Հորդուժ ըսուած տեղը կռուի կը բռնուի, բոլոր ձիե-
րը կը դարնուին, Յովակիմեան կը վիրաւորուի: Ստիպ-
ուած կռուելով հետիտն կը հասնին Սիւ: Պ. Թէյաբոտ
կը մերժէ ժանտարմ և ինքնաշարժ տրամպերի, ուստի
կառք և ձի ճարելով ճամբայ կ'ելլեն: Իրենց կ'ընկերա-
նայ Ս. Տարտաղանեան և կը հասնին Ատանա, ուր կը
լծուին օգնական զինուորներու պատրաստութեան. ո-
րուն պատմութիւնը մասամբ տուինք Նախապէս:

«Տաւրոս»էն քաղելով տանք ութամսեայ պայքա-
րին մէկ ուրուագիծը:

«Թուրք Ազգայնական շարժումը Հաճնոյ շրջանին
մէջ իր գոյութիւնը զգացուց 1920 Փետրուարի կիսուն:
Քաղաքը նախապէս կարելի եղածին չափ ազմանիւթ
հաւաքած, ուժերը ամփոփած և երկու մարմիններ յա-
ռաջացուցած էր՝ Միջկուսակցական ինքնապաշտպանու-
թեան մարմին, որուն կ'անդամակցէին ընկերներ Միհ-
րան Գոյեան, Մեսրոպ Շիւքրաբեան, Գրիգոր Սըղուան-
եան, Ռուբէն Երկաթ, Պ. Պ. Միհրան Մանուսաճեան,
Պետրոս Թէրզեան, Տիգրան Ծիյէրեան, Յակոբ Չոյճեան,
և Զինուորական յանձնախումբ մը (սպայակոյտ) — Ընդհ.
Հրամանատար ընկ. Սարգիս Ճէպլճեան և օգնականներ
ընկերներ Մեսրոպ Շիւքրաբեան, Մկրտիչ Մանասէեան և
Պ. Պ. Կարապէտ Օղուլուխեան, ընկ. Վահան Ալթունեան:

«Քաղաքը կը բաժնուի չորս շրջաններու և կը
դրուին վերոյիշեալ չորս սպաներու հրամանին տակ
ընկ. Ալթունեանին օգնական տալով ընկ. Վարդավառ
Գուլումճեանը:

«Երկու առանձինն խուժրեր կը կազմուին Պ. Ա-
րամ Թէրզեանի և ընկ. Զանիէլ Թորոսեանի խմբապե-

առաջնամբ, որպէս կեդրոնի խումբեր և հարկ եղած ատեն օգնական ունէ դիրքի:

«Կոնիւին ազդանշանը արուեստաւ Մարտ 6ին: Լուր հասած ըլլալով թէ թուրք հրաւիրումներ երեւցած են շրջակայքը՝ Պետրոս Թէրզեան 70 զինուորներով հետախուզութեան կ'ելլէ: Ասոնցմէ 20 ձիաւորներ միւտիր րնկ. Միսակ Ռէճէպեանի հետ կ'անցնին Շար և հոն կը մնան: Մնացեալները վերադառնալու ատեն Ռաւմլուի մօտերը թուրք ստուարաթիւ խումբերու կը հանդիպին, որոնք կը փորձեն խումբը պաշարել փճացնելու համար, սակայն ճարպիկ ուղեցոյցը կը յաջողի ճամբայ դռնել և շղթայէն դուրս ելլել ու Ռաւմլուէն մէկ ժամ հեռացած կռուի բռնուիլ: Սուրհանդակ մը լուրը Հաճըն կը բերէ:

Հրամանատար Ճէպէճեան (կանուխէն Հնչակեան, Ա. Համաշխարհային պատերազմին Ռալիլ փաշայի բանակէն կց փախչի և կը միանայ առևտական բանակի հայ կամաւորներուն, իրզախ կռուող, կ'ըլլայ ձիաւորներուն հրամանատար: Անդրանիկի քաջերէն մէկը: Աւարայրի մօտերը իր խիզախութեամբ կը գրուէ կամուրջ մը և կ'ազատէ Անդրանիկի բանակը: Հոս սակայն կոնիւին առաջին օրերուն ծանրօրէն կը վիրաւորուի և կը գամուի մահիճին. ան Հեսարիայէն էր): Քանի մը խմբապետներով և 200 զինուորներով կայծակի արագութեամբ կը հասնի, բաւական կորուստ պատճառելով թշնամիին, և առանց ունէ զոհի կը դառնան քաղաք:

«Անշուշտ դեռ ձմեռ էր, լեռները ձիւնով ծածկուած՝ անանկ որ դիրքերը քաղաքին մօտերն էին:

«Մարտ 15ին քաղաքին Չայկան կ'ոչուած դիրքին վրայ կտաարուեստաւ առաջին յարձակումը: Երեք օր դիմադրութեան հանդիպելով հեռացաւ թշնամին և քանի

մը պահակներ ձգելով կը դառնայ Տօնուզ Սեփսի գիրքին վրայ: Նոյն ժամանակ ընկ. Դանիէլ Սըղուընեան 13 հոգիներ հետադարձ խուճրով կը բարձրանայ Ս. Յակոբայ դագաթը: Թուրքեր նկատելով կը ջանան պաշարել: 12 ժամ խուճրը կը կռուի: Ընկ. Ջանիէլ իր խուճրով և ընկ. Ճէկէննէմեանին հետ օգնութեան կը հասնի: Դըժ-բազդարար կ'ունենանք 2 մեռել և 2 վիրաւոր:

«Չալկանի կռիւը կը տարածուի Քիրազօլուղի և Օփլուղի գիրքերուն վրայ և կը տևէ 7 օր:

«Կիլիկիոյ Ազգային ուժերու հրամանատար Գօզան օղլու Տօզան Պէյ Ռումլուի և Չալկանի կռիւներէն յետոյ՝ «պիտակ դրօշով թուրք կնոջ մը հետ նամակ մը կը զբր-կէ հրաւիրելով որ զէնքերը վար դրուին, քանի որ կը-ռիւը լրջօրէն պիտի յառաջ տարուի, և հպատակին Ազ-գային Շարժման:

«Հայերուն ժխտական պատասխանը «Մենք Ֆրան-սական դրօշին տակ պիտի կռուինք մինչև մեր վերջին կաթիլ արիւնը» ստանալէ յետոյ երկրորդ անգամ վերջ-նագիր մը կը զրկէ. «Մեր կռիւը Ֆրանսայի դէմ է. մի վստահիք անոնց, զէնքերը վար դրէք ու մեզի ճամբայ տուէք, դուք խաղաղ ապրեցէք» մօտաւորապէս այս բա-ռերով: Հաճընցիներու պատասխանը նոյնը կ'ըլլայ:

«Յունուարին երեք հօգինոց պատուիրակութիւն մը զրկուած էր (Օղլուլուխեան, Փօստայեան: Տարտա-դանեան — վերը դրուած), որը վերադարձին բերաւ ազ-մանութիւն և նոր գայմադամը, Հաճընցի ընկ. Կարապետ Չալեան, քանի որ նախորդ գայմադամ Պ. Արմենակի պաշտօնավարութիւնը յառաջացուցած էր ժողովրդային դժգոհութիւն:

«Ընկ. Չալեանի ժամանումը արժանացաւ խան-դավառ ընդունելութեան: Ընկերը որոշած էր սիրաշա-հօղ, բարի դրացիական քաղաքականութիւն մը վարել:

Ցարդ բանտարկուած էին կարգ մը ազգեցիկ աղաներ շրջակայ գիւղերէն՝ առժամաբար հեռացնելու համար վը-
տանգը: Ընկեր Չալեան ըստին ալ ազատ արձակեց, խո-
սեցաւ բարեկամական փոխ յարաբերութիւններու օգտա-
կարութեան մասին ու իրենց գիւղերը զրկեց:

ԱՄարտի սկիզբը Գ. Չալեանի նախագահութեամբ
խորհրդակցական ժողով մը որոշեց նոր պատուիրակու-
թիւն մը զրկել Առանա իմացնելու մօտեցող փոթորիկը
և օգնութիւն ուղելու, (վերը խօսուած այս մասին):

ԱՄարտ 14ին Թուրքերը կը կարեն Հաճըն-Սիս-
Առանա հեռագրաթիւր, որով հաղորդակցութեան կապը
կը խզուի:

ԱՄարտ 17ին Տողան Գէյ Գ. անգամ նամակով նոյն
յանկերգը կրկնելէ յետոյ կ'առաջարկէ երեք հօգի զըր-
կել Ռուսիոյ բանակցելու համար Սսեցի Սիւլի օղլուի, Սը-
սեցի Ղուրա Օղլուի և Էվէրէկցի Գամպէրլի Օսմանին
հետ: Խառն խորհրդակցական ժողովը կ'որոշէ զրկել Գ.
Գ. Թէրզեան, Հ. Տրդատեան և ճեզա րէյիզի Օսման վէհ-
պի Էֆէնտի, սակայն տեսակցութեան վայր կ'որոշուի
Հաճնոյ և Ռուսիուի միջեւ չէզոք վայր մը:

«Տողան Գէյ կը պնդէ Ռուսիուի մէջ կատարել,
նոյն ատեն կ'իմացնեն թէ Սիսէն զրկուած 80 հօգինաց
խումբը պաշարուած է և կռիւի ատեն դրուուած են
40000 փամփուշտ, 160 հրացան, 200 ուռմը և 30 հօգի
սպաննուած ձգելէ յետոյ փախած են ու կը հետապնդը-
ւին: Ասիկա կը գրուէր մեր բարոյական կորովը կոտ-
րելու համար և կ'աւելցուէր, «Հայե՛ր, ձեր ոյժը յայա-
նի է մեզի, երկու ժամ գիմադրելու կարողութիւն չու-
նիք»:

«Յայտնի էր թէ հաշտարար ոգի չկար: Պատաս-
խանուեցաւ. «Եթէ ձեր միտքը բարեկամական է, ին-
չօ՞ւ չէզոք վայր մը չէք ընդունիր: Մեզ հանգիստ ձը-

գեցեք: Մենք ոչ մէկուն շնատակ ունինք: Եթէ ճամբայ կ'ուզէք, աքէն ճամբաները բոլորն ալ ձեր առջեւն են: Մենք ապառնալիքէ չենք վախնար, բայց կ'ուզենք բարի դրացիական կեանք ապրիլ: Մի խանգարէք մեր գիւղին խաղաղ կեանքը:

«Մարտ 16ին՝ կէսօրին՝ սաւառնակ մ'եկաւ և Գըրգէտի կողմը՝ մաթիախանէի քով ձգեց Ատանայէն բերաւած նամակներու ծրարը: Անհուն ուրախութեամբ լեցունեցանք, երբ կարդացուեցաւ Հաճնայ Հայրենակցական Միութեան գրութիւնը, որով կ'իմացնէին թէ. «Օրակոն 200նոց ոյժ մը ճամբայ ելլելով կը հաւաքուին Սիս և 1200ի հասնելուն պէս մօրզուելով ճամբայ պիտի ելլեն: Շարունակ սաւառնակներ պիտի գան: Դուք Ս. Սարգիս տեղ պատրաստեցէք և մեծ ճերմակ խաչ մը շինեցէք գետնին վրայ»:

«Եռանգով կը պատրաստուի թելադրուածը և հազիւ 28 Մարտին կուգայ Բ. սաւառնակ մը, կը բերէ օընտուկ մը ռուսական փամփուշտ, առանց ոեւէ նամակի:

Տօկունութեան որպէս օրինակ տանք դրուագ մը:

«Խմբապետ Յովհաննէս Մանուկեան Բ. վաշտի երկու տասնեակ զինուորներով կը զրկուի կէօյնիկի աժենէն բարձր գագաթը՝ երկու օրուան ուտելիքով և վըրանով մը: Երկու ժամ յետոյ ընկ. Մեսրոպ Շխըրաբման առանձինն, ձիով տնոնց կը հետեւի: Իրիկունը ժամը 4.00ին կը հասնի: Սարսափելի ձիւնամորթիկին տակ, տննման տօկունութեամբ վրանը կը կանգնեն: Վաշտապետը 5—6 տկարներ կը տանի մօտակայ հովիւ Արրահամ Թօսունեսնին քով, որ գագաթին մօտերը քարայր մը կը մնայ: Ձիւնը, փոթօրիկը կը սաստկանան, վրանն անգամ կը ծածկուի, բայց յուսահատող չկայ: Մնալը անկարելի է: Կ'օրոշեն վերադառնալ: Իրարու օգնելով, ձայն տալով, քաջալերելով քանի մը ժամէն կը դառնան:

«26 Մարտին սկսան կանոնաւոր կռիւնները: Թշնամին չորս կողմէն գրոհ տուաւ: Ծակատամարտը տեւեց յինչեւ 30 Մարտ, փոքր դադարէ մը յետոյ Ապրիլ 2ին կրկին սկսաւ: Հերոս Հաճընցիին կորսվի բարձրագոյն աստիճանին տիրացած կը կոուէր «Հեռաւեր Երկիր» շէնքը: Սակեցէք Տղերք, ու նման յեղափոխական երգերը շուրթերնուն:

«Գերմանական փամփուշտը սկսաւ պակսիլ: Եւրաքանչիւր զինուորի ժամանկան փամփուշտ արուեստաւ:

«Ամէն պատահականութեան առջեւ պատրաստ ըլլալու համար վերսկիչ կարգեց Գորանէնէնէմ (խակական անունով Յարութիւն Բէշիշեան՝ Հնչակեան ամենահին ընկերներէն է: Այս կռիւններուն ցոյց տուաւ արտակարգ քաջութիւն և յանգչնութիւն, բազմաթիւ են իր անձնուիրական արարքները: Գրեթէ բոլոր կռիւններուն ժամանակեցեալ: Նահանջէն 10 օր տառջ զսփանց) քանի մը աղաքներով: Ա. դիրքի՝ Գոփուշի խմբապետ Ձէյթունցի Յարութիւն Չափուշ (յայտնի Կնչակեան, քաջութեամբ աննման, Գրգէտի կռիւններու զսփ) իր ժամանակով և Արամ Չափուշ իր խումբով Գրգէտի շէնքերուն մէջ մնացին և յաջողեցան օրերուն համար ամբարտուած 7500 օխտ ցօրենը քաղաք փոխադրել:

«Գրգէտի մէջ կռուողները պաշարուած փրկելու համար Բ. վաշտէն 25 հազի Խանքըմ Փուլադի առջեւ դիրք բռնելով կեցուցին թրջական յառաջխաղացքը: Ու յաջողեցան աղառնի օրր—օրբուհիները, 10.000 փամփուշտ, 25 հրացան, 3 ձի, 30 այծ, 5 եղ, 15 հեռաձայնի գործիք, պաշտօնական գրութիւնները: Թշնամիին պատճառեցին 50 մեռեալ, իսկ ունեցան 2 վիրաւոր, 2 մեռեալ, բայց կռուողները մնացին:

«Այս կռիւէն յետոյ հրահանգուեցաւ աւելի ամփոփուիլ: Ա. վաշտը՝ Կէլիկ և Գոփուշ թաղը, Բ. վաշտը,

Դրդեքի ձորէն մինչեւ Ս. Սարգիսի Չօպանեան կամուրջը, Դ. վաշտը—Չօպանեան կամուրջէն մինչեւ Գլխային դիմաց՝ Պօրուխի կամուրջը (Ասիկայ ամենէն վառագաւոր դիրքն էր և հոն պէտք էր պաշտպանել ժանտարմըրիի շէնքը, որ ճիշդ հարաւը կը դառնէր։ Այն դիրքը պաշտպանեց Գասապ շանի Պաւուկեան 20 զինուորներով, Ան անմոռանալի է իր քաջագործութիւններով, բայց աւագ, նահանջին անյայտացաւ), Դ. վաշտը Պօրուխի կամուրջէն Գանլը Պազար՝ վանքի կամուրջը։ Դիրքերը իրարմէ անջատուեցան քսանական մեթր հեռաւորութիւնով։ Վրան ծածկուած՝ գետնափոր խրամներ բացուեցան, շինուեցան շարժական բերդեր՝ հողով լեցուած պարկերով, որոնք մինչեւ վերջին կռիւը գործածուեցան։

Ապրիլ 17ին թուրքերէն սպիտակ դրօշով քաջաքեկան Միսքըր Պիճ և Միս Գօլս, որպէս պատուիրակ, վեց ժամ զինագաղտոր առաջարկելէ յետոյ ներկայացուցին հաշտութեան առաջարկները։ Քշէնքերը յանձնել, հնազանդիլ կադմուած կառավարութեան, որ շուտով պիտի գայ, գրաւուած ռեւէ վայրի մէջ ազատ ապրիլ, մօռնաւ անցեալը, նոր տրիւնի և նախճիրի տեղ չտալ։

Անկ. Չալեան առաջարկները ներկայացուց ինքնապաշտպանութեան Խորհուրդին և պատրաստուեցաւ հետեւեալ պատասխանը. «Մենք հող գրաւելու, կռիւով մարդ ջարդելու համար զէնք վերցուցած չենք, այլ միմիայն ինքնապաշտպանութեան համար, որով զէնք չենք կրնար յանձնել։»

«Մենք մեր յարաբերութիւնը ստիպուած ենք Սսի և Ատանայի հետ ընել, որով տարբեր իշխանութիւն չենք ճանչնար։»

«Մեր պատասխանը ստանալէ յետոյ աւելի սաստիկ եղաւ յարձակումը։ Չօրս ժամ անընդհատ ստրասփելի կրակ տեղացուցին, բայց ոչ մէկ շահ։ Մինչեւ Ապրիլ 21

պտրերաբար կատարուեցաւ յարձակումը: Անկէ յետոյ բաւարովին նոր ուժերով թնդանօթ և գնդացիք սկսան գործածել: Որքանոցը գտնուած 20 աղաքը ահաւոր յարձակումներու կուրծք տուին, բայց փամփուշտը օպտեկէ յետոյ քաշուեցան քաղաք: Որքանոցի անկումէն յետոյ կռիւը փոխադրուեցաւ Թուրսարգիսեաններու շէնքը:

«Արտաքին ամէն յարաբերութենէ զրկուած է Հաճըն: Հրաշք մը պէտք է: Ապրիլ 29ի կէս գիշերին Շարէն, գաղտնի ճամբաներով կուգան Շարցի Յովսէփ Պուտագեան և Աւագ Հաննէսեան: Շար դեռ կը կուռի Միսաք Ռէճէպեանի ղեկավարութեամբ: Հաճընի և ուրախ անակնկալ մը եղաւ, թէեւ օհեւթիւն սպասել կարելի չէր, ոչ ալ Հաճըն կրնար օգնել:

«Ապրիլ 30ին դարձեալ սկսաւ կատաղի կռիւը: Վեց ժամ, ինքնագործ զէնքերով մօտ 1000 ռումբ, քանի մը տասնեակ հազար փամփուշտ արձակելով քաղաքը կրակի տակ պահեցին: Բայց չկրցան յառաջանալ և 150 զոհ տալով ետ քաշուեցան: Հաճընցի հերոսները կրցան 50ին վրայէն զէնք ու փամփուշտ գրաւել:

«Մայիս 3ին մտածուեցաւ սուրհանդակ ղրկել Սիս: Սրկու քաջարի հերոսներ՝ կարապետ Թուրսարգիսեան և Ազդդիէցի Սալաւաթ Գալաճեան յանձն առին ու ճամբայ ելան: Դժբաղդաբար «կապոյտ Զուր» կոչուած գետակին քով զիւղի մը մէջ կ'սպաննուին:

«Մայիս 13ին թնդանօթի հարուածով մը կռիւին աղաքանշանը տուին: Ահաւոր կրակ կը տեղացնէին: Քանի մը հողի յաջողեցան Իսմիլ Պազարի Եաղլեանի տան մօտեանալ, բայց շուտով ետ քշուեցան: Յաջորդ օրը բաւական զոհ տալով թշնամին կրցաւ գրաւել Եաղլեանին տունը: Մենք ունեցանք մէկ մեռեալ, երկու վիրաւոր:

«Այսպէս կամաց կամաց ահաւոր կրակով, մեծ թըւով զոհ տալով, սկսան ներս թափանցել:

Իսկ դուքսն ո՛չ յայս, ո՛չ օգնութիւն: Դիմադրութիւն, զիբաւոր, նահատակ, ռազմանիւթ և պարէն կը լրանայ, ուստի կ'որոշուի լքել:

Անոնք որ անկարող են քալելու կը մնան: Մնացողներուն օգտակար ըլլալու յայտով՝ կը մնայ Գայմազամ ընկ. կարապետ Չալեան: Թուրքը, յաւիտենական բարբառոսը կը շարդէ ամէնքն ալ մանուկ, ծեր, զիբաւոր, կռուող, նոյնիսկ բանտարկեալները ազատ արձակելու չափ բարեացակամ Գայմազամը:

Փախտականները: Ահաւոր զինուոր՝ թուրքին գնդակին առջևէն լեռ, ձոր, ապառաժ, ցուրտ, անթութիւն՝ հողմովար, հառ հառ, երկու առ երկու, տասնեակներով. հարիւրներով, կատորակուած, հալած, հատած կը հասնին Օսմանիէ, Ճիհան, Ատանա:

Տարօրինակ էր որ այդքան ահաւոր աղէտէ մը դուրս եկողներուն մէջ չգտնուեցաւ մէկը, որ զիրենք լքող հայ և օտար պատասխանատուներէն մէկը կամ միւսը ճակտէն գնդակահար գետին փռէր: Թէեւ ըսուեցաւ թէ գտնուած են բիւրիցս օճրագործ հերօսներ, որ իրենց բաղդակից, հայրենակիցներ ճամբան չիլ հաշիւներով... մաքրած են: Ո՞վ պիտի կրնար ստուգել:

Ատանայի մէջ որպէս պառաւական զննորու, շահագործման և տրամի աղբիւր գործածուեցաւ, ու վաթագոյրը իջաւ, Ճերմակերես հպարտանալ օկոտն մեծագոյն դաւաճանները:

Աւելի լայն տեղեկութեան համար կարելի է դիմել ճշմանոյ Պատմագրքին: Միայն դիտել տանք թէ կարգ մը անձերու՝ ինչպէս Արամ Կոյժակի, նախորդ Գայմազամ Արմենակ Քիրիճեան, Գրիգոր Շինիկեանի մասին քանի մը յուշագրողներու, հիւսած գովեստներուն հակառակ խօսող և անոնց դատապարտելի, նոյնիսկ ոճրային արարքներ վերագրող վստահելի անձեր ալ կան:

Ականատեսներու անձնակա՛ն Յուշերէն քաղուած մեր այսքան երկար մէջբերումով ուղեցինք ցոյց աւել Ծրանսական քաղաքականութեան անորոշութիւնը: Տեղ, ժամանակ, անձ, հակառակօրդ, բարեկամ. ահա քաղաքականութեան վրայ ազդող պայմաններ, որոնք առաւելապէս շահը հաշուի կ'առնեն, իսկ բարոյական ըմբռնում, յանձնառութիւն պղպղակի չափ իսկ արժէք ու գոյութեան իրաւունք չունին:

Հաշուեկշիռ,

Ծրանսական անորոշ և խաբուսիկ քաղաքականութեան հետեւանքով հայ ժողովուրդը կրկին սպանդի մը առջև կը գտնուի:

Հաճըն ինկաւ ամբողջութեամբ զօհ երթալով դաշնակիցներու յաղթանակին: Միայն փրկուեցան երկու—երեք հարիւր երիտասարդներ: Այնթապ ենթարկուեցաւ նոյն ճակատագրին, օղակը կը սեղմուի Ատանայի շուրջ: Կը փակենք այս Սնի էջը:

Է. Մ Ա Ս

ԴԵՊՔԵՐ ԵՒ ԴԵՄՔԷՐ

ա) ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

«Տաւրոս»ի տասնօրեայ դադարէն ետք, աւելի ուժեղ խափով կը վերսկսինք մեր քննադատութիւնները ֆրանսական հայադաւ քաղաքականութեան, միշտ Ֆրանսական վերին վարչութիւնը քննցնելու մեթոտով:

Հաճընի աղեթին մէջ Ֆրանսական պատասխանատւութիւնը ծածկելու, կիլիկեան ինքնավարութեան Աթթին դէմ Ֆրանսական դաւադրութիւնը մերկացնող մեր հիմնական, վաւերական և օրինական տեսութիւններու հրատարակութիւնը արգիլելու, Ազգային իշխանութեան կազմաւորած ման առաջին առնելու համար բարոյական կորով ներշնչող «Տաւրոս»ի խիզախ խօսքերը լռեցնելու և մանաւանդ ֆրանսական սխալներուն դէմ մեր քարոզած յեղափոխական կոչը զսպելու համար, գրաքննութիւնը՝ մասնաւորաբար «Տաւրոս»ի դէմ՝ կը դարձադուր անսովոր խտրութեամբ:

«Կամուրջներ Այրելի Առաջ» խորագրով արտայայտուած մտքերը՝ բարձրադասկ յայտարարած էին, թէ

Կիլիկիոյ հայութիւնը իր փրկութիւնը յեղափոխութեան ժէջ պէտք է որոնէ, առկէ դառ ուրիշ միջոց չկայ:

Ահա այս շատ փափուկ և ճշմարտամային պահուն է, որ քանի մը թեթեւամիտ խորհրդատուներու անսարմ շայոց Առաջնորդը կամակատար գործիքը կը գտնուի, Յրանսական վարչութեան և Հայ Ազգ. Միութիւնը անտեսելով, քանի որ ան շնորհադրկութեամբ էր քաղաքականորէն Յրանսական իշխանութեան մօտ և զ'ակօր ինքնագլուխ գործել:

Օգտուելով այս քաղաքական ընդհանուր շփոթ վիճակէն շնչական կուսակցութեան ներքին ու արտաքին թշնամիները կ'ուզեն հարուածել կուսակցութիւնը և քայքայել անոր գորուօր կազմակերպութիւնը ենթադրելով թէ կուսակցութիւնը անգլուխ մնացած է, քանի որ դրեթէ բոլոր շնչական ղեկավարները (վերը տուինք պատկերը) աքսորուած են:

Ներքին թշնամիներ կը պարտադրեն կուսակցական Անդամական ժողով մը գումարել, շնչական երկառարդ ուժերը անվախօրէն, նիւթարարօյական հաշուեալութիւնը պատրաստած կը ներկայանան Անդամական ժողովին: Օրուան Ատենապետ՝ վահրիճ Կէօքճեան կը հրաւիրէ Ատենադպիրը ներկայացնել տեղեկագիրը: Դաւադիրները կը շփոթուին, անտկնկալի կուգան, մօտեցելով թէ ոչինչ կարելի պիտի ըլլայ ներկայացնել: Սակայն ձեռնթափ չեն ըլլար և անհարկի միջամտութիւններով, պոռուք պոռչաւքով կ'ուզեն խանդարել և նախապէս պատրաստուած համեստ, այլ խարուած ընկերներով կ'ուզեն օրուան տէրը դառնալ, երբ ակումբին գուռը կը բացուի ու ներս կը մտնէ վահան Թամկոչեան: Ներկաները, որ վահանը աքսորուած կը նկատէին, լոյս տեսածի նման, ծափով կ'ընդունին, իսկ. դաւադիրները կատուին տոջիւ սմքած մուկի նման կը կծկուին:

ժամկոչեան բեմ կ'ելլէ և կրակէ բառով կը խա-
րանէ դաւադիրները, կը բացատրէ բոլոր հարցերը, կու-
տայ հաշիւները: Երիտասարդ ուժերը, որ գիտէին ըն-
կերոջ պահուած ըլլալը և յարաբերութեան մէջ էին, ի-
րեն ներկայացուցած էին բոլոր «ամբաստանութիւննե-
րը», «զրպարտութիւնները» և որպէս վարչութեան Ա-
տենապետ իրեն հետ պատրաստած էին անդեկագիրը:

Ժողովը միաձայնութեամբ կը ծափահարէ անդե-
կագիրը և անդամները կ'առաջարկեն վտարել նրեք դա-
ւադիր ղեկավարները: Առաջարկը միաձայնութեամբ կ'ըն-
դունուի և կը պահանջուի Մամուլով յայտարարել:

Ներքին այս տակնուվրայութենէն օգտուելով ար-
տաքին հակառակորդները, յաջորդ օրն իսկ Միջկուսակ-
ցականի պահանջած խաղաղ ցոյցը, կը վերածեն Առաջ-
նորդը խոշտանգելու դատապարտելի արարքին: Բարե-
բաղդաբար Հնչակեան շարքը շուտով կ'անդրադառնայ և
եղածը միայն սպառնալիք կը մնայ, ու ծեծ և խոշտան-
գում ու սպաննութիւն կը վիժին:

Առաջնորդը՝ իբր Հնչակեան կը փրկուի, սակայն
իբր հիւանդ կ'ապաստանի հիւանդանոց ու կրկին կը
մերժէ հրաժարականը տալ, որպէս բողոք Ֆրանսայի
անհոգութեամբ Հաճնայ օգնութեան ձախողութեան դէմ:

Ներքին հակառակորդներ, այս վերջին ցոյցը կ'օգ-
տադարձեն և Առաջնորդը կը լարեն Հնչակեան կու-
սակցութեան դէմ, մինչեւ հոն, ուր կը յայտարարէ. «Ես
Առանայի Հնչակեան կուսակցութեան չեմ պառկանիր»:
Հնչակեան վերին Մարմինը ներողամտութեամբ կը դի-
տէ ամէն բան և որպէս իր մէկ անդամը կ'ընէ թելադ-
րութիւններ թէ՛ հրաժարման և թէ՛ Ազգ. Միութեան
հանդէպ իր դիրքը փոխելու, բայց անօգուտ, ուստի
կուսակցութիւնը՝ ապագայ պատասխանատուութենէ ա-

դատուելու համար կը յայտարարէ թէ «Ատանայի Հըն-
չակեան շարքերուն չի պատկանիր»:

Հոս խօսքը տանք ծագումով հայ և ո'չ-կուսակ-
ցական ֆրանսացի բարձր պաշտօնատարի մը, որ ՍիֆԱն
ծածկանունով կը գրէ հետեւեալ թղթակցութիւնները
Մարտի 11 հրատարակուող «Արմէնիա»ի 4 Նոյեմբեր 1920ի
համարին մէջ:

ՃԵԳՐԻՏ ԼՈՒՐԵՐ ԿԻԼԻԿԵԱՆԻՆ

(Ազգային Միութեան անդամներուն և կուսակցա-
կաններու արտաքսման մասին խօսելէ ետք), Ազգային
Միութիւնը 14 անգամէն վեցի իջած եղաւ: Ֆրանսական
Վարչութիւնը թէեւ պաշտօնապէս չյայտարարեց Ազգ.
Միութեան հետ յարաբերութեան խզումը, բայց փաստօրէն
(որ ֆաքթօ) դադրեցուց և իր նամակներն ու գիտմա-
նները սկսաւ ուղղել միայն հոգեւոր պետերուն. որոնք
իբր թէ օսմանեան օրէնքով՝ միակ պաշտօնական ներկա-
յացուցիչներն են քրիստոնեայ համայնքներուն:

Հիայց ակելցենք թէ նոյն Վարչութիւնը կը շա-
րունակէ յարաբերիլ Ազգ. Միութիւններուն հետ Տար-
սան, Մերսին:

Այս կացութենէն կ'ուզէ օգտուիլ Առաջնօրդը, ո-
րուն գլխաւոր ստեղծողներէն մէկն էր ինքը: Մայրա-
յեղ փռասիրութենէ տարուած, ան միշտ վար զարկած
էր ֆրանսական Վարչութեան մօտ Ազգ. Միութեան և
բոլոր քաղաքական կադմակերպութիւններուն վարկը:
Բաւական ճկուն, սկզբունքէ ալ դուրս բացարձակապէս,
յաջողեցաւ իր ճարպիկ եօթրիներով ասպարէզին մէջ
միակը մնալ, առանց ռեւէ հաշուեցումութեան, արհամա-
հելով և՛ Պատուիրակութեան ներկայացուցչութիւնը, և՛
Ազգ. Միութիւնը, և՛ քաղաքական կուսակցութիւնները:

Իրեն շուրջ կը պահէր մի քանի արքանեակներ՝ բարոյական արժէքէ զուրկ մարդիկ:

«Բնականապէս այդ ընթացքը իրեն դէմ հանեց ամբողջ ժողովուրդը, որուն զայրոյթը սկսաւ սպառնալից դառնալ:

«Առաջնորդը, ինքզինք պատասպարելու համար ֆերանսական վարչութեան այնպէս ներկայացուց իբր թէ իրեն դէմ դաւադրութիւն մը կազմակերպուած է, որուն ալ զոհ պիտի երթան ֆրանսական բարձր պաշտօնեաներ...»

«Իրականութեան մէջ ոեւէ դաւադրութիւն գոյութիւն չունէր: Միայն երէկ, Կիրակի, Պատարագի ժամանակ, Առաջնորդը բաւական խառօրէն վար քաջուեցաւ սեղանէն և ստիպուեցաւ եկեղեցիէն զուրս ապաստանիլ: Ոստիկանութիւնը կարգը հաստատեց:

«Ֆրանսական վարչութիւնը, որ կ'երեւի Առաջնորդին հաւաստիքներուն երեւութապէս միայն հաւատքընծայած էր, բաւական պաղարիւնութեամբ իմացաւ խնդիրը՝ իբր սպասուած, ճակատագրական բան մը:

«Այս գէպէն յետոյ ի՞նչ պիտի ըլլայ մեր ներքին վիճակը»:

* *

«Սեպտեմբեր 22ին, այն օրը որ հեռացուեցան հայ քաղաքական անձնաւորութիւնները: Ախարճայի մէջ գտնուող արշաւախումբը, որ պիտի մեկնէր Հաճըն, պաշարուեցաւ ֆրանսական ուժերէ և զինաթափուեցաւ»:

(«Արմէնիա» 4 Նոյեմբեր 1920)

ՄԵՐ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՀԱԿԱՌԱԿՈՐԴՆԵՐԸ ՄԻՆՁՆԻ
ՈՒՐ ԿՍՏՈՐՆԱՆԱՆ

Ահա Արժէնիայի թղթակիցը, որ Ֆրանսական վարչութեան մէջ իր ունեցած պաշտօնական բարձր դիրքին բերումով կրնար աւելի մօտէն իրազեկ ըլլալ ճշմարտութեան, իր ստորագրութեամբ մեր հակառակօրդներն ու արբանեակները մինչեւ հըս. ստորնացած կը ցուցնէ իրենց կրքին ու ատելութեան մէջ. որ կրնան ամբառանել մեզ իբր դաւադիր Ֆրանսական բարձր պաշտօնեաներու կեանքին դէմ:

Գրքին հեղինակը անձնապէս բաւական դժուարութիւն ունեցաւ, ինչպէս նախապէս ցուցուցինք:

Ահա սակայն ի՞նչ կը գրուի Ամերիկայի Ռամկավար Աղաաական Կուսակցութեան օրկան Վաշինգտնի մէջ:

Հնչական Կուսակցութեան Կիլիկիան գործիչներուն, որոնք ցորեկ ու գիշեր, մամուլով ու բեմով Կիլիկիոյ հայութեան բարօրական, ռազմական ու ազգասիրական հզօրացման կը ծառայէին, ասոնց դէմ մեծէն ստոր դրպարտութիւններով տասնեակ էջեր մրոտելէ վերջ յօդուածագիր Պ. Ախիկեան վերջապէս իր մատնութիւն բուրոզ գրպարտութիւններու յերկրածոյ աղբիւր մը կը ցուցնէ ըսելով.

«Ասանայի Հայ Ազգ. Միութեան անդամները աքսորուելէ վերջ Ս. Դ. ներս (Ս. Դ. Հնչականները Կ'ակնարկէ) կեդրոնի անդամները Կ'որոշեն նմանը հետնուած sknorի մը ձեռնարկել բոլոր այն անձնաւորութեանց վերայ, որոնց մէջտեղէն վերցուիլը իրենց խորհրդակցութեամբ պարտաւար մը պիտի նկատուէր թէ՛ մասնաւորներու, թէ՛ կուսակցութեան: Ու այս ուղղութեամբ ալ տեղագրին օրէն գործի կ'սկսին, որուն յառաջ բերած արդիւնքը պիտի տեսնենք:

«ՈՒՆԷ քննադատութեան կամ խնդրանքի տեղի չը-
տալու նպատակաւ, առանց իմ կողմէս եղբայրացութիւն
մը աւելցնելու այս վերջին դէպքերը նկարագրելու հա-
մար, կրկին պիտի օգտուիմ բարեկամիս (1^ր) Պ. Գարե-
գին Մարգարեանի նամակէն, որ ինձ հետեւեալ կերպով
կը նկարագրէ տեղի ունեցած տէնօրի կատակերգութիւ-
նը. — «Յարգելի բարեկամս, Պ. Պ. Ախիկեան, գիտեմ
թէ շատ կը հետաքրքրուիք (2^ր) լսելու այն բոլոր ման-
րամասնութիւնները, որ կը վերաբերին Ս. Դ. ներու
ձեռնարկած այն խոշոր տէնօրին, որ տեղի ունեցաւ (3^ր)
այս օրերուն մէջ, Այսօր քովս եկաւ Ս. Դ. Հնչակեան
Սարգիս կէզիւրեանը և հետեւեալ կերպով նկարագրեց
տեղի ունեցած դէպքը. — Դիշեր մը վահան ժամկոչեանը
(4^ր) քովս եկաւ ու հոգի վրայ կեցած հրամայական շնչ-
տով մը ըսաւ. «Կէզիւրեան, մեր կուսակցութեան կեդ-
րոնական Մարմինը հսկայ տէնօր մը պիտի կազմակեր-
պէ, յարմար տեսնուեցաւ որ այս գործին պետ նշանակ-
ուիս դուն: Ուղղւած ժամանակ քու տրամադրութեանդ
տակ պիտի դրուին 25 հատ էկանոնաւոր տէնօրիսաներ,
որոնք միմիայն քեզի պիտի հնաղանդին և քու հրա-
մաններդ պիտի գործադրեն: Կը հասկնա՞ս: Մեր կոմի-
տէն (5^ր) որոշած է, որպէսզի մէկ օրուան ու մէկ ժամ-
ուան մէջ հետեւեալ անձնաւորութիւնք մէջտեղէն վեր-
նան: Առաջին Պ. Պրէմօն, Պ. Տիւֆիէօ, Պ. Թօմի Մար-
թէն և Եւրիշ ֆրանսացի երկու սպայ: Երկրորդ՝ Թուրք
վալին, քաղաքապետը և Եւրիշ կարեւոր երկու թուր-
քեր: Երրորդ՝ Ասլանեան (6^ր) վարդապետը մասնաւորա-
պէս այս մարդը, որովհետեւ մեր բոլոր գաղտնիքնե-
րուն տեղեակ է և իր բերանն ալ շատ թոյլ: Կրնայ պա-
տահիլ, որ օր մը մեզ մատնելով ձեռք տայ: Պէտք է ա-
ռաջին անգամ մաքրել Երէցեանը, Տէմիրգափուլեանը,
և Առաքել Քէչեանը: Եթէ համաձայն ես, վաղը երեկոյ

ճիշդ ժամը 10,00ին եկուր Թէփէի Վարժարանը, ուր քեզի ամէն մանրամասնութիւն պիտի պարզենք: Այս յիմար ու կործանարար քայլին առաջը առնելու համար խոստացայ ճիշդ ժամանակին ներկայ գտնուիլ:

Ահա քրքրութիւնս այն աստիճան դրդուած էր, որ յաջորդ օր փոխանակ ժամը 10.00ին ժամը 9.00ին Վարժարան գացի: Ժողովարարին (7^{րդ}) դուռը հասնելով կանգ առի, լսելու համար թէ իմ բացակայութեանս ի՞նչ նիւթի վրայ կը խորհրդակցին: Շնորհիւ դուռին վրայ բացուած խոշոր ճեղքուածքին, կրցի տեսնել թէ իրարու մօտ նստած են Անդրանիկ Կէնճեան, Վահան Ժամկոչեան, Բենիամին Ժամկոչեան և ուրիշ մը: Բաւական խորհրդակցելէ վերջ Վահան Ժամկոչեան ձեռքը վեր բռնած հետեւեալ յայտարարութիւնը ըրաւ, որուն ամբողջն ալ հաւանութիւն առին. «Տէնօրիսա Թագուորը՝ Ասլանեան Վարդապետը պիտի խփէ, ընկեր էլօեան, Տէմիրգափուլեանը և Երէցեանը (8^{րդ}) Բ. Ժամկոչեանը՝ Վալին, քաղաքապետը ու միւս թուրքերը, ընկեր Հաճի Աբգարը՝ Առաքէլ Բէչեանը իր տունը հրաւիրելով հոն պիտի մաքրէ, իսկ Ֆրանսացիները մաքրելու գործը կը պըլլենք Ս. Կէդիւրեանին վիզը, որոնք մաքրելէ վերջ, յենք ալ առանց աղմուկի զինք կը մաքրենք: (Այս վերջին հատուածը ամբողջ ստորագծուած է Վահանի մէջ): Այս գործը վերջացնելէ ետք մեր դիրքը շատ փոռաւոր պիտի ըլլայ: (Վահան թիւ 89, 1921 Յուլիս 30, թերթին՝ թիւ 33, «Երուսաղէմի Կիլիկեան Անցքերէն»)

Նախ՝ դիտել տանք թէ՛ իրաւ կամ սուտ այսպիսի հրատարակութիւն մը՝ այդ թուականին, երբ դեռ Կիլիկիան Ֆրանսական Իշխանութեան ներքեւ կը գտնուէր Եւելի քան սերագործութիւն մըն էր, թէ՛ յօդուածագրին և թէ՛ զայն հիւրընկալող Ռամկավար Աղաապեան օրկանին կողմէ, գործուած ընդդէմ Հնչակեան Կուսակ-

ցութեան և միանգամայն ստոր դաւանանքիւն ժը ընդ-
դէմ կիլիկեան դատին, Ֆրանք և Թուրք քաղաքակա-
նութեան հացին իւղ քսող, թողունք որ «Պահակ» խըմ-
բագրութեան մօտ եթէ պուտիկ ժը խելք դառնաւ ըլ-
լար, ասանկ աղայական և վրան բաց յերկրագնի ժը բը-
նաւ տեղ պիտի չտար:

Ապա տանք հետեւեալ բացատրութիւնները վերը
նշանակուած թիւերով:

1⁻. — Գարեգին Մարգարեան դաշնակցական պաշտ-
նի ոստիկան մ'է: Ո՞ր նմանութեան գծով կրցած են
դաշնակցական ժը և վերակազմեալ ժը բարեկամ ըլլալ:

2⁻. — Որքան յառաջ գացած է այդ մտերմութիւնը
որ դաշնակցական գաղանի ոստիկանի ժը հետ նման նիւ-
թերու շուրջ թղթակցութիւն կ'ունենայ, ի՞նք ինչ գաղտ-
նիքներ տուած է, որ անկէ կ'սպասէ: Չէ՞ր կրնար իր
ընկերներէն բացատրութիւն ուզել:

3⁻. — Քանի որ տէւօրը տեղի ունեցած է, իր բա-
ռով, ինչո՞ւ կիլիկեան թերթերը բան չգրեցին:

4⁻. — Վահան Ժամկոչեանը չէր կրնար սեւէ մար-
դու քով երթալ, քանի որ իբր փախստական պահուած
էր Սեպտեմբեր 22էն ի վեր: Ու յառկապէս չէր կրնար
Ս. կէդիւրեանը տեսնել, քանի որ վերջինը՝ Վահանը
կիլիկիայէն մեկնած կտրծելով հակամարտութեանակա-
ն շխտաւանքի լծուած էր:

5⁻. — Հնչակեան կեդրոնը կիլիկիայ չէր գտնուեր:
Կիլիկիոյ վերին Մարմինը կը կոչուէր. «Գործադիր»,
իսկ «կոմիտէ» բառը դաշնակցականացած է, Հնչակեան-
ները «Գործադիր, Վարիչ, Վարչութիւն» [կը գործածեն:
Ուրիմն Ժամկոչեանը այս բառերը չէր կրնար գործածել:

6. — Ասլանեան Վարդապետի, Երէցեանի և Քէչ-
եանի հակառակ ո՛չ մէկ բառ կրնար գործածել Վ. Ժամ-
կոչեան, քանի որ վերջին երկուքը կէդիւրեանին հե-
տեւորդութիւն երրորդութիւն կը կազմէին: Եւ երեքը ա-

մենչն ժառանգ խորհրդակիցներն էին Առաջնորդ Հօր:

7.— Թէփէի վարժարանը՝ Թաղէսսեան վարժարանըն էր, որուն դուռը կը բացուէր բակի մը մէջ: Մեզի տրամադրուած էին Բ. յարկի սենեակները՝ իբր Ամառնային վարժարան և հոն սրահ չկար:

8.— Սոխ Չարդելո՞ւ պիտի երթան, որ՝ նոյն օրը, նոյն ժամուն, Պուլկարահայ կամաւոր մը, երկու ուսուցիչներ և հասարակ գործաւոր մը՝ իւրաքանչիւրը 3-4 հոգի չպիտի խփեն:

Ահա թէ մասնելու վարժութիւնը որքան արտաքին յերկրաւորներու առակ կը դարձնէ:

Վերը ըսինք, քանի մը Հնչակեան երիտասարդներ, կատարուած ձերբակալութիւնները, Հայկական Լէգէոնականներու ցրումը, զաղթականներու բռնի արտագաղթը և Ախարճայի աղէտը հակահայ, թրջասիրական քաղաքականութիւն համարելով՝ առանց սեւէ մեծի հարցնելու, կ'որոշեն հակաֆրանսական քանի մը գործեր կատարել, հակաթուրք տրամադրութիւն ստեղծելու: Այդ քայլին էին՝ Վալիին և Իթիլաֆական ակումբին վրայ ուսմբ նետել, կառավարչատունը այրել, Բարեբաղձ պայմաններու առկ վերջինը չգործադրուիլ և կը փրկուի կեանքը այս գրքին հեղինակին:

Կ'աւելցնենք՝ Ս. Կէզիւրեան ո՞ր առտիճանի սողուն մը բլլալու է, որ նման ցնորական որոշում մը հակառակորդ կուսակցութեան մը մէկ անդամին ըսէ, մանաւանդ գաղտնի ստիկանի մը:

Ի՞նչ ըսել սակայն՝ երբ մարդ նախանձէ և հակամարտութիւնէ տարուած ստոր զրպարտութիւններու կը դիմէ և կուրանայով չանդրադառնար թէ ո՛չ միայն կուսակցութաւ, այլ ազգադաւ տարիք է ըրածը:

Առանա գտնուող ոչ մէկ հայ կը հաւատար ասոր, բայց անոնք թէ՛ օրուան պատասխանատուները կասկա-

ծելի, դաւադիր, «ճրագործ կ'ուզեն դարձնել Ֆրանսական իշխանութեան առջեւ և թէ՛ կուսակցական յայտնի անձեր շարքին առջեւ կասկածելի, մատնիչ կ'ուզեն ներկայացնել: Երկու պարագային ալ կուսակցութեան ֆեախելու յետին մաքով:

Այս դժուարութիւններու շրջանին «Տուրսոս» կը շարունակէ արհամարհել իրական, արտաքին թշնամին, երեւութական ներքին հակառակորդը և իր կծու քննադատութիւնները անշեղ կը շարունակէ: Եւ անա կը հասնի Հաճնոյ հերոսական անկումը: Կուզան նոր կուսակցական գործիչներ, որոնք միջավայրին անծանօթ են և դէպքերու վերիվայրումները ժամանակ չեն տար օւսումնասիրելու ու անմիջապէս կողմօրոշելու հարկադրանքին տակ՝ կ'առնեն քայլեր, որոնք չափահաս ու երիտասարդ գործողներու հաշուով սխալ կը նկատուին:

Հաճնոյ անկման լուրը հասնելուն պէս ժողովըրդային բողոքը խտտօրէն կը պոռթկայ Ազգային Միութեան դէմ ալ:

Այդ օրերուն Ն.Ս.Օ.Տ. Տ. Սահակ վեհ. Կաթողիկոս Փարիզէն կը վերադառնայ: Ատանա կը հասնին Պատուիրակութեան ներկայացուցչին որպէս աջակից՝ Փարիզէն զրկուած Գուրգէն Թահմազեան, Արշակ Զօպանեան և ժամանակ մը յետոյ Արմէն Սասունի:

Ազգային ու քաղաքական գործերու այս քառսույլին շրջանը շտկելու համար՝ կը մտածուի կազմակերպութեան նոր ձեւ մը փորձել: «Ազգային Խորհուրդ» մը յառաջացնելու համար Նոյեմբեր 7ին վեհափառին նախագահութեամբ ազգային խառն ժողով մը կը գումարուի:

Ամերիկայի Հնչակեան երկու նոր գործիչներ կուգան՝ Ընկ. Մարգար Զաքիկեան և Ընկ. Տօքթ. Պաղտատարեան:

«Տաւրոս» կը շարունակէ իր ընդհանուր ուղեգր-
ծէն քալել՝ դարձանելու համար ներքին ու արտաքին
սխալ կամ թերի գործերու վիսանները:

Ֆրանսական վարչութիւնը մաքրելու համար կու-
սակցութեան հետ ունեցած իր հին հաշիւը ընկ. Կէնճ-
եանը 17 Նոյեմբերին Պէյրութ կը զրկէ հաշիւները տա-
նելու: Ընկերը կը յանձնէ չորս խմբագրականներ «Աղ-
գային Խորհուրդը» հարցին շուրջ ու կը մեկնի:

«Տաւրոս»-էն քաղուածաբար տանք այդ շրջանի
կարեւոր իրադարձութիւնները:

Հաճըն ինկաւ, բայց Հաճընցիք ջանացին ճեղքել
թրքական շղթան և ազատ աշխարհ գալ: Օրէ օր մէկ,
երկու և փոքրութիւ խումբեր կը հասնին, որոնցմէ կ'ի-
մանանք թէ՝ գայմազամ ընկ, կարապետ Չալիան դուրս
գալու անկարող հայրենակիցներու կեանքը փրկելու հա-
մար՝ ճերմակ դրօշով յանձնուած և անծանօթ ուղղու-
թեամբ քշուած է: Իֆարի հովիւնը իր անձը ոչխարնե-
րու փրկութեան կը տրամադրէ, հօգ չէ թէ թշնամի-
վատ ու բարբարոս՝ հովիւն ու ոչխարը միասին սուրէ
անցնէ: Ընկ. Ճէպէճեան վիրաւոր, գերի ինկած է: Գը-
լուխը կտրած և ցուցադրութեան համար կոստահա զըր-
կած են:

Հաճընէն վերջին անգամ հեռացողներ իրենց դա-
րաւոր հայրենիքը բոցերու մէջ տեսած են:

Ճիհանէն կ'իմացնեն թէ 300ի մօտ Հաճընցիներ
հասած են Թըլան: Ասոնք ճամբան երեք մեծ ընդհա-
րումներ ունեցած են ու հիմա ալ կռիւի մէջ են: Անմի-
ջական օգնութեան համար Ճիհանի հայերը սկսած են
կամաւորագրուիլ: Պ. Տամատեան, Քէքլիկեան Գերա-
պայտառ, ընկ. Տօքթ. Պաղտասարեան և ընկ. Կ. Կէօք-
աէրէլեան Ֆրանսական իշխանութեան դիմած են անմի-

ջակտն օժանդակութեան համար: Իշխանութիւնը Junusaw-
ցած է ամէն դիւրութիւն ընծայել:

300 հոգի ալ հասած են Պօրուքի մօտ՝ Սարըչամ,
Ատանայի մօտակայ Հայ Գիւղէն թնդանօթի ձայն
կուգայ:

— «Աոն փօսթասը» թերթը կը մաղթէ, որ Հաճ-
նոյ խնդիրը վախճուած չափով ադիտալի եղած չըլլայ: Թրքական... մաղթանք:

— Իշխանութիւնը սկսած է իր օժանդակութիւնը
դրկել՝ օդանաւ մը թռած է Թըլանի վերեւ Հաճնոյ խըլ-
եակներու հետապնդումի համար և սեւէ շարժում չէ տե-
սած: Ի՞նչ ասպետական օժանդակութիւն:

— Վերջապէս Ֆրանսական Իշխանութիւնը Ազատ-
մի մէջ 3 թուրքեր հրացանի բռնած է ասպետակութեան
յանցանքով:

— Ատանայի Հնչակեան ակումբին մէջ կայացած
դասախօսական հաւաքօթի մը ընթացքին Հաճնոյ աղէտ-
եակներուն համար հանդանակութիւն մը կը կատարուի:

— Իզմիրի Հնչակեան կանանց Մասնաճիւղէն Հաճ-
նոյ աղէտեակներուն դրկուած հազուստները 30 Հօկտեմ-
բերին հասան:

— Թուրք Հրամանատար Թուրան բանակով մը կը
պաշարէ Թըլան հասնող Հաճընցիները և կ'առաջարկէ
յանձնուիլ, անոնք իր կռուին ու վեց զոհ տալով կը հաս-
նին Մէրճիմէք (30 Հօկտ.):

— Ամանոսի զանազան շրջաններէն հայեր կը դադ-
թեն Տէօրթ Եօլ՝ Մինչև 30 Հօկտեմբեր հազար հինգե-
րիւրի հասած են: Թուրք գաղթականներ ալ կը հասնին:
Գարաֆիլիօէի մօտ չէթէներ յարձակում կը գործեն, բայց
Էօղէրլիի հայերը ետ կը մղեն:

— Հօկտեմբեր 31ին Զօր. Տիւֆիէօ պաշտօնական
յայտարարութեամբ Հօկտեմբեր 10—31ի կռիւներու ըն-

թացքին բանակին տարած յաղթանակները կը ներկայացնէ:

— Ընդհանուր պատերազմին 200է աւելի հայեր ու ռեբաբօրծ Սիւլէյման ձերբակալուած է:

— Փախստական Հաճընցիներ գովեստով կը խօսին հետեւեալ հայրենակիցներու մասին, որոնք ռազմիրանները եղած են խումբերուն՝ Աբրահամ Թօսունեան Համբարձում Չօւլեան: Խաչեր, Հաճի, Ղազար և Յովնան Գըրպըրդեաններ և Միհրան Պետիկեան:

— Քանի որ չէթեական շարժումը կը յարունակուի, և Ֆրանսական կառավարութիւնը անհրաժեշտ ու կարուկ քայլ չ'առնէր, ընկ. Վահրիճ, միշտ ըմբօստ, հակառակ կառավարական պաշտօնեայ ըլլալուն կը մտածէ հաբուածող խմբակ մը կազմել և ելլել գիւղերը՝ հարուածի դէմ հարուած իջնցնելու համար: Դժբաղդարար՝ նախապէս ճամբաները ուսումնասիրած չըլլալուն՝ կ'իյնայ: Ֆրանսական դինուորական փշաթելերու մէջ և կը բռնուի:

Կուսակցութեան դիմումին վրայ՝ Պ. Փորթուզական կ'առանձնէ փաստաբանութիւնը և իր ճարտար լեզուով, ունեցած ազդեցութիւններով կ'ընտրուի ազատելու յաջողութեամբ մահուան վճիռ ստանալ:

— Ամերիկայէն եկած կուսակցական գործիչ ընկ. Ջոզիկեանի առաջարկով կը գումարուի Շրջանային Պատգամաւորական ժողով:

Նախագահ՝ Ամերիկայի Կեդրոնական Վարիչ Մարմնայ Լիւազօր Մ. Ջոզիկեան:

Պատգամաւոր. — Արիս Գալֆեան, Բ. Ժամկոչեան, Մարգրիտ Տիբուրեան, Մեօրոպ Շիւքրաբեան, Համբարձում Դրիգորեան, Նաւարգ Ասպետ, Արիս Աղիրեան:

Խորհրդակցանք. — Յովհաննէս Լաչինեան, Ռու-

բէն Երկաթ, Տօքթ. Տէր Պաղտատարեան, Անդրանիկ
Կէնճեան, Գրիգոր Եղեկիէլեան, Արամ Ասպետ:

Նկատի ունենալով որ նախօրդ ժողովին Պատգա-
մաւորական ժողով ըլլալը ստուգող ոեւէ յիշատակութիւն
չկայ,

Նկատի ունենալով որ ան դադած է միայն Գոր-
ծադիրի ընտրութեամբ,

Նկատի ունենալով որ ոչ մէկ Մասնաճիւղի նիւթա-
բարոյական հաշուետուութիւն եղած է, որոշուեցաւ զայն
Խորհրդակցական նկատել, իսկ ասիկա ընդունիլ Կիլիկիոյ
Շրջանային Ա. Պատգամաւորական ժողով:

Պատգամաւորական ժողովը որոշեց ճաւառոցը օ-
րաթերթի վերածել և յայտարարել Ս. Դ. Հնչակեան Կու-
սակցութեան Կիլիկիոյ շրջանի օրկան:

Որոշուեցաւ Ս. Դ. Հնչակեան Կեդրոնական վար-
ժարանը ճանչնալ և սաներէն թռչակ չդանձել:

Որոշուեցաւ գիշերային դպրոց բանալ հասարակու-
թեան,

Հաստատեց արտաքսուած երեք ընկերներու մա-
սին արուած վճիռը, սակայն Առաջնօրդ Գ. Մ. Վ. Աս-
լանեանի վճիռը բեկանեց:

Որոշուեցաւ Սիւի Մասնաճիւղի անդամներէն ընկ.
Գ. Փաշայէզեանը հրաւիրել Վնոր Աշխարհ թերթի ա-
ռջնչութեամբ: Նոյնպէս հրաւիրել ընկ. Կեօքէրէլ-
եան և Վ. Ժամկոչեանը զանազան լուսարանութիւններու
համար:

Իսկ արտաքին քաղաքական և Ազգային հարցերու
շուրջ Գործադիր Մարմին տեղեկագիրը մարդջութեամբ
խորացուց:

— Առանա Կուգայ Տօքթ. Անդրանիկ Չավուշեան:

Ը Մ Ա Ս

ՄԵԿՆՈՒՄ ԿԻԼԻԿԻԱՅԷՆ

Դեկտեմբեր 4ին մէկ ամսուայ ընթացքին Աղգոյին կեանքին մէջ ոչ մէկ փոփոխութիւն կամ բարեփոխութիւն: Առանա հասած են Ա. Զօպանեան, Գ. Թահմազեան, Ա. Սասունի, որոնք ջանք կը թափեն հայկական բանակին համար հանգանակութիւն մը յաջողցնելու: Ընարուած է Հանգանակիչ Յանձնախումբ մը, Տօհմազեանի վրդ. Ա. Զօպանեան, Մ. Տամատեան, Գ. Թահմազեան, Զ. Պղտիկեան, Գ. Ազիբեան, Տ. Գալըպեան, Ա. Սասունի, Տօքթ. Պաղտասարեան: Մ. Զաքիկեան, Լ. Ուղուրլեան, Յ. Պէտէլեան, Տօքթ. Պէզիրճեան, որոնք կը կադմակերպեն հրապարակային բանախօսութիւն մը: Հնչակեան կուսակցութեան կողմէ կը խօսի Տօքթ. Պաղտասարեան:

Մամուլը կ'ըբաղի առաւելարար Հայաստանով: Կըռիւնէր, Կարսի տնկում, հանգանակութիւն:

Կիլիկիան ցաւերէն միայն Հաճընով զբաղողներ կան: Հանգանակութիւն, ի նպաստ ներկայացում: Հաճնոյ Հայրենակց-Միութեան ընտրութիւն, դատապարտութիւններ, պատասխանատուներու ճշդում եւ հաշար ու մէկ անարժէք հարցեր, որոնք չեն կրնար Հաճընցիի մը արցունքը ցամաքեցնել:

Դեկտեմբեր 16ին ընկ. Ա. Կէնճեան կը վերադառնայ:

Վեհափառ Հայրապետը Առաջնորդարանի և Ազգ. Միութեան միջեւ ծագած անհասկացողութիւնը վերցընելու համար կը գումարէ Խորհրդակցական ժողով մը, ուր Կ'որոշուի խնդրել Վեհափառէն, որ Ազգային խորհուրդն մը յառաջացնէ՝ նշանակովի, ներկայացուցչական հանգամանքով:

Դեկտեմբեր 21ին Կէնճեան Կ'ստանայ հետեւեալ պաշտօնական հրաւերը՝

«Մեր նախագահութեան տակ հասարակած Խորհրդակցական ժողովը մեծամասնութեամբ համաձայնած ըլլալով, որ Ազգային Խորհուրդը ուղղակի մենք ընտրենք, այս մասին մեր հայրական շնորհակալութիւնը յայտնելով՝ կը ծանուցանենք թէ հետեւեալ պատուարժան անդամներէն ընտրած ենք յիշեալ Խորհուրդը:

«Դեր. Տ. Եղիշէ եպիսկ., Դեր. Լ. Յովհ. Վարդապետ, Վեր. Կ. Յարութիւնեան, Տիարք՝ Կիրակոս Քէշիշեան, Զաքարիա Պղտիկեան, Եսայի Պղտիկեան, Ա. Կէնճեան, Յ. Փափազեան, Տօքթ. Ս. Բարեջանեան:

«Ըստ ամենայնի վստահ ենք, որ ամէնքդ ու յօգուտ ազգին, համերաշխ սգլով պիտի աշխատիք և գոհ թողուք մեզի հետ և Կիլիկիոյ բովանդակ հայութիւնը:

«Առաջին հաւաքումը մեր բնակարանին մէջ տեղի պիտի ունենայ ամսոյն 22ին, Զօրեքշաբթի օր՝ ժամը 4.00ին յետ միջօրէի:

«Կը յուսանք թէ պիտի հաճիք ներկայ գտնուիլ:

Հայրական Ողջունիւ

Մնամ ազօթարար

Սահակ Բ. Կաթողիկոս Կիլիկիոյ

Որպէս Կուսակցական պարտաւորութիւն, մանաւանդ որ ի քաղաքացիութեան տեղի ունեցած խորհրդակցական ժողովներու մէջ Հնչակեան Կուսակցութեան ներկայացուցիչներուն բռնած դիրքէն տեղեկութիւն չունէր, ընկ. Կէնճեան այդ հրաւեր նամակը կը ցուցնէ ընկ. Զաքիկեանին, որը թէ՛ լիազօր գործիչ և թէ՛ Գործադիրին Ասենապետն էր և անոր կարծիքը կ'օւզէ իր բռնելիք դիրքին մասին աւելցնելով. «Բնաւ տրամադիր չեմ ընդունելու»:

Զաքիկեան կը յայտնէ թէ Գործադիր Մարմինը այս կարգադրութեան համամիտ եղած է, հետեւաբար կը խնդրէ, որ անպայման երթայ և ընդունի անդամակցութիւնը, ժողովէն քիչ առաջ ալ ընկ. Զաքիկեան երկուսով մը կը խնդրէ, որ անպայման երթայ:

Դեկտեմբեր 22ին կը գումարուի Ազգային Խորհուրդի նախապատրաստական ժողովը և Դեկտեմբեր 24ին կ'ընտրուի գիւտնը՝ Ասենապետ Զաքարիա Պղտիկեան, Ասենապետի՝ Ա. Կէնճեան, իսկ հոգեւոր պետերը, որպէս պատուակալ անդամներ:

Դեկտեմբեր 29ին Կաթողիկոսին ընկերակցութեամբ ամբողջ կազմը կ'ընդունուի Զոր.Տի.Ֆիլէոյի կողմէ, որը իր ուրախութիւնը յայտնելով կը խրախուսէ ժողովը, որ համերաշխութեամբ գործեն Կիլիկիոյ օգտին համար:

Դեքտեմբեր 31ին արտաքին քաղաքական, ըլլա՛յ, ներքին ազգային կամ Կուսակցական կացութիւնը օրուան պահանջներուն բոլորովին ահմատապատասխան փուլի մէջ կը տեսնուի միայլ, Բաբիգի պատուիրակութեան կողմէ զրկուած Ներկայացուցիչներու թոյլ և անգիտակցի վերաբերմունքին և արտասահմանէն եկած շարք մը պատասխանատու առձերու բազմախնդիր և պատեհապաշտ ընթացքին շնորհիւ, միւս կողմէ՝ նկատելով որ Կուսակցութենէն արտաքուստ չենք կողմէ գաղտնօլն կասար-

ուած խաչակրութիւնը կը քաջալերուի օրուան պատաս-
խանատու անձնաւորութիւններու կողմէ և նկատելով որ
օրուան փափուկ կացութեան պահանջած լրջութեան հա-
կառակ, տիրացուական հով մը կ'սկսի փչել ամէն կող-
մէ՝ դեռ Ազգային Խորհուրդը աժիս մը չբոլորած, 1921
Յունուար 24ին պարզ հրաժարագրով մը կը քաջուի ընկ.
Ա. Կէնճեան այդ մարմինէն ալ:

Ամիսներ յետոյ նոր ձերբակալութիւններ և ար-
տաքսուսներ կ'սկսին: Երբ կրկին կ'առաջարկուի ընկ.Ա.
Կէնճեանին իր հաշիւները տանիլ Պէյրութ, ընկերը կ'ա-
ռաջարկէ ու կը պնդէ, որ ընտանիքն ալ միասին տանի:

Ֆրանսական վարչութիւնը երկուր ատտանուսներէ
վերջ կը համաձայնի:

Ապրիլ 4ին Հնչակեան ակումբին մէջ՝ հրապարա-
կային, Ապրիլ 23ին Հնչակեան Ուսանողական Միութեան
ուղղեալ հրաժեշտի բանախօսութիւններով կը պարզէ թէ
Ֆրանսական Իշխանութեան կողմէ Կիլիկիոյ լքումը վըճ-
ուած է, ուստի Ազգ. Իշխանութիւն և մասնաւորաբար
Հնչակեան Կուսակցութիւնը փոթորիկին վերահաս ըլլա-
ւը զգացող նաւապետի մը դերը սրանձնելու են:

Ապրիլ 26ին Կիլիկիոյ գլխաւն ապառնացող վտան-
գին մասին մօայլ խորհրդածութեամբ, բայց մինչեւ
վերջին վայրկեանը իրեն վիճակուած պարտականութիւ-
նը անկեղծ, խիզախ և աննկատ կերպով կատարած ըլլա-
լու գիտակցութեամբ կը հեռանայ ընկ. Ա. Կէնճեան Կի-
լիկիայէն:

Թ. Մ Ա Ս

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

Ընկ.Ա. Կէնճեանի ձեռագիրը կը վերջանայ հոս: Ընկերոջ ձեռագիրներուն մէջ գտնուեցաւ թուղթ մը, որուն վրայ գրած էր զանազան մասեր՝ առջեւինն նշանակելով՝ ստուգել և ընդլայնել:

Ընկերոջ այդ գրութենէն արտօնուած՝ իր քայլերով տուինք ձեռագիրը, բայց նշանակուած ընդլայնումներէն զատ չճարտասէն քաղուածաբար և քանի մը անձերու ձեռագիր յուշերէն տուինք Սոոյ, Օսմանիէի, Ախարճայի, Շարի և Հաճնոյ վերաբերեալ նիւթեր:

Արդ Կիլիկիոյ երեք տարուան շրջանը ամբողջացնելու համար, կուտանք հակիրճ ծանօթութիւններ՝ Կիլիկիոյ վերաբնակումի (1919ի սկիզբը) և պարպումի շրջաններու մասին:

Ա. 1 9 1 9

Կիլիկիան իր Հայկական դիմագիծը ստացաւ հաղարկան թուականներուն, մօտ երեք դար տեւեց Հայկական պետութիւնը և ԺԴ. դարէն սկսեալ հպատակ դարձաւ Օսմանեան պետութեան, սակայն միշտ ունեցաւ հայկական խիտ բնակչութիւն: Այս հաշուով Ի. դարուն ապրող

մեծ կամ փոքր բուր արգելադրուելով հիւրերի վրայ իրաւունք ունեցող միակ արգել հայն է, քանի որ անհիւրերի լեռներուն, ձորերուն, և դաշտերուն մէջ հաստատուած, բազմացած և խիստ փոքր, անշուշտ (կռիւններով տիրացած է ամբողջ երկրին, Հոն հայեր կռիւններ մղած են ոչ թէ հիւրերի մէջ բնակող, պետականութիւն կազմած արգել մը կամ արգելադրուելով, այլ դուրսէն արշաւող՝ Բիւզանդական, Եգիպտական, Թաթարական ու մերս:

Սակայն 1909ին մասնակի ցարգով, 1916—18ին, Ընդհանուր աքսոր—կոտորածով թուրքը ջանաց հիւրերի՝ ինչպէս ողջ Հայաստանի հայկական գիւղերէն փոխել հայը աքսորելով, կոտորելով:

1918ի զինադադարէն յետոյ Հալէպի, Տէր Ջօրի, Պաղատաի, Դամասկոսի, Լիբանանի և Եգիպտոսի զանազան անկիւններէն հայերը՝ յաղթական համաձայնական բանակներու ղեկավարներէն քաջալերուած, և Արարայնի ճակատին վրայ հայկական Լեգէօնականներու յաղթական յառաջխաղացքէն ետեւ դաւարուած սկսան վերադառնալ դէպի հայրենիք:

Պալատի և Իզմիրի շրջաններէն աքսորուածներ անտարակույս հոն պիտի գիւղէին, բայց հիւրերի և Հայաստանի վեց նահանգներու բնակիչները խմբուեցան հիւրիկիւր, որպէս ամենէն մօտակայ շրջանը (Սեբաստիոյ, Սարքերգի, Կարնոյ, Պիթիւի, Վանի և Տիգրանակերտի): Հակառակ բուր յայտնուելու և անկախութիւններուն այդ նահանգներու դռները դոց մնացին, ընդհանրապէս՝ Գոնիա, Կեսարիա և Կարգ մը այլ վայրեր դանդաղ հայ խնակներ ալ եկան հիւրերի:

Մեզի տրամադրուած գրաւոր վաւերագրերէն առաջինը կ'ապացուցանէ թէ փետրուարին արդէն բացւած էին հայ վարժարանները: Դեռ տարին չբուրած

Ազգային կեանքը ձեւ կ'ստանայ: Կ'ընտրուի Առաջնորդը Հօգ. Մ. Վ. Ասլանեան, կը կազմուին Ազգային միութիւններ՝ Ատանա՝ (որու անդամներէն Մանուշեան Վրդ. Ի պատճառարանեաւ հրաժարականը բարենիշ չապահովե՛լ պատկան Մարմնոյն), Հաճըն, Սիս, Տէօրթ Եօլ, հայրենակցական բազմաթիւ միութիւններ կազմուած են՝ անապատէն ազատող հայրենակիցներուն նիւթական օժանդակութիւն հասցնելու, օրուէն օսկնհոս աղբիւրն է Միացեալ Նահանգներու հայութիւնը, որ միշտ մնաց նոյն առատածեռն ու զօհարեօղը: Ասանց կողքին որբահաւաք մարմիններ, որոնք կ'աշխատէին թուրքերու տուններէն ազատել մեր գողցուած մանուկները և կը բացուին որբանոցներ (հոս ալ կը գտնուին պաշտօնեաներ, որոնց գործերը հրապարակելը շատ պատիւ չի բերեր):

Կազմուեցան Վճայ Արիւններու գունդեր, իրենց տարազով (կարմիր և դեղին փողկապուօրներ) Հրամանատարներով և ոճանքը նուագախումբով:

Դժբաղդարար նոր քաղաքական կուսակցութիւններ կազմելու փոխարեն, հին կուսակցութիւնները կեանքի կը կոչուին, որոնցմէ ոճանք գաղափարական ու գործնական առաքինութիւններով մեր ցաւերուն սպեղանի դնելով ծառայելէ տւելի նախ՝ արդարացուցին գոյութիւնը այլ կուսակցութիւններու, որոնք իրենց արխուր պատմութեամբ անարգանքի սիւնին գամուելու էին և ապա՝ այդ վերջիններուն նոր սխրագործութիւնները հակակռեւելու աշխատանքին լծուելով իրենց ունեցած և չունեցած ուժերը յուժեղեալ գործածած եղան:

Այսու ամենայնի կուսակցութիւնները ունեցան իրենց թերթերը, Եփիլիկիա (գաշնակ.) Վճայ, Ձայն (Ռամկավար), Եփիլիկեան Արձագան (Վերակազմեալ) և Տաւրոս (Հնչակեան):

Հիմնուեցան գործարարներ: Ամերիկայի Ս. Դ.

Հնչակեան Մասնաճիւղերը: Հ. Բ. Ը. Մ. և այլ կազմակերպութիւններ մեծ թիւով գրքեր շրկեցին:

Հաստատուեցաւ Հայ Բժշկական Առաքելութիւն մը արուեստան համերգներ, ներկայացումներ, և Սրբառայի տարեգարձի հանգէսներ:

Երկու երեք ամսուան ընթացքին ծլարձակուեցան մշակութային այսքան հիմնարկութիւններ, բայց ի՞նչ ըրին թուրքերը:

Կազմուեցան թուրք աւազակախումբեր, արին չքուրած (15 Սեպտեմբերին) կազմուեցաւ Շէյխ Մուրատի ջարդը: Ծայր տուաւ միլիտկան շարժումը: Ատանա, Սիս (4 հոգի սպաննուած): Կ'արժէ արտագրել հետեւեալը

ԻՐԵՆՑ ԳԼՈՒԽՈՎ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ

(Զորս օր Պայմանաժամ)

Ատանայի նահանգին կառավարիչ Գնդ. Նորմանի հրամանով՝ միւտիրները, մուխթարները և միւթէսարիֆները իրենց գլուխով պատասխանատու են, ուստի չորս օրուան մէջ Ատանա յանձնելու են՝

ա) իրենց տեղւոյն և վարչութեան մօտ գտնուած բոլոր պատերազմական զէնքերը:

բ) Երկրին մէջ գտնուած բոլոր վիրաւոր կամ առողջ աւազակները: (Էճաւրոս) Հոկտ. 26):

Ջարդարար մը Ֆէթթահ՝ կը գնդակա՛րուէ:

* * *

Յրանժական իշխանութիւնը կը հաստատէ գրաքննութիւն՝ առաջին ամիսներուն: սակայն Սեպտեմբերին կը ջնջէ:

Կը մեռնի Տօքթ. Ռօլան (յուզարկաւորութիւն 3 Սեպտեմբեր 1919) նախ կը թաղուի Արգարեանի բակին մէջ, մինչեւ որ յարմարութիւն կ'ստեղծուի և կը փոխադրուի: Տարագրեալներու նուիրուած Ֆրանսացի բժշկի մը, որուն համար երեք յարանուանութիւններն ալ Յիշատակի հաւաքութիւնը կը կազմակերպեն:

Գէորութեւն Առանա կ'այցելէ Զօր. Կուրօ: Յազ-թական կամարներ կը բարձրացունին, որոնցմէ ամենէն շքեղը հայկականը, որուն տակէն անցնելու տանն սպիտակ աղաւթներ կը թռցունին և դպրօցական աշակերտներ՝ բոլորովին ճերմակ հագուած սքանչելի ծաղկեփունջեր կը մատուցանեն: Անոր որպէս գնահատութիւն Զօրավարը կ'ընդունի հայոց հրաւերը և կ'ընդունուի Արգարեան վարժարանի սենեակներէն մէկը, ու խանդավառ ճառով մը դժգոյք կը հիւսէ Վարդան կերտօց հայ կամաւորական բանակին մասնաւորապէս և հայուն մըշակոյթին՝ թերեւ թելադրուած վարժ.ի մը մէջ գանձելէն և ազատագրական մարտնչութիւններուն, ու այդ զոյգ գետիներուն վրայ հայուն տարած յաղթանակները ներքոյցելէ վերջ ծափերու տարափին տակ կը յայտարարէ. «Կինիկեան հայուն դարաւոր հայրենիքն է, Կինիկեան ազատագրուեցաւ հայ կամաւորներու թափած արեամբ և ուստի Կինիկեան հայուն պիտի ըլլայ»:

Փակելէ առաջ 1919ը, պարտականութիւն կ'իյնայ ճշգրիտ երկու դաւաճաններու սպաննութեան պարագան: Ասոնք են Զէյթունցի կարապետ և Եսսեան:

Ասոնց վրայ խօսելէ առաջ յիշենք թէ՛ գաշնակ. ինչպէս ամէն տեղ՝ Առանայի մէջ ո՛չ միայն թուլաբարած այլ քաջալերած էր, որ իր անդամներէն ոմանք գաղտնի ուսիկամ գառնան: Գաղանի ստիկան արձանագրուող դաշնակցականները երեք հաշուով կը գործէին (')որպէս կառավարական պաշտօնեայ: Այս մարզին մէջ անխափ

թուրքին և հայուն՝ եթէ դաշնակ չէր կը *փառէին*: (2) անձնական շահուն կը ծառայեցնէին իրենց պաշտօնը: Թերեւս կը յիշեն 1919ի Սեպտեմբերին կողոպտուած հայ լուսաւոյններին պարագան (գործողութար զէպքը յիշատակուած կը գտնենք, բայց ոչ անունը) և կամ ռուս-պողո Մահլէֆիճի մէջ ֆրանսացի ոստիկաններու հետ կռուելէ յետոյ, իր հայրենակից մէկ երիտասարդն ու ինքզինք սպաննող Սերաստացի Յովնանին (Անդրանիկի զինուորներէն, Ճէպէճիկի խումբէն) խնդիրը: Երկու պարագաներուն մէջ ալ գողանի ոստիկաններէն երկու կամ երեք հոգի մասնակից եղան, բաժին ստացան:

Հակառակ որ դաշնակցականներ միշտ ալ տեւէ հակառակօրդ կուսակցութեան պատկանող անձին տխուր կը ջանան ուղղակի պատկան կուսակցութեան վերագրել (ականջը խօսի իրենց երգիծողին, որ ձերբակալուած քանի մը անձերը կապեց Սահակեան վարժարանին, կաղանդի նուէրներու մէջ սպրդեցնելով Սահակեանի պիւտճէն ապահովելու՝ որամտութիւն մը — զբարեկէլ, մտանել, *փառել* ուղեւով) մենք չենք փաթթեր կուսակցութեան վրին, որքան ալ ան վարժուած ըլլայ դիմանալ նման, եղբարկան արարքներու ծանրութեան: (3) Ուղղակի կամ անուղղակի ծառայել կուսակցութեան և կուսակցականներու:

Տանք երկու մասնիչներու սպաննութիւնը:

Այդ աէնօր—պատիժը յղացուեցաւ, հետապնդուեցաւ և գլուխ հանուեցաւ երկու Հնչակեան գործօն անդամներէ — Մատթէոս Երէցեան (չենք գիտեր ինչո՞ւ յաճառօրէն լուռ կը մնայ) և Սարգիս Կէդիւրեանէ:

Գործին սկզբնական շրջանին առնուելիք բոլոր քայլերը ծանօթ էին Հնչակեաններուն: Նոյնիսկ երկու երիտասարդ ուսուցիչներու (Ա.Է. և Բ.Ժ.) պաշտօն շըր-

ուած էր, որ գիշերները հետապնդէին և իրենց խոստացուած էր այդ գործին մասնակցութիւնը:

Սակայն դեռ գործը չհասունցած, հերկու հնչակեանները իրենց դաշնակցականներու հետ ունեցած մըտերմիկ յարաբերութեան պատճառով (դաշնակցականներ որոնց հետ կը յարաբերէին իբր գաղանձ ստիկան) և որովհետեւ չէին կրնար ամէն բան բացառել, քիչ քիչ կասկածելի նկատուեցան կուսակցութեան առջեւ և գործունէութեան տեսակէտի, տարրիքութիւնն ալ յարաբերութիւնը սրտութեան, հակառակութեան, մրցակցութեան աստիճանին հասցնելով, ծրագրուած գործը, բոլորովին գաղանձ պահեցին, նոյնիսկ երկու երիտասարդ ուսուցիչներէն:

Եւ որ մ'ալ երբ կուսակցական ժողով մը կար ահա՛մբին մէջ՝ դուրսը դրան առջեւ ոչխարի պէս մորթուեցաւ Զէյթունցի կարապետը և յաջորդ օր կայարանի ճամբուն վրայ խեղդամահ գտնուեցաւ բօրեն Արշաւիր Եսսեանը:

Վստահ եմ թէ մեր այդ հետապնդող ընկերներուն հետ կային ոչ՝ հնչակեաններ, սակայն անոնք միմիայն իրենց գաղանձ ստիկանի հանգամանքով, ոչ՝ թէ դաշնակցական ըլլալուն:

Ուստի եթէ այդ պարտներուն գործը պէտք է կուսակցականացնել, թէեւ իրենց դերը երկրորդական եղած էր, պէտք է անոնց բոլոր խորագործութիւններն ալ կուսակցականացնել: Ինչ որ կրնանք անուննրով առ և սակայն ինչպէս ընթերցողը տեսաւ կարելի եղած չփով զգուշացանք անուն առլէ:

Եթէ երկու գործին համար գործողներու թիւը քիչ զգալով ուրիշներ ալ մասնակցած են, առիկա միշտ ալ կազմակերպողներու բարեկամական յարաբերութեամբ հղած է: Ամէն պարագայի դաշնակցութիւնը, իբր կու-

սակցութիւն ոչ մէկ դեր ունեցած է: Ձգենք որ ունեցած ալ ըլլար, իրենց հարիւրաւոր ոճիրներուն, տասնհազ հազար մատնուձիւններուն և ամբողջ շարքերով նման արարքներու մէջ գտնուելէ յետոյ՝ այդ մէկը բան մը չէր կրնար սրբել իրենց ճակատէն:

Ահա թուուցիկ ակնարկ մը 1919ին կատարուած գէպքերուն վրայ:

Բ. 1 9 2 1

Անծանօթ պատճառով մը ճճաւրոսք վերջնականապէս դադարման կը դառապարտուի. կուս'ը առանց ժամանակ կորսնցնելու Ուսան. Միութեան շնոր Սերունդը կուսակցականացնելով կ'սկսի հրատարակել: Առաջին թիւով կուտայ Վեր Ուղղութիւնը, որ է իբր ընկերվարական թերթ, պաշտպանել բանուոր և աշխատաւոր դասակարգին շահերը, հասարակութեան տալ գասակարգոյին գիտակցութիւն և հայութեան՝ վերջնական, իրական սղատութեան՝ այսինքն ճնշեստակամ ազատութեան հասնելու համար քաղաքական ազատութեան համար պայքար:

Ալ կիլիկեան հարցը, բարձի թողի եղած է և աւելի շատ ժողովուրդը կը հետաքրքրուի Հայաստանեան խնդրով, բայց կիլիկեան հարցին դէմ կատարուած նոր գաւ մը երեւան կ'ելլէ: Արեւելեան Մամուլը կը դըրէ... կը շրջի զրոյց մը ևս ոչ նուազ գայթակղեցուցիչ:

«Այնքան կրկնուեցաւ, որ... չեմ վարանիր դայն հրապարակել... այս բարոյական ոճիրին պատասխանաւորութիւնը վերցնելու քաջութիւնը ունեցող մարմիններէն սպասելով բացատրութիւնը:

«... Գ. Ահարանեան... անկախութեան ԱՔԹին յուրը Փարիզ հասնելուն յաջորդ օրը, Ֆրանսական կառավարութեան ներկայացուցած է գիրք մը, որով բազարձակ և անվերապահ կը պահաւորակէ ԱՔԹը, կը դառապարտէ Տամատեանը, որ այս գործին գլուխը կանգնած է և կը տեղեկացնէ թէ զայն պատճառով ըրած է, և այլևս իրաւունք չունի ան իր անունով խօսելու և կը կրկնէ... աւելորդ է ըսել այն հաւատարմութեան, որ ասկէ առաջ ալ տուած էր յանուն հայ հանրապետութեան, անոր՝ կիլիկիոյ վրայ՝ ամեն յաւակնութեան հրԱժԱՐՍԾ ըլլալու մասին:

«... Հետաքրքրական պիտի ըլլար գիտնալ թէ ի՞նչ բաւով պիտի ուզէին որակել չդաւաճան» բառին տիրահարները:

(Հնոր Սերունդն թիւ 23 Յունուար)

Ասոր կը յաջորդէ դառնակ - Քեմալ դաշնագրի:

«Թող. 3... Այս առթիւ կը վաւերացուի թէ ՕՍՄ. ՍԱՀՄԱՆԻՆ մէջ ՀԱՅ ՄԵՄՍՄԱՍՆՈՒԹԻՒՆՆ ԵՆԵՑՈՂ ՈՒԼԷ ՀՈՂԱՄԱՍ ԶԿԱՅ:

«Թող. 5... Նոր գծուած սահմանէն մինչեւ Օսմ. հին սահմանը գտնուող հողամասը՝ այս դաշնագրով՝ Թուրքիոյ կը մնայ, որուն վրայ Թուրքիա պատմական, ցեղական և իրաւական անուրանալի իրաւունքներ ունի: Եթէ Երեւանի Հանրապետութիւնը... այս մասին կասկած չայտնէ... դաշնագրին վաւերացման թուականէն երեք ՏԱՐԻ յետոյ ՀԱՆՐԱՔՈՒԷԻ պիտի դիմուի:

Թող. 6... Անգորութիւնը խանգարող չարժանմաներու... տեղի չտալու բարեմտութեամբ Երեւանի Հանրապետութիւնը յանձն կ'առնէ ռուս զինուորական կազմակերպութիւն չարտօնել, բացի 8 դաշտային կամ լեռնային թնդանօթով և 26 գնդացիներով լինուած 1500 հոգինոց թաշակաւոր զօրաբաժինէ մը...:

«Հայ Հանրապետութիւնը ազատ է... ամբուսթիւններ շինել, ծանր թնդանօթ զեռնդել... Գիտի չգտնելին 15 սանթիմնոց օպիւս և 10,50 երկայն թնդանօթ և աւելի փոքր հրանօթներ, որոնք հարկ եղած տանն կըրնան բանակէն գործածուիլ:

Յօդ 8... Թուրք ներկայացուցիչը կրնայ քննութիւն կատարել: Ասոր փոխարէն Հայկական Հանրապետութիւնը ներքին կամ արտաքին վտանգի տանն, երբ պահանջէ Թուրքիոյ Ազգ. Մեծ ժողովը յանձն կ'առնէ զինեալ օգնութիւն հասցնել...:

Յօդ... Գաղթականներէն անոնք որ դաշնագրին վաւերացման թուականէն սկսեալ 6 ամիսէն չ'են դառնար, չ'են կրնար... արտօնութիւններէն օգտուիլ և սեփականութեան, իրաւունքներու դատերը, լսելի պիտի չ'ըլլան:

Յօդ. 9... Թուրքիո... պատերազմին պատճառ... ունեցած տուգանքը պահանջելէ կը հրաժարի...

Յօդ. 11... Երեւանի կառավարութիւնը Թուրք Ազգ. Մեծ ժողովէն մերժուած Սեմրի դաշնագիրը չ'եղեալ կը հռչակէ:

Յօդ. 14... Քէմալական Ազգ. կառավարութիւնը Թուրք տէրութեան .. հողային ամբողջութեան սպառնացող յարձակման դէմ պիտի կրնայ Հայաստանի մէջ առժամեայ արգելիչ միջոցներ ձեռք առնել...:

Յօդ.— 15... Երեւանի Հանրապետութիւնը չ'եղեալ կը համարէ սեւէ տէրութեան հետ կնքուած դաշնագրերու այն արաժողորութիւնները, որ... Թուրքիոյ շահերուն վնասակար են:(«Տաւրոս» 3-4 Յունվար 26 27)

Ասոնց հետ կը հրատարակուի «կարստին տնկումը, Ալեքսանդրապօլի գրաւումը: Ղէպքեր որոնք ժամանակին կատարուած են, բայց մենք կիլիկիոյ մէջ կղզիա-

ցած լուր չենք ունեցած և ահա՝ դաշնակցութեան օրկանը՝ Կիլիկիայի կ'սկսի մաղձը թափել և իր սովորական զէնքը գործածել, ընտր Սերունդը Տաւրոսի շարունակութիւնն է: Այսինքն, «Տաւրոս» խափանուած է, ուստի... ընտր Սերունդն ալ խափանուելու է: Ու դեռ կը հպարտանան թէ յեղափոխական են և մասնիչները կը մաքրեն:

Այս պայքարին կը մասնակցին Ռամկավար և Վերակազմեալները զինակցելով Դաշնակցութեան հետ, հարուածելու համար Ս.Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ իբր պոլսեւիկ, առանց հաշուի առնելու թէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան նրեւանի օրկան «Յառաջ» 20 Նոյեմբեր 1920 ին կը գրէր. «... Ռուսերու հետ ըլլալով չէ որ հոյ ժողովուրդը կարող է ապահովել իր պետական գոյութիւնը: Իր փրկութեան համար ունի միայն մի նախապահ, գտնել ընդհանուր լեզու իր հարեւան քուրճիկ հետ», Եւնուար 3ին կ'իմացուի թէ իտալիա ազգամաք-թերք, մասնաւորաբար ուժեղ թնդանօթներ կուտայ Մուստաֆա Քէմալի:

Փետրուար 17ին կը ձերբակալուի Վահան Ժամ-կոչեանը ու կ'աքսորուի:

Փետրուար 20ին Պիլիքքըն եմնումիք եւ Ֆինանսիք սիւ Սեմաֆուր օր Մարտիկ շաբաթաթերթը 12 Դեկտեմբեր 1920 թիւին մէջ Կիլիկիայ հարցին շուրջ սխալ դատա-դութիւններ կ'ընէ (գրուածքը գրաքննուած), որուն կը պատասխանէ Գեդ. Պրէմոն՝ 31 Դեկտեմբեր 1920 նոյն թերթին մէջ:

«Զուգելով սկսիլ վիճաբանութիւն մը... պարտք կը համարեմ նշանակել ինծի վերաբերեալ իրողութիւն-ներ...»

1) Ես երբեք հրամանաադարձութիւն չբաժնեցի և չեմ կիսակրօն մէջ...

2) Յուլիս 10ի ձախորդ դէպքէն առաջ, որ տանն ունէին ալ՝ թէ իսլամ, թէ՛ քրիստոնեայ դէնք պարպեցին, տեղի ունեցած էր քէմալիստներու պետական հարուածի փորձը, որոնք Յուլիս 4ին Պարսկական Հիւպատոսին առաջնորդութեամբ փորձեցին տուրքաւել 0ւմ. իշխանութիւնը... Թէեւ 20 ամիս կիլիկիա մնացի, ես Բէշլիշեան անուն նախագահ չեմ ճանչցած:

3) Ես երբեք բան չսած չեմ (6 ժողգրաքննուած), Բայց կարելի է այդ ըսողին ներկայացնել իր պատմածին հակառակը և այս անգամ ստոյգ կերպով՝ Մարաշի հայ եկեղեցիից դէպքը, ուր քէմալիստները քարիւղով ողջ ողջ այրեցին 7—800 կիներ և մանուկներ 1920 Փետրուարին և անոնք որ կը փորձէին դուրս ելլել (գրաքննուած) հրացանի բռնուելով սպաննուեցան: Այդ տանն Մարաշի մէջ ֆրանսական պահակազօրք կար զօրավարի մը հրամանաադարձութեան տակ:

«Կը խորհիմ թէ այս օրինակները կը բաւեն ճշմարտութիւնը ցոյց տալու:

«Ես կատարեալ վստահութիւն ունիմ Ձեր ինչպէս և Պ. Արդօի (Մարաշիի երեսփոխան յօդուածագիրը) տրգարասիրութեան վրայ թէ եղեւութիւնները ուղղուած պիտի ներկայացուին միեւնոյն պայմաններուն մէջ, որով հրատարակուած է խնդրոյ առարկայ յօդուածը...

ԳՆԴ. ՊՐԷՄՈՆ

«Պ. Արդօ՝ ասոր իբր պատասխան կը հրատարակէ Ձօր. Տիւֆիէօյի 5 Օգոստոս 1920ի պատերազմական վիճակի յայտարարութիւնը և թէ խռովարարները սաստիկ պատիժի պիտի ենթարկուին: Բայց այդ յայտարարու-

թեան մէջ հայու անուն չկայ: Ընդհանուրին ուղղուած է և հանրածանօթ իրողութիւն էր, թէ ֆրանսացիներու դէմ զէն ի ձեռին ըմբոստացողները թուրքերն էին, ոչ թէ հայերը: (Արտատպուած Արմէնիայէն 20 փետր. 1921)

Փետրուար 22ին կը հրատարակուի հետեւեալը:

ԹԻԻ 264 ՈՐՈՇՄՆԱԳԻՐ

ՈՐ ԿԸ ԿԱՐԳԱԴՐԷ ՕՏԱՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՄՈՒՏՔԸ ԿԻԼԻԿԻԱ

Անչքի առաջ ունենալով 19 Յունուար 1919ի օրոշմանդիրը, որը կը կաղժակերպէր... Կիլիկիայի վերին վարչութիւնը:

Անչքի առաջ ունենալով 9 Օգոստոս 1849ի օրէնքը, 3 Ապրիլ 1878ի օրէնքը և 7 Հոկտեմբեր 1904ի օրոշմանդիրը, լայսեքազմակից վիճակ կը հաշակէր Կիլիկիոյ ամբողջ տարածութեան վրայ:

Շեկառի ունենալով որ ներկայ պայմաններուն մէջ հասարակաց ապահովութիւնը կարելի կ'ըլլայ պաշտպանել միայն ճիշդ ու ճիշդ հսկողութիւն կառարկով Կիլիկիա մանող անձերուն վրայ՝ կ'որոշէ.

ա) Արդիւում է այն անձերուն մօտքը, որ նախապէս չեն ստացած Կիլիկիոյ Գրամման Զօրադունդի ու Ընդհանուր Հրամանատարութենէն արտօնագիր մը:

բ) Այս արտօնագիրը պէտք է պահանջուի Կիլիկիոյ Գրամման Զօրագունդի Հրամանատարութենէն, միջնորդութեամբ շահագրգռուողին բնակած վայրին ֆըրանսական հիւպատոսական կամ զինուորական իշխանութեան:

գ) Պաղաքային, զինուորական իշխանութիւնները և ծովային հրամանատարութիւնը լիազօրուած են անմիջապէս զարծագրութեան դնելու այս օրոշումանդիրը:

19 Փետրուար 1921

ԶՕՐ. ՏԻԻՅԻԷՕ

Տարի մը առաջ այդթական կամարաներու տակէն Առանա մանկիւս տանն ճկիլկիկան հայերունն է՝ յայտարարող Զօր. կուրօն ըսած է լրագրողի մը. ճկիլկիկան պիտի պարպուի, անիջապէս որ քէմալիստները դադրեցնեն թշնամութիւնները: Բայց պարպումը կարելի պիտի ըլլայ այն տանն միայն, երբ հաստատուի ոստիկանութիւն մը, ապահովելու համար անդորրութիւնը յարգել տալով փոքրամասնութիւններու իրաւունքը:

Թէեւ այսքան բացորոշ կերպով կ'արտայայտուին պատկան անձնաւորութիւններ, մեք հայերս կ'ըրադինք Հայաստանեան հարցերով, Սուրիական խնդիրներով, Յունոթուրք յարաբերութիւններով: Բաւորովին մօռցած մեր գլխուն ճօճող սուրբ ու ներքին մօնր հարցեր կարգադրելով կ'ըրադինք — ինչպէս՝ Թաղականական ընտրութիւններ (Մերսին, ուր Հնչակեանները համաձայնական ցանկ կը պաբրաստեն) Հայրենակցական Միութիւններու վարչութիւններ, կուսակցական անարժէք վճեր:

Թուրքեր՝ ըստ Ֆրանսական ՄԱԹԷՆ Թերթին՝ Լոնտօնի Խորհրդամօղովին կը ներկայանան յաղթականի դիրքով և ճկը գնահատեն Ֆրանսայի հաշտարար արամագրութիւնները և նոյն Թերթին համաձայն ճառաջին յարթուան Խորհրդամօղովին ձեռք բերուած արդիւնքը կանխատեսել կուտայ Ֆրանսական ուժերու մաս առ մաս կիլիկիայէն քաշուիլը:

Ըիչդ նոյն օրերուն՝ Թուրքերը ապացուցանելու համար թէ փոքրամասնութիւններու իրաւունցները կը յարգեն, Նիյոնի մէջ տասնեակ մը յօյներ անձանթ վայր մը կ'աքսորեն, տասնեակ մը յօյներ գաղանաբար կը յօշտեն, իսկ 60 հօդի ալ ջարդած են, պատճառարանելով թէ Յօյն, Հայ, Ֆրանսացի չէթէներու (??) պարէն առած են:

Մարտ 11ին կիլիկիա այնքան խաղաղած՝ է, որ

Զօրավարը մասնաւոր սրույնագիրներ կը հանէ աղաւնի պանելու, ցան վարձեցու, արքիւրի ու արքիւրի վաճառութիւն արտօնութեան և նման հարցերու համար: Կարծես մասնաւոր ճիգ մը կայ ժողովուրդին ուշադրութիւնը քաղաքական հարցերէ հեռացնելու: Նոր Սերունդն ալ ազդեւած այս քննարկ դեղէն ուշադրութիւնը դարձուցած է գէպի Լոնտոն ու Մոսկուա: Իսկ Առաջնորդարանը կալուածային, ժողովրդական հարցերով և կաթողիկոսարանը մամուլական օրէնքներով կ'զբաղին, ալ մօռցըւած է Կիլիկիան ինքնավարութիւն, Վեդափոխութիւն:

Մարտ 20ին կ'ուշադրէր Նոր Սերունդ և երկու խմբ. բազրականով կը ներկայացնէ Վատաւուա պարպութիւն հաւանականութեան առթած արտասովոր յաջումը և կը յիշեցնէ թէ շարաբական, հրէական և զաւթականը ազատագրուած են, կը թնայ միայն Հայկական Կիլիկիան: Կոչ կ'ուղղէ հայութեան չյուսալքուի... պզտիկ յոյսեր դնելով առջեւին: Իսկ Ազգային պատուիրակութիւնը... նման մը գրելով Տեղի Թեմակրօնին կը հերքէ այն զրոյցը, թէ ինք պահանջած է Մեծ Հայաստան մը՝ մէջն ըլլալով Կիլիկիան, այլ կ'ըսէ. «Մենք պահանջած ենք դարձադրել Սեփրի դաշնագիրը Հայաստանի կազմութեան համար: Իսկ գալով Կիլիկիոյ, այդ շրջանը ըստ Սեփրի դաշնագրին, թուրք տիրապետութեան տակ պիտի մնայ, միայն մենք կը պահանջենք սեղական ինքնավարութիւն մը՝ թուրք կառավարութեան հաւանութեամբ»:

Ու Գ. Զօրանեան՝ Ազգային պատուիրակութեան ներկայացուցիչը՝ իր քաղաքական առաքելութիւնը լրացուցած (Կիլիկիոյ ինքնավարութիւն՝ թուրքին հաւանութեամբ) սկսած է Կիլիկիոյ հայութիւնը մաքրագործելու մասին մտածել և առաջին առթիւ Հայ Զայնով կը յարձակի Հնչակեան կուսակցութեան վրայ, որ Կիլիկիոյ տեղական վարժարան է բացեր, հասարակաց կրթութեան

գործի ղեկավարութեան մէջ մարդիկ ունին, ու կարծես թէ ասիկա բնական չլիլայ, կ'իմանայ թէ եզնախտաբէն Առաջնորդարանն ալ ձեռք ձգելու: Ո՛վ իմաստութիւն, որ իր շարքերը կը մշէ բռնի պայլաքի՝ գրելով. «մեր մասնորականութիւնը, մեր ղեկավար մարմինները, մամուլը սակայն պէտք է աչալուրջ մնան, բռնի ու մաքուր պայքարին»: Կը տեսնէ՞ք սովորով կռիւը քաջալերելու չափ յառաջ կ'երթայ, բայց երբ կիլիկիոյն բռնագրաւելու առաջարկ կը ներկայացնէր «Տաւրոս»-ն՝ ինք, ո՛չ իրենները ձայնակցեցան, սակայն ընտր Սերունդի պարագան տարբեր է, «այդ մասին լուռ մնալ աններելի մեղք է» կը գրէ Պ. Զօպանեան, որուն կը պատասխանէ ընտր Սերունդը. «Նորայրական կռիւը քաջալերելու առաջարկը մենք ոչ թէ Պ. Զօպանեանին, այլ չօպանի մը մօտ տեսնելը չէինք հրեւեկայելա, բայց այս շրջանին իր լուսադարձ նման պիտի գործէր. «Կիլիկիոյ մէջ դաշնակցականներ և առկա վարներ միեւնոյն բանը կ'ուզեն, կիլիկիոյն հարցին վրայ միեւնոյն ձեռք կը մտածեն, բայց Հնչակեանները՝ ոչ» կը գրէ: Դանի որ կը մտածեն ինչու չգործեն: Եւ սովորով գործելէ դատ ուրիշ միջոց չկայ... Հնչակեանին գէտ:

Մարտ 24ին պատուիրակութիւն մը կը ներկայանայ Զօր. Տիւֆիեօյի, պարպուժի մասին բացատրութիւն ուղեւ, Զօրավարը կ'ըսէ. «Տակաւին թշնամութիւնները չեն դադարած: Դադարելու պարագային պաշտօնապէս կը հաղորդեմ Ձեզ հետաքրքրող խնդրի մասին: Առ այժմ ընդարձակ տեղեկութիւններ չեմ կրնար տալ, նոր լուսարանութիւններ ստացած չլլալով: Բայց Պրիտն և Պէքիր Սամի ստորագրած են համաձայնագիրը և Պէքիր Սամի իր գահունակութիւնը կը յայտնէ ըսելով. «Ըստ գահ եմ այս համաձայնութեան և կատարեալ վստահութիւն ունիմ Պ. Պրիտնի վրայ»: Ու

գրաքննութիւնը շատ աւելի կը խտանայ, նոյնիսկ Էփօք-
րամասութիւններու իրաւունքներու Պաշտպանութիւ-
նը՝ վերնագրով խմբագրականը ամբողջութեամբ կը վեր-
ցուի, ահա թէ ինչո՞ւ շնոր Սերունդ՝ Կիլիկիան մոռ-
ցած է Սուրբայով, իշմիրով Կ'զբաղի:

Պօլսական թերթերէն Կ'իմանանք Թալէաթի աե-
ռօրին յաջողութիւնը:

Մարտ 30ին Ջօր. Տիւֆիէօ կը յիշեցնէ թէ պա-
տերազմական զինակաճը գոյութիւն ունի և Կ'զգուշացնէ
ժողովուրդը Վերսալի միջոցաւ տարածայնութիւններէն և
կը թելադրէ Վիսալ խաղաղ ու Կանգարած քանի որ Վեր-
սալի սպանութիւններու ներկայութիւնը երաշխաւորութիւն մըն
է ընդհանուր ապահովութեան:

Շնոր Սերունդ՝ խմբագրականի մը նիւթ Կ'ընէ.
Վերսալի քաղաքականութիւններ Կիլիկիոյ Պարպուսին Առթիւ և
կը գրէ. «Ջօր. Տիւֆիէօյի շայտարարութիւններէն յետոյ,
ազգային մարմիններ և Կոստանթնուպոլսի իրենց խոր-
հրդակցութեան սեղանին վրայ դրած են ազգովին գաղ-
թելու թէ միալ, համակերպելու այժմեական հրաժար
հարցը:

Երկսայրաբանութիւն մը, որուն լուծումը կը
տանջէ արդէն իսկ տանջուած ժողովուրդը: Մնացեալը
մօտ էջ մը լման գրաքննուած:

Ապրիլ 1ին Ջօր. Տիւֆիէօ Կ'արգիլէ հանրային
հաստատութիւններու կամ մասնաւոր տուններու վրայ
ազգային դըժգոյս պարզելը՝ օտար պետութիւններու ներ-
կայացուցիչներէն դատ:

Երբ Ապրիլ 3ին Շնոր Սերունդ Կ'առաջարկէ պաշ-
տակերպուած, մեթօտիկ աշխատանք, քանի որ պե-
րապրող հայութիւնը դաշնակիցներու խոստման յաղ-
թանակէն յետոյ պիտի ըմպեն դառնութեան բաժակը՝ ան-
դին գրաքննութիւնը կը քննէ Կեդրոնական վարժարանի

աշակերտ՝ Պատրիկ Կէնճեանի շարադրութիւնը. «Ազատութեան կոթողները, Պատերազմը»:

Կիլիկիոյ Հնչակեանները դատուած կը դատապարտեն դաշնակներու կողմէ ընկ. Պանդուխտի թունաւորումը: (Հայաստան— մանրամասնութիւնը գրաքննուած) Կը գրաքննուի: Հալէպի և Այնթապի լուրերն ալ:

Հնչակեան կուսակցութիւնը իր քարոզած միասնակեանութիւնը պահելու նախանշախնդրութեամբ Շնորհաւանդը կը դադարեցնէ, լսելով թէ միւս երեք կուսակցութիւններն ալ որոշած են չառ իրողոքը դադարեցնել: Թէեւ Շնորհաւանդը ձայն չէր ունեցած: Սակայն յաջորդ օրը դաշնակցական Սասունին կ'իմացնէ թէ «Կիլիկիան պիտի հրաաւարակուի ու կոչ կ'ընէ համերաշխութեան: Ահա կուսակցական հեռուողական գործունէութիւն:

Ապրիլ 21ին տեղի կ'ունենայ «Հայ Արիւններու հանդէս մը, ուր Մ. Տա՛տեան կրօն ու բոց կը ժայթքեցնէ բայակայ «Արիւններու հասցէին: և կ'արտայտուի «Եկեղեցիին դէմ՝ եկեղեցի, դպրոցին դէմ՝ դպրոց կառուցանողներուն դէմ» ակնարկելով Հնչակեան կուսակցութիւնը:

Բայց շուտով փռուաւ որ դասը տուին Պ. Մ. Տա՛տեան իր և ընկերները: Ապրիլ 27ին «Եկեղեցի փռկապաւսր Արիւններու մնայուն վարչութիւնը պիտի ընտրուի: Ռա՛մկավարները չառամմայնի տան տարուած յաղթանակէն զինովցած, նոյն տօնի յաղթանակը ապահովելու եկած էին: Ժողովը կը բացուի. դաշնակներ դիւանը ընտրելու հրաւեր կուտան «Ընկերներուն: 80 քուէով դաշնակ գործիչ մը օրուան տանապետ կ'ընտրուի: Ատենապետը. որ այդ ժողովին սկզբնաւորութեան 25 դահեկան անդամատուրք վճարելով իրաւունք ապահոված էր «Ընտրելու և ընտրուելու, կ'առաջարկէ անդամագրուիլ: Եւ ահա

դաշնակները պատրաստուած ցանկեր կը հանեն, բոլորին ալ անդամատուրքը վճարելու պատրաստակամութեամբ ու երբ Ռամկավար մ'ալ իր ցանկը կը հանէ, դեռ գիւններն չհասած՝ կը պատուաւի ու կռիւը կ'սկսի, գաւազանները կը գործեն, ածականներն ու հայհոյութիւնը սրահը կը լեցնեն, ստիկաններ կուգան և ճեղքայրացած Արիւնները դուրս կը հանուին:

Մ. Տամատեանը թող կրկին դատապարտէ Հնչակեանները. չփորձուածը փորձել յիմարութիւն է՝ արդարեւ: Բայց այն օրերուն և դեռ երկար ժամանակ չպաշտօնէի Հնչակեանները հալածելու համար, մէկն հաշիւ կը մտնուէր: Եւ պարոն Տամատեան մտնուլ նաեւ քանի մը ամիս առաջ Հնչակեան ակումբին մէջ իր ըրած յայտարարութիւնը. «Մեծութիւններու վրայ հիմնալու համար քիչ մը կեռուն կանգնելու է. ես ալ Հնչակեան կուսակցութեան մեծութեան վրայ հիմնալու համար է, որ կեռացած կեռուէն կը գիտեմ»: Մենք չէինք կործեր թէ յեղափոխական փորձառութիւններով Կարուստ Մ. Տամատեանը վայրկեանական զգացումներով կրնայ բռնկիլ ու մօռնալ իմաստութիւն և լրջութիւն:

Ապրիլ 29ին տօնուեցաւ Ս. Դ. Հնչակեան Ուսանողական Միութեան Ա. Տարեդարձը: Կ'արժէ խօսիլ Ուսանողական Միութեան մասին:

Քանի մը Հնչակեան ծնողներ գիմնէին, որ իրենց զաւակներուն արուի կուսակցական դաստիարակութիւն: Առանայի Մասնաճիւղի վարչութիւնը սիրով ընդունալեց և գործը յանձնեց ընկ. Ժամկոչեանին: Շուտով տեղի ունեցաւ առաջին հաւաքոյթը: Ուղղակի Ուսանողական Միութիւն ըլլալէ աւելի գրական հաւաքոյթ մ'էր, ուր ներկայ եղան Արդարեան վարժարանի բարձրագոյն դասարանի սաներէն ոմանքն ալ: Քանի մը հաւաքոյթէ ետք Միութիւնը ձեւաւորուեցաւ: Ընտրուեցան վարչա-

կանները: Շուտով պատրաստուեցաւ գործունէութեան ծրագիր մը: Իւրաքանչիւր շաբաթ պիտի ունենային դրական, անպատրաստի և պատրաստուած վիճաբանական, բանաստեղծական և դասախօսական ժողովներ: Ասանցմէ միայն դասախօսականը զեկավար, պատրաստուած ընկերներու մասնակցութեամբ կը կատարուէր: Մնացեալները զուտ անդամական էին:

Հետաքրքրական էին սկզբնական հաւաքութիւնները: Գրական բաժին ունեցողներ՝ յաճախ այս ու այն հիդրոնակէն նախադասութիւններ, առջեր քովքոված կուգային հրապարակ և խեղճ առաջնորդ ուսուցիչը՝ ժողովէն առաջ յաճախ բոլոր շաբադրութիւնը կարծիք մեկանով նոր կը գրէր, սակայն տարին չբոլորած՝ Ահարոնեանի «Պատարին Մէջ» անուն գիրքին շարունակէն պսակի անլամամ (ասիկա չեմ հասկնար) ըսող պատանին կ'ըսէր. «Պարո'ն, իմ ոճիս ձեռք մի զարնէք»: Այսքան ակնբախեցաւ յառաջդիմութիւնը:

Վիճաբանական ժողովներուն նախապէս բաժին առնող պատանիներ, հաշիւ մէկ երկու վայրկեաննոց դրութեամբ մը կը ներկայանային և յետոյ մամանակը լեցնելու մասին պիտի մոտժուէր. իսկ անպատրաստի վիճաբանութեան առեւ՝ տեղւոյն վրայ կը արուէր նիւթ մը, ներկաները կը բաժնուէին երկու խումբի և ահա վէճը կ'սկսէր. չիմ հակառակորդ ընկերս ըսաւ ու իրարու բերնէ նախադասութիւն մը առնելով կը վիճէին՝ ճիշդ նիւթը մոռցած և առաջնորդը ստիպուած էր միշտ մէկն ու միւրը հրաւիրել որ մոռնաւ իրարու ըսածները և արտայայտուին արուած նիւթին մասին: Սակայն այս մարդին մէջ ալ հասան միջնեւ հոն, որ համարձակեցան հակառակորդ կուսակցութիւններու պատանեկան կամ այլ միութիւններ վիճելու հրաւիրել և հասարակութիւնը տեսաւ թէ Ս. Դ. Հնչակեան Ուսանողական

Միութեան անդամները խկապէս պատրաստուած կուգային և հակառակօրդները ինքդիներին պզտիկ դգալով երկրորդ անգամ յանձն չէին առներ մասնակցիլ: Անշուշտ Ուսանողական Միութեան նպատակը չէր երեւիլ. այլ՝ աւելի պատրաստելի:

Թերեւս ամենէն հետաքրքրականը բանախօսականն էր, որուն մասին խիստ զուեշտախառն ձեւով զրած է Յակոբ Գուլումճեան՝ իր Վերիւնոս Անապատային մէջ(էջ 408—411): Թաճախ Ատենապետը կը հրաւիրէր օրուան բանախօսը և ահա կը պատասխանուէր. Վրացական(Տըղան վախցած՝ չէր եկած) կամ Վերականգն (սուտ հիւանդ ձեւացած) կամ կուգար մէկը. Վերերցէք ընկերներ, այսօր պատրաստ չեմք և կամ քանի մը խօսք՝ յաճախ անկապ, կամկալով, իւրաքանչիւր բառէ յետոյ հաղալով, առենապետին նայելով ու կ'երթար տեղը:

Դասախօսութիւններուն նիւթերը ընկերաբանական, պատմական, գրական կ'ըլլային: Կարելի էր յիշել դասախօսներէն ընկերներ Ա. Կէնճեան, Ս. Շահէն, Վ. Ժամկոչեան, Ա. Էլօեան, Ս. Մկրտիչեան, Ա. Ապետ, Ֆ. Խանդառեան և Ե. Զօրեան:

Չեմ հաւատար թէ ոեւէ կազմակերպութիւն այնքան ցցուն յառաջդիմութիւն ունեցաւ և եղաւ լոյս մը Ատանայի հայութեան, որքան Ս. Դ. Հնչակեան Ուսանողական Միութիւնը: Բայց դիւրին գործ չերեւակայենք: Ամէն շաբաթ հինգ ժողով յաջողցնելու համար ղեկավար և քանի մը նուիրուած անդամներ՝ լապտերը ձեռքերին պարզ կ'ոճ անձրեւոտ օր՝ տունէ տուն կը պառտէին հաւաքելու համար: Հին, հայ դիւղերու ժամկոչները գաւազան մը ձեռքերին ճամբու քարերուն կամ տան դըրան կը դարնէին, ձայն կուտային ու կ'անցնէին, սակայն Ուսանողներու Վամկոչները պարտաւոր էին առջեւին ձգել ու տանիլ:

Ուսանողական Միութիւնը աւելի մեծ թափ ստացաւ, երբ բացուեցաւ Ս. Դ. Հնչակեան կեդրոնական վարժարանը, որը ունեցաւ «Հայ Արիշնեքու խումբը» (նախ ներկայացուցինք անջատուելու պարագան —) և հայկական որբանոցէն՝ զրեթէ զզուանքով դուրս եկած չորս փոքահասակներ հկան միացան:

Ուսանողական Միութիւնը Զատիկի և Մայիս 1ի բարեմաղթութիւնները խորհրդանշող և շատ նրբին պատկերներով փորագծուած հակիթներ նուիրեց քաղաքին պաշտօնական մարմիններուն և կուսակցութիւններուն: Իւրաքանչիւրին դադափարը խորհրդանշող նկար ու խօսք ներկայացուած: Հակիթները կարմրեցուած էին սոսի կեղեւով և գծուած՝ Արարատի կամ Աւարայրի, Գողթթայի կամ Պայազիի հմայիչ ու պաշտելի տեսարաններու շուրջ գեղեցիկ նշանաբաններ:

Բազմաթիւ ստացողներէն Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը գեղեցիկ պատկերազրքի մը հետ շնորհակալութեան գիրք մը զրկեց, իսկ Զոր-Տիւֆիէօ, հիացումն ու շնորհակալութիւնը յայտնած էր իրեն ներկայացնող երկու «Արիշնեքուն» և պաշտօնեան զգացուցած էր, թէ նուէրը պիտի զրկուի: Նուէր շտապուեցաւ: Արդեօք միւս «Արիշնեքուն» տարուեցաւ:

Քանի որ Ուսանողական Միութեան վրայ խօսեցանք, պատկերն ամբողջացնելու համար տանք Ս. Դ. Հնչակեան կեդրոնական վարժարանի պատկերն ալ:

1920ի Դարնան՝ չէթէսիան շարժումը այնքան տարածուեցաւ, որ գտնուեցան հայեր, որոնք ձգեցին ամէն դժոժ ու կիլիկիայէն հեռացան:

Հեռացողներէն մէկը եղաւ Արգարեան վարժարանի Տեսչական Խորհուրդի անդամներէն՝ Տիար Յովսէփ Դըշըրեան:

Անոր մեկնելէն յետոյ իր գասերը աւժամաբար

յանձնուեցան «Լուսուցիչի մը, որը ղեկըին ամիսներուն դաստիարակչական գործէ աղատ կացուցուած էր, որ-
պէսզի կարենայ բացականերու գործերը ստանձնել:

Ուսուցիչը՝ տակաւին երիտասարդ՝ բարձրագոյն (այն ատեն տակաւին Դ. դասարան) դասարանի հայերէն դասով այնքան կլանուեցաւ, սաները այնքան հետա-
քըրքուեցան, որ ամբան արձակուրդը պարապ չանցը-
նելու համար երկուստեք ուղեցին շարունակել, քանի
որ սաները տարիքով Դ. դասարանէն բարձր էին, աք-
սորէն դարձած ըլլալով:

Կուսակցութեան միջնորդութեամբ Թադէոսեան Աղջկանց վարժարանը բարձրագոյն եւ ամառնային դպրոցը սկսաւ: Հիանալի աշխատանք կը թափուէր թէ՛ ուսուցչութեան եւ թէ՛ սաներուն կողմէ:

Իրելու եռանդը այնքան բուռն էր, որ Ուսանողական Միութիւնը օրօշեց հրատարակել «Նոր Սերունդ» անունով չորս էջերով թերթ մը: Մարդ կ'երջանկա-
նար տեսնելով բուռ մը աղաք, գեռ չոր թրքերէնը մոռցած եւ հայերէն խօսիլ ու գրել սկսած՝ Շարաթ առ-
աւ կուգային Թադէոսեան վարժարան, իրենց ղեկավար ուսուցչին հետ կը պատրաստէին սոսինձ - խմորը, ապա
կ'ընդօրինակէին բերուած կտորները, կը դարնէին խը-
մորին, այս ու այն կուգային շփել, հետաքրքրութեամբ
անկիւնները բարձրացնելով քննել թէ մեկանր անհրա-
ժեշտ չափով ծծուա՞ծ է, ապա տիպ թուղթը կը հանէին
ու կ'սկսէին ապագրել: Ոմանք ապագրուածները կը շա-
րէին չօրնալու համար, ուրիշներ չօրցածները կը ծալ-
լէին, հասցէ կը գրէին եւ երբեմն կէս գիշերին կ'երթա-
յին առն քնտնալու: Կիրակի առաւօտ կուգային բաժնե-
լու: Տասնըերկրորդ թիւէն՝ սկսան՝ ապագրուած ու փոք
բաժաւ՝ ութը էջով հանել: 1921 Յունուարէն փոխաւցը-

ւեցաւ կուսակցութեան, քանի որ «Տաւրոս»-ը դադարման դատապարտուած էր:

Ու այս աշխատանքին վրայ աւելցուցէք գիշերուան յագնութիւնը: Ձէթեական յարձակումէն վախճայով հայ երիտասարդութիւնը, մասնաւորաբար Հնչակեան Մասնաճիւղերը ամբողջ գիշերը խրամներու մէջ, տառնէշներու ետին պահակ կը կենային: Գիշերային դպրոցի ուսուցիչները և սաներէն ոմանք որպէս վերահսկիչ խորամ կ'այցելէին, երբեմն ամբողջ գիշերը:

Ամառնային վարժարանը չփակուած՝ (ախրժակը ուտելով կը բացուի)՝ ուսուցիչ և սան կ'ուզեն սեփական վարժարան սաննալ: Առաջարկը կը ներկայացուի կուսակցութեան: Խանդավառութեամբ կ'ընդունուի: Կ'որոշուի սաները ձրի առնել, Որոշումը կը հաստատուի Պատգամաւորական ժողովէն:

Յայտարարութիւն կը արուի «Տաւրոս»-ի, կը բռնուին ուսուցիչները՝ մնայուն, Պ. Պ. Արիս Գալֆան, Բ. Ժամկոչեան (Տնօրէն), Եղիա Իզմիրեան, այցելու՝ Պ. Պ. Երուտնդ Զօրեան, Միսաք Սըմֆիկեան (հրժր.) վարդան Գալֆան, վահան Ժամկոչեան, Սարգիս Տխրունի, Գրիգոր Պողոտեան:

Վարժարանը կը բացուի Դարա Սօքու թաղին մէջ: Քանի երեք դասարան՝ նախակրթարանի Դ. Ե. և Զ. կը կոչուի Ո. Դ. Հնչակեան կեդրոնական վարժարան և ֆրանսական իշխանութեան մօտ աղպէս կ'արձանագրուի: Ու այդ օրէն Ուսանողական Միութիւն, կեդրոնական վարժարան (70 սան) և (կարմիր փողկապաւօր) Արիներու Միութիւն կը դառնան Առանայի համը, փայլուն ծաղիկը, և աւագ, այս խաղաղ աշխատանքը դժուարութեամբ փոխարէն թունաւոր սլաքներ կ'ուղղուին: Ինչե՛ր, ինչե՛ր չհիստուեցան: «Հայ Զայն»-ի երգիծագիր Լ. Աճէմեանսով՝ օրքա՛ն ծաղրեց կեդրոնականի դասերը:

Օրինակ՝ Աշխարհագրութեան դասի մը համար գրեց՝ «Հայաստանի սահմաններն են Հիւսիսէն՝ Լենին, Հարաւէն՝ Սթալին»։ Իրեն միացան միւս երկու թերթերն ալ, մինչեւ մեծանուն գրագէտ Չոպանեանը։ Եւ ո՛վ տարօրինակութիւն, քառորդ դար յետոյ Հնչակեանները ու անոր մանուկները իբր պալլեւիկ մասնագ, ծաղրող Աճէմեաններ կրցան երթալ Սովետական Հայաստան, հպարտութեամբ «ընկեր» կոչեցին ու կոչուեցան, բայց 1920էն ի վեր Համայնավար (այն օրերուն պալլեւիկ, ամուռնով հալածուողներու, ծաղրուողներու առջեւ ոչ՝ միայն ղռները կը փակուէին, այլ ամուլներն ալ չեմ յիշուիր, որպէսզի չըմեղանչեն։

Իրենց մեղուաջան աշխատանքին մասին՝ նոյնիսկ Հնչակեան թերթերու մէջ ոչ մէկ արձանագրութիւն ձգուեցաւ, միայն Մարգարանդէսն է, որ նկարագրուած է ընթր Սերունդձի 17 Յունիս 1921 թիւին մէջ։ Նկատի ունենալով որ պատերազմական վիճակի մէջ ենք, ֆրանսական իշխանութենէն արտօնութիւն ուզուեցաւ։ Ջօր. Տիւֆիէօ, իմանալով թէ Կեդրոնական վարժարանի Արիւններն են, ո՛չ միայն կ'արտօնէ, այլ կը խոստանայ անձամբ ներկայ ըլլալ։ Դժբաղդաբար երկու Կիրակի՝ իրարու հետեւէ սասալիկ անձրեւին պատճառաւ Մարգարանդէսը կը յետաձգուի։ Երրորդ շաբթուն կ'որոշուի անպայման աւալ, Հակառակ սարսափելի անձրեւին ժողովուրդը կը զնեկուի Արդարեանի պառչգամին մէջ (30-40 մեթր երկար շէնքին երկայնքին շինուած)։ Ջօր. Տիւֆիէօ այդ շաբթուն զբաղած ըլլալուն։ Իր ներկայացուցիչը՝ Քաֆիթէն Տը Ռոմարը կուգայ։ Ժամը 16,00-19,00 երեք ժամ շարունակ, սարսափելի անձրեւին տակ, արնօրէն, մարզիչ Գ. Գրիգօր Պօղոսեան, իրաւարար Գ. Յակօբ Մուշեան և Օննիկ Տառուրեան, սաներուն հետ մինչեւ «ծ ուծեր» խխուժ մարզական փորձերն ու

խաղերու մրցումները կը կատարեն: Խաղերը վերջանալուն քափթեղներ շնորհակալութիւն կը յայտնէ, կը շնորհաւորէ պաշտօնէութիւն և ուսանողութիւն, Զօրավարին կողմէ ցաւ կը յայտնէ, որ պատահական զբաղումով չըկըրցաւ գալ և կը գովէ Վաներուն և իրենց վարիչներուն կամքի տակօնութիւնը, որով յաջողութիւն տալ փառաւոր հանդէսը ճշնութեան աննպատակ ու դժնդակ պայմաններուն տակ և յարեց ճիշտ կ'արտացոլայ հայ ցեղին աննուաճ ոգին ու կորովը:

Կեդրոնական վարժարանի գովելի կողմերէն մէկն էր, իր լայնախօսութիւնը: Ունեցաւ ո՛չ շնչակեան, նոյնիսկ դաշնակցական աշակերտներ, որոնք ձրի կարգաւով հանդերձ Վեդրոնականի Արիշներուն չմիացան և ոմանքը փափայն զգեղին փողկապաւորներու անդամագրուեցան, բայց վայելեցին նոյն գուրգուրանքը, նոյն համակրանքը, նոյն խնամքը:

Եկաւ ժամանակ, երբ վարժարանը չկրցաւ ուսուցիչներուն թուակ վճարել: Տնօրէնը ժամանակին առաջարկած էր Վեդրոնականին եկած հազարաւոր տուարներէն մաս մը դրամատան դնել թերթին և մաս մը դրամոցին համարձ սակայն պատկան անձեր խօցած էին իր սիրտը: Միայն ամսականդ կը մտածես: Դրամը հալած էր (Վեդրոնականին կամաւոր, Իշմիրէն կամաւոր, զէնք, ռազմաթերք ու հազար ու մէկ ծախսի դուռ) և հիմա Կեդրոնականը դրամ չունի: Ուսուցչական կազմը՝ մէկ, երկու և տելի տմիս մը դիմանալէ յետոյ դասագումարի դիմեց: Սակայն վարժարանը չգոցուեցաւ: Մէկ հոգի շարաթ մը երեք դասարանի բոլոր դասերը տուաւ (իւրաքանչիւր դասարանի երկու պահ դասախօսութիւն, երկու պահ գրաւոր, որոնք մէկն գիշեր պիտի սրբագրուին: Երկու պահ ալ՝ Աշխարհագրութեան: Պատմութեան, կրօնի և Պատմութեան նոր դասերու սեւ պատէն ընդ-

րինակութիւն)։ Վերջին, կը պատմէ Տնօրէնը, երկրորդ շաբաթ մ'ալ շարունակուէր, կը յիմարանայի։ Բարեբաղդաբար կը գտնուի միջոց, մասամբ գոհացում կը տրուի ուսուցչութեան և գործը կը շարունակուի։

Տարին կը լրանայ։ Կրկին ամառնային վարժարան կ'ուղեն բանալ։ սաները անյազօրէն կ'առնեն, չառաքի կորսնցուցած են։ պէտք է լեցնել։

Ուսուցիչ մը, որ իսկապէս կարող և օգտակար էր, կը դիմէ Տնօրէնին Վեդբորոս դաւակները եկած են, օգնելու եմ, դրամ չունիմ, առնելիքս ձեռով մը կարգադրեցէք, կը խօստանամ ամռանը ձրի դատաւանդել։ Տնօրէնը նման ուսուցիչ մը ապահովելու համար ամէն դուռ տփ կ'առնէ, կը յաջողի, իրիկունը կը յանձնէ։ Յաջորդ առաւելու բարիք դպրոց կերթայ և... սաները կ'ըսեն չՊ.ը Հալէպ մեկնած է։ Տնօրէնը քմծծադրով կը հեռանայ։ Բայց ահա երկուրդ մը. ՎՄուհամետպէի խուսուսիէի պաշտօնեայ ըլլալու պետութիւնը զիս Հալէպ կը զրկէ։ Ուրեմն ուսուցիչն ալ այսքան ինկաւ։

Ամառնային դպրոցը կը վերջանայ։ Տնօրէնը և օրուան կուսակցական վարչականները նոյն ձեւ չեն մշտածեր։ Տնօրէնը կը փափաքի դպրոցը անհատականի վերածել. կուսակցութենէն կը խնդրէ իր առնելիքներուն փոխարէն գրասենտները իրեն տրամադրել, բայց կը մերժուի՝ այն առարկութեամբ թէ՛ կուսակցութիւնը պիտի շարունակէ իր վարժարանը։ Հակառակ երկուքին բարի կամեցողութեան դպրոցը կը փակուի։

Աշակերտները կը ցրուին։ Ոմանք՝ Պոլիս, Իզմիր, Ամերիկա, ռմանք՝ Տարսոն, Մերսին, ռմանք՝ բողոքական, կ'աթուրի վարժարան և մաս մ'ալ Արգարեան։ Բայց գրեթէ բոլորն ալ իրենց գացած դպրոցներուն և ապա քաղաքներուն, երկիրներուն մէջ առաջնորդներ դարձան։ Անոնցմէ էին՝ Յակոբ Դուլաւմեան, Կիրակոս Կէօյ-

պաշտան (այժմ ժողովարան), Կենտրոնական և Պրոպագանդային հարայներ, Համարձեցման Պետական, Միջին Սեփական, Գործադիր Մարտնական. Երեցեան հարայներ:

Մէկ երկու տարուան աշխատանքէն աւելան հունձք:

Ապրիլ 30ին լուր կը հասնի թէ Դաշնակցական Հանրապետութեան պետական անձերէն ոմանք՝ փոխանակ սպասելու որ, պաշտակները իրենց գիտնորան վրայէն անցնելով գրական Երեւանը՝ շունչերնին առած են քէմալականներու մօտ՝ Աղէքսանդրապոլ ու անկէ անցած Պոլիս:

Մայիս 1ին Ատանայի, Սիսի, Հաճ.նի, Զարհապուրի, Նոր Թաղի, Հայ Գիւղի արանց և Կանանց Մասնաճիւղերը և Ուսանողական Միութիւնը հրապարակային բանախօսութիւն մը կը կազմակերպեն, ուր կը խօսին ընկերներ կ'. Կէօքտէրէլեան, Ա. Դալֆեան, և Ս. Տըլսրունի:

Երկու շաբաթ կ'անցնի մամուլը կ'զբաղի Հայաստանով, Յունական և Թրքական վէճով, քրտական ապստամբութեամբ, իսկ ներքին կեանքին մէջ Հնչակեան ներկայացում (Զէյթուն): Լէզէօնականները կը հրատարակեն «Արարա» պարբերաբար, Հնչակեան—Տամատեան վէճ (Ռուսմանիայէն դուրս մը զրկուած է, որուն մասին բացատրութիւն ազգում է Նոր Սերունդէն և Պ. Տամատեան քիչ մը վերաբերում է հարցապնդումին համար: Ուր մնաց կիլիկեան հարցը, Բայց քէմալականները կը շարունակեն «փոքրամասնութիւններու ապահովութիւնը»: Մայիս 15ին Թաւ Օնաղը էն վերադարձող չորս կառապաններ՝ Կերտանլը Թակոբ, Միսաք Կէօնճեան, Կարապետ Սիւփիւրկէճեան և Շէմսու Պետրոս (Ասորի), Ատանայէն մէկ ժամ հեռու Ֆիլլահըն քաւր կոչուած վայրին վրայ կը բռնուին և եսկի Ինքիլիկ տարուելով կ'ըս-

պաննուին։ Սպաննուածները փոխադրուած են քաղաքապետարանի հիւանդանոց։ Եւ գիտենք թէ ապատերազմական վիճակն յայտարարուած է։

Մայիս 17ին երկու բժիշկներ և ֆրանսացի զինւորական մը գիւղաննութիւն կը կատարեն։ Քննութիւնը ցոյց կուտայ թէ երկուքը կապուած են կենդանիի մը հետեւը ու քաշքուտուած։ Ասոնցմէ մէկուն ձախ սզդրէն կտոր մը միս հանուած է, կտրուած է առնանդամը և պարանոցին տրուած են դաշոյնի հարուածներ։ Միւսին ծուռկերէն վարձերթուած, ահանջ, ամորձիք և պարանոցին աջ կողմը կտրուած։ Անդամահատական այս գործողութիւնը կատարելու համար ձեռքերը կապած են։ ձեռնակապերուն հեռքերը կը տեսնուին։

Երրորդ զոհին դատապններէն կտրած են. նախաբազուկները գէպի կռնակ տարուելով կապուած են։ Աչքերը փորուած են, գանկը ջախջախուած։

Այս խռշտանգումները կատարուած են կենդանութեան, որուն ապացոյց են փորուած աչքին ուռնցքը, կտրուած անդամներէն հոսող արիւնը։

Չորրորդը փախուստի փորձ ըրած և գնդակահարուած է՝ հեռուէն։ Մարմինը մնացած է անաղարտ... Քանի որ սպաննուելէ յետոյ ձեռք անցած է։ Աս ալ փառս մ'է. վերը յիշուած ենթադրութեան։

Մայիս 18ին յուղարկուորութիւնը կատարուեցաւ ոստիկանական շղթայի ընկերակցութեամբ։

Կ'ըսուի թէ 12 կասկածելիներ ձերբակալուած են։

Ձերբակալութեան պատմութիւններ յաճախ յիշուած են, բայց պատիժի որոշում կամ գործադրութիւն, ո'չ հետաքրքրող և ո'չ ալ յայտարարող կ'ըլլայ։

Մայիս 20-28 ութը օր չեն օր Սերուդաք դադարման դատապարտուած։ Մայիս 29ին կը վերահրատարակուի և կը հարցապնդեն Ազդային Խորհուրդը Մ. Տաճար-

մատենան ալ, որ վճի ընթացքին ըսած էր. «Աղգային Խորհուրդը կը քննէ յաջորդական Աղգ. միութիւններու հաշիւները և թէ՛ չնայելով որ ես ուղղակի Աղգ. պատուիրակութեան պատասխանատու եմ, ես ինքս ալ սիրայօժար Աղգային Խորհուրդին իրականաբար տեղեկութիւններ տուած և տալու վրայ եմ թէ՛ ստացուած բոլոր գումարներուն և թէ՛ անոնց գործածութեան մասին, որոնց վաւերագրերը ունիմ»:

Վերջ Երեսնոց կ'ուզէ իմանալ թէ Մ. Տաճատեան իր խոստումը կատարած է, Աղգ. Խորհուրդը քննած է հաշիւները և քննութեան արդիւնքը հասարակութեան տեղեկանութիւնը պիտի դարձնէ՞:

Նոյն օրուայ խմբագրականը յատկացուած է Մայիս 28-ի, բայց ամբողջութեամբ գրաքննուած: Ո՞րչափով կը խանգարէր այդ խմբագրականը կիլիկիոյ խաղաղութիւնը: Մեզի անհասկնալի կը մնայ:

Թամկաժար—Հնչակեան պայքարը կը բռնկանայ: Հայաստանի Հանրապետութեան Գ. տարեդարձին Պ. Տաճատեան համագործակցութեան քարոզ կը կարդայ: Ս. Տխրունի կը ձեռնարկէ պահպանողական մտածումը և ազատութիւնը յեղափոխութեան պտուղ կը ներկայացնէ: Պ. Խապեան կը փառաբանէ անկախութիւնը: Չուլլէրեան կ'առաջարկէ կիլիկիոյ հողամասին համար մեծ պետութիւններու կարգադրութիւնը ընդունիլ և աշխատիլ լուսագոյն պայմաններ ապահովել:

Զօր. Տիւֆիէօ հրամանագրով մը ֆրանսական զօրանոցներու, բանակատեղիներու շուրջ՝ 200 մէթր շրջագծով՝ կ'արգիլէ առուտուրը, մասնաւորաբար ըմպելիներու և ուտեստեղէնի՝ առողջապահութեան և ապահովութեան համար:

Վէյ Զայնսի մէկ յօդուածագիրը՝ Մայիս 28-ի առ-

Թիւ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան կողմէ բանախօսող ընկ. Ս. Տխրուշիի խոսքերը կ'որակէ Վճիռակալ բանդա-գաւառէն և դիմել կուտայ թէ «Կիլիկիոյ մէջ, ինչպէս Հայաստանի մէջ Պօլսի իկուլքեան համար ՀՈՂ չկայ»:

Ներքին Սերունդ խմբագրականի մը մէջ կ'ըսէ. «Ժուռնալի՞ցմ թէ ժուռնալիսթի. նախկանջը խօսի մեծ բանաստեղծին (Ա. Չ. որ կոչ ըրաւ բոնի... հակառակի), վաղամեռիկ հայ թերթի մը խմբագրին և տակաւին ուրիշներու» ու կ'աւելցնէ. «Ամօթ է. պարոններ, դադրեցէք զրպարտել, փրօ վաքաթեալ ըլլալէ»:

Յունիս Տին Խիկէն-Երսուցի Հավտեա ձիւրան ձի. հանէն 200 որջառ գնած վերագառնալու տանն թուրքեր կը յարձակին և արջառները կը յափշտակեն:

Վճիռակալութիւններու իրաւունքը պաշտպանելու սքանչելի մեթօտ մը. «Չէթէպեա կէմիսուրալը Ալի, որ իր հրոսախումբով ժամանակ մը դարձած էր յանուն քէմալիզմի և պատուհասը դարձած էր Ատանայի շրջակայ գիւղերուն ու ապա յանձնուած Ֆրանսական Ձին. իշխանութեան, շորս հինգ շարաթ հակոցութեան ներքեւ պահուելէ յետոյ, անցնող շարթուն ազառ արձակուած է»:

Իսկ «Չարագործներու ընկերակցութիւն մը կազմած և պողոտայի մը վրայ գինեալ գողութիւն ըրած ըլլալու յանձնաքով Ա. Ջորաբանակի Կիլիկեան հողամասի պատերազմական խորհուրդը 27 Մայիսի իր նիստին մէջ Հայ Դիւղէն կարապետ Բարսեղեան, Դադէս և Արթին կարապետեան, կարապետ Բասեքեան. Արթին Աւագեան, Յովհաննէս Սերոբեան հինգ քարուան թիապարտութեան դատապարտուած են»:

Հաննոյ պատմագրքին վրայ երկու տող գրելու տանն, ըսած էինք թէ կարգ մը «հերոս» հաշակուած անձներու մասին հակառակ կարծիք ունեցողներ կան: Ահա նմայ մը. Ներքին Սերունդ թիւ 59 Յունիս 1921, ստա-

բաղբուած փոխ խմբապետ Մինաս Փանոսեանէ. (Կ'ամփոփենք):

Մայքեայ Մուրացկան Մը Իբրեւ Հերոս

«Հաճնայ պաշարումէն առաջ Արամ Թէրզեանի խցմբապետութեամբ կազմուած էր (գրաքննուած վրէժ) տնւնով խումբ մը 15 անձերէ բաղկացած: Դժբաղտարար ես աշ անդամ էի... վառահամբաւ խումբին:

«Հաճընի գոյամարտը իր վախճանական փուլին մէջ էր, մենք՝ վրէժ խումբէն 10 հոգի գաղտնի փախանք... մեր մորթը ազատելու համար... Ժողովուրդը մեր դասալըքութեան յաւրը առնելուն հաւասարակշիւութիւնը կորսընցուցած կը հետեւի մեր քայլերուն: Եւ... առաջին երկրորդ և երրորդ օրերուն, մօտ 300 հոգի զիրար կը գտնեն և առաջնորդութեամբ քաջ հովիւ Աբրահամ Թօսունեանին և քաջալերութիւնով և քաջագործութիւններով ծանօթ Եօղղաթցի Ջանիէլ Չավուշի կը հասնին քնիհան:

«Ճիհանի մօտերը Արամը հարպիկ դարձուած քներով կը յաջողի ինքզինք վերապրողներուն ներկայացուցիչ յայտարարել: (Մ. Խ: Թօսունեան հովիւ է, Ջանիէլ Հաճընցի է, ուրեմն հասկնալի է)...

«Ընդհանուր ներկայացուցիչի հանգամանքով հարիւրաւոր սակիներ հաւաքեց և ... անձնական քմահաճոյքին գործածեց...

...

«Հասկնալով թէ իր անվայել, անպատիւ, ինքնահաւան գործունէութիւնէն զգուած է ժողովուրդը (Առաջայի) մտածեց հեռանալ շիլիկիտյէն (գրաքննուած 5 ասդ) Աղդ. իշխանութիւնէն իղմիրի հէլլէնական հակառէմեկնելու տրամադրութիւն ցոյց տալով, յաջողեցաւ ձեռք բերել Հաճնայ ինքնապաշտպանութեան փոխ Հրամանատարի վտերաթուղթը: Այս ամենէն յետոյ հինգ ընկերներով փախիորք առնելով հասանք Մերսին, ուր մնա-

ցինք շարաթ մը: Խնդրոյ առարկայ հերոսը... վարդան Չուլլէրեանը ծեծել սպառնաց, քանզի դժգոհ իր բնաւորութենէն բարեւ չէր տար:

«Ի վերջոյ կիպրոսի ճամբով լիզմիր երթալու ծրագիր... չգացինք, մնացինք Կիպրոս: Հակառակ որ բաւարար գիտմ ունէինք, սկսաւ դրամաշօրդութեան... յաջողեցաւ գնել ուսական մէնսրալի երեք նշաններ: Կախեց կուրծքին և սիրարժարգի փնտուրներով զարդարուած սկսաւ ճեմել:

«... Հոս ալ կորսնցուց իր հմայքը ու դուրս եկաւ... Եգիպտոս երթալու:

«... Նայեցայ թէ այս մեր ընկերոջ նպատակը ճակատ երթալ չէ, այլ վերաւորող հաճընցիներու անունով մուրացկանութիւն ընել, չկրնալով համբերել բոժնուեցայ: Արամ հետեւորդներով անցաւ Եգիպտոս իսկէս անցայ Կիլիկիա:

«... Խղճի պարտք կ'զգամ յայտարարելու արտասահմանի հայութեան... թէ Արամ Չափուշ ծպտեալ մուրացկան մ'է, որ Հաճընցիներու դժբաղդութիւնը կը շահագործէ ի նպաստ իր քսակին և կոկորդին:

(Մ. Խ... պատասխանատուութիւնը յօդուածագրորին վրայ):

Բողոք մ'ալ արձանագրուած է օրբահաւաքման խնդրով:

«Երբ ես Ամերիկա գտնուում էի, լսեցի Հերեանի կարգ մը պատմութիւնները: Հիմա Կիլիկիա մանելուց յետոյ, հասկանում եմ թէ այդ պատմութիւնները վերցուել են ոչ թէ իր կեանքից, այլ մի ուրիշին:

«Այսօր օսկումեցեսներ կան ազգային և օտար իշխանութիւններից հաստատող թէ Խապուրի հովիտի, հարեւան գաւառների և Տէր Զօրի անապատների մէջ հայ ցիրուցան տարագիրներին փնտռելու և նրանց աղաթելու

միտան իր ամբողջ ծանրութեամբը վերցրել է լեւոն Պէյ Անէմեանը, իսկ նրա եավերի դերը՝ Ռ. Հերեանը... (ԸՆ.Ս.Ճ12 Յունիս 1921) Մենք չենք ուրանար Հերեանի այլստատանքը, բայց հարկ էր, որ ինքն ալ չուրանար իր մեծերը կամ գործակիցները:

Թէեւ ուղղակի կապ չունի հետեւեալը Կիլիկիոյ հարցին հետ և սակայն գաղթաշխարհի բոլոր անկիւննե-
րուն վրայ՝ իր ուղղակի կամ անուղղակի՝ ազդեցութիւնը ունեցած և պատճառ դարձած է այն օրէն միւսչեւ այսօր (1958) բոլոր գաղութներու քայքայման և մեր հիւժած ժողովուրդին նիւթական ու բարոյական ուժերուն անը-
պատակ վէճերու մէջ սպառուելուն, կուտանք քանի մը պարբերութիւններ միայն:

Թ Ռ Ո Ւ Յ Ի Կ

Հ. Յ. Դ. ի Պարսկաստանի Կեդրոնական կոմիտէի

«Ընկերներ՝, կուսակցութեանս Կեդրոնական կո-
չումը իւրացուցած խմբակը շարունակում է գործել իր
տւերը կապահասան շրջանում: Ղւր մենք, շնորհիւ մեր
հաջկատակ վարիչներին խաչագողութիւններին, անը-
պատակ շտապանութիւններին, ո'չ միայն չկարողա-
ցանք արժեցնել յեղափոխական պրեստիժը, այլեւ օտար-
ների առջեւ էլ միացինք ամօթահար, գլխահակ:

Անբարտեան մեր հանրապետութեան սահմաննե-
րէն միւսչեւ Պարսկաստան (Մ. Հ. և միւսչեւ այսօր ու
միւսչեւ Արթանթին, Չիլի) ծաւալող դաշնակցական ա-
ռաջնորդների դաւաճանութիւնների և Խորհրդային Հա-
յաստանի դէմ սկսուած կատաղի կռիւների լուրերը սար-
սափելի ալիքներով գալիս և եղողում են ամէն տեղ:

Ը...:

ԱՆՐԵԱՆԻՑ ՓԱՍՆԱՂ ԳՈՂԵՐԻՑ ԺԱՍ ԺՐ ՀԱՍՆԵԼՈՎ

Պարսկաստան, մեր կուսակցութեան շարքերում տարածել են ուղում իրենց ախրաբոյր շուշը...

Անարման ու վատասիրտ յեղափոխականներ... աշխատում են սարսափեցնել ընկերներին... Իրենց աղտոտ գարշապարները համբուրելու կուսակցական հնազանդութեան մէջ:

Ե...

Մեզի համար գոյութիւն չունին... անհատներ:

Մենք պայքարում ենք... հայ Աշխատաւորութեան դատին դաւաճանողներին դէմ...

Ե...

Բաղաժախտիկ խմբակի ոճիրներն ու դաւաճանութիւնները... գրի առած ենք ու պատրաստ ենք դնել գերագոյն տետանի առաջ:

Կեցցե՛ք Արդարութիւնը: Կեցցե՛ Զ. Յ. Դ. Ի ԲԻԼԵ-դացումը:

Զ. Յ. Դ. Շահաստանի Ներկ. Խորհուրդ է
Խէհրանի Շահ. Կոմիտէ

Յունիս 1921

Կա՞յ գաղթաշխարհի մէջ ոեւէ հայ, որ չհաստատէ թէ, եթէ Պարսկաստանի դաշնակցութեան հրատարակած այս Թուղթիկին ականջ կախեր գաղթաշխարհի դաշնակցութիւնը և ֆանար առջեւը առնել բնութագրուած դաշնակցական գործիչներու սխրագործութիւններուն ինչե՛ր ինչե՛ր խնայուած պիտի ըլլային և գաղթաշառութիւնը իր ներկայ վիճակէն շատ աւելի բարձր դիրքի մը հասած պիտի ըլլար նիւթապէս մշակութեամբ և բարոյապէս: Աւա՛ղ սահայն: «Դաշնակցութիւնը մի կ'որոյն պետութիւն է» ի պղպշտի սննդաւորութեամբ մօռցան Այսքան չարիք թէ մոռանան մեր օրդիք, թող օղջ աշխարհ հայուն կարդայ նախատինքնա

մանակ շտուկն իրենց որդիներուն, իրենք մօռցան և մինչև և Մատակասկար Հայաստան փնտռեցին արդարացնելու համար և Ամենայն տեղ հայր որոնում է Հայաստան: Բացի այն տեղից որ կոչւում է Հայաստան:

Յուսիս 13ին Արգարեանի մէջ կը տօնուի քսաններու սգահանդէսը: Առաւել Ս. Պատարագի տան շէնչահեան տկումբէն եկաւ Սուգի քալօրը, Ժողովուրդը երկուքի բաժնուեցաւ: Նախ ներս մտան երկու սեւազգեստ օրիորդներ՝ Փարամագի մեծագիր նկարով (կեդր. յաներէն պատրաստուած) ապա տասնեակ մը սպիտադգեւորներու հինի որ ծաղկեպսակներով, խորհրդաւոր, վերառուածներով՝ նուիրուած Մանանձիւղերէ: Ուսանողաց Միութենէն, Եւսանող խումբէն, Կիլիկեան Հայ Արիւնիւր Միութենէն, Քաղաքական Ժողովի որոշումով պատրաստուած էր մահաբմը, որուն վրայ զետեղուեցան «Փարամագի և Քսաններու լուսանկարները, Արգարիս Ռամկավարներն օւ Արաւածի կուսակցութիւնը զետեղեցին իրենց սգապսակները: Ընկերներ և Արիւնիւր շրջապատեցին:

Պատարագէն յետոյ Կաթողիկոսական Փախանորդը, կղերական դասը և դպրաց դասը սկսան «Որ Եանէից»ը: Խառն բաղմութիւնը կը ձայնակցէր:

Կէսօրէն յետոյ պահ մը կարկառաւոր անձրեւը վախցուց, բայց ժամը 4.00ին ամպերը փարաւեցան:

Պ. Ղազարոսեանի երգչախումբը «Մարսէլէզով» բացաւ հանդէսը:

Ընկ. Ա. Գալֆանի բացառիկ օրուան նշանակութիւնը, յիշեց մեծ դահլճին խօսքը. «Հայ մ'իսկ պիտի չթողում աշխարհի երեսը ինքնավար Հայաստանի անունը բերանը առնող թու ամփոփելով իր խօսքը» Այս սգահանդէսը ձերն է, Բոսֆորեան (գրաքննուած):

Ռամկավարներէն Տօքթ. Ա. Գուլումեան իր յարգանքը մատուցանեց Քսան մարտիրոսներուն:

Դաշնակցականներէն խօսեցաւ Տիար Տ. Դաւիթյան, որ խոսարհեցաւ Քսաններու յիշատակին առջեւ, դրուանելով անոնց զոհարեումը, բայց ըրաւ քանի մը սխալներ ա) Քէօթէնճէի մէջ Խթիւաֆի հետ միանալու որոշում տրուած չէ: Տեղն էր սակայն յիշեցնելու դաշնակցական իթթիհատ եղբայրակցութիւնը:

բ) Եսսեանի ռուբիշ յեղափոխականներուն կողմէ պատժուած ըլլալը: Փափուկ և առայժմ թոյլատրուած չենք խօսելու քաղաքական ներկայ պայմաններու տակ:

գ) Խօստովանիլը թէ ծանօթութիւն չունի հայ յեղափոխական կարկառուն գէմքերիւ մասին:

Կուսակցութեան կողմէ խօսեցաւ Ս. Տիւրունի, որ մէկ ուկէս ժամ լարուած պահեց հասարակութիւնը պարզելով օրուան նշանակութիւնը, տալով Նահատակներու կենսագրական գծեր:

Ընկ. Ս. Սկրաբիչեան ժողովուրդը հրաւիրեց պարտաճանաչութեան:

Հանդէսը փակեց ընկ. Կ. Կէօքաէրէլեան՝ զուարթախառն ճնշով, ինչ որ ձեռքմացուց օրուան ճնշող տրպուռութիւնը:

Բանախօսութիւնները կ'ընդմիջուէին կողորոշական վարժարանի սաներու արտասանութիւններով (Խերեցեան, Ա. Արրահամեան, Մ. Տիւրունի) և երգերով (երգչախումբ):

Հանդէսը փակուեցաւ կեդրոնականի Արիներու փողահարներու կողմէ շնորհակալութիւններով:

— Եսսեան 24ին տեղի ունեցաւ Լ. Բ. Ը. Մ. Ի Պարթևեան վարժարանի մարզահանդէսը:

— Այդ շրջաններուն հրապարակ ելած են ա) ընկ. Ս. Դաւիթ Պէկի Վաքէթիան տը Սիլիսի և Մ. Ադամեանի Կիլիկիան դրուագներ— Ֆընտըճագի հերոս-

ստմարտը, Դժբաղաբար չկրցանք ձեռք բերել:

— Ազգ. Երկսեռ վարժարանները ունեցած են շվեդական 12 օսմ. հնչուկ, 28321, 47 օսմ. թղթօսիկ:

— Աստանայի նախորդ Առաջնորդ Տ. Գ. Ծ. Վրդ Աստանեան Պալատի մէջ Ղալաթիոյ խորհրդարանի եկեղեցական երեսփոխաններէն մին կ'ըլլայ:

Ոչ մէկ արձանագրութիւն գտանք Առաջնորդին մեկնումին և կաթ. Փոխանորդ Տ. Եղիշէ Եպիսկոպոս Կարօեանի պաշտօնի կոչուելուն շուրջ:

— Միմուլը՝ հակառակ քաղաքական կուսակցութեանց օրկան ըլլալուն՝ ուլ քաղաքական հարց չունի առջեւը: Կ'զբաղի բարոյախօսութեամբ էքննադատութիւն և պայքար խմբադրականով կ'ընենք թէ քննադատութիւնը աչալուրջ վերհսկողութիւնն է, իսկ պայքարը իւրաքանչիւր կուսակցութեան գոյութեան իմաստը:

Յունիս 29ին Միջազգ. Հաստատութիւն մը յօդուածը կուտայ Արցախեան վարժարանի յեապատերազմեան պատմութիւնը, 1919 Փետրուար 1ին կը բացուին Աստանայի Ազգային վարժարանները՝ Պ. Յարուկեանի տեսչութեամբ, (Այն օրերուն տնօրէնի տեղ Տեսուչ բառը կը գործածուէր) որ լուազոյն կերպով տարաւ իր գործը, բայց դժբաղաբար չշարունակեց:

1919 Հոգո. ին գործի հրաւիրուեցաւ տեսչական Խորհուրդ մը. Պ. Պ. Մասիս Հովիվեան, Յովսէփ Դզըրեան և Արիստազէս Սարգիսեան: Թէ՛ դպրոցի սկզբնականութեան, թէ՛ փակուելու շրջանին քաղաքական աշխատանքները վիճակը չթուլաւորեց թափուած աշխատանքին իրական պատկերը ցուցադրել: Դժուարաւ քվարելի եղաւ խուճապահար փախուսած կանգնեցնել:

1920 Հոկտեմբերին օգտուելով այս խառնաշփոթ կացութենէն, դաշնակցականներ իրենց մարդերը կը զեռեցնէին, որպէս Տեսչական Խորհուրդի անդամ, բայց ա-

նոնցմէ մին՝ Ղազար Զարբգ տարուան վերջաւորութեան
 իր ընկերները զրկեց ձեւով մը, և վախճալով թէ նոր
 Հոգարարձուներ: քանի որ շրջանը բոլորած է ու պիտի
 փոխուի, կրնան զինք չբռնել, աճապարանքով զինք ի-
 րըր Տեսրէն հրաւիրել հաւտայ, իր առաջին գործը կ'ըլ-
 լայ, Հնչակեան ուսուցիչներէն մի քանին արձակել:

Յաւիտ 3ին Ազգ. Խորհուրդին և Քաղաքական
 Ժողովի միջև ազդեցութեան պայքար կ'սկսի: Դաշնակ-
 ցութիւնը՝ մեծ ու պզտիկով՝ Ազգային Խորհուրդին կը
 կ'առչի: Իրականին մէջ ձեռնդէն մինչեւ այսօր Ազգ.
 Խորհուրդը ոչ մէկ ձեւով իր գոյութիւնը արդարացուց:
 Ութը ամիսէ ի վեր հազիւ կրցած է առաջին և երկրորդ
 Ազգային միութիւններուն հաշիւին նայիլ: Դեռ երրորդ
 և չորրորդ միութիւններուն և Ազգային պատուիրակու-
 թեան հաշիւները կը մնան:

Ֆրանսայի թրքասէր քաղաքականութեան ախոյ-
 եան Ֆրանքլին Պուլիյոն Ատանա եկաւ և իսկէնսէրուն
 մեկնեցաւ: Այսինքն Կիլիկիոյ պարպուժի Կեանկարը ե-
 կաւ, շօշափելի իրականութիւն դարձաւ:

Յաւիտի սկիզբը՝ Զէյթունն ալ պարպուեցաւ:

Ազգային պատուիրակութեան ներկայացուցիչ
 Տիար Տամատեան՝ դատեր ժողովներուն ներկայ գըտ-
 նուելու պատրուակով մեկնեցաւ Եգիպտոս:

Կիլիկեան դադութիւն վերջին վարագոյրը պիտի
 իջնէ:

Օգոստոս և Սեպտեմբեր ամիսներուն տակաւին
 ներքին փոքր հաշիւներով աղտոտ պայքարը գոյութիւն
 ունի: Հայ, ենկեցական Միութիւններու, Հոգարարձուա-
 կան, թաղականական աթոռներու ախորժակով մամուլ և
 բեմ կոխի թատր յարձած են:

Ֆրանսական պոստիկ դիւանագիտութիւնը կրկին
 եկաւ դաւեց հայը: Հայ արիւնով դնուած կիլիկիան թա-

դուցին Քէմալին: Անգլիական, իտալական, ֆրանսական շահերու մրցակցութիւնը և կռիւը պարտեալ թուրքը դարձուց յաղթական, պահանջատէր: Պալատի ֆրանսական Քարձը. քսմիսէր Պ. Պէրրի (եթէ անունը չենք սխալի) ըսած է. «Մենք կիլիկիան գրաւեցինք, խաղաղեցուցինք և այսօր կը յանձնենք ազգերու ինքնորոշման սկզբունքին համաձայն իր տէրերուն: Քէմալական կառավարութիւնը քաղաքակիրթ աշխարհին ցոյց պիտի տայ իր հոգին: Բըրցաստանեայ ռուս ազգի կամ փոքրամասնութիւններու հանդէպ ռուս բռնութիւն պիտի գայ փոխել քաղաքակիրթ աշխարհի կարծիքը: Այս օր կարգի բռնութիւն կ'ուզուի, որ կարծիք փոխէք: Կամ թուրքը որքա՞ն արժէք տուաւ ձեր սպառնալիքներուն, որ արժէք տայ ձեր կարծիքին:

Տեսա՞ծ էք թաշուներու ֆաղթը: Թանկարծ թըռչուն մը բնազդական ճիչը կ'արձակէ և ահա բազմահազար թաշուներ ամէն անկիւնէ, քարի տակէ, ծառի վերայէ, տան մը քովէն դուրս կուգան, կը միանան ու կ'սկսին չուել:

Հսկանմբեր ու Նոյեմբեր ամիսներուն այսպէս պատահեցաւ կիլիկիոյ հայութեան: Տարիէ մը ի վեր նախատեսուած էր այս սեւ օրը, բայց պզգզական յայտերով դապուած էր անհատական, մասնակի գաղթը: Բայց հիմա, հսկառակ Զօր. կուրոյի արգելքներուն, ֆրանքլին Պայիոնի և Մուստաֆա Քէմալի հանդարտեցուցիչ կոչներուն բոլոր քրիստոնեաները, յառկապէս հայերը սկսան հեռանալ: Ֆրանսական Զինուորական իշխանութիւնը հաւաստիքներ տուաւ, բայց անօգուտ: Ժամանակ մը խօսուեցաւ թէ Զօր. կուրօ հրահանգած է ճամբաները դօցել, շոգեկառք չորամագրել, սակայն Զօր. Տիւֆիէօ, իր անշնական պատասխանատուութեան տակ անտեսեց հրահանգը և դէպի Հալէպ և Իսկէնտէրուն դի-

ժեցին Տէօրթ Եօլի և շրջակայքի հայերը, դէպի Մէրսին՝ Ատանայի շրջակայքինը:

Գոյքերը լեցունեցան շուկան: Թուրքեր որոշապէս տեսան թէ հայութիւնը կը մեկնի, ուստի Պոյֆօրի ենթարկեցին և ծախու հանուած ոեւէ ապրանքի Հիւնդ դահկան գին դրին: Սարսափելի է տեսարանը: Ինչ որ կարելի է տանիլ կը հաւաքեն. կը կապեն, մնացեալները կը կոտորեն, կը վառեն: Տնական կահկարասիներ կոտորուած դիզուած կը մնան: Թուրքեր մուրացիկի պէս փողոցները կը թափառին, բան մը իւրացնելու ծակաշքութեամբ:

Յրանսական իշխանութիւնը սահմուկած է այս անակնկալ, տարերային շարժման առջեւ: Լսուած, գրուած էր, բայց այսքանը ոչ՝ սպասուած, ո՛չ երեւակայուած էր: Ու տարօրինակ մտայնութեամբ ուզեց դժուարութիւն տալ: Նախ՝ արտօնագրի հարց հանեց, «Առանց արտօնագրի մեկնիլ կարելի չէր»: Հայը ենթարկուեցաւ կարգի սպասեց, վճարեց, կողմնակի միջոցներու դիմեց, միջոցի մէջ խափը չդրաւ և ապահովեց արտօնագիրը: Ապա՝ պատուաստի հարց հանեց. «Առանց պատուաստի թուղթի ոչ ոք կրնայ մեկնիլ»: Նայն դժուարութիւնները, նայն ճարպիկութիւնները և կարելի չեղաւ առաջք առնել:

Սակայն օտարասիւի էր կայարանը խուժող ժողովուրդին վիճակը:

Հոս կնամալ գինուարականներ գեղուհիներ կ'որոնեն արտօնութիւն տալու՝ առանց հաշուելու ժամերով սպասող ամբօխը: Անդին՝ ուրիշ սպաներ նմանօրինակ հաշիւներով իրենց ծանօթները կ'առաջնորդեն ներս: Հայ սպաներ դրամ հրամցնողները ներս կ'առնեն, ժանտաքմներ՝ իրենց ընտանիքներուն անունով իրենց ծանօթները կ'առաջնորդեն:

Բայց անդին ամբսլը տեսնելով ակնբախ անարգարութիւնը կը հօսի, կը խուժէ դէպի տոմս և ահա քափթէն Լիւրէններու նման ֆրանսացի սպաններու կրօնկները և թուրք ժանտարմներու խորազանները կուգան արգիլել: Մայրը կը ճշէ, ժանկիկը կը ճըւայ, այրը կը հայհայէ. բայց ֆրանսացի սպաններ խնդուքով կը դիտեն այդ թոհ ու բոհը: Լիւրէն քահանայով կը ձեւացնէ աքացիներու հարուածները, որոնք քիչ առաջ իջեցուցած էր հայ կիներու և այրերու թիկունքին:

Նոյն ժամանակ վրայութիւնը, թոհ ու բոհը ապրանքներու յանձնումի ժամանակ, Դիակապուտներ գործի վրայ, կաշառքը աչքի առջեւ: Ամբոսը կը դիզուի, ժամհրով սպասողներ կան, բայց պետք գործաւորներուն կը ցուցնէ այս ու այն հարուստը և առանց կարգի սպասելու. առանց կշռելու. զգրէ 200 քկ., 4 հակա, և բռնները կը տեղաւորուին: Նոյն այդ պաշտօնեան դիտողութիւն մը, քրթնչիւն մը ընողին կը զարնէ, կը հայհայէ: Դուրս կը նետուի այս մէկը, որ քիչ մը կը տնաընայ բնական ծանրութեան տակ, այն «միւսը» որ սխալ-մամբ ուրիշի մը հակը յառաջ քաշած է:

Ու սմտարներու վոհմակը հաքի վրայ: Արտօնադրեր, պատուաստի թուղթեր, տոմսեր կը վաճառուին: Երթալով աւելի բարձր գնով: Իրամապանակներ կ'ուռնան, մարդիկ կը հարստանան:

Կը պարպուի Ատանան, կը լեցուի Մերձին: Ժողովուրդը խոշոր անծանօթի մը առջեւ: Ո՞ւր երթալ: Անձրեւին կաթիլները գիտե՞ն թէ ուր կ'երթան: Ամպօրէն վար կը թափին, բայց ամպը ո՞ւրկէ եկաւ: Ո՞ւր կ'սկսի կաթիլները թափել: Հովը ուր որ քշէ, կը տանի: Ճիշդ նման կացութեան մը առջեւ ենք: Պատահական չօդնաւ մը կը հասնի, նոյն պահուն քու արտօնադիրդ

ելած է, կը նստիս: Աստուած գիտէ թէ ո՞ւր պիտի հասնիս:

Ասկէ անդին կ'օգտուինք ընկերոջ մը օրագրութեան:

Նոյեմբեր 22.— Մերսիէն նաւ առնելու համար անցագիր մը պէտք է: Դացի Տօքթ. Մի:րան Բէշիշեանին, Հօն էրն ընկ. Տրակոն Յակոբեան և Պատ. Խաչատուր Դրուզեան (յետոյ քահանայ): Վերջինը խօսակցութեան առին փիլիսոփայեց (քօլորս ալ փիլիսոփայ-քաղաքագէտ դարձած ենք, ուրիշ ի՞նչ կրնայ ընել անյոյս փախըստական մը): Ճիշտ պետութիւններու քաղաքական շահերը հասանք կազմած են, մենք անոնց վրայ ինկած փայտի կտորներ ենք. ալիքնէրուն խաղալիք: Քանի որ ղեկավար չկայ մեր վրայ, ուրեմն ալիքը ուր որ նետէ, հոն ցամաք պիտի ելլենք:

Այսօր Մերսիի ժամանեց Թիւրանլիին Պուլիեան որ սահմակած է հայոց զանգուածին գաղթը տեսնելով և մեկնեցաւ Սէնիճէ քէմալական ներկայացուցիչներուն հետ տեսուելու: Մ. Բէմալ յայտարարութիւն մը հանած է, որով կը հրաւիրէ հայերը չգաղթել խօսառանալով վեց մօթս հայերէն զինուոր, չառնել (ի՞նչ վեհանձնութիւն), ի՞նչ Ծր. Պուլիեան հրապարակած է հետեւեալ կօչը.

ԿՈՉ ԿԻՆԿԻՈՅ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

Յիւանսա և Էնկիւրիի կառավարութիւնները Արեւելքի մէջ խաղաղութիւնը վերահաստատելու փափաքով կամաձայնութիւն մը կնքեցին:

Յիւանսա յարգելով մեծամասնութեան իրաւունքը ինքնաբերաբար Կիլիկիան Թուրքիոյ վերադարձուց:

Ֆրանսոս և Էնկիւրի հաւատարմապէս փափաքելով յարգել տալ վաճարամասնութեանց իրաւունքները, որոշեցին շարք մը երաշխիքներ և աւելցուցին համաձայնագրին մէջ:

Ասոնք հրատարակուելէ առաջ՝ մեթոտիկ աշխատանք մը կազմակերպուեցաւ խողաղութեան թշնամիներուն կողմէ, խուճապի մոտենելու համար քրիստոնեայ բնակիչները: Այսպէսով հազարաւոր ընտանիքներ խլուեցան իրենց օճախէն ու նետուեցան աքսորի և թըշւառութեան ճամբան:

Սորապէս յուզուած այս տեսարանէն, որոշեցին նոր ճիգ մը եւս ընել քննելու համար ազդեցութիւնը խռովարար աշխատանքին:

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՆՆ'Ր, ձեդի ըսին թէ ընդհանուր ներուժը առանց արդիւնքի պիտի մնայ: Սուտ է տա:

Ընդհանուր ներուժը ամբողջական է: Անցեալը մեռած ու մոռցուած է: Ոչ ոք պիտի կրնայ անհանգիստ ըլլալ:

Ձեդի ըսին թէ ա՛յ պիտի չկրնաք ազատօրէն տեղափոխուիլ: Սուտ է:

Համաձայնութիւնը ձեզի հ'ապահովէ կատարեալ ազատութիւն և ստացուածքի յարգանք: Արդէն դուք ֆրանսական իշխանութենէն անձագրեր առած էք: Էնկիւրի պիտի յարգէ զայն բացարձակապէս:

Ձեզի իսին թէ ինչքերուն 40օ/օ պիտի բռնագրբաւուրեն: Սուտ է:

Բռնագրբաւումի այս օրէնքը՝ կիրարկուած Զաքարիայի պատերազմին՝ քննուած է, այլեւս գոյութիւն չունի:

Ձեզի ըսին թէ պիտի զինուորագրուիք: Սուտ է: Համաձայնագիրը կորագրուած է, որպէսզի զին-

ւորահաւաքը չկիրարկուի՝ դռնէ երեք ամիս՝ 4 Յունվար 1922էն յետոյ: Արդէն կը յուսանք թէ ընդհանուր խաղաղութիւնը պիտի վերահաստատուի նախապես եւ ժամանակէն առաջ:

Համաձայնութիւնը ձեռքի կը տրամադրէ Եւրոպական երկիրներու փոքրամասնութիւններուն վայելած բոլոր երաշխիքները, որոնք շնորհուած են մեծ պատերազմէն յետոյ դաշնակից պետութիւններու կողմէ կընքուած համաձայնագրով:

Երկու կառավարութիւնները իրենց պաշտօնով յանձնառու կ'ըլլան այս երաշխիքները՝ չյարգել տալու: Իրենց խօսքը աւելի չարժեք քան խառնակիչներունը, որոնք ձեռք կը մղեն փախչելու, վաղը սիւրբ լքեն ձեռ՝ մօխիւրի վրայ նստեցնելէ վերջ:

Հիմակուելնէ կազմուած է յանձնախումբ մը՝ բոլոր յարանուանութիւնները նախապես լիով՝ պահպանելու համար լքեալ գոյքերը: Աւարառունները խտրօքէն պիտի պաշտօնին: Խօլամներ և քրիստոնեաներ հաւասարապէս պէտք է յարգեն օրէնքը:

Ու հիմա հանդարտեցէք, մտածեցէք, դարձէք ձեր տունները, ուր բոլորին աղաքութիւնը ապահովուած է:

ՄՈՒԼԵՏՏԻՆ ՓԱՇԱ ԼԷՄԻՏ ՊԷՅ, ՅՐԱՆՔԼԻՆ ՊՈՒՅԻՆՈՆ
22 Նոյեմբեր 1922

Ու ժողովուրդը պատասխանեց հեռանալէ առաջ թքնելով բոլոր պաշտօն խօստօւմներուն վրայ, քանդի խաղաղարարները ըսած էին թէ Ֆրանքլին Պուլիեոնի և իր քաղաքագէտներու դիւանագիտութիւնը պոռնիկ է, որ քանի մը սպիտի և... համար Ուրֆան, Մարաշը. Զէյթունը, Հաճընը լքեց՝ և ծախեց Կիլիկիան:

Ատանայի մունհտիկ Երոնը նաևակ մունիուն պէս բերանը բացաւ և հայհոյութիւն չմնաց, որ չթափէ ֆըրանսացիներուն, թուրքերուն և հայ ամար-բժիշկներուն, որոնք անցազրի, տոմսի և պատուաստի անունով ժողովուրդը կողպտեցին:

Նոյեմբեր 22ին դեռառի կեսաբացի մը դանակով թուրք մը վիրաւորած է:

Երեք չորս օր սարսափելի անձրեւ: Ամէն ոք տուն քաշուած:

Նոյեմբեր 25ին քարափն ենք: Սպասումի առեն աւաղին վրայ կը գրեմ և ալիքը կուգայ ու կը օրրէ: Անհատներու և ցեղերու ալ կեանքը նոյնպէս չէ՞, կիլիկիա... ու ալիքը եկաւ սրբեց և ի՞նչ մնաց: Գրագէտները իբրաւունք ունին ըսելու. «Ալիքներու խօսկան պար»: Օձի գալաբուսներով կուգան, կը զարնուին եզերքին, կը վերադառնան, կը տանին ինչ օր առջեւնին ելլէ: Ֆրանսական ալիքը եկաւ, զարնուեցաւ թըրքական եզերքին ու կը դառնայ քշելով տանելով հայկական կիլիկեան լինքնավարութիւնն ու հայութիւնը:

Նոյեմբեր 26ին քարափն ենք: Գեղջուկ մը, Գտմայրսէն անելի անձկանօք, աչքերը հօրիզոնին յառած է: Անցնող իւրաքանչիւր ամպի ծուէն նաուս մը ծուխը, կայմը կը թուի... երկվայրկեան մը յոյսի ժպիտը կ'ուրլազծուի դէմքին ու... «նաւը...» կը պոռայ, բայց շուտով, թեւերը յուսահատ վար կը ձգէ: Յեցած է ամպը:

Անձրեւը, նաւերու ուշացումը, յուսահատեցուցած է և ահա լուրերը կը շրջին՝ «Կիպրոս գաւառքից կայ: Մարդ չ'ընդունիր»:

Ուրիշ մը. «Հայֆա, Եաֆա և Եգիպտոս արգելուած է երթալ»:

Լաւառեաներն ալ գործի գլուխ են. «Միայն Հայֆա, Եաֆա, Պէյրութ և իզմիր երթալ արտօնուած ենք»:

Ո՞վ կ'ստեղծէ, ինչպէ՞ս կ'ստեղծուի. հարցնող չըկայ, բայց կը հաւատան:

Թրքական ներկայացուցիչները Ատանա հոսած են, ի պրահիմ փաշան՝ Մերսին:

Ու յոռեակս պարոն մը հպարտութեամբ կը պոռայ՝ բացակայ լաւատեսներուն, ձօն, հնարեցէք, նոր յուրեր տուէք, Անգլիա նաւահանգիստները փակած է, նաւ չի դրկեր, որ հայերը հոն մնան, որ գայ և գրաւէ:

Ֆրանքլին Պուլիտեն, Էտհէմ փաշա և Վային հրաւիրած են հայ և յոյն կրօնական պետերը համագելու, որ ժողովուրդը հոս պահեն, վստահեցնելով թէ լաւ վարչաձեւով պիտի կառավարուի Կիլիկիան, Ու Ֆրանքլին Պուլիտեն այնքան յառաջ կ'երթայ որ կ'ըսէ. «Գո՛ւք, մեր վրայ խնդացուցիք»:

Պատուելի Կարապետ Յարութիւնեան կը պատասխանէ. «Մարաշի, Ալթինի, Հաճսոյ և Սիսի քաղաքները ձեր աշխերուն առջեւ տեղի ունեցան, ի՞նչ ըրիք»:

Ֆրանքլին Պուլիտեն կ'ըսէ. «Այս գաղթը ժողովուրդին կամքով չէ, այլ շարք մը տաք զլուխ երիտասարդներու դժգոհմով տեղի կ'ունենայ»:

Պատուելի Յարութիւնեան կը պատասխանէ. «Ժողովուրդը դանգաւածաբար կը գաղթէ ձեզի հասկցնելու թէ չի կրնար ի՞նչ վարչաձեւի տակ ապրիլ»:

Պուլիտեն կատաղած կը մեկնի Էտհէմ փաշային հետ և պատրաստուած սեղանի մը շուրջ շամփանիա կը պարսպէ:

Նոյեմբեր 27. Ֆրանսացիներու հանդէպ հայերու հակակրանքն ու անվստահութիւնը այնքան շատցած է, որ Ֆրանսական օրթանոցի օրքերը փախած են, գրեթէ դատարկուած, մինչ Ամերիկեաններէն ոչ մէկը բացակայ է:

Պատահարար Իզմիրէն Արեւելեան Մամուլն մը

եկած էր, որը ուժգնօրէն կը յարձակէր ֆրանքոս—թուրք համաձայնութեան վրայ և կը գրէ «Կովէն»ի հետեւեալ խօսքը. «Ֆրանսա իր արեամբ չգնեց կիլիկիան, Ֆրանսա հայերը իբր զէնք դործածեց հայերուն դէմ և այսօր այդ նոյն ժողովուրդը անպաշտպան կը լքէ թշնամիին առջեւ, աւա՜ղ, որ չենք տեսներ»:

Ֆրանսայի ճակատին այս մուրը քսուեցաւ Կուրօններու և Պուլիսներու ձեռքով:

Նոյեմբեր 28, կ'ըսուի թէ Ատանայի մէջ Տօքթ. Կուլումմեան ձերբակալուած է, հայ ոստիկանական մեծերէ թողուած են:

Նոր Էմիրեւելեան Մամուլ մը եկաւ: «Մանչեսթըր Կարտիան» թերթիւրած է զինուորական գիւտնագէտ և աշնատեսական բաղդախոսի Պուլիսներ ետ կանչել: «Թայմզ» թերթիւրած է միայն Ֆրանսան չմեղադրել, քանի որ բոլոր դաշնակիցներն ալ յանցաւոր են թուրքերուն հետ հարկ եղած ձեւով չվարուելուն համար:

Նոյեմբեր 30. Թուրք կառավարիչը պիտի գայ: Թուրքեր գիմաւօրեւելու ելած են:

Քովս Կանգնած է Կեսարիայէն գաղթած Մակարոս աղա և կ'ըսէ. «Ատանան չճանչցողը Փարիզէն կը ճառէ: Ես չորրորդ օրաուէն կ'ըկօխմ և Ատանա կը պարպեմ: Ֆրանսա իր խոստումը չպահեց, իր սպորագրութիւնը լքեց: Ո՛վ Աստուած, ինչո՞ւ Կեսարիա չմնացի, եկայ ֆրանսացիներուն և անգլիացիներուն քով: Տօ՛ւր երկու հաւ, աղա ես՝ ըսէ և հանգիստ ապրիր: Կոչա թուրքին հետ կ'ապրինք լաւ գէշ, հոս քաղաքակրթութեան մեզ կը մահացեան»:

«Յիմար աղգ ենք վերջապէս, Կուժ մը ջուրով ուղեցինք շոգեմալը ընկղմեցնել: Ու կ'սկսի հայհոյել: Ահա խեղճուկ հայուն փիլիսոփայութիւնն ալ:

Դեկտեմբեր 4ին Ֆրանսական իշխանութիւնը մաք-

ստան հայ գործաւորները արձակած է, առանց իրաւունքնին վճարելու:

Դեկտեմբեր 5ին Անգլիական զրահաւորի մը նաւաստիներ ցամաք ելան Ֆուլթոլ խաղալու: Ֆրանսացիք՝ ինչո՞ւ սովորականէն աւելի օստիկաններ զետեղած են փողօցներուն մէջ:

Դեկտեմբեր 7ին լաւատեսութեան հովը զօրաւոր է: Ոջէլվէեան նամակ ստացած է. թէ նաւ կուգայ: «Պատասխան» նաւը կուգայ: «Շալվարճեանին ապսպրած նաւը կուգայ: «Թերլիֆը Պատրիարքարանէն հեռագիր քստացած է, թէ նաւեր կուգան: «Յայներ հայերը հրաւիրած են Թրակիայ: «Փարիզի հայ պատուիրակութիւնը գրած է, որ խուճապի չմտնուիք, իրենք կը մտածեն:

Դեկտեմբեր 9ին յառեանները գործի վրայ: «Յըրանքլին Պոլսիեոն Սուրիա անցքը արգիւծ է: «Խաթիւ» շոգենաւը որոշած է հայերը ետ բերել: Ճամբորդները՝ 1400 հոգի՝ սպառնացած են նաւը ընկղմել: Ընկերութիւնը որոշած է: ալ հայ չփոխադրելու:

Տասնը հինգ օրեր ալ կ'անցնին, օւրախ ու տըխուր լուրերով:

Դեկտեմբեր 21ին նաւ եկաւ: Արտօնագիր ունեցողները 50ական խումբերու բաժնուած նաւ կը մտնեն: Որքան աղաչանքով կը յաջողին շարքի մտնել, բայց նաւակ մանելէ յետոյ յանկարծ կը փոխուին և զօռում, գոչում, կռիւ, պահանջատութիւն:

Ութը օր ալ կ'անցնի: Յունուար 4ին Կիլիկիան թրջական պիտի դառնայ: Արդէն հողն ու օդը սկսած են թուրք բուրել: Անձկութիւնը աւելի ճնշիչ կը դառնայ: Վերջապէս Դեկտեմբեր 29ին կուգայ «Խաթիւ» ընկերութեան փոխադրահաւ մը: Լ.Ք.Ը.Մ.ի Նիքը Իստի որբերուն հետ մաս մը ժողովուրդ կը մտնենք նաւ:

Երազներով մտանք Կիլիկիա ու անբաւարացած դուրս

կ'ելլենք: Խաղաղ է ծովը: Դեկտեմբեր 30ին կը հասնինք Պէյրուսթ: Լիբանան իսկապէս չքեղ է: Աստուածաշունչը պարապ տեղը չէ գովերգած:

Նիւր Իսա Րիլիֆի որբերուն հետ կ'իջնեմ Պէյրուսթ: Մնացեալները կը տարուին Թրիփօլի:

Պէյրուսթի մէջ կ'իմանանք ռոգիսականները ուրիշներուն, որոնցմէ ոմանք Յունաստանի, ուրիշներ Եգիպտոսի, ուրիշներ կիպրոսի ծովեզերքը ի դո՛ւր սպասած, նաւահանգիստէ նաւահանգիստ թափառած են: Մեւրիա և Լիբանան իրենց ասպնջական դռները բացած են դարերով բողբոկից հայութեան առջեւ:

Ու վարադոյրը իջաւ իրիկիոյ վրայէն: Ասկէ ետք Պաամութեան և Ալիսարհաքութեան ուսուցիչներուն կը մնայ սան—սանուհիներուն մէջ վառ պահել Հայաստանի և կիլիկիոյ սեփականացման երազը:

Վ Ե Ր Ջ

[8n.]

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0253540

8n.

